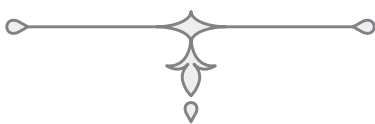
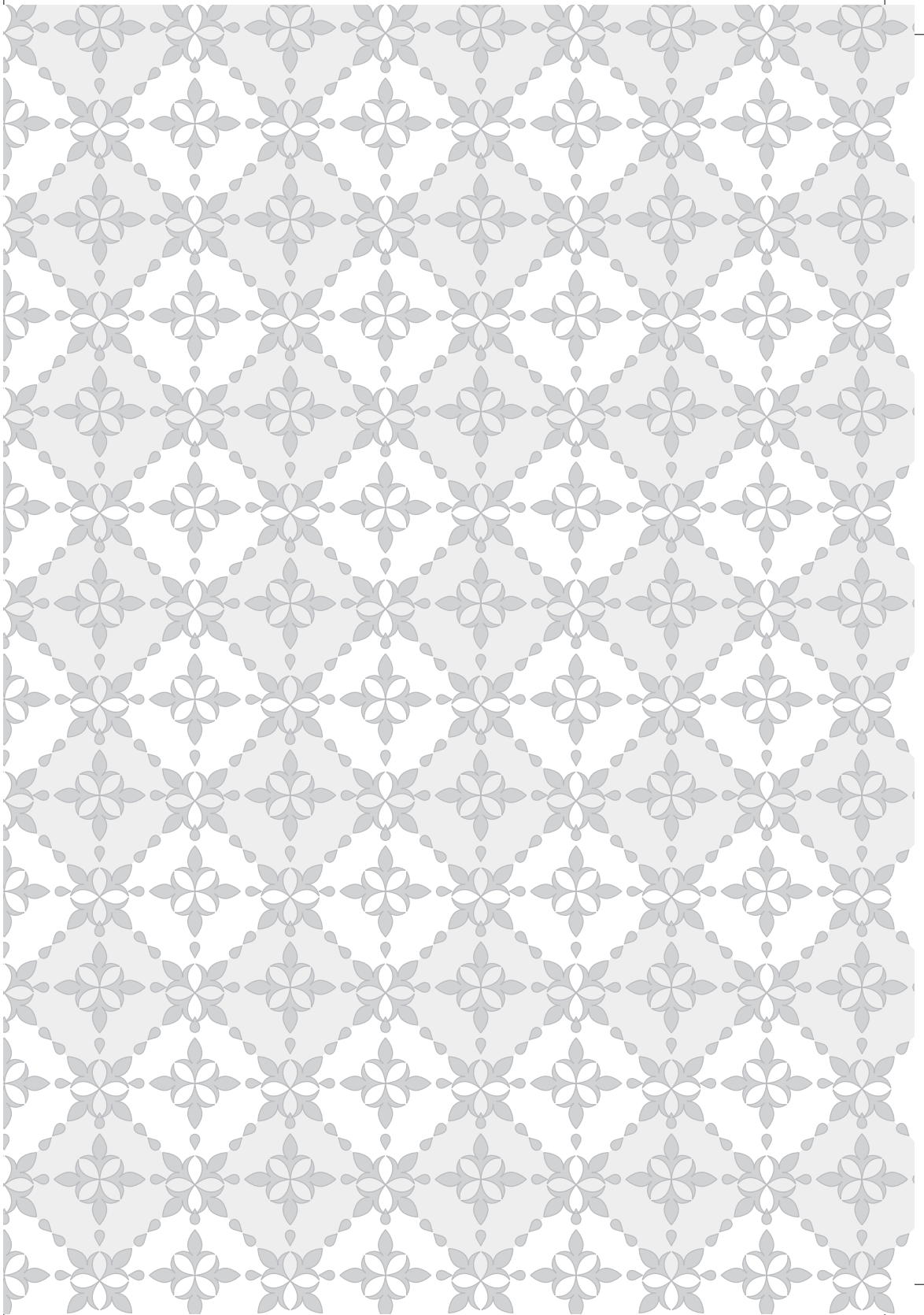

אהלי הלכה

הלכות פסח

**אהלי
הלכה**

הלכות פסח מבוארות בטעמיהן
ליוצאי אשכנז וספרד
עם פסקי הלכות
מאת הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א

ניסן תשפ"ד

כתיבה:

הרב איתי אפלבוים
הרב נעם בורנשטיין
הרב מאיר בראלי
הרב יהודה גולדברג
הרב יניב חסאן
הרב אליעזר יצחקי
הרב אבנר נחושטן
הרב חנניה פולק
הרב ינון קליין

מערכת:

הרב בן ציון משה אלאגזי
הרב דוד דודקביץ'
הרב יהודה הלוי עמיחי

עריכת לשון:

שפה ברורה' 054-4852279

בהוצאת מכון התורה והארץ

ת.ד. 8 ניצן מיקוד 7928700
טל. 08-6847325 פקס. 08-6847055
אתר: www.toraland.org.il
דוא"ל: machon@toraland.org.il

© כל הזכויות שמורות

ISBN 978-965-599-974-7

גַּר תְּמִיד

ללוחם הקדוש

מעוז פּוֹנֵג שְׁטִיין הַיִּיד

בן אלעד וצורית הי"ו

בדרך התורה והמצווה
קידש שם שמים ברבים
אהוב בנועם הילוכו
אוהב ארץ ויודע שביליה

עלה והתעלה בגבורה
בקרב בעזה
ז' טבת תשפ"ד

"כל קדוש במולדת - אור זרוע לעם, עץ נטוע בארץ.
האדם - עץ השדה, הקדוש - עץ החיים החי לעולם, לא יעקר ולא יגדע.
שתול בלב עם וארץ, ברגשת לבבות 'פריח'."

הרב משה צבי נריה זצ"ל

תוכן העניינים

21	מכתב ברכה
22	הקדמה

23	מבוא יציאת מצרים - עמוד האמונה, יסוד האומה ושורש החרות
----	--

הלכות חודש ניסן

29	פרק א דיני חודש ניסן
35	פרק ב ברכת האילנות

הלכות חמץ

39	פרק א איסורי חמץ בפסח
	פרק ב מוצרים שמותר להשאיר בבית בפסח ומוצרים שיש לבער
42	פרק ג אלו מוצרים צריכים כשרות לפסח
46	פרק ד מכירת חמץ
56	פרק ה מצה עשירה
68	פרק ו חלב פרה וביצי תרנגולים שניזונו מחמץ
72	פרק ז תערובת חמץ ו'חמץ נוקשה'
75	פרק ח קטניות
83	פרק ט מצה שרויה
95	

הכשרת המטבח וכליו

98	פרק א	הכשרת כלים
120	פרק ב	הכשרת המטבח וכליו

הלכות בדיקת חמץ

141	פרק א	בדיקת חמץ
150	פרק ב	דיני הברכה על בדיקת חמץ
152	פרק ג	פעולות האסורות לפני הבדיקה
156	פרק ד	דיני הנר
159	פרק ה	ביטול חמץ
163	פרק ו	בדיקת חמץ לנוסע מביתו

הלכות ערב פסח ולילו

166	פרק א	תענית בכורות
171	פרק ב	סוף זמן אכילת חמץ, הנאה ממנו וחובת ביעורו
176	פרק ג	דיני ביעור חמץ וביטולו
180	פרק ד	אכילת מצה בערב פסח, ואכילה ברבע האחרון של היום
184	פרק ה	עשיית מלאכה בערב פסח וההכנות לחג
191	פרק ו	ערב פסח שחל בשבת
205	פרק ז	תפילת ערבית ואמירת ההלל

הלכות ליל הסדר

208	פרק א	קערת הסדר
214	פרק ב	קִדְשׁ, ארבע כוסות ודיני הסבה
227	פרק ג	ורחץ
229	פרק ד	כרפס
232	פרק ה	יחץ
234	פרק ו	מגיד

245	שיעור 'כזית'	פרק ז
252	מצת מכונה ומצה שמורה	פרק ח
258	רחצה ומוציא מצה	פרק ט
266	מרור	פרק י
269	כורך	פרק יא
271	שולחן עורך	פרק יב
273	צפון	פרק יג
278	בָּרַךְ	פרק יד
280	הַלֵּל	פרק טו
285	נרצָה, ודינים ומנהגים לאחר הסדר	פרק טז

חג הפסח ומוצאי פסח

287	חול המועד	פרק א
292	המוצא חמץ בפסח	פרק ב
295	שביעי של פסח	פרק ג
299	חמץ שעבר עליו הפסח	פרק ד

303	הערות למעיין	
-----	--------------	--

תוכן מפורט

21.....מכתב ברכה

22.....הקדמה

מבוא יציאת מצרים - עמוד האמונה, יסוד האומה ושורש החרות
23.....יציאת מצרים - "יסוד ושורש הכול" • עמוד האמונה • יסוד האומה • שורש החרות

הלכות חודש ניסן

29.....פרק א דיני חודש ניסן
ימי ניסן - ימי שמחה • המנהג שלא להתענות • אמירת "למנצח"
קריאת פרשיות קרבנות הנשיאים • הליכה לבית קברות • לימוד הלכות פסח • קמחא דפסחא • שבת הגדול • דרשת שבת הגדול

35.....פרק ב ברכת האילנות
ברכת האילנות - ההודיה לה' על טובו • זמנה של ברכת האילנות • דיני הברכה

הלכות חמץ

39.....פרק א איסורי חמץ בפסח
איסור אכילה • איסור הנאה • 'בל יראה ובל ימצא' • מצוות השבתת החמץ • איסור אכילת חמץ והנאה ממנו בערב פסח • טעם האיסור להשהות ברשותנו חמץ בפסח

- פרק ב** מוצרים שמותר להשאיר בבית בפסח ומוצרים שיש לבער.....42
- ביעור חמץ ותערובת חמץ • מוצרים שיש ספק אם מכילים חמץ • קטניות • מאכל שהתבשל בכלי חמץ • חמץ שייחדו אותו לשימוש אחר
- פרק ג** אלו מוצרים צריכים כשרות לפסח.....46
- חמץ שנפסל מאכילת כלב • חומרי ניקוי, אבקת כביסה ומשחת נעליים • סבון, שמפו ומוצרי קוסמטיקה • משחת שיניים ושפתון • כלים חד פעמיים • תרופות הראויות לאכילה • תרופות שאינן ראויות לאכילת כלב • תערובת חמץ שאינה ראויה לאכילת אדם • מזון בעלי חיים
- פרק ד** מכירת חמץ.....56
- מכירת חמץ • מכירה בלא העברת החמץ לרשות הגוי ובלא תשלום מלא על שווי החמץ • מכירה על ידי רב המקום • מעשה המכירה • סגירת החמץ המכור • מכירת חמץ גמור • מוצרים שיש למוכרם ומוצרים שדי להצניעם • קמח • מכירת כלי חמץ, מניות חברה שמחזיקה חמץ, ומוצרים שקשה לדעת אם יש בהם חמץ
- פרק ה** מצה עשירה.....68
- עיסה שנילושה במי פירות - 'מצה עשירה' • מצה עשירה שנותנים בה חומר מתפח
- פרק ו** חלב פרה וביצי תרנגולים שניזונו מחמץ.....72
- חלב פרה שניזונה מחמץ בפסח • ביצי תרנגולות שניזונו מחמץ בפסח

75.....תערובת חמץ ו'חמץ נוקשה' פרק ז

• אכילת מאכל שהתערב בו חמץ, בפסח • שתיית מי הכנרת •
• אכילת מאכל שהתערב בו חמץ, בערב פסח • דין 'חוזר וְיָעוֹר' •
טעם של חמץ שהתערב במאכל • טעם פגום של חמץ שהתערב
במאכל • 'חמץ נוקשה'

83.....קטניות פרק ח

מנהג יוצאי אשכנז • תוקף המנהג • מנהג יוצאי ספרד • המינים
הכוללים במנהג • קטניות שלא באו במגע עם מים • שמן קטניות
• שמן כותנה ושמן סויה • לפתית ושמן קנולה • קטניות לחולים
ולתינוקות • תערובת קטניות • בני זוג מעדות שונות

95.....מצה שרויה פרק ט

מצה שרויה • שריית מצות במי פירות או לזמן קצר • אכילת מצה
שרויה על ידי התרת נדרים

הכשרת המטבח וכליו

98.....הכשרת כלים פרק א

'כבולעו כך פולטו' • הגעלה • הטעם שאין חוששים לחמץ שחוזר
ונבלע בכלי • פגימת המים בהגעלה ציבורית • דוד ההגעלה •
השהיית הכלי במי ההגעלה • שטיפת הכלי במים קרים לאחר
הגעלתו • הגעלת הכלי בבת אחת • הגעלת כלים המונחים זה
על זה • ניקוי הכלי • הגעלת כלים בפסח • כלי שאינו נכנס לדוד
ההגעלה מחמת גודלו • כלי ראשון וכלי שני • עירווי מכלי ראשון
• הכשרה על פי רוב השימוש • הגעלת כל הכלים בכלי ראשון •
ליבון קל • ליבון • דיני הליבון • הכשרת כלי שמשמש לבישול
בנוזל ולעתים מחממים בו ללא נוזל • כלי שהכשרתו עלולה
לקלקל אותו • כלי שניתן בו חמץ קר • כלי שבלע חמץ על ידי
כבישה או מדבר חריף • כלי חרס • כלי זכוכית • כלי פיירקס
ודורלקס • כלי אמייל • כלי פלסטיק

פרק ב הכשרת המטבח וכליו 120

- שיש • כיור • ברזים • שולחן מטבח • מפות שולחן • חצובה •
- כיריים קרמיות • כיריים אינדוקציה • תנור אפייה • תנור פירוליטי •
- מיקרוגל • מחבת • פלטה של שבת • מחם • מדיח כלים • מיקסר •
- שיניים תותבות • נפה • ברכונים •

הלכות בדיקת חמץ

פרק א בדיקת חמץ 141

- הבדיקה והביטול • זמן הבדיקה • מקומות החייבים בבדיקה •
- מרפסת פתוחה, חצר וגינה • חמץ הקטן משיעור כזית • פירורים •
- שאיין חשש שמא יבואו לאוכלם • פירורים שיש חשש שיבואו •
- לאוכלם • חמץ הנמצא במקום שקשה להגיע אליו • בדיקת חמץ •
- בבית שנוקה לקראת פסח • בדיקת חמץ למאושפז בבית חולים •
- בדיקה על ידי שליח • בדיקת חמץ על ידי אישה • בדיקת חמץ •
- על ידי קטן • פטור מבדיקת חמץ על ידי השכרת המקום לגוי •
- הנחת פתיתי חמץ לפני הבדיקה • נטילת ידיים לפני הבדיקה •
- הצנעת החמץ שעתידיים לאוכלו • בדיקת חמץ ביום י"ד, בפסח •
- ולאחר הפסח

פרק ב דיני הברכה על בדיקת חמץ 150

- הברכה ונוסחה • הפסק בין הברכה לבדיקה • ברכה לבודק בכמה •
- מקומות • הפסק באמצע הבדיקה

פרק ג פעולות האסורות לפני הבדיקה 152

- פעולות האסורות חצי שעה לפני צאת הכוכבים • פעולות •
- האסורות בצאת הכוכבים • מלאכה שהותחלה בהיתר, הפסקתה •
- בצאת הכוכבים • בדיקת חמץ ותפילת ערבית • שיעור תורה •
- המתקיים בזמן הבדיקה

- 156..... דיני הנר פרק ד
בדיקה לאור הנר • בדיקה ביום לאור הנר • אבוקה • פנס • כיבוי
אור החשמל בשעת הבדיקה
- 159..... ביטול חמץ פרק ה
הבדיקה והביטול • מהות הביטול • נוסח הביטול • ביטול על ידי
שליח
- 163..... בדיקת חמץ לנוסע מביתו פרק ו
הנוסעים מביתם לפני הפסח ועתידיים לחזור לביתם בפסח •
הנוסעים לכל חג הפסח • השכרת הבית ומכירת החמץ שבו •
הנוסעים מביתם קודם שלושים יום לפני פסח • בדיקת חמץ
למתארחים אצל אחרים

הלכות ערב פסח ולילו

- 166..... תענית בכורות פרק א
מנהג התענית • אישה בכורה • בכור לאחד מהוריו • בכור קטן
• סעודת מצווה • סיום מסכת • אמירת "מזמור לתודה" בערב
פסח ובחג הפסח
- 171..... סוף זמן אכילת חמץ, הנאה ממנו וחובת ביעורו פרק ב
סוף זמן אכילת חמץ, הנאה ממנו וחובת ביעורו, מהתורה •
'שעות זמניות' • סוף זמן אכילת חמץ, הנאה ממנו וחובת ביעורו,
מדרבנן • חישוב השעות הזמניות לפי המגן אברהם ולפי הגר"א •
ניקיון שיירי חמץ מהפה
- 176..... דיני ביעור חמץ וביטולו פרק ג
מצוות השבתת חמץ • דרך הביעור • הפקרת החמץ • קיום
המצווה כשאין לאדם חמץ • ביטול החמץ

פרק ד אכילת מצה בערב פסח, ואכילה ברבע האחרון של היום...180
 איסור אכילת מצה בערב פסח וטעמו • מצה מבושלת • מצה
 מטוגנת • עוגות ועוגיות מקמח מצה • ילדים קטנים • אכילה
 ברבע האחרון של היום

פרק ה עשיית מלאכה בערב פסח וההכנות לחג...184
 עשיית מלאכה בערב פסח מחצות היום • מלאכה גמורה,
 תפירה, כיבוס, גילוח ותספורת • מלאכת הדיוט ומלאכה קלה
 • גזיזת ציפורניים • מסחר ואמירה לגוי • מלאכות המותרות
 בחול המועד • עשיית מלאכה מתחילת היום, לדעת מרן השולחן
 ערוך • תפירה, כיבוס ותספורת לפני חצות • מלאכות המותרות
 • מקומות שנהגו שלא לעשות מלאכה בערב פסח מהנץ החמה
 • מנוחה • טבילה במקווה ולימוד בענייני קרבן פסח • עריכת
 השולחן

פרק ו ערב פסח שחל בשבת...191
 דרשת שבת הגדול • תענית בכורות • בדיקת חמץ • ביעור חמץ
 • הכנת תבשילים כשרים לפסח לשבת • עשיית מלאכה בערב
 שבת • אכילת פת בסעודת ליל שבת • אכילת הסעודה בכלים חד
 פעמיים • אכילת הפת בלא חשש לפיזור החמץ • תפילת שחרית •
 סעודת שחרית • ביעור החמץ וביטולו • סעודה שלישית • הכנות
 לליל הסדר • הדלקת נרות • הבדלה וקידוש

פרק ז תפילת ערבית ואמירת ההלל...205
 תפילת ערבית בליל ט"ו בניסן ואמירת ההלל • אמירת הלל
 ביחידות • אמירת הלל על ידי נשים

הלכות ליל הסדר

פרק א קערת הסדר...208
 קערת הסדר • מצות • מרור • חרוסת • כרפס • זרוע • ביצה • מי
 מלח • סידור הקערה

214. **קִדְשׁ, ארבע כוסות ודיני הסבה** פרק ב
סימני הסדר • הקידוש • נוסח הקידוש • ארבע כוסות • טעם המצווה • חשיבות המצווה • חיוב נשים בארבע כוסות • חיוב קטנים בארבע כוסות • היין • יין מבושל או יין שהוסיפו לו חומרי טעם • מיץ ענבים • גודל הכוס וכמות השתייה • הסבה • טעם ההסבה • צורת ההסבה • הסבה לצד שמאל • הסבה בזמן הזה • חיוב נשים בהסבה • הסבה במקום צער • תלמיד בפני רבו ובן בפני אביו • שתיית ארבע כוסות ללא הסבה • שתיית יין ומשקים לאחר הקידוש • אכילה לאחר הקידוש
227. **ורחץ** פרק ג
נטילת הידיים • נטילה בדרך חרות
229. **כרפס** פרק ד
טעם אכילת הכרפס • ברכת "בורא פרי האדמה" על הכרפס • שיעור האכילה • הסבה
232. **יחץ** פרק ה
חציית המצה וטעמה • מצת האפיקומן • 'גְּנַבְתָּ' מצת האפיקומן
234. **מגיד** פרק ו
המצווה לספר ביציאת מצרים • חיוב נשים במצוות סיפור יציאת מצרים • משפחות העורכות יחד סדר • סיפור בדרך שאלה ותשובה • חלוקת קליות ואגוזים • קריאת ההגדה • הסבה • הגבהת הקערה וסילוקה • אכילה ושתייה בזמן ההגדה • "מה נשתנה" • גילוי המצות וכיסוין • החסרת יין מהכוס • הגבהת הכוס • ברכת "בורא פרי הגפן" על הכוס השנייה
245. **שיעור 'כזית'** פרק ז
מידות ושיעורים בתורה • היחס בין שיעור כזית לשיעור כביצה • חוסר ההתאמה בין מידות האורך למידות הנפח • שיטת הנודע ביהודה והחזון איש • שיטת הגרא"ח נאה • כזית - נפח או משקל

- פרק ח** מצת מכונה ומצה שמורה 252
 תחילת ייצור מצות המכונה • המתירים את מצות המכונה והאוסרים אותן • משמעותם ההלכתית של הפיתוח והשכלול במכונות לאפיית מצות • מצות המכונה הלכה למעשה • מצה שמורה
- פרק ט** רחצה ומוציא מצה 258
 נטילת הידיים • נטילה בדרך חרות • אחיזת המצות בשעת הברכה • אכילת כזית מכל מצה • סדר האכילה למסובים • שיעור האכילה לאוכלים כזית אחד • שיעור האכילה לאוכלים שני כזיתים • משך זמן האכילה • דרך האכילה • טיבול המצה במלח • הסבה • כוונות האכילה • חולה צליאק
- פרק י** מרור 266
 מצוות אכילת מרור • הירקות הראויים למרור • זהירות מחרקים • טיבול בחרוסת • הסבה
- פרק יא** כורך 269
 זכר למקדש כהלל • הסבה • הפסק בין הברכה לכורך
- פרק יב** שולחן עורך 271
 הסעודה וההסבה • אכילת צלי • אכילת ביצים
- פרק יג** צפון 273
 מצוות אכילת האפיקומן וטעמה • כמות האכילה • הסבה • אכילה "על השובע" ואכילה גסה • אכילת האפיקומן עד חצות • אכילה ושתייה לאחר האפיקומן
- פרק יד** בָּרַךְ 278
 ברכת המזון וכוס שלישית • שטיפת הכוס • "יעלה ויבוא" • הסבה בברכת המזון

פרק טו הלל 280.....
כוס של אליהו • "שפוך חמתך" • פתיחת הדלת • אמירת הלל
בלילה • חלוקת ההלל • אופן אמירת ההלל • אחיזת הכוס בהלל
• אמירת ההלל עד חצות • כוס רביעית

פרק טז נרצה, ודינים ומנהגים לאחר הסדר 285.....
נרצה • שיר השירים • סיפור ביציאת מצרים כל הלילה • קריאת
שמע על המיטה וברכת "המפיל" • שטיפת הפה במי פה

חג הפסח ומוצאי פסח

פרק א חול המועד 287.....
"יעלה ויבוא" • אמירת ההלל • ברכה על ההלל • קריאת התורה •
קריאת מגילת שיר השירים • אכילת מצה בימי החג

פרק ב המוצא חמץ בפסח 292.....
המוצא חמץ ברשותו בפסח • המוצא חמץ בביתו בשבת או ביום
טוב • אדם שמכר חמץ ומצא חמץ בביתו בפסח • המוצא חמץ
ברשות הרבים • חמץ שנפסל בפסח מאכילת כלב

פרק ג שביעי של פסח 295.....
שביעי של פסח • ברכת "שהחיינו" • אמירת שירת הים • קריאת
התורה • סעודה שלישית • בישול קטניות בשביעי של פסח שחל
ביום שישי • שימוש בחמץ מכור במוצאי שביעי של פסח • 'אסרו
חג'

פרק ד חמץ שעבר עליו הפסח 299.....
חמץ שעבר עליו הפסח • קניית חמץ שנמכר בפסח, לאחר החג
• מציאת חמץ שלא היה ידוע, לאחר הפסח

הערות למעיין 303.....

מכתב ברכה

לכב' הרב מאיר בראלי שליט"א וצוות העוסקים בבירור
ההלכות וכתבתן ב"אהלי הלכה"
שלו' רב לאוהבי תורתך וכו'.

יישר כוחכם על עבודתכם הגדולה בבירור ההלכות, פסיקתן
והסברתן בסגנון השווה לכל נפש.

התייחסתם גם לשאלות חדשות העולות על הפרק, יגעתם
וחיפשתם בספרי הפוסקים האחרונים, ומצאתם הכרעות
בשאלות אלו. ציינתם את המקורות לכל פסיקה, על מנת
שכל מי שמעוניין לדעת על מי אתם סומכים, יוכל לעיין
במקור וללמוד על מה הוא מסתמך. זו דרכה של תורה,
שצעירים מסתמכים על זקנים, וזקנים על זקנים מהם.
כולם רואים את עצמם אחראים להמשך רצוף של התורה,
מסיני ועד לעתיד לבוא.

יישר חילכם לאורייתא, ואני מאחל לכם שתזכו להפיץ את
עמל תורתכם ברבים ולזכות את עם ישראל בלימוד הלכה
למעשה, לשמור ולעשות ולקיים.

וזכות הרבים תעמוד לכם להתברך בכל מילי דמיטב. ה'
יסייע בידכם לגדול בתורה, ללמוד וללמד, ולהגדיל תורה
ולהאדיר.

כעתירת
הרב יעקב אריאל
רמת גן

הקדמה

משה קיבל תורה מסיני. לא רק תורה קיבל משה רבנו מסיני, אלא גם הדרכה איך ללמדה. "אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, לא תעלה על דעתך לומר אשנה להם הפרק וההלכה עד שתהא סדורה בפייהם, ואיני מטריח עצמי להבינם טעמי הדבר ופירושו, לכך נאמר אשר תשים לפנייהם – כשלחן הערוך ומוכן לאכול לפני האדם". לא די ללמד את ההלכה באופן שתהיה סדורה בפי הלומד, אלא יש ללמד גם את טעמה של כל הלכה.

בחיבור שלפנינו השתדלנו לכנס הלכות באופן שתהיינה בהירות, סדורות, ומובנות בטעמיהן. כדרכנו בכרכים הקודמים על הלכות ימים נוראים, סוכות ומועדים, שהתקבלו בסייעתא דשמיא בשמחה וברצון, כך גם בכרך זה, השתדלנו שלא לערוך משל עצמנו מאומה. אין מגמתנו בחיבור זה לחדש קולות או חומרות, שיטות הלכתיות או דרכי הוראה. מגמתנו להביא את ההלכה המסורה והמקובלת בישראל, על פי גדולי הפוסקים שעם ישראל נשען עליהם – מרן השלחן ערוך, הרמ"א וגדולי האחרונים. במקום שהאחרונים נחלקו בקביעת ההלכה, סמכנו סמיכה של ממש על המשנה ברורה, "שקבע לו כבר נחלת עולמים בתור ספר פוסק, מבוסס, שהלכה כמותו בכל מקום" (מאמרי הראי"ה ח"א עמ' 132). זאת מלבד במקומות שגדולי הדור הבאים אחריו נטו מפסקיו, או במקרים שבהם יוצאי ספרד אינם נוהגים כמותו.

בשאלות המתחדשות, המסורות לגדולי תלמידי החכמים שבדור, או במקומות שבהם הכרעת ההלכה אינה ברורה, נועצנו במורנו ורבנו הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א, המלווה את המכון ומדריכו מראשית דרכו. יאריך ה' ימיו בטוב ושנותיו בנעימים, ויזכה להמשיך להרביץ תורה לעדרים הצמאים לדבר ה', זו הלכה.

תפילתנו שמפעל זה יהיה בבחינת מוסיף והולך להאיר את אורחות חיינו היהודיים בימות החול, במועד ובשבת.

מבוא

יציאת מצרים

עמוד האמונה, יסוד האומה ושורש החרות

יציאת מצרים - "יסוד ושורש הכול"

יציאת מצרים היא האירוע ההיסטורי המשמעותי ביותר בתולדות עם ישראל, וציר מרכזי של חיינו היהודיים. השבת – נקודת המרכז של השבוע, וחגי השנה, הם זכר ליציאת מצרים; חודש ניסן, שבו יצאנו ממצרים, הוא תחילה למניין החודשים; דבר ה' הישיר הראשון לעם ישראל הוא "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֶבְדִים"¹; בכל יום מוזכרת יציאת מצרים בתפילה, ומטרת מצוות רבות היא זכירת יציאת מצרים. לא בכדי, אירוע זה מוגדר "יסוד היסודות ושורש הכל"².

עמוד האמונה

בספר הכוזרי, מסופר שמלך כוזר ביקש מ'החבר' לתאר את אמונתו, וזה השיב לו שהוא מאמין באלוקי אברהם, יצחק ויעקב, אשר הוציא את בני ישראל ממצרים. תשובת החבר עוררה את פליאתו של המלך, שהקשה: "וכי לא היה לך לומר כי מאמין אתה בבורא העולם מסדרו ומנהיגו אשר בראך וזן אותך?" על כך השיב החבר, שיסוד האמונה אינו בריאת העולם

1. שמות כ.ב.

2. גבורות ה' למהר"ל, תחילת פרק ג.

אלא דווקא יציאת מצרים, "שנתבררה על פי ראות עיניים, ואחרי כן נמסרה לאיש מפי איש בקבלה הדומה למראה עיניים", זאת לעומת בריאת העולם, שאיש לא נכח בה. האמונה בה' בתור בורא שמים וארץ נשענת על אמונה שהתבררה, התאמתה והתבססה ביציאת מצרים³.

זו הסיבה לכך שנצטוונו במצוות רבות שתכליתן להזכיר לנו את יציאת מצרים, "לפי שיציאת מצרים והאותות והמופתים שנלוו לה הם דברים שראינו בעינינו, ובאזנינו שמענו, ואין אדם יכול להכחישנו. והם אות ומופת למציאות ה', שהוא ברא הכל לרצונו, ולו הכח והממשלה בעליונים ובתחתונים לעשות בהן כרצונו. ואין מי שיאמר לו מה תעשה"⁴.

יסוד האומה

ביציאת מצרים גלום לא רק עמוד האמונה, אלא גם יסוד האומה. בתודעתנו, סיפור היציאה ממצרים צרוב בתור סיפור של יציאה מעבדות לחרות ומשעבוד לגאולה, ואולם לא פחות מכך, הוא סיפור לידתו של עם ישראל.

ספר שמות מתאר את תהליך הפיכת משפחת יעקב, לעם בני ישראל. הוא פותח בתיאור בני ישראל הבאים למצרים, משפחה המונה שבעים נפש, ומדגיש את ריבויים במצרים: "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבוּ וַיַּעֲצְמוּ בְּמֵאֵד מְאֹד, וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ אֹתָם"⁵. מספר רב של פעלים המתארים ריבוי, ותוספת לא-שגרתית – "מאוד מאוד", מדגישים את הריבוי המהיר והקיצוני של עם ישראל במצרים.

השעבוד המתואר לאחר מכן אינו בא בלא הקשר נסיבתי, אלא הוא בא בתור תגובה של פרעה לריבוי יוצא הדופן של עם ישראל, ובשל החשש מפניו: "וַיִּקֶם מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרָיִם... וַיֹּאמֶר אֶל עַמּוֹ הִנֵּה עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וַעֲצוּם מְמֵנִי. הֲבֵנָה נִתְחַכְּמָה לּוֹ, פֶּן יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם

3. ספר הכוזרי מאמר ראשון אותיות יא-כה.

4. עיין טור אורח חיים סימן תרכה. ועיין רמב"ן שמות יג טז, וספר החינוך מצוה כא.

5. שמות א ז.

הוא על שְׁנָאֵינוּ, וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה מִן הָאָרֶץ. וַיִּשְׁיִמוּ עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם וַיְבִן עָרֵי מִסְכְּנוֹת לְפָרְעָה אֶת פֶּתֶם וְאֶת רַעַמְסֵס⁶. התורה מסכמת את גזרת השעבוד במילים: "וְכִאֲשֶׁר יַעֲנוּ אֹתוֹ בְּן יִרְבֵּה וְכֵן יִפְרֹץ"⁷, כלומר היא אומרת כי אמנם המצרים עינו את בני ישראל, אבל בני ישראל המשיכו להתרבות ולהתעצם, וזה הדבר החשוב.

כך גם בפרשת דרישתו של פרעה מהמיילדות להמית את הבנים הזכרים בשעת הלידה, התורה מסכמת פרשה זו בכך שתוכניתו של פרעה לא צלחה, ועם ישראל המשיך להתרבות: "וַיֵּיטֵב אֱלֹהִים לְמַיְלֵדָת, וַיִּרְבֶּ הָעָם וַיַּעֲצֵמוּ מְאֹד"⁸.

וכן הגזרות הקשות וסבל השעבוד שהיו מנת חלקם של אבותינו במצרים, אינם מתוארים בתורה בהרחבה, וכשהם מתוארים, הם נלווים לתיאור הריבוי של עם ישראל.

מתוך כל זאת, נראה שהנושא המרכזי שבו עוסקת התורה בתחילת ספר שמות אינו השעבוד, אלא ריבוי של עם ישראל. סיפור יציאת מצרים הוא אפוא סיפור יצירתו של עם ישראל: משפחה קטנה בת שבעים נפש, הייתה לעם המונה ששת מאות אלף גברים, לבד מנשים וטף⁹.

אמנם בתנאי שעבוד, מבלי היכולת להביא לידי ביטוי את מהותם הפנימית – בני ישראל עדיין לא נולדו כעם, ומצבם היה כשל עובר ברחם אימו. השחרור מן השעבוד והיציאה ממצרים הם לידתו של עם ישראל: "אמר ר' אבא בר כהנא, למה היו דומים ישראל במצרים? לעובר שהוא נתון במעי הבהמה, וכשם שהרועה נותן ידו ומוציאו ממעיה, כך עשה הקדוש ברוך הוא לישראל ממצרים להוציאם"¹⁰.

6. שמות א ח-יא.

7. שמות א יב.

8. שמות א כ.

9. חוריש ומעשיר (כת"י) על ענייני יציאת מצרים.

10. סדרש שוחר טוב מזמור קז.

לידתו של עם ישראל ביציאת מצרים הייתה אפוא לא רק בגוף, אלא גם ברוח. בליל ט"ו בניסן, בחר בנו השם יתברך מכל העמים וקידשנו במצותיו¹¹. אז נקבע באומה טבעה הפנימי הנוטה לתורה, לקדושה ולמצוות, טבע הקיים בנו ומבדיל אותנו מן העמים. בלילה זה, יצאנו ממ"ט שערי טומאה ונכנסנו תחת כנפי השכינה. האור, הטוב והברכה שעם ישראל הביא לעולם במשך ההיסטוריה כולה הם מכוח היצירה הרוחנית שנוצרה ביציאת מצרים, וכל אלו הם גילוי של הטבע שנצרב בנו בשעה ההיא¹².

עם ישראל הוא העם שלשמו נברא העולם¹³, ועליו הוטלה המשימה להביא לתיקונו השלם. הוא ה'קטר', המושך אחריו את כל באי עולם להכיר את ה' ולקבל את מלכותו. התכלית הנכספת של "יְהִי ה' לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ, בַּיּוֹם הַהוּא יְהִי ה' אֶחָד וְשִׁמּוֹ אֶחָד"¹⁴ מסוגלת להתגלות רק על ידי עם ישראל. משום כך, יציאת ישראל ממצרים, שהיא לידתו כעם, היא אירוע כה מרכזי. ייעודו של העולם, עתידו ותיקונו השלם טמונים בה.

שורש החרות

חג הפסח הוא זמן חרותנו. החרות שזכינו לה ביציאת מצרים אינה חרות זמנית אלא חרות נצחית, כפי שאנו אומרים כל יום בתפילת ערבית: "המכה בעברתו כל בכורי מצרים, ויוצא את ישראל מתוכם לחרות עולם". לכאורה, הדבר אינו מובן, שהרי במשך ההיסטוריה עברנו צרות רבות, ואומות רבות שעבדו אותנו – אשור, בבל, פרס, יוון, רומי ועוד; ואיך ניתן לומר שיצאנו ממצרים ל"חרות עולם"?

מובנה השגור של המילה 'חרות' הוא חרות פיזית, אבל האמת היא שלא פחות מכך, החרות היא חרות רוחנית. ישנו עבד, שאחרים מנהלים את סדר יומו, אבל הוא נאמן לעצמיותו – מתגבר על נטיותיו הנמוכות, ואינו מושפע

11. של"ה פסחים נר מצוה אות לז.
12. הגדה של פסח מי מרום (תשע"ג) עמ' רנג.
13. רש"י בראשית א א.
14. זכריה יד ט.

מהלכי רוח תרבותיים הנוגדים את תכונתו העצמית; ועל כן הוא בן חורין, יותר מהיותו עבד. ויש בן חורין שרוחו היא רוח של עבד; אמנם אין אחרים מנהלים את סדר יומו ישירות, אבל התנהלותו מונעת מרצון למצוא חן בעיני אחרים, הוא מושפע מתרבות זרה לו, ובוגד בייעודו, כדי לקבל הערכה וכבוד חיצוניים. נמצא כי הוא עבד, יותר מהיותו בן חורין¹⁵.

ביציאת מצרים נזקפה קומתנו, ויצאנו לחרות עולם. קיבלנו ייעוד היסטורי להיות נושאי דבר ה' בעולם, ולהאיר את מחשכי המציאות באור תורה וקדושה. התבררה לנו מהותנו הפנימית, שהיא החרות מכל שעבוד. אכן, עברנו שעבוד פיס, אבל באיתנות הרוח, נשארנו בני חורין.

דווקא בפסח, זמן חרותנו, הצטוונו להתרחק מן החמץ, המסמל את יצר הרע, את המידות הרעות ואת הנטיות השפלות בנפש האדם. כדי להיות בן חורין, יש להתרחק מכל אלו. הרצון הפנימי של כל יהודי הוא לעבוד את ה' בכל כוחות הגוף והנפש, ולכן ככל שאדם מתגבר על נטיות נמוכות ומתרומם לעבוד את ה' בכל כוחות גופו ונפשו – הרי הוא בן חורין¹⁶. "עבדי הזמן – עבדי עבדים הם, עבד ה' הוא לבדו חופשי"¹⁷.

"בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים". חקיקת היציאה ממצרים בתודעתנו ובחוויה הפנימית שלנו, מזכירה כי אל לנו להשתעבד להלכי רוח הזרים לרוח ישראל. היא מזכירה לנו את טבענו ומהותנו הפנימית, וממלאה אותנו ברוח גבורה ושמחה להיות נאמנים להם; ועל ידה אנו מסוגלים להיות מחדש בני חורין.

15. עיין מאמרי הראיה חלק א עמ' 157.

16. מאמרי ראיה חלק א עמ' 158.

17. שירי ריה"ל.

פרק א

דיני חודש ניסן

ימי ניסן - ימי שמחה

ימי חודש ניסן הם ימי שמחה¹; אין אומרים בהם תחנון, אין מתענים בהם ואין מספידים בהם².

הטעם לכך ששנים-עשר הימים הראשונים של חודש ניסן הם ימי שמחה הוא שבזמן חנוכת המשכן, בכל אחד מימים אלו הקריב אחד מנשיאי ישראל קרבן לכבוד חנוכת המשכן, ואותו יום היה יום טוב לו ולבני שבטו³. וכיוון שכל אדם מישראל הוא צאצא של שבטים רבים מצד האמהות, לכן שנים-עשר ימים אלו הם ימי שמחה לכל ישראל⁴. הטעם לשמחה בערב פסח, בימי הפסח ובאסרו חג הוא שימים אלו הם ימי מועד⁵. והטעם

1. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' ג. ועיין של"ה מסכת פסחים פרק נר מצוה אות ז, שכל יום בחודש ניסן הוא כראש חודש.
2. שו"ע תכט ב.
3. עיין משנ"ב תכט ז.
4. פירוש עין שמש על המהר"ל חודש ניסן אות ג עמ' 20. ועיין חידושי חתם סופר על הלכות פסח סימן תכט סעיף ב שנדפסו בסוף חידושי החתם סופר על מסכת פסחים, שהטעם לכך ששנים-עשר ימים אלו הם ימי שמחה לכל ישראל, הוא שאיננו יודעים מאיזה שבט אנו, לכן כל יום הוא יום שמחה, שמה אנחנו מהשבט שנשיאו הקריב קרבן באותו יום. ואף שהכהנים והלוויים יודעים מאיזה שבט הם, ונשיא שבטם, אהרון הכהן, לא הקריב קרבן באף אחד משנים-עשר ימים אלו, בכל זאת אלו הם ימי שמחה עברום, כיוון שהכהנים והלוויים עובדים במקדש, ועליהם לשמח בכל ימי חנוכת המשכן.
5. משנ"ב תכט ז.

לשמחה בכל שאר הימים בחודש ניסן הוא שכיוון שרוב ימי החודש הם ימים טובים ששמחים בהם ויש בהם קדושה, נוהגים כך בכל ימי החודש⁶.

המנהג שלא להתענות

לדעת השלחן ערוך, המנהג שלא להתענות בחודש ניסן כולל רק תענית ציבור שגוזרים מחמת איזו צרה⁷, אך אדם רשאי להתענות תענית יחיד בחודש ניסן; וכך נוהגים רבים מיוצאי ספרד⁸. לפי מנהג זה, אדם הנוהג להתענות ביום פטירת אחד מהוריו, ויום פטירתו חל בחודש ניסן, רשאי להתענות באותו יום⁹. אך לדעת הרמ"א, המנהג שלא להתענות בחודש ניסן כולל גם תענית יחיד, וכן נוהגים יוצאי אשכנז¹⁰ וחלק מיוצאי ספרד¹¹. ולפי מנהגם, הנוהג להתענות ביום פטירת אחד מהוריו, ויום פטירתו חל בחודש ניסן, לא יתענה באותו יום¹².

אמירת "למנצח"

יוצאי ספרד נוהגים שלא לומר את הפרק "לְמַנְצַח וכו' יַעֲנֶה ה' בְּיוֹם צָרָה" שקודם "ובא לציון" בכל חודש ניסן, כיוון שלפי מנהגם אין אומרים "למנצח" בימים שבהם אין אומרים תחנון, כיוון שימים אלו אינם ימי צרה¹³. אך מנהג

6. לבוש תכט ב, משנ"ב תכט ז.

7. שו"ע תכט ב, ומשנ"ב שם, וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' ה.

8. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' ה, אור לציון חלק ג פרק ה שאלה א.

9. חזון עובדיה שם, אור לציון שם.

10. רס"א תכט ב, ומשנ"ב שם.

11. עיין הגדה של פסח אורח חיים לבן איש חי הלכות חודש ניסן אות א, הלכות חגים לגר"ס אליהו פרק ב סעיף יג.

12. רס"א תכט ב, ומשנ"ב שם. ועיין רס"א תקעג א, ומשנ"ב תכט י, שחתן וכלה שיום חופתם חל בחודש ניסן, יתענו, לרוב חשיבותה של תענית זו, ועיין משנ"ב תקעג ד, שיש מקילים, ועיין חוט שני פסח עמ' נב, שאם החתן או הכלה חלושים, הם יכולים לסמוך על דעת המקילים, ועיין הלכות חגים לגר"ס אליהו פרק ב סעיף יג, שפסק כדעת המקילים.

13. בן איש חי שנה ראשונה פרשת כי תשא סעיף יז, כף החיים תכט מ, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' ח, הלכות חגים לגר"ס אליהו פרק ב סעיף ט.

יוצאי אשכנז לומר "למנצח" גם בימים שאין אומרים בהם תחנון, חוץ מאשר בימים שיש בהם מעלה מיוחדת, לכן יוצאי אשכנז אומרים "למנצח" בחודש ניסן¹⁴.

קריאת פרשיות קרבנות הנשיאים

בכל יום משנים-עשר הימים הראשונים של חודש ניסן, טוב לקרוא את פרשת הקרבן של הנשיא שהקריב קרבן באותו יום. וביום י"ג בניסן, טוב לקרוא את תחילת פרשת בהעלותך, כנגד שבט לוי, שאהרן הכהן נשיאו לא הקריב קרבן בחנוכת המשכן, ובמקום זה זכה בהדלקת המנורה, המוזכרת בפסוקים אלו¹⁵. הטעם לקריאה זו הוא שבהקרבת הקרבן המשיך כל נשיא שפע רוחניות לשבטו, ועל ידי קריאת הפרשה, אנו מעוררים את השפע שהושפע באותם ימים¹⁶.

הליכה לבית קברות

יש נוהגים שלא לילך לבית קברות בחודש ניסן. למנהג זה, אדם שיום השנה לפטירת אחד מקרוביו חל בחודש ניסן, יקדים לעלות לקברו בערב ראש חודש¹⁷. ויש הנוהגים ללכת לבית הקברות ביום השנה לפטירת קרוביהם, גם בחודש ניסן¹⁸.

14. רמ"א קלא א, שו"ע הרב תכט יב, משנ"ב קלא לה. ועיין רמ"א תכט, ב ופרי מגדים סימן קלא משבצות זהב ס"ק טו ד"ה אכתוב, שבערב פסח אין אומרים "למנצח", כיוון שערב פסח נחשב כיום טוב.

15. משנ"ב תכט ח, וכף החיים תכט כב-כג, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' ג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ב סעיף י.

16. של"ה מסכת פסחים פרק נר מצוה אות ח.

17. שו"ת מלמד להועיל חלק ב (יורה דעה) סימן קמה, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ב סעיף יח. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו שם, שבסיום השבעה ובסיום השלושים עולים לקבר, גם אם ימים אלו חלים בחודש ניסן.

18. גשר החיים חלק א פרק כט סעיף ה, שו"ת שמש ומגן חלק ד סימן סו, לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק). ועיין תשובות והנהגות כרך ב סימן סה, שאם העלייה לקבר אינה מעוררת בכי, עדיף לעלות לקבר ביום המתאים ולא להקדים את העלייה לערב ראש חודש ניסן, אך אם העלייה

לימוד הלכות פסח

הלכות פסח הן רבות ומפורטות, ומצווה להתחיל ללומדן שלושים יום לפני הפסח, דהיינו מפורים, כדי לדעת אותן כראוי¹⁹. מלבד התועלת שבידיעת ההלכות, יש בלימוד ההלכות תועלת נוספת שלא להיכשל בהן, כיוון שהלומד הלכה כלשהי, בורא מלאך השומר שלא ייכשל בהלכה זו²⁰, והנזהר שלא ייכשל אפילו במשהו של חמץ, מובטח לו שלא יחטא כל השנה²¹.

קמחא דפסחא

ההוצאות הכלכליות לקראת חג הפסח הן רבות, ולכן נוהגים לקראת חג הפסח לאסוף כסף ולחלק אותו לעניים, כדי שיוכלו לרכוש את צרכי החג²² ולהרגיש כבני חורין²³. בעבר, במקום כסף היו נותנים לעניים קמח לאפיית מצות, כדי לחסוך להם את טרחת קניית הקמח, ולכן רגילים לקרוא למגבית זו 'קמחא דפסחא'. אך כיום, אנשים אינם אופים מצות בעצמם, ובמקום קמח, נותנים לעניים כסף שיקנו בו את צרכי החג²⁴.

לקבר מעוררת בכי, עדיף להקדים אותה לערב ראש חודש ניסן.
19. עיין משנ"ב תכט א-ב. ביתר באור: עיין ביאור הלכה תכט א ד"ה שואלין, שסיכם את הסוגייה וביאר שנאמר בגמרא ששלושים יום קודם החג שואלים בהלכות החג, והרבה ראשונים פירשו שכוונת הגמרא לומר שיש ללמוד את הלכות החג שלושים יום קודם החג, אך יש ראשונים שסוברים שכוונת הגמרא לומר ששלושים יום קודם החג הוא הזמן המתאים ללימוד הלכות החג, ולכן השואל את רבו שאלה בעניין החג, קודם לחברו השואל את רבו שאלה שלא בעניין החג, אך אין חיוב ללמוד את הלכות החג בימים אלו, ועיין ביאור הלכה שם, שהשלחן ערוך פסק הדעה המקלה, אך הרבה ראשונים סוברים כדעה המחמירה, ובמקום שישנו שיעור הלכה קבוע לציבור, ראוי לדקדק בכך יותר. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ב סעיף ג, שפסק כדעה המחמירה.

20. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ב סעיף ד.

21. באר היטב סימן תמז סוף ס"ק א, בשם האר"י הקדוש.

22. עיין רמ"א תכט א. עיין רמ"א שם, שמשמע שמעיקר הדין, החובה היא לדאוג שיהיו לעניים מצות, ועיין חוט שני עמ' נא, שטוב לתת לעניים כסף שיוכלו לקנות את כל צרכי החג.

23. עיין שער הציון תכט י.

24. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ב סעיף כב, חוט שני עמ' נא.

אדם שאינו נותן מכספו לעניים לקראת החג, שמחת החג שלו אינה רצויה לפני ה' יתברך. כך כותב הרמב"ם בעניין זה: "וכשהוא אוכל ושותה חייב להאכיל לגר, ליתום ולאלמנה עם שאר העניים האומללים, אבל מי שנועל דלתות חצרו ואוכל ושותה הוא ובניו ואשתו ואינו מאכיל ומשקה לעניים ולמרי נפש, אין זו שמחת מצווה אלא שמחת כריסו, ועל אלו נאמר: 'זְבַחֵיהֶם כְּלֶחֶם אוֹנִים (לחם גזול) לָהֶם כָּל אֲכָלֵיו יִטְמָאוּ, כִּי לַחֲמָם לְנַפְשָׁם'²⁵, ושמחה כזו קלון היא להם, שנאמר: 'זִזְרִיתִי פָּרֶשׁ (זבל) עַל פְּנֵיכֶם פָּרֶשׁ חֲגִיכֶם'²⁶.

שבת הגדול

שבת שלפני הפסח נקראת שבת הגדול, כיוון שנס גדול אירע בה. בשבת זו לקחו בני ישראל את הכבשים, שנועדו לקרבן הפסח, וכאשר המצרים שאלו אותו לשם מה הם לוקחים כבשים אלו, אמרו להם ישראל שהם עתידים להקריב אותם קרבן לה'. אמירה זו הכעיסה את המצרים כעס רב, כיוון שהכבשים הם אלוהי מצרים, אך פחד ה' נפל על המצרים והם לא העזו לעשות לעם ישראל דבר²⁷.

עד לשבת ההיא, רבים מישראל נמשכו אחר אמונתם ותרבותם של מצרים, ובשבת ההיא כפרו ישראל בעבודה זרה וגילו את אמונתם בה²⁸. ומכוח גילוי אמונה זה נמשכה גאולת מצרים²⁹.

25. הושע ט ז.

26. מלאכי ב ג. רמב"ם יום טוב ו יח.

27. שו"ע תל א, ומשנ"ב שם. ועיין לבוש תל א, ומגן אברהם תל א, וט"ז תל א, מדוע קבעו לציון נס זה ביום בשבוע שאירע בו הנס, ולא בתאריך בחודש שאירע בו הנס. ועיין מחזיק ברכה סימן תל אות ב, ואור לציון חלק ג פרק ה הערה ב, שהמדקדקים מברכים איש את חברו בשבת זו בברכת "שבת הגדול מבורך".

28. רש"י שמות יב כא.

29. עיין הגדה של פסח עם פירוש מי מרום (תשע"ג) עמ' א-ב.

דרשת שבת הגדול

נוהגים שרב המקום דורש בענייני הפסח בשבת זו³⁰, ויש לציבור להתאסף לשמיעת הדרשה ברוב עם³¹. מטרתה של דרשת שבת הגדול היא ללמד את הציבור את הלכות פסח³², וטוב לשלב בה גם דברי אגדה³³.

מנהג רבים מיוצאי אשכנז לקרוא את ההגדה בשבת הגדול בזמן מנחה, לפי שבשבת זו התחילה הגאולה³⁴.

30. משנ"ב תכט ב.

31. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' לא.

32. משנ"ב תכט ב. ועיין שם, ש"אם יהיה הדרשה רק בפלפול או דרוש בעלמא, אין יוצאין בזה ידי חובתם".

33. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' לא.

34. רמ"א תל א, ומשנ"ב שם. ועיין ביאור הלכה תל א ד"ה במנחה, שהגר"א לא היה נוהג כן, ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' לב בהערה, שיוצאי ספרד אינם נוהגים כן. ועיין רמ"א שם, שהמנהג לקרוא מתחילת ההגדה עד הקטע שמסתיים במילים "לכפר על כל עוונותינו". ועיין משנ"ב תל ב, שכאשר ערב פסח חל בשבת ומקדימים את הדרשה לשבת שלפני כן, קוראים את ההגדה בשבת הסמוכה לפסח.

פרק ב ברכת האילנות

ברכת האילנות - ההודיה לה' על טובו

חודש ניסן הוא חודש של לבלוב ופריחה. הטבע מתעורר בו לחיים, והעצים, שעמדו עירומים ויבשים, מתנערים מתרדמת החורף ומתחילים להצמיח את פירותיהם. תהליך זה הוא תהליך טבעי, אך אין הטבע אדון לעצמו, והקב"ה הוא המסדר את סדרי הטבע לטובת האדם. לכן תיקנו חכמים את ברכת האילנות, כדי שנתעורר לשים לב לכך ולהודות לה' על טובו. ולכן, הרואה בחודש ניסן עצי פרי שהוציאו פרחים, מברך: "ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות (ויש גורסים: טובים) להנות בהם בני אדם"².

זמנה של ברכת האילנות

זמנה העיקרי של ברכת האילנות הוא בחודש ניסן, שכן זהו הזמן שבו מלבלבים העצים בארץ ישראל, אך אדם שלא בירך ברכה זו בחודש ניסן, יכול לברכה גם לאחר מכן, כל עוד הוא רואה עצי פרי פורחים³. ויש מי

1. עיין שיטה מקובצת ברכות מג ב ד"ה האי סאן, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' י, ותשובות והנהגות חלק א סוף סימן קצא.
2. שו"ע רכו א. ועיין ציץ אליעזר חלק יב סימן כ, וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' י, ותשובות והנהגות חלק א סימן קצ. שגם נשים תברכנה ברכה זו, כיוון שאין הזמן גורם את הברכה, אלא תופעת הטבע המתרחשת מזמן לזמן, וכן שמענו מהגר"י אריאל שליט"א. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ב סעיף יז, שחולק.
3. עיין משנ"ב רכו א, בשם האחרונים, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' כה, שו"ת בצל החכמה חלק ו סוף סימן לו, שו"ת באר משה חלק ח סימן עט.

שחולק וסובר שניתן לברך ברכה זו רק בחודש ניסן⁴. ולדעת כולם טוב להקדים ולברך ברכה זו מיד בתחילת חודש ניסן, משום שזריזים מקדימים למצוות⁵.

אכן, לא מקרה הוא שתקופת הבלבול והפריחה היא בחודש ניסן, החודש שבו יצא עם ישראל ממצרים והביא לעולם את בשורת האמונה. השורש לפריחה בעולם הטבע הוא הפריחה הרוחנית של עם ישראל בצאתו ממצרים, שמתוכה יפרח ויתעלה העולם כולו⁶, כדברי מרן הרב קוק: "יצירת מצרים תישאר לעד האביב של העולם כולו"⁷.

דיני הברכה

לכתחילה, יש לברך את ברכת האילנות במקום שיש בו לפחות שני עצי פרי⁸,

4. כף החיים רכז א, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ב סעיפים ב-ג, אור לציון חלק ג פרק ו שאלה ב. ועיין כף החיים שם, בשם החיד"א, שלפי הקבלה, זמנה של ברכת האילנות בחודש ניסן בלבד.
5. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' כד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ב סעיף ב.
6. עיין עולת ראיה עמ' לז ד"ה היום אתם יוצאים. ועיין גבורות ה' למהר"ל פרק מו.
7. באר מגד ירחים עמ' עז.
8. חזון עובדיה ברכת עמ' תנח סוף הערה א. ועיין שו"ת הלכות קטנות חלק ב סימן כח, ומועד לכל חי סימן א אות ט, וכף החיים רכז ב, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ב סעיף ה, שאין לברך ברכת האילנות על אילן אחד, ועיין חזון עובדיה שם, ושו"ת רבבות אפרים חלק ח סימן עז, בשם הגר"מ פיינשטיין, וחזון עובדיה שם, בשם הגרש"ז אירבך והגר"מ מזוז, ושו"ת בצל החכמה חלק ו סימן לו, ותשובות ונהנהגות חלק א סימן קצא, שחולקים וסוברים שמעיקר הדין אפשר לברך ברכת האילנות גם על אילן אחד. ועיין מנחת יצחק חלק ג סימן כה אות ג, וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' טו, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ב סעיף ח, שאין לברך ברכה זו על אילן שידוע שהוא מורכב, כיוון שאין ראוי לשבח את ה' על דבר שנעשה על ידי עברה. ועיין הגהות רע"א לשו"ע אורח חיים סימן רכו, שהסתפק אם אפשר לברך את ברכת האילנות על עצי ערלה, ועיין שו"ת דובב מישרים חלק ג סימן ה, וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' יט, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ב סעיף ט, שפסקו שאפשר לברך את ברכת האילנות על עצי ערלה, כיוון שהברכה אינה על אפשרות ההנאה מהעצים שמברכים עליהם, אלא על ההתחדשות הטבעית הכללית, ועיין כף החיים רכז יא, ודברי מלכיאיל חלק ג סימן ב, ואור לציון חלק ג פרק ו שאלה ד, שחולקים וסוברים שאין לברך את ברכת האילנות על עצי ערלה, כיוון שאי אפשר ליהנות מפירותיהם.

כדי שההודאה תהיה על ריבוי טובה⁹, אך אין צורך שהם יהיו מסוגים שונים¹⁰. ניתן לברך את ברכת האילנות כל עוד יש פרחים על העץ, אך כאשר הפרחים נשרו לגמרי, לא ניתן לברך עוד את ברכת האילנות¹¹.

אדם שראה עצי פרי פורחים ובירך עליהם, ולאחר מכן ראה עצי פרי פורחים אחרים, לא יברך שוב את הברכה¹², כיוון שהברכה היא על ההתחדשות הטבעית הכללית, ולא רק על העצים המסוימים שעליהם בירך¹³.

אדם שראה עצי פרי פורחים ולא בירך את ברכת האילנות, לא הפסיד את הברכה, וכאשר יראה שוב עצי פרי פורחים, יברך עליהם¹⁴.

מותר לברך את ברכת האילנות בשבת¹⁵. ויש שנמנעים מלברך את ברכת האילנות בשבת, מחשש שהמברך ייגע בפרחי העץ שהם מוקצה או יתלוש אותם, וגם משום שיש סוברים שלפי הקבלה ברכה זו אינה מתאימה לשבת¹⁶.

9. תשובות והנהגות חלק א סימן קצא.

10. כף החיים רכו ב.

11. כף החיים רכו ט, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' כו, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ב סעיף ו. ועיין משנ"ב רכו ד, ופסקי תשובות סימן רכו הערה 38, שניתן לברך גם על פירות כל עוד לא נגמר בישולם, וזאת בתנאי שהאדם לא ראה קודם לכן אילנות מלבלבים, ועיין כף החיים שם, שגם באופן זה אין לברך, ושכן הוא מנהג העולם.

12. שו"ע רכו א; ומשנ"ב שם ג.

13. עיין שער הציון רכו א.

14. משנ"ב רכו ה, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' כד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ב סעיף טז. ועיין חזון עובדיה שם סעיף ו, ששמע שלכתחילה יש לברך את ברכת האילנות בפעם הראשונה שהאדם רואה עצי פרי פורחים בחודש ניסן. ועיין קיצור שלחן ערוך (גאנצפריד) פרק ס סעיף א, שיש סוברים שאדם שלא בירך את ברכת האילנות בפעם הראשונה שראה עצי פרי פורחים בחודש ניסן, הפסיד את הברכה.

15. נפש דוד לאדר"ת (מהדורת מכון התורה והארץ) עמ' רטו, הליכות שלמה תפילה פרק כג הערה 121, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' כ, שו"ת בצל החכמה חלק ו סימן לז, וכן שמענו מהגר"י אריאל שליט"א. ועיין נפש דוד שם, שהאדר"ת היה מהדר לברך את ברכת האילנות בשבת, כדי להשלים על ידה את מאה הברכות שצריך לברך בכל יום.

16. כף החיים רכו ד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ב סעיף ד, אור לציון חלק ג פרק ו שאלה ה, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' כ: מהיות טוב. ועיין חזון עובדיה שם, שלא כדאי להחמיר כדעה זו, כאשר יש חשש שדחיית הברכה ליום חול תגרום לשכחתה. ועיין שו"ת וישב הים חלק ג

יש המהדרים ואומרים את ברכת האילנות בעשרה, ולפני הברכה ולאחריה אומרים תפילות ובקשות, כיוון שעל פי הקבלה, ברכה זו פועלת תיקונים גדולים¹⁷.

יש המהדרים לומר את ברכת האילנות בשדה מחוץ לעיר¹⁸, כיוון ששם מצויים אילנות רבים¹⁹, ועוד יש בזה טעם על פי הקבלה²⁰.

סימן כא, שחולק וסובר שלפי הקבלה אין מניעה מלברך את ברכת האילנות בשבת.
17. עיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' יב, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ב סעיפים יא-יג, ופסקי תשובות סימן רכו אות א. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו שם, שלפי הקבלה יש בברכה זו תיקון גדול לנשמות הנפטרים.
18. עיין כף החיים רכו ג, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' יב, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ב סעיף יד.
19. מעשה חמד (כהן) פרק ב הערה טז.
20. עיין כף החיים רכו ב, ופסקי תשובות סימן רכו הערה 7.

פרק א

איסורי חמץ בפסח

צינוי עיקרי בפסח הוא הצינוי להתרחק מכל חשש חמץ. התורה החמירה מאוד בעניין זה, והרחיקה אותנו מחמץ על ידי שלושה איסורים ומצוות עשה אחת.

איסור אכילה

האיסור הראשון והחמור מכולם הוא האיסור לאכול חמץ בפסח, שנאמר: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם, זְכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יֵצְאתֶם מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים, כִּי בַחֲזֶק יָד הוּצֵיא ה' אֶתְכֶם מִזֶּה, וְלֹא יֵאָכֵל חֶמֶץ"¹. עונשו של איסור זה הוא כרת, כמו שנאמר: "שִׁבְעַת יָמִים מִצֹּת תֹּאכְלוּ, אֲךָ בַיּוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבְּתוּ שְׂאֵר מִבְּתֵיכֶם, כִּי כָל אֲכָל חֶמֶץ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִיִּשְׂרָאֵל"².

איסור הנאה

מכך שנאמר בפסוק "לא יאכל חמץ" ולא נאמר 'לא תאכל חמץ', למדו חכמים שאסור גם ליהנות מחמץ בפסח, כגון למכור אותו לגוי בחג או להאכיל אותו לבהמה. גם איסור זה הוא מהתורה, אך אין בו עונש כרת³.

1. שמות יג ג.

2. שמות יב טו. רמב"ם חמץ ומצה א א.

3. רמב"ם חמץ ומצה א ב.

'בל ייראה ובל יימצא'

מלבד איסור האכילה ואיסור ההנאה, אסור גם שיימצא חמץ בבתינו וברשותנו בפסח, שנאמר: "וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ חֻמֵץ, וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֹר בְּכָל גְּבֻלְךָ"⁴, ונאמר: "שְׂבַעַת יָמִים שְׂאֹר לֹא יִמָּצֵא בְּבֵתְיִכֶם"⁵. שאור הוא חמץ שהחמיץ מאוד, עד שראוי להחמיץ בו עיסות אחרות, ואף שהוא אינו ראוי לאכילה, התורה אסרה גם אותו, משום שאפשר להחמיץ בו עיסות אחרות⁶.

מצוות השבתת החמץ

עוד הצטוונו במצוות עשה להשבית את השאור והחמץ שברשותנו, כלומר לבערם מן העולם, שנאמר: "אֶךָ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבִּיתוּ שְׂאֹר מִבֵּיתְכֶם, כִּי כָּל אֲכֹל חֻמֵץ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִיִּשְׂרָאֵל"⁷. בשונה מהאיסורים שנמנו עד כה, החלים רק בליל ט"ו בניסן, מצוות "תשביתו" חלה בי"ד בניסן בחצות היום. זאת כיוון שקיבלו חז"ל, שמשמעות הביטוי "ביום הראשון" הוא ביום הקודם לשבעת ימי הפסח. ומכך שנאמר "אֶךָ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן", למדו חכמים שיש למעט את חציו הראשון של היום מהאיסור, משום ש"אך" הוא לשון מיעוט⁸.

4. שמות יג ז.

5. שמות יב יט. רמב"ם חמץ ומצה א ב. עיין כסף משנה חמץ ומצה פרק א הלכה ג, שחמץ הטמון ואינו נראה לעיניים, עוברים עליו ב'בל יימצא', אבל אין עוברים עליו ב'בל ייראה', משום שאינו נראה. ועיין רא"ש פסחים פרק א סימן ט, שעל חמץ טמון עוברים גם ב'בל ייראה', משום שמשמעות הכתוב "לא יראה" היא שלא יהיה לך חמץ במקום הראוי לראייה.

6. ר"ן פסחים יג ב (בדפי הרי"ף).

7. שמות יב טו.

8. עיין פסחים ה א, ומשנ"ב תמג א. ועיין שער הציון שם ב, שיש ראשונים שסוברים שגם האיסורים 'בל ייראה' ו'בל יימצא' חלים מחצות היום של י"ד בניסן.

איסור אכילת חמץ והנאה ממנו בערב פסח

איסור נוסף שחל בי"ד בניסן בחצות היום הוא האיסור שנאמר בפרשת קרבן פסח: "לא תאכל עליו חמץ"⁹. משמעותו של איסור זה היא שאין לאכול חמץ מהשעה שראויה להקרבת קרבן פסח, ואיסור זה כולל גם הנאה מחמץ משעה זו¹⁰.

טעם האיסור להשהות ברשותנו חמץ בפסח

הטעם לצינוי שלא ימצא חמץ ברשותנו הוא שלא ניכשל באכילת חמץ, כפי שמבואר בתורה: "שָׁבַעַת יָמִים שָׂאֵר לֹא יִמָּצֵא בְּבֵיתְכֶם, כִּי כָּל אֶכֶל מִחֻמְצָת וּנְכַרְתָּהּ הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵעֵדֶת יִשְׂרָאֵל בְּיָד וּבְאֶזְרַח הָאָרֶץ"¹¹. הרחקה כזו לא נאמרה בתורה בנוגע לשום איסור אכילה אחר, למשל, אין איסור מהתורה שיימצא בבית בשר טרפה ונבלה, אף שהם אסורים באכילה. הטעם לכך שהתורה החמירה באיסור חמץ יותר מכל איסורי אכילה, הוא משום שאיסור חמץ בפסח הוא איסור חמור ויש בו עונש כרת, וגם ההנאה ממנו נאסרה. זאת ועוד, אדם אינו רגיל לפרוש מחמץ, מכיוון שהחמץ מותר בשאר ימות השנה¹². ועוד טעם כתב הרדב"ז (מגדולי הפוסקים בדורו של מרן השלחן ערוך), שהחמץ רומז ליצר הרע, ולכן התורה החמירה בעניינו וציוותה שלא ימצא ברשותנו, כדי שונלמד מכך לגרש את היצר הרע, ולא לתת לו שום מקום בלבבנו ובמחשבותינו. "לכן כלה גרש יגרש אותו האדם מעליו, ויחפש עליו בכל מחבואות מחשבותיו"¹³.

9. דברים טז ג.

10. פסחים כח א-ב, ורמב"ם חמץ ומצה א ח, ומשנ"ב תמג א. ועיין שער הציון תמג א. שיש ראשונים שחולקים על זה וסוברים שאין ללמוד מפסוק זה לאיסור אכילת חמץ בערב פסח.

11. שמות יב יט.

12. ריטב"א פסחים ב א, ר"ן פסחים א א (בדפי הרי"ף).

13. שו"ת רדב"ז חלק ג סימן תקסו.

פרק ב

מוצרים שמותר

להשאיר בבית בפסח

ומוצרים שיש לבער

ביעור חמץ ותערובת חמץ

כמבואר לעיל, אסור שיימצא חמץ בבתינו וברשותנו בפסח, שנאמר: "וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ חֻמֵץ וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֹר בְּכָל גְּבֻלְךָ"¹, ונאמר: "שִׁבְעַת יָמִים שְׂאֹר לֹא יִמָּצֵא בְּבֵתְיִכֶם"². לכן לקראת חג הפסח, יש לבער מן הבית את כל החמץ או למכור אותו לגוי³. לא רק מאכלים שהם עצמם חמץ אסור להשהות בבית, אלא גם מאכלים שמעורב בהם חמץ⁴. לדוגמה: פתיתי קורנפלקס העשויים מתערובת של קמח תירס וקמח חיטה, חייבים בביעור ואין להשהותם בבית בפסח, וכן רוטב סויה המכיל גלוטן העשוי מחיטה. לכן, אין להשאיר בבית מוצרי מזון מבלי לוודא שאין מעורב בהם חמץ. יש לדעת שגם אם ברשימת הרכיבים של המוצר לא מצוין שיש בו דגנים, המוצר עלול להכיל חמץ, כיוון שישנם רכיבים שפעמים שהם עשויים מדגן. לדוגמה: עמילן או גלוקוז עלולים להיות מופקים מחיטה, ואז יש בהם חשש חמץ⁵. כמו כן

1. שמות יג ז.

2. שמות יב יט. רמב"ם חמץ ומצה א ב.

3. עיין להלן הלכות חמץ פרק ד שרצוי להימנע מלמכור חמץ גמור במכירת חמץ.

4. משנ"ב תמב א. ועיין להלן הלכות חמץ פרק ז, שם מבואר מתי חמץ שהתערב במאכל שאינו חמץ מתבטל בו, והתערובת מותרת באכילה.

5. עיין קובץ גלאט גיליון כה עמ' ריא.

פרק ב - מוצרים שמותר להשאיר בבית בפסח ומוצרים שיש לבער

בתרכובות שונות של וויטמין B וויטמין C מצוי חמץ.⁶ כדי לדעת אם יש חמץ במוצר כלשהו, ניתן להיעזר ברשימות שמפרסמים גופי כשרות שונים, ובהן מפורטים מוצרים רבים ומצוין לגבי כל אחד מהם אם יש בו חמץ.⁷

מוצרים שיש ספק אם מכילים חמץ

מוצר שיש ספק אם הוא מכיל חמץ, לא כדאי לאבדו בחינם, ואפשר לכלול אותו במכירת חמץ.⁸

מוצרי מזון שיש חשש שנפל לתוכם מעט חמץ תוך כדי השימוש בהם, כגון חבילת סוכר פתוחה שהשתמשו בה במשך השנה, אף שאסור לאוכלם בפסח, מותר להשהותם בבית.⁹ וכן מוצרי מזון שבמרכיביהם אין חמץ, אבל בתהליך עשייתם אין מקפידים שפירורי חמץ לא יפלו לתוכם, מותר להשהותם בבית.¹⁰ ויש המהדרים למכור מוצרים אלו במכירת חמץ, מחשש שיש בהם חמץ.¹¹

קטניות

מותר להשהות בבית קטניות. וגם יוצאי אשכנז שאינם אוכלים קטניות בפסח, רשאים להשהותן בבית.¹² ויש שמחמירים ומוכרים קטניות במכירת

6. ירושלים במועדיה עמ' כח.
7. עיין לדוגמה כושרות חלק א עמ' 225 ואילך. ועיין שם שתעשיית המזון דינמית ומשתנה, ולכן יש להיעזר ברשימה עדכנית.
8. עיין אשרי האיש פרק נא אות ב, הערת הגר"ס מזוז שליט"א במשנ"ב עם הערות איש מצליח על שו"ע תמח ג עמ' לב הערה 1.
9. עיין רמ"א תמז ד, ומשנ"ב שם לה, וביאור הלכה ד"ה שמא, וכף החיים תמז צא, ונטעי גבריאל פסח חלק א פרק מד סעיף ז. ועיין חזון איש אורח חיים סימן קיט ס"ק יב ד"ה תמז ס"ד, שחולק וסובר שאסור להשהותם. ועיין בדיקת חמץ וביעורו פרק ב סעיף יז, שמוצרים שידוע שהתערבו בהם פירורים קטנים של חמץ, אין להשהותם בבית, ויש לבערם או למכרם במכירת חמץ.
10. עיין רמ"א תמז ה, ובדיקת חמץ וביעורו פרק ח סעיף טז.
11. עיין אשרי האיש פרק נא אות ב, עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ג סעיף מז.
12. רמ"א תנג א, ומשנ"ב שם יב. ועיין משנ"ב שם, שההיתר להשהות קטניות הוא גם בקטניות שבאו במגע עם מים.

חמץ, מחשש שיש בהן חמץ¹³.

מאכל שהתבשל בכלי חמץ

אף שאסור להשהות בבית בפסח תבשיל שקיבל טעם מחמץ, מותר להשהות תבשיל שאין בו חמץ שהתבשל בכלי חמץ לפני פסח. ואף שהמאכל בלע את טעם החמץ שהיה בדפנות הכלי, מותר להשהותו בבית בפסח, כיוון שטעם החמץ שנפלט מהכלי הוא טעם קלוש¹⁴. לדוגמה: אדם שבשיל לפני פסח דגים בסיר חמץ, ולא הספיק לאכול אותם עד פסח, רשאי להקפיא אותם ולשמור לימים שאחרי פסח. אך תבשיל שהתבשל בכלי חמץ בפסח, צריך ביעור, כיוון שבפסח החמץ הוא איסור, וגם טעם קלוש של איסור אוסר את התבשיל¹⁵.

חמץ שייחדו אותו לשימוש אחר

חמץ שייחדו אותו לשימוש כלשהו, ועשו בו מעשה שמכשיר אותו לאותו

13. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ג סעיף חז.

14. משנ"ב תמב א. דין זה נקרא בלשון הפוסקים נ"ט בר נ"ט, כלומר: נותן טעם בר (בן) נותן טעם, ומובנו שהטעם אינו ניתן ישירות ממאכל למאכל, אלא האוכל נתן טעם בכלי, והכלי נתן טעם באוכל. הפוסקים נחלקו אם טעם קלוש מחשיב את התבשיל לתבשיל של חמץ, וההלכה היא שלעניין חובת הביעור, נוקטים כדעה המקלה, שטעם קלוש אינו מחייב לבער את התבשיל (עיין שו"ע הרב תמב ח). ועיין משנ"ב סימן תמב ס"ק א, וכף החיים תמצ קלו, ושם"ש ומגן חלק א סימן טו, שלעניין איסור אכילת חמץ, חוששים לדעה המחמירה, ואסור לאכול בפסח תבשיל שהתבשל בכלי חמץ וקיבל טעם קלוש, ועיין משנ"ב תמצ נח, שאם התבשיל בושל בכלי חמץ שאינו בן יומו, ושמו לב שלא התערב בו חמץ, התבשיל מותר באכילה בפסח, כיוון ש'נותן טעם לפגם' מותר לפני פסח, ועיין אור לציון חלק ג פרק ח שאלה יג, שחולק וסובר שיוצאי ספרד יכולים להקל ולאכול תבשיל שבושל לפני פסח בכלי חמץ, גם אם הוא בושל בכלי חמץ בן יומו, ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קה ואילך.

15. משנ"ב תמב א. ועיין משנ"ב שם, שלמנהג יוצאי אשכנז, גם אם הסיר שבשילו בו את המאכל אינו בן יומו, יש לבער את התבשיל, כיוון ש'נותן טעם לפגם' אוסר בפסח, ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קיד ואור לציון חלק ג פרק ח הערה שאלה יג, שלמנהג יוצאי ספרד, אם הסיר שבשילו בו את המאכל אינו בן יומו, המאכל מותר, כיוון שלדעת מרן השלחן ערוך, 'נותן טעם לפגם' מותר בפסח.

פרק ב - מוצרים שמותר להשאיר בבית בפסח ומוצרים שיש לבער

שימוש וממאים אותו מאכילה, אין חובה לבערו, כיוון שייחודו לשימוש אחר ומיאוסו מפקיעים ממנו שם אוכל. לדוגמה: בזמן חז"ל היו לוקחים גוש בצק שהתקשה, מורחים עליו טיט כדי להחליקו, ומשתמשים בו בתור מושב לכיסא. מושב כיסא זה אינו נחשב אוכל, ומותר להשהותו בבית ולשבת עליו בפסח¹⁶.

מדין זה יש ללמוד שאין חובה לבער משחק ילדים ששמו 'בר בצק', כיוון שיייעוד הבצק למשחק, והוספת חומרים כימיים שממאייסים אותו מאכילה, מפקיעים מהבצק שם אוכל, ומחשיבים אותו למשחק¹⁷. וכן מותר להשהות בבית בפסח קישוטים ויצירות אומנות שמשולבים בהם חיטים שהחמיצו, אם החיטים נצבעו בצבע או בלָפָה, כיוון שיייעודן לנוי ומריחתן בצבע מפקיעות מהן שם אוכל¹⁸. ואם הקישוטים או היצירות נראים כחמץ, ראוי להסתירם¹⁹.

16. שו"ע תמב ט, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב תמב מב, שהיתר זה נאמר גם כאשר הבצק אינו נפסל מאכילה. ועיין משנ"ב תמב מג, ושער הציון שם עב, שאסור לאכול חמץ שיייעודו לשימוש אחר ועשו בו מעשה שמשנה את צורתו וממאייס אותו.

17. סכתב הגר"א וויס שליט"א בתוך מצוותיך אמונה עמ' תצג, ביעור חמץ כהלכתו עמ' צט, שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תמב עמ' קנח. ועיין מצוותיך אמונה עמ' רצ, בשם הגר"ם שטרנברג, ושלחן הלוי (בלסקי) חלק א עמ' קכא, שחולקים, ועיין מצוותיך אמונה שם, שטעמו של הגר"ם שטרנברג הוא שמשחק ילדים אינו שימוש מספיק חשוב שיהיה בכוחו להפקיע מהחמץ שם אוכל.

18. אור לציון חלק ג פרק ח שאלה ז, מנחת אשר הגדה של פסח סימן יח עמ' של, בדיקת חמץ וביעורו פרק סעיף לו, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין ענפי משה (חלויה) פסח סימן סד עמ' עב, בשם הגר"ח קנייבסקי, שחולק וסובר שיש למכורם לגוי, ועיין פסקי תשובות תמב יד, שסובר שאם יופי הקישוט הוא מכך שנעשה על ידי מין דגן, אסור להשהותו בבית. ועיין בדיקת חמץ וביעורו שם, שכתב על פי הרמ"א בסימן תמב סעיף ג, שהמחמיר להצניעם ולמכורם לגוי תבוא עליו ברכה, כיוון שצורת החיטים ניכרת, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שצורת חיטים אינה צורת חמץ.

19. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

פרק ג

אלו מוצרים צריכים כשרות לפסח

לקראת חג הפסח, מוצרים רבים המשווקים במרכולים נושאים חותמת המציינת שהם כשרים לפסח. וזאת לא רק במוצרים שאוכלים אותם, אלא גם במוצרים שאין אוכלים אותם, כחומרי ניקוי, כלים חד פעמיים, סבונים ומוצרי קוסמטיקה. ברור הדבר שמוצרים **שאוכלים אותם** צריכים להיות כשרים לפסח, אך מוצרים **שאינם אוכלים אותם**, יש מהם שאינם צריכים כשרות לפסח, אף שחמץ בפסח אסור בהנאה.

חמץ שנפסל מאכילת כלב

חמץ שנפגם לפני פסח, עד כדי כך שהוא אינו ראוי לאכילת כלב, אינו נחשב יותר חמץ אלא הרי הוא כעפר, ומותר להשהותו בבית בפסח וליהנות ממנו¹. לדוגמה: דיו שהתבשל עם שכר שעורים לפני פסח, מותר להשהותו בבית ולכתוב בו בפסח, כיוון שהוא נפסל מאכילת כלב לפני פסח². מן התורה, דיו זה גם מותר באכילה, כיוון שהוא נחשב כעפר, אך חכמים אסרו לאוכלו,

1. שו"ע סימן תמב סעיף ב וסעיף ט, ושער הציון שם סה. ועיין ר"ן פסחים יג ב (בדפי הרי"ף) ד"ה ונשרפת, שבאיסורי אכילה אחרים, מרגע שהמאכל אינו ראוי לאכילת אדם, פוקע ממנו האיסור, אך בחמץ האיסור אינו פוקע בשלב זה, כיוון שהתורה אסרה לאכול שאור אף ששאור אינו ראוי לאכילת אדם (שאור הוא בצק שהחמיץ מאוד, ומשתמשים בו להחמיץ עיסות אחרות). ועיין משנ"ב סימן תמב ס"ק ט וס"ק מד, שחמץ שהיה ראוי לאכילת כלב ותוך כדי הפסח נפסל מאכילת כלב, עדיין אסור בהנאה וצריך לבערו מן העולם, כיוון שבכניסת החג חלה עליו חובת ביעור.

2. שו"ע תמב י'.

כיוון שמי שאוכלו בכוונה, מחשיב אותו לאוכל, ולגביו הוא נחשב לאוכל³.

חומרי ניקוי, אבקת כביסה ומשחת נעליים

מהלכה זו לומדים שאין צורך בהכשר לפסח לחומרי ניקוי, אבקת כביסה, משחת נעליים וכיוצא בזה, כיוון שאף אם מעורב בהם חמץ, הוא אינו ראוי לאכילת כלב ונחשב כעפר⁴. גם נוזל לשטיפת כלים אינו צריך הכשר לפסח, כיוון שגם הוא אינו ראוי לאכילת כלב. ואף אם ישאר על הכלי ששטפו אותו מעט נוזל והוא ייאכל בטעות, אין בכך כלום. זאת כיוון שהאיסור לאכול חמץ שנפסל מאכילת כלב הוא רק כאשר האדם אוכל אותו בכוונה, ואז הוא נחשב לו לאוכל, אך לא כאשר האדם אוכל אותו בלא כוונה⁵.

סבון, שמפו ומוצרי קוסמטיקה

אף שחומרי ניקוי אינם צריכים כשרות לפסח, יש סוברים שמוצרים שסכים בהם את הגוף, כסבון ושמפו, צריכים כשרות לפסח אף שאינם ראויים לאכילת כלב. המקור לסברתם היא ההלכה שנאמרה לגבי עינויי יום כיפור, ש'סיכה כשתיה', כלומר כשם שאסור לשתות ביום כיפור, כך גם

3. משנ"ב סימן תמב ס"ק מג וס"ק מד, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קיט.
4. הליכות שלמה פרק ד סעיף יא, עיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קיט, אור לציון חלק ג פרק ח סעיף ו, הגר"י נויבירט בקובץ מוריה שנה כז גליון יא-יב (ניסן תשס"ו) עמ' קנט, חוט שני עמ' צה.
5. עיין אגרות משה יורה דעה חלק ב סימן ל, אור לציון חלק ג פרק ח הערה ו, חוט שני עמ' צה. ועיין חוט שני שם, שאף שהדבר מותר, נהגו להיזהר שלא לרחוץ כלי אכילה בנוזל לשטיפת כלים שאינו כשר לפסח. ועיין אשרי האיש פרק נח סעיף טו, שראוי להחמיר ולקנות חומרי ניקוי עם הכשר לפסח, לחוש לסוברים שחמץ שאינו ראוי למאכל כלב הוא חמץ שהתקלקל בעצמו, אך חמץ שהתקלקל רק משום שעירבו בו חומר שמקלקל אותו, אינו נחשב חמץ שאינו ראוי למאכל כלב, ועיין תשובות והנהגות חלק ה סימן קכז אות ח, שכתב כעין זה, ועיין שם, ששיטת בעל שו"ת שואל ומשיב מהדורה קמא חלק א סימן קמא, שאסור ליהנות מחמץ שנפסל מאכילת כלב, הנאה שלא נפגמה מכך שהחמץ נפסל, ועיין הגדה של פסח מנחת אשר סימן כד, שרוב הפוסקים חולקים על זה.

אסור לסוך את הגוף ביום כיפור⁶. על סמך הלכה זו חידשו כמה פוסקים שאין לסוך את הגוף בחמץ שנפסל מאכילת כלב, כשם שאסור לשתות חמץ שנפסל מאכילת כלב⁷. רוב הפוסקים חולקים על כך, וסוברים שמוצרי סיכה שאינם ראויים לאכילת כלב, אינם צריכים כשרות לפסח, ושני טעמים לכך. טעם ראשון הוא שאנו פוסקים כדעה שדין 'סיכה כשתייה' נאמר רק בנוגע לעינויי יום הכיפורים, ולא בכל איסורי תורה. וטעם שני הוא שגם לסוברים שדין 'סיכה כשתייה' נאמר בנוגע לכל דיני תורה, בכל זאת אין איסור לסוך את הגוף בחמץ שאינו ראוי לאכילת כלב. זאת כיוון שאדם שאוכל או שותה חמץ שאינו ראוי לאכילת כלב, מגלה בכך שהחמץ נחשב לו לאוכל או לשתיה, ועל כן הוא נאסר; אבל הסך את גופו בחמץ שאינו ראוי לאכילת כלב, אינו מגלה בכך שהוא מחשיב את החמץ לאוכל, שכן ההרגל הוא לסוך את הגוף בחומרים שאינם אוכל. לכן סבון, שמפו, מרכך ייעור, מוצרי קוסמטיקה ושאר מוצרים שסכים בהם את הגוף, אינם צריכים כשרות מיוחדת לפסח⁸. אך ישראל קדושים הם, ונהגו להחמיר ולקנות מוצרי סיכה מושגחים, שאין בהם חשש חמץ, וכן ראוי לנהוג כאשר אין זה כרוך בטרחה או בהוצאה כספית מיוחדת⁹.

6. שבת פו א, ושו"ע תריד א.

7. קובץ תשובות לגרי"ש אלישיב חלק ד אורח חיים סימן לח, תשובות והנהגות חלק ה סימן קכז אות ח.

8. הליכות שלמה פרק ד סעיף יא, חוט שני עמ' צה, אור לציון חלק ג פרק ח סעיף ו, שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן סג, הגר"מ מזוז שליט"א בקובץ אור תורה גיליון רכט (תשמ"ז) סימן צט אות ב, ילקוט יוסף (תש"פ) פסח חלק א עמ' תרמה, בשם הגר"ע יוסף, וחלק ב עמ' רלג, מנחת אשר הגדה של פסח סימן כד, שו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תעז. ועיין קובץ מוריה שנה ל גיליון ה-ז (ניסן תש"ע) עמ' קסט, שלפי חוקי המדינות, אלכוהול המיועד לתעשיית תמרוקים עובר תהליך הפוסלו מאכילה, ולכן גם תמרוקים שיש בהן אלכוהול אינם ראויים לאכילת כלב.

9. עיין שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן סג. ועיין הגר"מ מזוז שליט"א בקובץ אור תורה גיליון רכט (תשמ"ז) סימן צט אות ב, שכתב כעין זה.

משחת שיניים ושפתון

משחת שיניים שיש בה מרכיבי חמץ והיא ראויה למאכל כלב, אסורה בשימוש בפסח¹⁰. אך משחת שיניים שאינה ראויה למאכל כלב, מותרת בשימוש בפסח¹¹. ואף שתוך כדי צחצוח השיניים, אדם עלול לבלוע מעט מהמשחה, אין בכך חשש, כיוון שהאיסור לאכול חמץ שנפסל מאכילת כלב הוא רק כאשר אדם אוכל אותו בכוונה, ואז הוא מחשיבו לאוכל, אך לא כאשר הוא אוכל אותו בלא כוונה¹². ויש מחמירים שלא להשתמש במשחת שיניים בלי הכשר לפסח, אף שאינה ראויה לאכילת כלב¹³, כיוון שלפעמים לאחר צחצוח השיניים נשארת מעט משחה בפה, ואדם מתכוון לבלוע אותה בכוונה¹⁴. למעשה יש להימנע משימוש במשחת שיניים ללא הכשר לפסח¹⁵, הן משום שראוי לחשוש לדעה המחמירה, והן משום שלפעמים מוסיפים למשחות השיניים חומרים שתכליתם להשאיר טעם נעים בפה, וקשה לדעת אם המשחה ראויה למאכל כלב או שאינה ראויה¹⁶. וכן יש

10. עיין תשובות אביגדר הלוי עמ' שמ. ועיין שם, שבדרך כלל משחת שיניים ראויה למאכל כלב, ומהפוסקים שמובאים בהערה הבאה, לא משמע כן.
11. חוט שני עמ' צז, אור לציון חלק ג פרק ח שאלה ו, מעין אומר חלק ג עמ' נ סימן כה, בשם הגר"ע יוסף, שו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תעז. ועיין שערי ימי הפסח עמ' צו, בשם הגר"מ פיינשטיין והגר"א קוטלר, שמעיקר הדין הדבר מותר, אך יש להחמיר.
12. חוט שני עמ' צז, אור לציון חלק ג פרק ח הערה ו, עיין שערי ימי הפסח עמ' צו, בשם הגר"מ פיינשטיין.
13. הגר"מ מזוז שליט"א בקובץ אור תורה גיליון רכט (תשמ"ז) סימן צט אות ב, שו"ת תפילה למשה חלק ב סוף סימן ה. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ג סעיף יב, ותשובות והנהגות חלק ה סימן קכז אות יא, שסתמו וכתבו שמשחת שיניים צריכה הכשר לפסח.
14. שו"ת תפילה למשה חלק ב סוף סימן ה.
15. שערי ימי הפסח עמ' צו, בשם הגר"מ פיינשטיין והגר"א קוטלר, מעין אומר חלק ג עמ' נ סימן כה, וכן כתב לנו הגר"מ אריאל שליט"א, והוסיף שכן הוא המנהג, ועיין הערת הגר"מ מזוז שליט"א במשנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תמב מה, ש"כן נוהגים כל מורי הוראה להצריך משחת שיניים כשרה לפסח".
16. עיין תשובות אביגדר הלוי אורח חיים עמ' שמ. ועיין הערת הגר"מ מזוז שליט"א במשנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תמב מה, שכיוון שטעם המשחה חריף וטעים ונודף (בטעם מנטה וכדומה), אין להשתמש בה ללא הכשר.

להימנע משימוש בשפתון ללא הכשר לפסח¹⁷, כיוון שגם שפתון עלול להיות ראוי לאכילה¹⁸.

כלים חד פעמיים

מותר להשתמש בכלים חד פעמיים העשויים מנייר, אף אם אין עליהם הכשר לפסח¹⁹. ואף שבייצור הכלים משתמשים בעמילן כדי להדביק את סיבי הנייר, ופעמים שמפיקים את העמילן מחיטה, מותר להשתמש בַּכְּלִים, כיוון שהעמילן מעורב בחומרים אחרים, והוא נפסל מאכילת כלב²⁰. וכן בדרך כלל משתמשים בארץ בעמילן המופק מתירס או מתפוחי אדמה, כיוון שעמילן זה זול יותר מעמילן המופק מחיטה²¹. ויש מחמירים ונמנעים משימוש בכלים חד פעמיים העשויים מנייר, מחשש שיש בהם עמילן המופק מחיטה, והוא ייתן טעם באוכל²², ואף שהעמילן אינו ראוי לאכילת

17. הגר"ם מזוז שליט"א במשנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תמב מה, וכן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א.

18. עיין הגר"ם מזוז שליט"א במשנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תמב מה: "ומי יערוב לנו שלא יעשו למחר סוג אָדָם טוב למאכל ותאוה לעיניים, וכיוון שהותר הותר, ולכן הנכון להורות לבקש הכשר לפסח", ועיין שם שכתב טעם נוסף להחמיר. ועיין שו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תעז, שמתיר להשתמש בשפתון שאינו ראוי לאכילת כלב.

19. עיין שו"ת מעין אומר חלק ג עמ' סא, בשם הגר"ע יוסף, בנתיבות ההלכה גיליון כב עמ' 40, בשם בעל שו"ת משנה הלכות, אגרות הראשון לציון פסח מכתב כ, וכן שמענו מהגר"א אריאל שליט"א. ועיין אגרות הראשון לציון שם, שאף שהדבר מותר מן הדין, ישראל קדושים ומהדרים שלא להשתמש בכלים חד פעמיים מנייר. ועיין שו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תעט.

20. עיין מעין אומר שם.

21. עיין שו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תעט, עיין לקט תשובות מהמסונה על מחלקת תעשייה וחרושת ברבנות הראשית (תשע"ג) בתוך מצוותיך אמונה עמ' רצא.

22. אשרי האיש פרק נח סעיף ו: ראוי, חוט שני עמ' צו אות ג, תשובות והנהגות חלק ה סימן קכה. ועיין לקט תשובות מהמסונה על מחלקת תעשייה וחרושת ברבנות הראשית (תשע"ג) בתוך מצוותיך אמונה עמ' רצא, שיש להבחין בין צלחות וכוסות נייר, לנייר סופג; צלחות וכוסות מצופות בניילון דק כדי למנוע מגע בין האוכל לנייר, ולכן אין חשש שטעם עמילן יעבור מהן לאוכל, אך נייר סופג אינו מצופה בניילון, ויש חשש שטעם עמילן יעבור ממנו לאוכל. ועיין קיצור שלחן ערוך עם הערות הגר"ם אליהו סימן קיג, שאין להשתמש בקיסמי שניים המשוחים בשמן, אם אין להם כשרות לפסח, ועיין תשובות אביגדר הלוי אורח חיים עמ' שמ, שאין להשתמש בחוט דנטלי שיש לו טעם, אם אין לו כשרות לפסח.

פרק ג - אלו מוצרים צריכים כשרות לפסח

כלב, אפשר שהטעם היוצא ממנו למאכל, ראוי לאכילת כלב²³.
כלים חד פעמיים העשויים מפלסטיק, לדעת כולם מותרים בשימוש גם אם אין להם הכשר לפסח, כיוון שאין בהם כל חשש חמץ²⁴.

תרופות הראויות לאכילה

ישנן תרופות שנותנים בהן חומרי טעם, כדי להקל על בליעתן. הדבר מצוי בתרופות המיועדות לילדים, שבליעת תרופה מרה קשה להם. אם בתרופות אלו מעורב חמץ, אסור להשתמש בהן בפסח, כיוון שהן ראויות לאכילה²⁵, ויש לבערן או למוכרן לגוי לפני הפסח²⁶. ניתן לברר אם תרופה מכילה חמץ ברשימות שמפרסמים שירותי הבריאות ונותני הכשרות, ובהן מצוין בנוגע לכל תרופה אם יש בה חמץ.

תרופות שאינן ראויות לאכילת כלב

תרופות מרות שאינן ראויות לאכילת כלב ומכילות חמץ, מותרות בשימוש בפסח²⁷. ואף שאסור לאכול חמץ שנפסל מאכילת כלב, השימוש בתרופות אלו מותר, ושני טעמים לכך – טעם אחד מוסכם, וטעם אחר שנוי במחלוקת. הטעם המוסכם הוא שהאיסור לאכול תרופה מרה שיש בה חמץ הוא איסור דרבנן, וחכמים התירו איסור זה לצורך חולה²⁸. והטעם השנוי במחלוקת,

23. חוט שני עמ' צו.

24. תשובות והנהגות חלק ה סימן קכה, אשרי האיש פרק נח סעיף ו.

25. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קכ, אור לציון חלק ג פרק ח שאלה ב, אשרי האיש פרק נח סעיף יא, שמירת שבת כהלכתה פרק מ סעיף פז, חוט שני עמ' צה.

26. שמירת שבת כהלכתה פרק מ סעיף פז, אור לציון חלק ג פרק ח שאלה א.

27. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קכ, אור לציון חלק ג פרק ח שאלה ב, עיין אשרי האיש פרק נח אות יא, חוט שני עמ' רצה ושער הציון שם כא, שמירת שבת כהלכתה פרק מ סעיף פז, שו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תעה. ועיין מנחת יצחק חלק ח סימן סח ד"ה וכל זה בנוגע, ואשרי האיש פרק נח סעיף יב, שמצוי שתרופות טבעיות ותרופות הומאופתיות ראויות לאכילה, ואין ליטול אותן אם מעורב בהן חמץ.

28. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קכ, אור לציון חלק ג פרק ח שאלה ב, חוט שני עמ' רצה, שמירת שבת כהלכתה פרק מ סעיף פז, שו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תעה. היתר זה מבוסס

הוא שהסיבה שנאסרה אכילת חמץ שאינו ראוי לאכילת כלב היא שהאוכל אותו מגלה בכך שהוא מחשיב את החמץ לאוכל; אבל הבולע תרופה מרה שיש בה חמץ, אינו מגלה בזה שהוא מחשיב את החמץ לאוכל, שכן אדם בולע לצורך בריאותו גם דברים מאוסים שאינם אוכל²⁹.

ההבדל להלכה בין שני הטעמים הללו הוא בנוגע לשאלה האם ההיתר להשתמש בתרופות מרות נאמר רק לגבי חולה, או גם לגבי אדם שיש לו כאבים קלים. לפי הטעם הראשון, שחכמים התיירו את האיסור לצורך חולה, ההיתר נאמר רק לגבי חולה, אך לפי הטעם השני, ההיתר שייך בכל אדם שזקוק לתרופה, גם אם אינו חולה אלא סובל מכאבים קלים³⁰.

למעשה, יש לחשוש לדעת הסוברים שבנטילת תרופה אדם מחשיב את התרופה לאוכל, ולכן רק במצב של חולי, מותר ליטול תרופה מרה שמעורב

על דברי הרמב"ם הללו (יסודי התורה ה ח): "במה דברים אמורים שאין מתרפאים באיסורים שלא במקום סכנה, בזמן שהרפואה נעשית כדרך הנאתה, כגון שמאכילים את החולה חמץ בפסח או שמאכילים אותו ביום הכיפורים, אבל בזמן שהרפואה נעשית שלא דרך הנאתה, כגון שעושים לחולה רטייה מחמץ, או שמשקים אותו משקה אסור שדבר מר מעורב בו ואין בו הנאה לחיך, הרי זה מותר, ואפילו שלא במקום סכנה". ועיין מנחת יצחק חלק ח סימן סח, ואור לציון חלק ג פרק ח הערה ב, ואשרי האיש פרק נח סעיף י, שלעניין זה, אדם נחשב חולה אם הוא נפל למשכב, כפי המבואר בשלחן ערוך אורח חיים סימן שכח סעיף יז ובמשנ"ב שם, בעניין נטילת תרופות בשבת, ועיין מנחת שלמה חלק א סימן יז אות ג, ומנחת אשר הגדה של פסח סימן כב אות ב, שהסתפקו שמא גדר חולה לעניין זה קל יותר מהמבואר בשלחן ערוך שם.

29. עיין שו"ת כתב סופר אורח חיים סימן קיא והנה דעת, אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן צב. ועיין שו"ת שאגת אריה סוף סימן עה, ושו"ת אחיעזר חלק ג סימן לא אות ד, ואור לציון חלק ג פרק ח הערה ב, שחולקים וסוברים שהבולע תרופה מרה, מגלה בזה שהוא מחשיב אותה כאוכל. ועיין שו"ת יחיה דעת חלק ב סימן ס ד"ה ואמנם, שכתב טעם נוסף לכך שהאיסור לאכול חמץ שנפסל מאכילת כלב אינו שייך בתרופה, והוא שלדעת כמה פוסקים, איסור זה לא נאמר בנוגע לתערובת חמץ. ועיין חזון איש מועד סימן קטז ס"ק ח ד"ה טבלאות, וארחות רבנו חלק ב עמ' כז (תשע"ד), שתרופה מרה שמעורב בה חמץ כדי להדביק בו את מרכיבי התרופה, כפי שמצוי לפעמים בתרופות העשויות בצורת גלולות, שהחומר המדבק אותן עשוי מעמילן חיטה, אין אומרים שבליעת התרופה מחשיבה אותה כאוכל, כיוון שדעת האדם על החומר המרפא, ולא על החומר המדבק.

30. עיין אור לציון חלק ג פרק ח שאלה ב, והלכות חג בחג פרק ט סעיף כא עמ' קסג.

פרק ג - אלו מוצרים צריכים כשרות לפסח

בה חמץ³¹. במה דברים אמורים? בתרופה שידוע שיש בה חמץ, אך תרופה מרה שלא ידוע אם יש בה חמץ, מותרת בשימוש גם לאדם שיש לו כאבים קלים, כיוון שניתן לסמוך על כך שברוב רובן של התרופות – המיוצרות בארץ³² – אין מעורב חמץ³³.

גם חולה שרשאי להשתמש בתרופה מרה, טוב שישתדל להשיג תרופה חלופית שאין בה חמץ³⁴, אך ייועץ קודם לכן ברופא, לוודא שהתרופה החלופית מתאימה לו, כדי שלא יגיע חלילה לידי סכנה³⁵. וחלילה לחולה להחמיר על עצמו ולהפסיק לקחת את התרופות הנחוצות לו במשך הפסח, ובפרט במקום שיש חשש שיגיע על ידי זה לספק סכנה, אף אם הוא חשש קטן ביותר³⁶.

תרופות לשימוש חיצוני כזריקות, טיפות אוזניים ומשחות רפואיות, אינן צריכות הכשר לפסח, כיוון שאינן ראויות למאכל כלב ואינן נאכלות³⁷.

31. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קכ, אור לציון חלק ג פרק ח שאלה ב, חוט שני עמ' רצה שער הציון כא, מנחת אשר הגדה של פסח סימן כב עמ' שנא, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שבשעת הדחק אפשר לסמוך על הדעה המקילה. ועיין הלכות חג בחג פרק ט סעיף כא עמ' קסג, שחולק ומתיר שימוש בתרופה מרה גם לסובל מכאבים קלים.

32. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

33. נשמת אברהם סימן תסו ס"ק א עמ' תרכט (תשס"ז), בשם הגר"ע יוסף.

34. שו"ת ציץ אליעזר חלק י סימן כה פרק כ, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קכ, מנחת אשר הגדה של פסח סימן כב עמ' שנא, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין מנחת אשר שם, שחולים שלוקחים תרופות כדי להסדיר מצבים שיש בהם סכנה, כגון חולי לחץ דם, סכרת, מחלות נפש וכיוצא בזה, צריכים לברר שאין שום צד סיכון וסיבוך בשינוי התרופה לתרופה שאין בה חמץ, כי לפעמים שינוי התרופה גורם לתגובה לא טובה, וכיוון שמעיקר הדין, מותר לחולים להשתמש בתרופות מרות שיש בהן חמץ, אין להיכנס אפילו לסכנה רחוקה עבור שינוי התרופה.

35. אשרי האיש פרק נח סעיף ז, ומנחת אשר הגדה של פסח עמ' שנא.

36. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קכב, עיין אשרי האיש פרק נח אות ז. ועיין אשרי האיש שם, שיש להיזהר בדבר הרבה, כיוון שלעיתים מחלה שאין בה סכנה עלולה להחמיר ולהביא לידי סכנה.

37. חוט שני עמ' צה, שמירת שבת כהלכתה פרק מ סעיף צ.

תערובת חמץ שאינה ראויה לאכילת אדם

כמבואר לעיל, חמץ שנפגם לפני פסח עד כדי כך שאינו ראוי לאכילת **כלב**, אינו נחשב חמץ ומותר להשהות אותו בבית וליהנות ממנו. חמור ממנו הוא חמץ שאינו ראוי לאכילת **אדם** (אך ראוי לאכילת כלב), שהוא אסור באכילה ובהנאה, וחובה לבערו³⁸. עם זאת הקלו בו חכמים ואמרו שהאיסור ליהנות מחמץ זה הוא רק כאשר החמץ עומד בפני עצמו, אך אם החמץ התערב בדבר אחר והתערובת אינה ראויה לאכילת אדם, אין חובה לבערו והתערובת מותרת בהנאה בפסח³⁹.

כדי להבין מדוע הקלו חכמים והתירו ליהנות מתערובת חמץ שאינה ראויה לאכילת אדם, יש להקדים ולציין שבדרך כלל, איסור אכילה או איסור הנאה מדבר מאכל פוקעים כאשר המאכל אינו ראוי לאכילת אדם. לדוגמה: בשור נבלה שנפסד ואינו ראוי לאכילה, מותר באכילה מהתורה; וכך גם איסורי אכילה אחרים⁴⁰. אמנם בחמץ החמירו חכמים, ואסרוהו אף כאשר אינו ראוי לאכילת אדם. המקור שממנו למדו חכמים שיש להחמיר בחמץ הוא הפסוק: "שִׁבְעַת יָמִים שָׂאֵר לֹא יִמָּצֵא בְּבֵתְכֶם"⁴¹. 'שאור' הוא חמץ שהחמיץ מאוד, ומשתמשים בו להחמיץ עיסות אחרות, ואף שהוא עצמו אינו ראוי לאכילה, התורה אסרה להשהות אותו בבית, כיוון שמשתמשים בו להחמיץ עיסות אחרות⁴². מכך למדו חכמים שגם חמץ שאינו ראוי לאכילה, אסור בהנאה כל עוד הוא ראוי להחמיץ בו עיסות אחרות, אך אם אינו ראוי להחמיץ בו עיסות אחרות, הוא מותר בהנאה. לכן תערובת חמץ שאינה ראויה לאכילת אדם מותרת בהנאה, כיוון שהיא אינה ראויה להחמיץ עיסות אחרות⁴³.

38. עיין שו"ע סימן תמב סעיף ב וסעיף ט.

39. שו"ע סימן תמב סעיף א וסעיף ד, ומשנ"ב תמב כב. ועיין משנ"ב שם, שמדובר בחמץ שהתערב בערב פסח, אבל חמץ שהתערב בפסח, אסור ליהנות ממנו ויש לבערו, אף שהתערובת אינה ראויה למאכל.

40. עיין עבודה זרה סז ב, ולבוש יורה דעה קג ב.

41. שמות יב יט.

42. עיין ר"ן יג ב (בדפי הרי"ף) ד"ה ונשרפת, משנ"ב תמב י, באור הלכה תמב ט ד"ה עד שאינו.

43. עיין פרי מגדים סימן תמב אשל אברהם ס"ק ב, אחיעזר חלק ג סימן ה ד"ה אבל הרמב"ם, חזון

פרק ג - אלו מוצרים צריכים כשרות לפסח

אף שכאמור, אין חובה לבער תערובת חמץ שאינה ראויה לאכילה, ומותר גם ליהנות ממנה, אסור לאוכלה, כיוון שאדם האוכל תערובת זו מחשיב אותה לאוכל, ולגביו היא נחשבת תערובת הראויה לאכילה⁴⁴.

מזון בעלי חיים

מדן זה למדים שמותר להאכיל בעלי חיים במזון שמעורב בו מעט חמץ שאינו ניכר, אם ידוע שהמזון אינו ראוי למאכל אדם⁴⁵. אך יש לדעת שישנם סוגי מזון המיועדים לבעלי חיים וראויים גם לאדם. סוגי מזון אלו אסורים בהנאה, ויש לבערם או למכור אותם לגוי לפני פסח. לדוגמה: בימינו מזון כלבים מתועש עשוי ברמה גבוהה, וסוגים שונים ממנו ראויים למאכל אדם⁴⁶. לעומת זאת, מזון לדגים שריחו רע, בדרך כלל אינו ראוי למאכל אדם⁴⁷.

ההיתר ליהנות מתערובת חמץ שאינה ראויה למאכל אדם הוא רק כאשר החמץ מעורב היטב במאכל ואינו ניכר, אבל אם חתיכות החמץ ניכרות בתערובת, אסור ליהנות ממנה ויש לבערה. לכן, מזון לציפורים שעשוי ברובו מקטניות אך מעורבים בו מעט גרגירי חיטה שהחמיצו – אסור בהנאה ויש לבערו⁴⁸.

איש אורח חיים סימן קטז אות ח ד"ה וכל זה בראוין לאכילה.

44. שו"ע תסב ד, ומשנ"ב שם.

45. אור לציון חלק ג פרק ח שאלה ה, בדיקת חמץ וביעורו עמ' פח, שש משזר (רווח) חלק ב סימן יא עמ' סח, בשם הגר"ע יוסף, ברוך שאמר (שרגא) אורח חיים חלק ג סימן לב.

46. שש משזר (רווח) חלק ב סימן יא עמ' סח, ברוך שאמר (שרגא) אורח חיים חלק ג סימן לב.

47. עיין שש משזר שם, וכן כתב הרב יצחק דביר באתר כושרות.

48. עיין פסקי תשובות תסח מג.

פרק ד

מכירת חמץ

מכירת חמץ

אדם שיש ברשותו חמץ ואינו רוצה לבער אותו, יכול למוכרו לגוי לפני פסח. וגם אם ידוע שהגוי לא ישתמש בחמץ, ולאחר החג הוא יציע ליהודי לקנות ממנו את החמץ בחזרה, אין בכך כל פגם, כיוון שהמכירה היא מכירה גמורה, והחמץ אינו ברשות היהודי בפסח¹.

מצד הדין, המוכר את חמצו לגוי אינו צריך להוציא את החמץ מביתו, כיוון שהאיסור להשהות חמץ בבית הוא רק על חמץ ששייך ליהודי, אך מותר להשהות בבית חמץ השייך לגוי. דין זה נלמד מהפסוק "וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ חֶמֶץ וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֹר בְּכָל גְּבֻלְךָ"², ודרשו חכמים "שלך אי אתה רואה, אבל אתה רואה של אחרים"³. אך כדי שיהיה ניכר שהחמץ עבר לרשות הגוי, ושאינן ליהודי אחריות עליו, חכמים דרשו שהגוי יוציא את החמץ מרשות היהודי, כיוון שבדרך כלל אדם הקונה חפץ, מעביר אותו לרשותו⁴.

1. שו"ע תמח ג. סקירה רחבה על מכירת חמץ והשתלשלותה נמצאת בספר המועדים בהלכה לגרש" זוין חלק ב פסח פרק ד (מהדורת תש"ע).
2. שמות יג ז.
3. פסחים ה ב. ועיין שו"ע סימן תמ סעיפים א-ב, שההיתר להשהות חמץ של גוי בבית יהודי הוא רק אם היהודי אינו חייב באחריותו, ועיין שם, שיש להעמיד מחיצה של עשרה טפחים בין החמץ לבין המרחב שמשתמשים בו, כדי שלא יבואו לאכול בטעות מהחמץ.
4. שו"ע תמח ג, ומשנ"ב שם יב, ופסקי דינים צמח צדק אורח חיים סימן תמח ס"ק ד.

מכירה בלא העברת החמץ לרשות הגוי ובלא תשלום מלא על שווי החמץ

אפשרות זו למכור את החמץ לגוי לפני פסח מוזכרת במשנה, בגמרא ובשלחן ערוך, ואין בה כל פקפוק. במכירה זו מתקיימים המאפיינים העיקריים של כל מכירה, שהם תשלום והעברת הסחורה לרשות הקונה, שכן הגוי משלם על החמץ, ומעביר את החמץ לרשותו. ואולם לפני כארבע מאות שנה התעורר קושי לקיים את המכירה במתכונת זו. בתקופה ההיא יהודים רבים בארצות אשכנז התפרנסו ממכירת יי"ש (יין שרף), העשוי מתבואה שהחמיצה, ונאלצו להחזיק ברשותם כמויות גדולות של יי"ש. העברת חביות היי"ש לרשות הגוי הייתה קשה ומסובכת. כמו כן, שווי היי"ש היה גדול, וקשה היה להשיג גוי שישלם את שוויים המלא של חביות היי"ש.

רבי יואל סירקיש, בעל הב"ח, שהיה אחד מגדולי הפוסקים, נדרש לעניין. וכדי לקיים את המכירה מבלי להעביר את חביות היי"ש לרשות הגוי, הוא סידר שהמוכר יעביר את החמץ לרשות הגוי על ידי מכירת החדר שבו החמץ מונח לגוי. וכך במקום להעביר את חביות היי"ש לבית הגוי או לחצרו, מכרו לגוי את החדר שהחביות היו מונחות בו, ונחסך הטורח והקושי בהעברתן לבית הגוי. בעיית התשלום נפטרה על ידי זה שהגוי שילם מקדמה, ושאר התשלום נזקף לו בתור הלוואה שתשולם לאחר החג. לאחר החג, היהודי היה קונה בחזרה את החדר והחביות מהגוי, וכך הגוי לא צריך היה לשלם את השווי המלא של חביות היי"ש⁵.

הוויתור על מאפייני המכירה הרגילים, שבהם המוכר משלם על הסחורה ולוקח אותה לרשותו, נתן למכירת חמץ גוון של העֶרְמָה. בעקבות זאת, טענו כמה מגדולי ישראל שנסיבות המכירה מוכיחות שאין כוונה אמיתית למכור את החמץ, ולכן המכירה אינה תקפה. טענתם העיקרית הייתה שהמוכר אינו מעוניין למכור את החמץ, שכן זוהי פרנסתו, והקונה אינו מעוניין לקנות כמות כה גדולה של חמץ. ועוד, שפעמים רבות לא הייתה

5. עיין ב"ח תמח ב ד"ה ובמדינה זו, והמועדים בהלכה חלק ב עמ' שס.

לקונה יכולת כלכלית לשלם את השווי המלא של החמץ, ולכן הסיכוי שהמכירה תתממש בפועל היה קלוש⁶.

רוב גדולי ישראל דחו את טענות המערערים על המכירה, והאריכו להוכיח שהמכירה תקפה⁷. טענתם העיקרית הייתה שכיוון שנעשה מעשה קניין, אין להתחשב בכוונות הצדדים, שכן כלל בדינו: "דברים שבלב אינם דברים", כלומר כאשר יש סתירה בין מעשה של אדם לבין מחשבותיו, הולכים אחר המעשה; ואם כן, כיוון שנעשה מעשה קניין כדת וכדין, החמץ עובר לרשות הגוי⁸. ועוד טענו, שהמוכר גומר בדעתו למכור את החמץ אף שאינו מקבל את כל שוויו, שאם לא כן, הוא יעבור על איסור 'בל יראה' ובוודאי שאין רצונו בכך⁹. וגם הקונה הגוי מתרצה לקנות את כל החמץ, כיוון שהוא מרוויח מעסק זה, שכן הוא יודע שבמוצאי החג עתידים לקנות ממנו חזרה את החמץ בסכום גבוה יותר¹⁰. ואף אם כוונת הגוי אינה שלמה, אין בכך כלום, כיוון שהגוי יכול לעשות בחמץ כרצונו, והיהודי לא ימנע ממנו זאת, נמצא שהחמץ יצא מרשות היהודי, ודי בכך¹¹.

6. עיין בכור שור פסחים כא א, עיין מעשה רב לגר"א סימן קפא, עיין כתר ראש לגר"ח מוולוז'ין סימן קב, מחצית השקל אורח חיים סימן תמח ס"ק ד ד"ה וצריך עיון, עטרת חכמים לגר"ב פרנקל חושן משפט סימן טו דף לא ב ד"ה ומה שהחליט, שו"ת הר הכרמל אורח חיים סימן יג דף יב ד"ה ולפי מנהגנו, עיין אשל אברהם (בוטשאטש) אורח חיים סימן תמח ד"ה והנה. ליתר דיוק: לדעת הבכור שור אין תוקף למכירה, אך אף על פי כן, בעל החמץ אינו עובר איסור. הטעם לכך הוא שלאחר ביטול החמץ, האיסור להשהות את החמץ הוא איסור דרבנן, ובאיסור דרבנן אפשר לסמוך על מכירה שאינה תקפה, כיוון שדינה כדין הערמה, שסומכים עליה באיסור דרבנן. אך לדעת הגר"א והגר"ח מוולוז'ין, כיוון שיש חשש שאין תוקף למכירה, בעל החמץ עובר על איסור, והחמץ שנמכר נחשב לחמץ שעבר עליו הפסח והוא אסור באכילה ובהנאה.

7. מקור חיים תמח יא, חק יעקב תמח טז, נשמת אדם הלכות פסח שאלה ה, שו"ת חתם סופר אורח חיים סימן סב, ועוד רבים. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ט סימן קיב: "כן הסכמת גדולי הדורות וכן הלכה".

8. שו"ת חתם סופר חלק ב יורה דעה סימן שי ד"ה ועוד לא, אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן צה, הליכות שלמה פרק ו דבר הלכה יג.

9. עיין שער הציון תמח מט, בשם חק יעקב תמח טז, חוט שני עמ' קב ד"ה ונהגו.

10. עיין בדיקת חמץ וביעורו פרק ח הערה יט עמ' רנח, עיין קובץ האוצר גיליון טו עמ' פט ואילך.

11. שו"ת חתם סופר חלק ב יורה דעה סימן שי ד"ה אמנם לפע"ד.

מכירה על ידי רב המקום

מכירת החמץ כפי שסידרה רבי יואל סרקיש, התנהלה על ידי בעלי החמץ עצמם. כל יהודי שרצה למכור את חמצו, חיפש גוי מתאים ומכר לו את החמץ. צורה זו של מכירה התקיימה בערך כמאתיים וחמישים שנה, אך בחלוף הזמן התברר שהדבר גורם הרבה תקלות. פעמים שפרטים חשובים נשמטו משטור המכירה; פעמים שהמכירה נעשתה בערב פסח אחר חצות, בשעה שכבר לא ניתן למכור את החמץ; פעמים ששכחו למכור או להשכיר את מקום החמץ, וכיוצא בזה תקלות לרוב. הגיעו הדברים לידי כך שעמי ארצות היו מוכרים את המפתח לחדר שהחמץ מונח בו, במקום למכור את החמץ¹²! נוסף על כך, דרכי הקניינים שבהן יש להקנות את החמץ לגוי דורשות ידע הלכתי, ופעמים רבות מעשה המכירה לא נעשה כראוי¹³.

בעקבות זאת התעוררו כמה מגדולי ישראל לתקן שלא כל אחד ימכור את חמצו בעצמו, אלא רב העיר ימכור את החמץ של כל בני העיר במרוכז, וכך יבטח שהמכירה תיעשה כדת וכהלכה. כדי שרב העיר יוכל למכור את החמץ של כל תושבי העיר, תושבי העיר מינו אותו לשליח, והרב מכר את החמץ בשליחותם¹⁴. כמה חכמים פקפקו על מכירה מרוכזת זו¹⁵, וטענו שצורה זו של מכירה פוגעת בגמירת הדעת של הגוי, כיוון שהחמץ שהגוי קונה מפוזר אצל אנשים רבים, והטרחו לקבץ את החמץ עולה על שוויו, ועוד, שהגוי אינו יודע אלו סוגי חמץ הוא קונה ומהי כמותם¹⁶. אך דרך זו התקבלה על ידי גדולי ישראל, וכך נוהגים היום בכל מכירות החמץ¹⁷.

12. עיין מגן אברהם תמח ד.

13. המועדים בהלכה חלק ב עמ' שסד.

14. המועדים בהלכה חלק ב עמ' שסה. ועיין שם, שהיו מקומות שבהם בני הקהילה מכרו את החמץ לרב, והרב מכר את החמץ לגוי.

15. שו"ת שואל ומשיב מהדורה תניינא חלק ב סימן עז ד"ה והנה בעש"ק, עיין שדי חמד מערכת חמץ ומצה סימן ט אות ו.

16. עיין שו"ת שואל ומשיב מהדורה תניינא חלק ב סימן עז ד"ה אמנם באמת, ובדיקת חמץ וביעורו פרק ח הערה יט עמ' רנח. ועיין שואל ומשיב שם, שכתב עוד טעמים מדוע אין למכור את החמץ על ידי הרב.

17. המועדים בהלכה חלק ב עמ' שסה.

על אף הפקפוקים השונים שהועלו כנגד מכירת החמץ, גדולי ישראל חיזקו וביססו אותה, מתוך ידיעה שהמכירה מצילה יהודים רבים ממעבר על איסור 'בל יראה' בפסח¹⁸. בחלוף השנים, מכירת חמץ התקבלה בכל תפוצות ישראל, ואין לערער על תוקפה, כיוון שהיא נוסדה על ידי גדולי ישראל ונהגו בה דורות רבים¹⁹.

מעשה המכירה

כדי שהמכירה תחול, יש להבין את משמעותה, ולכן נבאר את סדר מעשה המכירה.

בעל החמץ חותם על כתב הרשאה, שבו הוא ממנה את הרב לשליח שימכור את החמץ שבבעלותו לגוי וישכיר לו את מקום החמץ. השכרת המקום נדרשת, כיוון שכמבואר לעיל, יש להוציא מרשות היהודי את החמץ שמוכרים, והשכרת המקום לגוי נחשבת כהעברת החמץ לרשות הגוי. בעבר היו שנהגו למכור את מקום החמץ לגוי, אך בארץ ישראל אין מוכרים את מקום החמץ לגוי אלא משכירים לו אותו, כיוון שאסור למכור לגוי בית בארץ ישראל²⁰.

כדי לחזק את המינוי של הרב לשליח, נוהגים לעשות על כך קניין, כלומר לקחת כלי ששייך לרב, כגון עט, להגביה אותו, ולבטא בכך שמינוי השליחות

18. עיין מנחת אשר מועדים חלק ג סימן ב אות א.

19. עיין שו"ת חתם סופר אורח חיים סימן קיג ד"ה ועפי"ז, והליכות שלמה פרק ו הערה 43.

20. חוט שני עמ' קו אות יט, אשרי האיש פרק נא אות יג, מכירת חמץ כהלכתו פרק ז סעיף ט, על פי שו"ת יהודה יעלה סימן קכד. ועיין מכירת חמץ כהלכתו שם הערה יג, בשם שו"ת שואל ומשיב תנינא חלק ב סימן עז. ועיין אשרי האיש פרק נא אות ה, שאדם שגר בדירה שכורה, יכול להשכיר את דירתו לגוי לפסח ללא רשות המשכיר, כיוון שיש להניח שהמשכיר מוכן לכך. ועיין שו"ת מאמר מרדכי לגר"מ אליהו חלק א סימן יט אות ח, שאדם הזקוק לחפץ שנמצא בתוך אחד הארונות המושכרים לגוי, אינו רשאי לפתוח את הארון ולהוציא משם את החפץ, כיוון שהמקום מושכר לגוי, ועיין הליכות שלמה פרק ו סעיף ח, שמותר זאת במקום צורך גדול, ועיין משפט המכירה עמ' תרסב, בשם הגר"א וייס שליט"א, שיש הנהגים להתנות עם הגוי שיהיה אפשר להשתמש שימוש ארעי במקום המושכר לגוי.

הוא מינוי גמור. יש לשים לב שבקניין זה אין מקנים לרב את החמץ, אלא רקנותנים תוקף למינויו לשליח שימכור את החמץ לגוי²¹.

ניתן למנות את הרב לשליח בטלפון²², במייל, על ידי רישום באתר אינטרנט, ובכל אמצעי טכנולוגי אחר²³. אך אין לנהוג כן אלא בשעת הדחק, כיוון שכאמור לעיל, לכתחילה יש לעשות קניין בשעה שממנים את הרב לשליח מכירת החמץ, ובכך להדגיש שהמינוי והמכירה הם רציניים²⁴.

רבים נוהגים לשלם לרב סכום כסף, שכר עבור טרחתו במכירת החמץ, ויש לכך יתרון הלכתי, שכן בכך הרב נחשב לפועל של בעל החמץ, וזה מחזק את תוקף המכירה. בדרך כלל, הרב מעביר סכום זה לקמחא דפסחא²⁵.

בשטר ההרשאה, מציינים את המקום שהחמץ נמצא בו, וכן את מספר הטלפון של בעל החמץ, כדי שהגוי יוכל לממש את בעלותו ולקחת את החמץ, אם ירצה בכך²⁶.

בשעה שאדם חותם על שטר ההרשאה, עליו לדעת שמכירת חמץ היא מכירה גמורה, ומשעה שהרב מוכר את החמץ לגוי, החמץ שייך לגוי לכל דבר ועניין. ואם יבוא הגוי לקחת את החמץ, חובה לאפשר לו זאת. ואף שאחרי

21. חוט שני עמ' רנא, בדיקת חמץ וביעורו עמ' רסא.

22. אור לציון חלק ג פרק ט הערה ב, אשרי האיש פרק נא אות טו.

23. עיין משפט המכירה עמ' יח, בשם הגר"א וייס שליט"א.

24. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

25. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין אשרי האיש פרק נא אות ח, ופסקי תשובות סימן תמח אות כב. ועיין שו"ת דברי מלכיאל חלק ד סימן כב אות יז ד"ה והנראה בזה, שהעובדה שהרב נחשב לפועל מועילה לכך שהרב יוכל למכור גם חמץ שבעל החמץ עתיד לקנות לאחר ההרשאה, ועיין שו"ת צמח צדק (לובביץ') אורח חיים סימן מו, שחולק וסובר שדבר זה אפשרי גם אם הרב אינו נחשב לפועל של בעל החמץ, ועיין תשובות והנהגות חלק ב סימן ריח, שביאר באופנים אחרים מהי התועלת ההלכתית בהפיכת הרב לפועל של בעל החמץ.

26. עיין משנ"ב תמח יב, ובדיקת חמץ וביעורו פרק ח סעיף יא. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שעדיף שלא לציין את המקום המדויק של החמץ בתוך הבית, כדי שכל החמץ שנמצא בבית ייכלל במכירה. ועיין אורח משפט למחן הרב קוק זצ"ל אורח חיים סימן קכח אות נט, ואשרי האיש פרק נא סעיף ב, ופסקי תשובות סימן תמח אות לז והערה 219, שרצוי לפרט בשטר ההרשאה את סוגי החמץ שמוכרים לגוי, ועיין משפט המכירה עמ' פז, שאין בכך צורך.

הפסח, קונים מהגוי את החמץ בחזרה, כל עוד לא קנו ממנו את החמץ, הוא שייך לגוי, והוא רשאי ליטלו ולעשות בו כרצונו²⁷.

בערב פסח, מעט לפני זמן איסור חמץ, הרב מוכר את החמץ לגוי, ומשכיר לו את מקומו. הגוי משלם סכום מסוים בתור מקדמה, ובכך הוא קונה את החמץ ושוכר את מקומו, ויתרת התשלום נזקפת בתור הלוואה שעל הגוי לפורעה לאחר הפסח. מלבד קניין בכסף, נוהגים להקנות את החמץ בקניינים נוספים, כיוון שיש מחלוקת באיזה קניין גוי קונה, וכדי לצאת ידי כולם, עושים כמה קניינים²⁸. וכן הרב מעמיד 'ערב קבלן', המתחייב לפרוע את חובו של הגוי אם הגוי לא יוכל לפרוע את החוב בעצמו²⁹.

במוצאי שביעי של פסח, הרב קונה מהגוי את החמץ בחזרה, במחיר גבוה יותר מהמחיר שנקבע בערב פסח, כדי שהגוי ירוויח מהעסקה, ובזה החמץ חוזר לבעליו³⁰.

27. קיצור שולחן ערוך (גאנצפריד) קיד א, אורח משפט למרן הרב קוק זצ"ל אורח חיים סימן קכח אות י, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ג סעיף מ. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימנים צד-צה, והליכות שלמה פרק ו סעיף ו, ומנחת יצחק חלק ז סימן כה, וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' סב, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ז סעיפים יג-יד, שהאחרונים נחלקו בעניין אדם שנמצא במדינה אחת וחמצו נמצא במדינה אחרת, ויש הפרשי שעות בין המקומות, אם הולכים אחר מקום האדם או אחר מקום החמץ, וכדי לצאת מכל ספק, יש למכור את החמץ לפני שיגיע זמן איסור חמץ במקום המוקדם יותר, ובמוצאי פסח יכוון שלא לזכות בחמץ, עד שיצא הפסח מהמקום המאוחר יותר.

28. עיין משנ"ב תמח יז, ומכירת חמץ כהלכתו פרק ו סעיף י. ועיין מכירת חמץ כהלכתו שם, שהקניינים שעושים הם: קניין חצר, קניין סיטומתא, קניין סודר, קניין אגב וקניין אודיתא, ועיין שם פרק י, שמקנים את החמץ גם בשטר. ועיין שם פרק ו סעיף יב, שיש המשכירים את הקרקע בקניין שטר.

29. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין פסקי תשובות תמח אות לב, שיש בעניין זה מנהגים שונים.

30. מכירת חמץ כהלכתו פרק כא סעיף א.

סגירת החמץ המכור

יש להניח את החמץ שמוכרים לגוי בארון, ולסגור את דלתותיו בצורה כזו שלא יפתחו אותן בטעות, כגון על ידי קשירת הדלתות או הדבקתן בדבק; ולא די להדביק על הארון שלט שכתוב עליו 'חמץ'³¹. אפשר גם להניח את החמץ באחד המדפים בארון, ולחסום את חזית המדף בצורה שלא תהיה גישה אליו, ולא יטעו ויוציאו מהמדף דברים³².

מכירת חמץ גמור

אף שעיקר ההלכה היא שמכירת החמץ תקפה מבחינה הלכתית, עדיף להדר ולהימנע ממכירת חמץ גמור בה, כיוון שיש בה כמה פקפוקים³³.

31. עיין הליכות שלמה פרק ו דבר הלכה יג, וקנין תורה בהלכה חלק א סימן קי אות ה, ובדיקת חמץ וביעורו פרק ח סעיף יג, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ג סעיף יז. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שאפשר להדביק את דלת הארון בסרט הדבקה, כך שלא יהיה ניתן לפתוח את דלת הארון מבלי לקרוע את סרט ההדבקה. ועיין הליכות שלמה שם, ובדיקת חמץ וביעורו שם, על פי שו"ע תמ ב, שמעיקר הדין יש לעשות מחיצה של עשרה טפחים בין החמץ לבין המרחב שמשמששים בו, אך סגירת החמץ בארון יכולה לשמש תחליף למחיצה. ועיין משנ"ב עם הגהות איש מצליח על משנ"ב תמח יב, בשם הגר"מ מזוז, שאין להניח חמץ שנמכר לגוי במקפיא שמשמששים בו בפסח, אף אם עוטפים את החמץ בשקית וכותבים על השקית 'חמץ', אלא יש להניח את החמץ במקום סגור שיד אדם אינה מסשמששת בו, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שבשעת דחק גדולה, כגון בעל תשובה המתגורר עם הוריו והם אינם מוכנים להוציא את החמץ מתא ההקפאה, אפשר להשאיר את החמץ בתא ההקפאה, אך יש לעטוף אותו בעטיפה בולטת, ולכתוב על העטיפה: 'חמץ'. ועיין שו"ת משנה הלכות חלק ח סימן קיט, שתרופות חמץ שנמכרו לגוי והונחו בארון, די להדביק על הארון שלט שכתוב עליו 'חמץ', כיוון שאין דרך לאוכלן. ועיין אשל אברהם מבוטשאטש תמח ב, וביאור הלכה שם ד"ה כדי, ושו"ת קנין תורה בהלכה חלק א סימן קי אות ה.

32. כי בא מועד (חותה) פסח חלק א סימן תמח הערה מד (השניה) בשם הגר"א וייס שליט"א. וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שבחננויות נוהגים לכסות את המדפים בניילון המחובר היטב, כדי שיהיה קשה להוציא את החמץ.

33. עיין כף חיים תמח מה, מסורת משה חלק ב עמ' קמז, עיין הליכות שלמה פרק ו דבר הלכה יג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ג סעיף מב ופרק ז סעיף י, אור לציון חלק ג פרק ט שאלה א, שבט הלוי חלק ט סימן קכ אות ב, אשרי האיש פרק נא סעיף א, שו"ת יען יוסף (גרינוולד) אורח חיים חלק ב סימן רכד, עיין חוט שני פסח עמוד קג, שו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תפג, מנחת אשר מועדים פסח עמוד ט, ילקוט יוסף פסח חלק ב (תש"פ) עמ' רסז. ועיין ציץ

לדוגמה: מעיקר הדין, יש למסור את המפתח של החדר שהחמץ נמצא בו לגוי, והיום אין מקפידים על כך, ומסתפקים במסירת פרטי התקשרות שיאפשרו לגוי ליצור קשר ולבקש שימסרו לו את החמץ³⁴. וכן יש סוברים שהשכרת מקום החמץ יכולה לשמש תחליף להוצאת החמץ מרשות המוכר רק בשעת הדחק, והיום סומכים על כך גם שלא בשעת הדחק³⁵. ועוד, ישנם ראשונים הסוברים שאסור למכור חמץ מדי שנה על דעת לקנותו לאחר הפסח, ואף שהשלחן ערוך לא פסק כדעה זו, טוב להחמיר ולחשוש לה³⁶. לכן, לכתחילה נכון להשתדל להימנע ממכירת חמץ גמור, ולמכור במכירה רק מוצרים שיש ספק אם יש בהם חמץ, ואין רוצים לאבד אותם בחינם³⁷. ובוודאי שאין למכור חמץ כאשר מטרת המכירה היא שיהיה לאדם חמץ מוכן מיד בצאת החג³⁸.

אנשים שההידור להימנע ממכירת חמץ גמור יגרום להם הפסד מרובה, אינם צריכים להדר ולהימנע ממכירת חמץ גמור³⁹. במיוחד בעלי חנויות אינם צריכים להדר בזה, שכן מכירתם היא מכירה גמורה. זאת כיוון שמטרתם של בעלי חנויות היא למכור את סחורתם, והם ישמחו שהגוי יקנה את החמץ מהם⁴⁰.

אליעזר חלק כ סימן נא אות ב, שאין בכך אלא תוספת הידור. ועיין הליכות שלמה פרק ו דבר הלכה יג, שטעם חומרה זו אינה משום שיש לחשוש לכך שאין גמירת דעת והמכירה אינה חלה, אלא משום פקפוקים אחרים שיש במכירה, ועיין חוט שני פסח עמ' קג, ואור לציון חלק ג פרק ט הערה א, שחולקים וסוברים שיש לחשוש לדעות הסבורות שאין גמירת דעת במכירה.

34. אור לציון חלק ג פרק ט הערה א.

35. עיין אליה רבה תמח ז.

36. הלכות חג בחג פרק יא הערה 2 (השניה).

37. עיין אשרי האיש פרק נא סעיף ב, הערת הגר"ם מזוז שליט"א במשנ"ב עם הערות איש מצליח על שו"ע תמח ג עמ' לב הערה 1.

38. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, וכעין זה כתב בשו"ת להורות נתן חלק ד סימן לו, שאסור לאדם לקנות חמץ לפני פסח ולמכרו במכירת החמץ כדי שמיד אחרי פסח יהיה לו חמץ זמין, כיוון שהדבר נחשב שהוא רוצה בקיום החמץ בפסח, ועיין פסקי תשובות תנ יד, שיש פוסקים שחולקים על זה.

39. עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ז סעיף י, עיין אור לציון חלק ג פרק ט שאלה א, שו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תפג.

40. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

מוצרים שיש למוכרם ומוצרים שדי להצניעם

כאשר בודקים אם מוצר מסוים עשוי מחמץ כדי לדעת אם אפשר למוכרו או שיש לבערו, יש לשים לב לכך שכאמור, גם אם ברשימת הרכיבים לא מצוין שיש בו דגנים, המוצר עלול להכיל חמץ, כיוון שישנם רכיבים שפעמים שהם עשויים מדגן. כדי לדעת אם יש חמץ במוצר כלשהו, ניתן להיעזר ברשימות שמפרסמים גופי כשרות שונים, ובהן מפורטים מוצרים רבים ומצוין לגבי כל אחד מהם אם הוא חמץ גמור, שרצוי לבערו ולא למוכרו, או שיש בו רק חשש חמץ, ואפשר למוכרו, או שאין בו חשש חמץ ודי להצניעו⁴¹.

קמח

בזמננו נוהגים לשטוף את החיטים לפני טחינתן. בדרך כלל החיטים אינן מחמיצות מחמת שטיפה זו, אך יש חשש שהן תחמצנה. לכן אין להשהות בפסח קמח בבית, ויש למוכרו במכירת חמץ. וגם הנוהגים שלא למכור חמץ גמור במכירת חמץ יכולים למכור קמח, כיוון שהחשש שהחיטים החמיצו לפני טחינתן הוא חשש רחוק⁴².

מכירת כלי חמץ, מניות חברה שמחזיקה חמץ, ומוצרים שקשה לדעת אם יש בהם חמץ

אין צורך לכלול במכירה את כלי החמץ, וגם לא כדאי לעשות כן, כיוון שלדעת פוסקים רבים, אם מוכרים את כלי החמץ לגוי, יש להטבילם במקווה לאחר הפסח. זאת משום שלאחר הפסח קונים את הכלים בחזרה מהגוי,

41. עיין לדוגמה כושרות חלק א עמ' 225 ואילך. ועיין שם שתעשיית המזון דינמית ומשתנה, ולכן יש לעיין ברשימה עדכנית.

42. ארחות רבנו (תשע"ד) חלק ב עמ' כה, קובץ מבית לוי פסח עמ' טו, בשם הגר"ש וזנר, הגר"א וייס שליט"א במכתב שנדפס בסוף ספר מצוותיך אמונה עמ' תצג, נטעי גבריאל פסח חלק א פרק מד סעיף ה.

והדין הוא שכלי אכילה ממתכת או מזכוכית שנקנו מגוי, צריכים טבילה⁴³.
 לכן יש לנקות את הכלים שלא יהיה בהם חמץ, ולהצניע אותם במקום שבו
 אין חשש שיבואו להשתמש בהם בפסח⁴⁴. ואפשר להניחם בארון, ולקשור
 את דלת הארון או להדביק אותה, שלא יפתחו אותה ויוציאו כלים מהארון
 בטעות⁴⁵.

מניות בחברות שיש בבעלותן חמץ, יש למוכרן במכירת חמץ⁴⁶.

טוב שכל אדם ישתתף במכירת חמץ⁴⁷, כיוון שישנם מוצרים שקשה לדעת

43. עיין שו"ת חתם סופר אורח חיים חלק א סימן קט ד"ה אמנם, חכמת אדם שער איסור והיתר
 כלל עג סעיף ג, קיצור שולחן ערוך סימן קיד סעיף ב, מסורת משה חלק ב עמ' קמז, חזון
 עובדיה פסח חלק א עמ' פא, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ג סעיף מה, אור לציון חלק ג
 פרק ט שאלה ז.

44. שו"ע תנא א. ועיין שו"ע שם, שטוב לסגורם בחדר ולהצניע המפתח, ועיין הליכות שלמה פרק
 ו דבר הלכה יא, ונעתי גבריאל פסח חלק א פרק סא הערה ד, שאין נוהגים להצניע המפתח.
 עיין שו"ת חתם סופר אורח חיים חלק א סימן קט ד"ה אמנם, ואור לציון חלק ג פרק ט שאלה
 ז, ומשפט המכירה עמ' רסט, שאפשר למכור פירורי חמץ, ולפי זה כלים שקשה לנקות אותם
 מפירורי חמץ, כגון טוסטר, אפשר להניחם עם המוצרים שמוכרים לגוי ולמכור את החמץ
 שמצוי בהם לגוי, ועיין שלמי מועד עמ' שכא, ועלהו לא יכול חלק א עמ' קסג, בשם הגרש"ז
 אוירבך, ושו"ת הראשון לציון חלק א סימן מו סוף אות ה, שאף שלפירורים עצמם אין ערך
 כספי, הם יכולים להימכר אגב שאר החמץ, ועיין אשרי האיש פרק א סעיף ד, והלכות חגים
 לגר"מ אליהו פרק סעיף יט, ובדיקת חמץ וביעורו עמ' רסד, שחולקים וסוברים שלא ניתן
 למכור פירורי חמץ, כיוון שאין להם כל ערך כספי. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו בעניין
 טוסטר, שיש לנקותו היטב ולהפעילו כדי שהפירורים יישרפו, ופירורים שאי אפשר להגיע
 אליהם אינם אסורים, וליתר הידור יש המוכרים אותם. ועיין חוט שני עמ' קו אות כב, שכלי
 שקשה לנקות מפירורי חמץ, כגון נפה, והוא עשוי מחומר שאינו חייב בטבילת כלים, אפשר
 למכור את הכלי עם החמץ שבו לגוי.

45. שמעתתא דמשה שמועות משה סימן תנא אות ג. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ג סעיף
 יז, שיש להדביק את דלת הארון או לקשור אותה, ולא די להדביק על הארון מדבקה שכתוב
 עליה 'כלי חמץ', וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין סידור פסח כהלכתו פרק יא סעיף יז,
 שחולק וסובר שדי בהדבקת מדבקה שכתוב עליה 'כלי חמץ'.

46. האלף לך שלמה אורח חיים רלח, מנחת יצחק חלק ג סימן א אות כו, תשובות והנהגות כרך ד
 סימן צד.

47. הליכות שלמה פרק ו סעיף ג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ז סעיף י, אשרי האיש פרק
 נא סעיפים א-ב, ירושלים במועדיה עמ' כט. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ט סימן קיב, שאדם
 המוכר חמץ צריך להקפיד שביטול החמץ יהיה לאחר המכירה, כיוון שאם ביטול החמץ יהיה

פרק ד - מכירת חמץ

אם יש בהם חמץ, ואין לאבד אותם בחינם⁴⁸, כמו כן אפשר שנשאר אצל האדם חמץ והוא לא נתן דעתו עליו, ועל ידי המכירה החמץ יצא מרשותו⁴⁹.

לפני המכירה, המכירה תוכיח שהביטול לא היה אמיתי, כיוון שבביטול, אדם מפקיר את החמץ ומצהיר שהחמץ אינו חשוב בעיניו, ובמכירה הוא מחשיב אותו כדורש כסף עבורו. ועיין שדי חמד אסיפת דינים מערכת חמץ ומצה סימן ה אות מה, על פי שו"ת בית שלמה (דרימר) אורח חיים סימן עב, שהמכירה אינה סותרת את הביטול, כיוון שמדברי חכמים, אסור להשהות חמץ מבוטל ויש לבערו, ומכירת החמץ היא ביעורו. ועיין מנחת אשר הגדה של פסח סימן יז אות ד, שאפשר להקדים את הביטול למכירה, ומשמעות הביטול היא שאם המכירה לא חלה, החמץ יהיה מבוטל. ועיין שו"ת מנחת יצחק חלק ח סימן מא, ובדיקת חמץ וביעורו עמ' ער, ומנחת אשר שם סימן טז. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שבדרך כלל אי אפשר לכוון שביטול החמץ יהיה לאחר מכירת החמץ. כיוון שמכירת החמץ נעשית סמוך לסוף הזמן שבו ניתן לבטל את החמץ.

48. אשרי האיש פרק נא סעיף ב.

49. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ז סעיף י, אשרי האיש פרק נא סעיף א. ועיין אור לציון חלק ג פרק ט הערה א, שחולק וסובר שמי שידוע שאין ברשותו חמץ, עדיף שלא ישתתף במכירת חמץ.

פרק ה

מצה עשירה

עיסה שנילושה במי פירות - 'מצה עשירה'

מיני דגן שבאים במגע עם מיצי פירות טבעיים ('מי פירות'), או עם נוזלים אחרים שלא נוצרו ממים, כגון שמן ויין, אינם מחמיצים, גם אם הם שוהים בנוזלים אלו זמן רב. לדוגמה: קמח חיטה שנילוש במיץ תפוזים טבעי, אינו מחמיץ¹. וגם אם הבצק ישהה זמן רב מבלי שיתעסקו בו, והוא אף יתפת, תפיחה זו אינה סימן להחמצה, ומותר לאפות בצק זה ולאוכלו בפסח².

מצה שעיסתה נילושה במי פירות נקראת 'מצה עשירה'³, כיוון שמי הפירות מעשירים את טעמה⁴, ואף שהיא כשרה לפסח, אי אפשר לקיים באכילתה את מצוות אכילת מצה בליל הסדר. זאת כיוון שהמצה שמקיימים בה את מצוות אכילת מצה בליל הסדר צריכה להיות 'לחם עוני', ומצה עשירה אינה לחם עוני⁵.

הדין שמי פירות אינם מחמיצים נאמר רק כאשר אין מוסיפים לעיסה מים, אך כאשר מוסיפים לעיסה מים, ואפילו בכמות מועטה, העיסה מחמיצה. יתרה מכך, עירוב מי הפירות והמים מזרז את תהליך ההחמצה, ועיסה שעירבו בה מי פירות ומים עלולה להחמיץ תוך פחות משמונה עשרה דקות.

1. שו"ע סימן תסב סעיף א וסעיפים ג-ד, ומשנ"ב שם יג. ועיין שו"ע תסב ג, ומשנ"ב שם, ש"ן שעירבו בו מים נחשב כמי פירות, והוא אינו מחמיץ את העיסה, ועיין באור הלכה שם ד"ה הואיל, שד"ן אם דין זה נכון גם כאשר עירבו את המים ביין לאחר שהיין תסס.
2. לבוש תסב א.
3. שו"ע תסב א.
4. עיין לבוש תנה ה, וגבורות ה' פרק נא ד"ה הא לחמא.
5. שו"ע תסב א.

ולכן אין ללוש עיסה ולערב בה מי פירות ומים, מחשש שהעיסה תחמיץ תוך זמן מועט⁶.

הדין שמי פירות אינם מחמיצים הוא לדעת רוב הראשונים, אך לרש"י ישנה שיטה מיוחדת בעניין זה. לדבריו, מי הפירות אינם מחמיצים חימוץ מלא, אך בכוחם לגרום לחימוץ מועט, ולהפוך את העיסה ל'חמץ נוקשה'⁷, שאסור באכילה ובהנאה⁸.

השלחן ערוך פוסק כדעת רוב הראשונים, שמותר לאכול עיסה שנילושה במי פירות, וכך נוהגים יוצאי ספרד⁹. אך יוצאי אשכנז נוהגים להימנע מלישת עיסה במי פירות ומאכילתה, וזאת משתי סיבות. סיבה אחת היא שהם חוששים לדעת רש"י, שעיסה שנילושה במי פירות נחשבת 'חמץ נוקשה'. וסיבה שנייה היא שהם חוששים שמא יתערבו מעט מים בעיסה, והעיסה תחמיץ במהירות¹⁰. לכן על יוצאי אשכנז להקפיד שלא לאכול מצה עשירה בפסח, ואף אם נכתב על האריזה של המצה העשירה שהיא כשרה לפסח, הכוונה שהיא כשרה לפסח ליוצאי ספרד, אך היא אינה כשרה לפסח ליוצאי אשכנז. ועל המוכרים מצה עשירה לציין באופן בולט שהיא אינה

6. שו"ע תסב ב, ומשנ"ב שם. ועיין בית יוסף סימן תסב ד"ה ודעת הרמב"ם, שהרי"ף והרמב"ם חולקים על זה וסוברים שעירוב מי פירות ומים בעיסה אינו מזרז את תהליך ההחמצה.

7. עיין להלן פרק ז מהו חמץ נוקשה.

8. רש"י פסחים לו א ד"ה אין לשין את העיסה. ועיין משנ"ב תסב טו, שלדעת רש"י, עיסה שנילושה במי פירות מסהרת להחמיץ.

9. שו"ע סימן תסב סעיף א וסעיף ב, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קיח, אור לציון חלק ג פרק יא שאלה יב.

10. רמ"א תסב ד, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב תסב יח, שמצה שנילושה במי פירות ונאפתה מיד, מותר ליוצאי אשכנז להשהותה בביתם. ועיין רמ"א תסב ד, שחולה או זקן יוצאי אשכנז הצריכים לאכול מצה עשירה, רשאים לאוכלה, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קנד, שההיתר לזקן או חולה הוא רק אם העיסה נאפתה בדריזות, אך אם שהו בעשייתה, אין לאוכלה, וכן משמע ממשנ"ב תסב יט (ועיין ספר מצה עשירה עמ' 259, שרוב המפעלים המייצרים מצה עשירה, שהוים בעשייתן יותר משמונה עשרה דקות), ועיין חזון איש אורח חיים סימן קכא ס"ק יב ד"ה ובשו"ע, שחולק וסובר שההיתר לזקן או חולה הוא גם אם שהו באפיית העיסה, והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שניתן לסמוך על דעת החזון איש רק כאשר החולה או הזקן זקוקים מאוד למאכל זה.

כשרה לפסח ליוצאי אשכנז, כדי שיוצאי אשכנז שאינם בקיאים בהלכה, לא ייכשלו באכילתה¹¹. ויש מיוצאי ספרד הנמנעים גם הם מאכילת מצה עשירה¹².

מצה עשירה שנותנים בה חומר מתפיח

בשנים האחרונות התעורר פולמוס הלכתי בעניין כשרותן של עוגיות מצה עשירה המיוצרות בכמה מפעלים¹³. עוגיות אלו נילושות במי פירות וביין, ומוסיפים להן חומר כימי שגורם לתפיחת העיסה. לדעת כל הפוסקים, יוצאי אשכנז אינם רשאים לאכול עוגיות אלו, כיוון שיוצאי אשכנז נמנעים מאכילת מצה עשירה. לגבי ההיתר לאכול עוגיות אלו ליוצאי ספרד, נאמרו שלוש דעות: יש המתירים להם לאוכלן¹⁴, יש הממליצים להם להימנע מאכילתן¹⁵, ויש האוסרים עליהם לאוכלן, מחשש שהן חמץ גמור¹⁶.

שני חששות עיקריים העלו האוסרים אכילת עוגיות אלו: חשש ראשון הוא שהתערבו מעט מים בעיסה. כמבואר לעיל, ההיתר לאכול עיסה שנילושה במי פירות הוא רק בתנאי שלא הוסיפו לעיסה מים, אך אם הוסיפו בה מים, היא ממהרת להחמיץ. ההקפדה על כך שאפילו מעט מים לא יתערבו בעיסה דורשת דקדוק וזהירות מרובה, ובמפעלים גדולים קשה מאוד להשגיח על כך¹⁷.

11. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קיח.

12. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ד סעיף יד. ועיין כף החיים תסב מא. שיש מבני ספרד שנוהגים כרמ"א. ועיין אור לציון חלק ג פרק יא הערה יב, שהכנת מצה עשירה דורשת זהירות מרובה, וקשה מאוד להכינה מבלי להיכשל, ולכן רצוי שלא להכין מצה עשירה.

13. ברור מקיף בעניין זה נמצא בספר מצה עשירה בהוצאת המכון לרבני יישובים בקרית ארבע.

14. חזון עובדיה פסח עמ' קיח, שמע שלמה חלק ד סימן יג.

15. שו"ת בנין אב חלק ד סימנים כד-כה.

16. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ד סעיף טו, המועדים כהלכתם פרק לו הערה סא, בשם הגר"ש אלישיב, הגר"ן גולדברג בהסכמה לספר מצה עשירה, שערי ציון (בוארון) חלק ב סימן יב. ועיין בהסכמת הגר"ם אליהו לספר מצה עשירה, שאף בערב פסח אין לאוכלן, שמא יבואו לאוכלן בפסח.

17. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ד סעיף יד. ועיין אור לציון חלק ג פרק יא הערה יב, שהיין

החשש השני נובע מכך שבתהליך אפיית העוגיות, מוסיפים לעיסה אבקת אפייה ושמה 'אמוניום ביקרבונט', והיא מתפיחה את העיסה, וייתכן שאבקה זו פועלת על העיסה את אותה הפעולה שפועלים עליה המים, ומחמיצה את העיסה. ועוד, כאשר אבקת האפייה מתפרקת, חלק ממנה הופך להיות מים, ומים אלו מחמיצים את העיסה¹⁸.

המתירים עוגיות אלו חולקים וסוברים שאין ממש בחששות הללו. בנוגע לחשש הראשון, שיתערבו מים בעיסה, המתירים סוברים שגם במפעלים גדולים ניתן להקפיד שלא יתערבו בעיסה אפילו מעט מים. בנוגע לחשש השני, שהחומר 'אמוניום ביקרבונט' גורם להחמצה, השיבו המתירים שהתפיחה הנוצרת על ידי חומר זה אינה דומה לתפיחה שנוצרת מחמת ההחמצה: התפיחה הנוצרת מהחמצה נגרמת מכך שהבצק עצמו משתנה, על ידי זה שהסוכר הנמצא בעמילן מתפרק והופך לגז; לעומת זאת, ההתפחה שנוצרת מאמוניום ביקרבונט, נגרמת מגז שמשחרר לתוך העיסה ומנפח אותה חיזונית, מבלי לשנות את העיסה עצמה¹⁹. ובנוגע לחשש שאבקת האפייה מתפרקת וחלק ממנה הופך להיות מים, השיבו המתירים שהמים המשתחררים מאבקת האפייה הם מועטים מאוד, וכך הם מתפרקים רק בשעה שהעוגיות נאפות בתנור, ומסתבר שחום האש ימנע מהם מלהחמיץ את העיסה²⁰; ועוד, שמים אלו נחשבים כמי פירות, שאינם מחמיצים²¹.

שמשמשים בו להכנת עוגיות אלו הוא יין רגיל ללא פיקוח מיוחד, "וסמה שראינו הלב נוקף בינות אלו אם נקיים הם אף סמעט סים".

18. הסכמת הגר"מ אליהו לספר מצה עשירה, מצה עשירה עמ' 264.

19. יביע אומר חלק ט סימן סב אות ה, שמע שלמה חלק ד סימן יג.

20. שו"ת בנין אב חלק ד סימן כד עמ' קיז ד"ה והעיר לנו, שו"ת שמע שלמה חלק ד סימן יג עמ' סד ד"ה ודבריו.

21. שו"ת שמע שלמה שם.

פרק ו

חלב פרה וביצי תרנגולים שניזונו מחמץ

חלב פרה שניזונה מחמץ בפסח

חלב של בהמה שאכלה חמץ בפסח, אין בו איסור אכילת חמץ, כיוון שהחמץ שאכלה הבהמה כבר התעכל במעיה ובטל מן העולם; אלא שבכל זאת, יש סוברים שחלב זה אסור בשתייה, כיוון שהחמץ שממנו ניזונה הבהמה סייע בהבאת החלב לעולם, ונמצא שהשותה ממנו נהנה מהחמץ¹. רבים מהאחרונים חולקים על כך, וסוברים שחלב של בהמה שאכלה חמץ בפסח מותר בשתייה, כיוון שכלל בדינו: 'זה וזה גורם – מותר', כלומר דבר שבא לעולם מכוחם של שני דברים – האחד אסור בהנאה והשני מותר בהנאה – מותר ליהנות ממנו. לדוגמה: אסור ליהנות מדבר ששימש לעבודת כוכבים, ואף על פי כן, שדה שזיבלו אותו בזבל ששימש לעבודת כוכבים, פירותיו מותרים, משום שלא רק הזבל, האסור בהנאה, סייע בהבאת הפירות לעולם, אלא גם קרקע השדה, המותרת בהנאה, סייעה בכך². הוא הדין כאן: כיוון שהבהמה אוכלת מלבד החמץ גם דברים אחרים, המותרים בהנאה, חלבה מותר³.

1. פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סוף סימן תמח ויורה דעה סימן ס שפתי דעת ס"ק ה. ועיין משנ"ב תמח לג, שהביא דעה זו בשם יש אומרים. ועיין שדי חמד מערכת חמץ ומצה סימן ב אות ד, וכף החיים תמח קיג, וספר תרי"ג מצוות השלם מועדים עמ' 559, והרב יצחק דביר בקובץ אמונת עתיך גיליון 128 עמ' 109 ואילך, שהביאו את הדעות השונות בעניין זה.
2. שו"ע יורה דעה קמב יא.
3. נשמת אדם הלכות פסח שאלה ט, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קטו. ועיין משנ"ב תמח לג, שהביא דעה זו בשם יש אומרים. ועיין שו"ת האלף לך שלמה אורח חיים סימן רמח, שחולק

מחלוקת הפוסקים בדבר כשרותו של חלב בהמה שניזונה מחמץ היא בנוגע לבהמה הניזונה מחמץ בפסח, אך בהמה שניזונה מחמץ ונחלבה לפני פסח, לדעת כולם חלבה מותר. זאת כיוון שבשעה שהבהמה אכלה את החמץ, הוא היה מותר בהנאה, וכשהגיע הפסח, החמץ כבר לא היה קיים⁴.

רבים נהגו להדר ולקנות את כל מוצרי החלב לפני פסח, מחשש שמוצרי החלב המשווקים בפסח עשויים מחלב שהתהווה על ידי חמץ⁵. אך בזמננו אין צורך להדר בכך, ואפשר לקנות את מוצרי החלב בפסח, כיוון שגופי הכשרות מקפידים על כך שהפירות תאכלנה בפסח מזון כשר לפסח, ואין חשש שמוצרי החלב המשווקים בפסח התהוו על ידי חמץ⁶. אף על פי כן, ישנם גופי כשרות המסמנים את מוצרי החלב שעשויים מחלב שנחלב לפני הפסח בחותמת מיוחדת – 'כשר לפסח ערב פסח', כדי שהלקוחות ידעו שמוצרים אלו הופקו מחלב שנחלב לפני פסח, ואין בו כל חשש⁷.

ביצי תרנגולות שניזונו מחמץ בפסח

הפוסקים האוסרים חלב בהמה שניזונה מחמץ בפסח, אוסרים גם ביצים שהוטלו על ידי תרנגולות שניזונו מחמץ בפסח⁸. אך ברוב ככל הלולים בארץ ישראל, מחליפים את מזון התרנגולות לפני הפסח למזון כשר לפסח, ורחוק

וסובר שבחמץ לא נאמר הכלל 'זה וזה גורם', כיוון שחמץ בפסח אוסר את תערובתו אפילו כשהוא בכמות קטנה מאוד, ואין הוא בטל אף אם טעמו אינו מורגש כלל, לפיכך גם כשהוא מסייע עם דבר אחר ביצירת דבר חדש, אין חשיבותו מתבטלת, והוא אוסר את הדבר הבא מכוחו.

4. שדי חמד מערכת חמץ ומצה סימן ב אות ד ד"ה הנה הבאתי, עיין אשרי האישי פרק נו סעיף יד. וכתב לנו הגר"י אריאל שיש להקפיד על כך שמערכת השאיבה והכלים שבהם נותנים את החלב יהיו נקיים מחמץ וכשרים לפסח.

5. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ד סעיף יט.

6. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין בנתיב החלב גיליון ב סימן ד.

7. סיבה נוספת לסימון מוצרי החלב שיוצרו לפני פסח היא שגם אם התערבו במקרה פירורי חמץ במוצרים, הפירורים התבטלו בשישים, כיוון שלפני פסח, חמץ מתבטל בשישים, אך מוצרים שהתערבו בהם פירורי חמץ בפסח, פירורי החמץ אינם מתבטלים, כיוון שחמץ בפסח אינו מתבטל אפילו באלף.

8. שו"ת גבורות אליהו סימן קלה, חוט שני פרק ז אות ג.

מאוד הוא החשש שהביצים המשווקות בפסח הוטלו על ידי תרנגולות שניזונו מחמץ בפסח⁹.

בעבר, היו מערבים אלוהול בדיו שהשתמשו בו להחתמת הביצים, כדי לדלל את הצבע, וכאשר בישלו את הביצים, טעם האלוהול היה עובר לתבשיל, והיה בכך חשש שמא זהו אלוהול המופק מחמץ. בזמננו מקפידים שהדיו שמחתימים בו את הביצים יהיה כשר לפסח¹⁰.

ביצה שדבוק לקליפתה לכלוך, רצוי לשוטפה במים קרים לפני בישולה, כיוון שלפעמים פירורי מזון שאינם כשרים לפסח נשארים בלול, וקורה שהם נדבקים לקליפת הביצה¹¹.

9. הרב יצחק דביר קובץ אמונת עתיך גיליון 128 עמ' 112.
10. כשרות כהלכה חלק א עמ' 346. ועיין אשרי האיש פרק נח סעיף ב.
11. כשרות בפסח (אדרעי) עמ' סג, בשם הגר"ם אליהו. ועיין שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן סא ד"ה ובדבר, וכף החיים תעג סד.

פרק ז תערובת חמץ ו'חמץ נוקשה'

אכילת מאכל שהתערב בו חמץ, בפסח

כלל בידינו שאיסור שהתערב בהיתר, בטל בשישים, לדוגמה: מעט חלב שנשפך לתוך מרק בשרי, אם כמות המרק היא פי שישים מכמות החלב שנשפך לתוכו, המרק מותר באכילה. הטעם לכך הוא שכאשר יש בהיתר פי שישים מהאיסור, טעם האיסור אינו מורגש, והאיסור בטל¹.

מן התורה, גם חמץ בטל בשישים, אך חכמים גזרו שחמץ לא יתבטל בשישים, ואפילו לא באלף². לדוגמה: אם נשפכה כמות קטנה של בירה לתוך חבית גדולה של יין, מן התורה הבירה בטלה בשישים ומותר לשתות את היין בפסח, אך חכמים גזרו שהבירה לא תתבטל, וכל היין שבחבית ייאסר באכילה ובהנאה בפסח ותהיה חובה לבערו מן הבית, אף שכמות היין גדולה פי אלף מכמות הבירה שנפלה לתוכו.

הטעם לגזרה זו הוא שאיסור חמץ הוא איסור חמור שעונשו כרת, וכיוון שכל השנה החמץ מותר באכילה, עלול האדם לשכוח את איסורו. רוב איסורי האכילה אסורים תמיד, ולכן יש לאדם הרגשת ריחוק טבעית מהם, והחשש שהוא ישכח את האיסור ובטעות יאכל את הדבר האסור, נמוך מאוד. אך

1. שו"ע יורה דעה צח א.

2. שו"ע תמז א, ומשנ"ב שם וסימן תמז ס"ק א. ועיין משנ"ב תמז ב, שבעל השאילתות חולק על זה וסובר שחמץ בטל בשישים ככל שאר האיסורים, ועיין משנ"ב שם, שכאשר ישנם הרבה צדדים להקל, אפשר לצרף גם את דעת השאילתות להקל.

חמץ מותר באכילה כל השנה, ולכן אין לאדם הרגשת ריחוק טבעית ממנו, והוא עלול לשכוח את האיסור ולאכול ממנו בטעות. כדי להרחיק את האדם מן החמץ, החמירו חכמים באיסור זה יותר ממה שהחמירו באיסורים אחרים³. וטעם נוסף נתנו לכך שהחמירו באיסור חמץ שלא יתבטל אפילו באלף, והוא שהחמץ רומז ליצר הרע, ועל כן אין לתת לו אחיזה כלל ואין לבטלו אפילו באלף. כשם שליבנו ומחשבותינו צריכים להיות נקיים לגמרי מהיצר הרע, ואין לתת לו מקום בלב כלל, אף לא מקום מועט, הקטן מאחד מאלף – כך גם המאכלים שאנו אוכלים בפסח צריכים להיות נקיים לגמרי מחמץ⁴.

שתיית מי הכנרת

לאור זאת, נשאלת השאלה אם מותר לאדם לשתות בפסח מים שנשאבו מן הכינרת, שכן השוהים בחופי הכינרת עשויים לשפוך משקים של חמץ למי הכינרת, וחמץ אינו בטל אפילו באלף. התשובה היא שמותר לשתות בפסח מים שנשאבו מהכינרת, ומי הכנרת אינם נאסרים⁵. זאת כיוון שכאשר אדם שותה מים שנשאבו מן הכינרת, כמות החמץ המעורבת במים אלו היא כה זעירה, עד שגם אם נקבץ אותה למקום אחד היא לא תיראה ולא תורגש על ידי אחד החושים, וכמות זעירה כזו בטלה⁶.

3. משנ"ב תמז א. ועיין משנ"ב שם, שלדעת הרמב"ם, הטעם לכך שחמץ אינו בטל אפילו באלף הוא משום שהחמץ עתיד להיות מותר לאחר הפסח, ולכן הוא נחשב כדבר שיש לו מתירין (-דבר שאיסורו עתיד לפקוע לאחר זמן), שאינו בטל אפילו באלף.
4. שו"ת רדב"ז חלק ג סימן תקמו.
5. הליכות שלמה פרק ד סעיף ה, ודבר הלכה שם אות ו. ציץ אליעזר חלק יז סימן כג, חזון עובדיה פסח עמ' קד, מנחת אשר הגדה של פסח עמ' שסא ואילך. ועיין חזון עובדיה שם, שהרוצים להחמיר ישאבו מים לפני לפסח, ויסנו אותם, ועיין פסקי תשובות תסז הערה 128, שבזמננו המים מסוננים על ידי חברת מקורות, ואין חשש שיימצא בהם חמץ.
6. הליכות שלמה פרק ד סעיף ה, ודבר הלכה אות ו. ועיין שו"ת אבני נזר אורח חיים סימן שעד אות ח, שגזרת חכמים שחמץ לא יתבטל בשישים, לא נאמרה בנוגע למים המחוברים לקרקע, ועיין שו"ת שערי דעה סימן כא, שחכמים גזרו שחמץ לא יתבטל בשישים רק כאשר החמץ התערב בכמות כזו שאפשר לתת בה הרבה חמץ והחמץ ייתן בה טעם, אך באגם גדול, שאין אפשרות לתת בו כמות כה גדולה של חמץ עד שתיתן בו טעם, חכמים לא גזרו שהחמץ שבו

אכילת מאכל שהתערב בו חמץ, בערב פסח

גזרת חכמים שחמץ אינו מתבטל אפילו באלף נאמרה רק בנוגע לימי הפסח, אך בערב פסח אחר חצות, אף שהחמץ אסור באכילה מן התורה, הוא בטל בשישים, ככל שאר איסורי תורה. הטעם לכך הוא שאיסור אכילת חמץ בערב פסח קל יותר מאיסור אכילת חמץ בפסח. על אכילת חמץ בפסח חייבים כרת, אך על אכילת חמץ בערב פסח אחר חצות, אין חייבים כרת. לכן החומרה המיוחדת שחמץ אינו בטל בשישים נאמרה רק בפסח⁷.

דין 'חוזר ונייעור'

כמבואר לעיל, בערב פסח החמץ בטל בשישים, ובפסח הוא אינו מתבטל אפילו באלף. מה דינו של מאכל שהתערב בו חמץ בערב פסח והתבטל בשישים, ולאחר מכן הגיע חג הפסח והמאכל עדיין לא נאכל – האם עדיין הוא מותר באכילה, כיוון שהחמץ כבר התבטל, או שהוא נאסר באכילה עם כניסת החג, כיוון שבפסח חמץ אינו מתבטל אפילו באלף? נחלקו בכך הרא"ש והרמב"ם. לדעת הרא"ש, המאכל מותר באכילה בפסח, כיוון שפקע ממנו האיסור כאשר החמץ התבטל, וכאילו אין חמץ בתערובת⁸. לדבריו, מה שאמרו חכמים שחמץ אינו בטל אפילו באלף, הכוונה לחמץ שהתערב במאכל תוך כדי חג הפסח, אך חמץ שהתבטל בשישים לפני הפסח, מותר באכילה גם בפסח. הרמב"ם חולק על הרא"ש, וסובר שמאכל שהתערב בו חמץ בערב פסח והתבטל בשישים, אסור באכילה בפסח. זאת כיוון שעם כניסת החג, החמץ 'מתעורר לחיים' ואוסר את כל התערובת, שכן בפסח

לא יתבטל בשישים.

7. שו"ע תמז ב, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ע תמב ה, ומשנ"ב שם, שאם החמץ מעמיד את המאכל, הוא אינו בטל בשישים. ועיין שו"ע הרב תמב ו, שחמץ בטל בשישים כאשר הוא התערב במקרה, אך דבר שדרך עשייתו הוא על ידי תערובת חמץ, החמץ לא בטל בו אף שיש בתערובת פי שישים כנגד החמץ. ועיין תשובות והנהגות חלק ג סימן קכד, שכתב כעין זה, ועיין נדע ביהודה מהדורה תניינא יורה דעה סימן נו ד"ה ואמנם. שחולק, ועיין שערי חיים (הלפרין) חלק ב עמ' רפז ואילך, שהאריך בזה.

8. רא"ש פסחים פרק ב סימן ה.

חמץ אינו מתבטל בשישים. דין זה נקרא בלשון הפוסקים: 'חוזר וניעור', כלומר החמץ חוזר ומתעורר ואוסר את התערובת.⁹

השלחן ערוך פוסק כדעת הרא"ש, שחמץ אינו חוזר וניעור. לכן מאכל או משקה שהתערב בהם חמץ בערב פסח והתבטל בשישים, מותרים באכילה גם בפסח לדעת השלחן ערוך, וכך נוהגים רוב יוצאי ספרד¹⁰. לעומת זאת, הרמ"א מחלק בעניין זה בין תערובת של נוזלים ('לח בלח'), לבין תערובת של מוצקים ('יבש ביבש'). בתערובת של נוזלים, הרמ"א פוסק כדעת הרא"ש, שהחמץ אינו חוזר וניעור, ובתערובת של מוצקים, הוא פוסק כדעת הרמב"ם, שהחמץ חוזר וניעור; וכך נוהגים יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד¹¹. לדוגמה:

9. עיין רמב"ם חמץ ומצה ד' יב, ובית יוסף סימן תמז ד"ה אבל מדברי הרמב"ם. ועיין משנ"ב תמז כא, שגם לדעה זו, אם אין בתערובת ממשות חמץ אלא רק טעם של חמץ, וטעם זה התבטל בשישים לפני הפסח, הטעם אינו חוזר וניעור בפסח, ועיין כף החיים תמז נט, שיש סוברים שגם טעם של חמץ חוזר וניעור.

10. עיין שו"ע תמז ד, וחזון עובדיה פסח חלק א' עמ' ק-קא. ועיין שו"ת שמע שלמה חלק ה סימן ד שבתעשיית התבלינים, מצוי הדבר שמעט גרעיני חיטה מעורבים בגרגרי התבלין וכולם נטחנים יחד. במצב זה, הקמח שמעורב בתבלין אינו בטל בשישים בערב פסח, כיוון שרק דבר איסור בטל בשישים, וקמח שאינו בא במגע עם מים, אינו דבר איסור, ולכן כאשר תבלין זה יבוא במגע עם מים בפסח, הקמח שבתבלין יחמיץ ויאסור את כל התבלין, כי חמץ בפסח אוסר במשהו, ועיין שם שהגר"ע יוסף הסכים לדבריו, ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ג סעיף י, שכתב כעין זה, ועיין שמע שלמה שם, שבעיה זו קיימת במיוחד בַּתבלין קָמח, כיוון שבין גרגרי הכמון מצויים לפעמים גרעיני שיבולת שועל, וקשה מאוד להפריד ביניהם, שכן גרעיני שיבולת שועל דומים מאוד לגרגרי הכמון, ועיין מקראי קודש לגרצ"פ פראנק פסח חלק א סימן קז (תשע"א), שחולק וסובר שקמח שלא בא במגע עם מים, בטל בשישים לפני פסח, ואינו חוזר וניעור בפסח, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שמכיוון שמדובר בתבלינים טחונים לאבקה, דינם כלח בלח, וחשש החמץ שבהם אינו חוזר וניעור, אך ישראל קדושים ולכתחילה אין סומכים על היתרים אלו, אלא משתמשים רק בתבלינים כשרים לגמרי, ועיין שו"ת בנין אב חלק ד סימן כג.

11. רמ"א תמז ד, ומשנ"ב שם, וכף החיים תמז אות עו ואות עח ואות פא. ועיין כף החיים שם, שיש מיוצאי ספרד המחמירים בדין חוזר וניעור גם בתערובת של לח בלח, ועיין קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן שצז סעיף לה, שמנהג מרוקו להחמיר לכתחילה בדין חוזר וניעור, ולסמוך בדיעבד על הכרעת השלחן ערוך, ועיין שו"ת שמ"ש ומגן לגר"ש משאש חלק ד סימן ס אות א, שחולק וסובר שמנהג מרוקו בעניין דין חוזר וניעור הוא כדעת השלחן ערוך, שחמץ בפסח אינו חוזר וניעור. ועיין מנחת שלום לגר"ח סופר חלק ז סימן ו אות כח עמ' פא, שהאריך להוכיח שבקהילות שונות של יוצאי ספרד החמירו בדין חוזר וניעור. ועיין אור לציון חלק ב במבוא בעניין יסודות בדרכי ההוראה ענף א ד"ה וכן לענין חוזר וניעור, שאף שהשלחן ערוך הביא את

יין שנשפכה לתוכו כמות מועטה של בירה בערב פסח ובטלה בשישים (-תערובת לח בלח), יהיה מותר בשתייה בפסח, כיוון שהחמץ התבטל בערב הפסח, ואינו חוזר וניעור בכניסת החג. אך שקדי מרק כשרים לפסח, שנפל לתוכם שקד מרק חמץ בערב פסח והתבטל בשישים (-תערובת יבש ביבש), ייאסרו באכילה עם כניסת החג, אף שהותרו באכילה בערב פסח; כיוון שהחמץ חוזר וניעור בתערובת כזו.

הטעם לחלוקה בין תערובת של לח בלח לבין תערובת של יבש ביבש הוא שבתערובת לח בלח, החמץ נבלל במאכל המותר והופך להיות חלק ממנו, ולכן החמץ נחשב כמי שאינו בעולם, ואינו חוזר וניעור; אך בתערובת יבש ביבש, החמץ נשאר כמות שהוא ולא חל בו שינוי, לכן הוא חוזר וניעור כאשר פסח מגיע¹².

לדין זה יש משמעות בנוגע לכשרותן של מצות מכונה. המכוונות שמשמשות בהן לאפיית מצות עשויות מחלקים רבים, שקשה לנקות את כולם כל שמונה עשרה דקות. ופעמים שמצטבר מעט בצק בין חלקי המכונה, ולאחר שהוא מחמיץ, הוא חוזר ומתערב בבצק. ישנן מצות עם כשרות מהודרת, שבמשך אפייתן מקפידים לנקות את המכוונות כל שמונה עשרה דקות, אך באפיית רוב המצות המצויות בשוק, אין מקפידים על כך, וגם מצות אלו כשרות. ואף שחמץ אינו בטל אפילו באלף, מעט החמץ שמתערב בבצק אינו אוסר את המצות, כיוון שהן נאפות לפני הפסח, ובזמן זה החמץ בטל בשישים. וגם לדעת הרמ"א, שחמץ שהתבטל לפני פסח חוזר וניעור בפסח, זהו רק בתערובת של יבש ביבש, ותערובת של בצק בבצק נחשבת כתערובת לח בלח, ולכן המצות כשרות לאכילה¹³.

דעת הרא"ש בסתם, כיוון שהביא גם את דעת הרמב"ם בשם יש אומרים, יוצאי ספרד צריכים לכתחילה להחמיר כמותו, ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' ק, שחולק, ועיין ילקוט יוסף פסח חלק ב (תש"פ) עמ' קסט, שהאריך בזה.

12. שו"ע הרב תמז כב. ועיין לבוש תמז ב, ומשנ"ב תמז לב, שתערובת של קמח בקמח נחשבת תערובת של לח בלח, כיוון שחלקיקי הקמח כה קטנים עד שאין רואים כל גרגיר כעומד בפני עצמו, אלא רואים את כל הקמח כדבר אחד.

13. עיין יביע אומר חלק ב סימן כג אות טז, ושו"ת הראשון לציון חלק ב סימן סח עמ' רמא. והגר"י

טעם של חמץ שהתערב במאכל

לא רק חמץ ממש אינו בטל באלף, אלא גם טעם של חמץ אינו בטל באלף. לדוגמה: סיר גדול ובו מרק חם, שהכניסו לתוכו בטעות כדור קניידלך (-כופתה) חמץ, המרק כולו אסור באכילה ובהנאה, כיוון שטעם הקניידלך התערב במרק. ואף שיש במרק פי אלף מטעם הקניידלך, המרק כולו אסור, כיוון שגם טעם של חמץ אינו בטל באלף¹⁴.

טעם פגום של חמץ שהתערב במאכל

כאמור לעיל, טעם של חמץ שהתערב במאכל אחר, אוסר את המאכל. אמנם טעם של חמץ שהתערב במאכל והוא פוגם את טעמו, נחלקו הפוסקים אם גם הוא אוסר את המאכל.

כדי להבין דין זה כראוי, יש להקדים שכלל בידינו: 'נותן טעם לפגם מותר'. כלומר, טעם של דבר אסור שהתערב במאכל ופגם את טעמו, אינו אוסר את המאכל. לדוגמה: סיר שבישלו בו בשר טרף, טעם הבשר נבלע בדפנות הסיר, ואם ניקו את הסיר ובישלו בו מאכל אחר, המאכל נאסר באכילה, כיוון שהטעם הבלוע בדפנות עבר מדפנות הכלי למאכל. אך אם עברו עשרים וארבע שעות מבישול הבשר הטרף, טעם הבשר הטרף הבלוע בדפנות נפגם, ואם ניקו את הסיר ובישלו בסיר מאכל, טעם הבשר אינו אוסר את המאכל, כיוון שהוא פגום, וטעם פגום אינו אוסר¹⁵.

הפוסקים נחלקו אם כלל זה נאמר גם לגבי טעם חמץ שהתערב במאכל בפסח. לדעת הרא"ש, גם בטעם חמץ בפסח, 'נותן טעם לפגם מותר'¹⁶.

אריאל שליט"א כתב לנו שהמהדרים מקפידים לאכול כל הפסח מצות מהודרות, המכנות מצות שמורות, כיוון שבאפייט מצות אלו מקפידים לנקות את חלקי המכונה כל שמונה עשרה דקות, ובליל הסדר כולם צריכים להקפיד לאכול מצות שמורות, שהן שמורות משעת קצירה, כדי לקיים כראוי את מצוות אכילת מצה.

14. עיין שו"ע תמז א.

15. שו"ע יורה דעה סימן קג סעיף א וסעיף ה.

16. רא"ש עבודה זרה פרק ה סימן ו.

לדעה זו, אם בפסח בישלו בטעות בסיר חמץ שלא השתמשו בו עשרים וארבע שעות לפני הבישול, התבשיל מותר, כיוון שטעם החמץ הבלוע בדפנות פגום¹⁷. כדעה זו פסק השלחן ערוך, וכן נוהגים יוצאי ספרד¹⁸. הרשב"א חולק על כך, וסובר שבטעם חמץ בפסח, 'נותן טעם לפגם אסור'. לדבריו, הכלל 'נותן טעם לפגם מותר', נאמר רק במצבים שבהם הטעם הוא זה שאוסר את המאכל המותר, אך בפסח, לא הטעם הוא זה שאוסר, אלא **מציאות האיסור** במאכל אוסרת אותו, ולכן אין זה משנה אם הטעם משביח את המאכל או פוגם אותו. עיקרון זה, שמציאות החמץ במאכל היא שאוסרת אותו, ולא טעם החמץ הוא האוסר, למד הרשב"א מהדין שחמץ אינו בטל אפילו באלף. ברור הדבר שכאשר כמות המאכל הכשור גדולה פי אלף מכמות החמץ, אין החמץ נותן טעם במאכל הכשור, ואף על פי כן המאכל הכשור נאסר. מוכח מכך שלא הטעם הוא זה שאוסר את המאכל, אלא מציאות החמץ במאכל אוסרת אותו, ולכן אין זה משנה אם הטעם משביח את המאכל או פוגם אותו¹⁹. הרמ"א פסק כדעת הרשב"א, וכן נוהגים יוצאי אשכנז²⁰. לכן, לפי יוצאי אשכנז, אם בישלו בפסח בטעות בסיר חמץ שלא השתמשו בו עשרים וארבע שעות לפני הבישול, התבשיל נאסר, אף שטעם החמץ שנבלע באוכל פגום²¹.

17. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קיד, אור לציון חלק ג פרק ח שאלה יג.

18. שו"ע תמז י, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קיד, אור לציון חלק ג פרק ח שאלה יג. ועיין אור לציון שם, שאם אפשר לשמור את המאכל לאחר הפסח מבלי שיתקלקל, ראוי שלא לאוכלו בפסח. ועיין כף החיים תמז רכה, שיש מיוצאי ספרד שמחמירים בדין זה כדעת הרמ"א, שמובאת בסמוך.

19. עיין שו"ת הרשב"א חלק א סימן תצט.

20. רמ"א תמז י, ומשנ"ב שם.

21. משנ"ב תמז סב. ועיין משנ"ב סימן תמז ס"ק נח וס"ק סה, שאם הטעם הפגום ניתן בתבשיל לפני פסח, התבשיל מותר באכילה בפסח, כיוון שהחומרה שנותן טעם לפגם אוסר נאמרה רק בפסח ולא בערב פסח, לכן מאכל שבושל לפני פסח בטעות בכלי חמץ נקי שלא השתמשו בו עשרים וארבע שעות קודם לכן, יהיה מותר באכילה בפסח, כיוון שטעם החמץ שהיה בלוע בכלי היה פגום, וטעם פגום אינו אוסר לפני פסח. ועיין משנ"ב תמז כא, שטעם בלוע שהתבטל בערב פסח אינו חוזר וניעור בפסח.

'חמץ נוקשה'

חמץ שאסרה תורה הוא חמץ שתהליך ההחמצה שלו הושלם והוא ראוי לאכילה. אך חמץ שתהליך ההחמצה שלו לא הושלם, או חמץ שמתחילת עשייתו הוא מאוס, נקרא 'חמץ נוקשה'²², כיוון שקשה לאוכלו²³, והוא מותר באכילה ובהנאה מהתורה²⁴. לדוגמה: עיסה שהתחילה להחמיץ, אך אין בה עדיין סדקים כפי שיש בעיסה שהחמיצה לגמרי, מותרת באכילה מהתורה, כיוון שאף אם יאפו אותה, היא לא תהיה ראויה לאכילה אלא על ידי הדחק. וכן דבק העשוי מקמח ומים הוא חמץ נוקשה, כיוון שהוא מאוס לאכילה, ואף אם יאפו אותו, הוא לא יהיה ראוי לאכילה אלא על ידי הדחק²⁵.

אף שחמץ נוקשה מותר באכילה מן התורה, חכמים אסרו לאכול אותו, ליהנות ממנו ולהשהות אותו בבית בפסח, כיוון שהוא דומה לחמץ גמור²⁶.

יש להדגיש שחמץ נוקשה הוא חמץ שמתחילת עשייתו היה מאוס או שתהליך החמצתו לא הושלם, אך חמץ שתהליך החמצתו הושלם והיה ראוי לאכילה, ולאחר מכן נמאס ונפסל מאכילה, אינו חמץ נוקשה ודינו כחמץ רגיל²⁷.

22. משנ"ב תמב ב, ושו"ע הרב תמב כ. ועיין אנציקלופדיה תלמודית ערך חמץ נוקשה.

23. עיין ספר מצוות גדול לאוין סימן עט סוף ד"ה תנן.

24. משנ"ב סימן תמב ס"ק ב וסימן תמג ס"ק ג, ושו"ע הרב תמב כ. ועיין משנ"ב תמז טו, שהביא את דעת הרמב"ן שחמץ נוקשה אסור באכילה מהתורה, רק אין בו איסור כרת.

25. משנ"ב תמב ב, ושער הציון שם יג, ושו"ע הרב תמב כ.

26. עיין משנ"ב תמב ב, ושו"ע הרב תמב כ. עיין חזון איש מועד סימן קכד על דף מה ב ד"ה כופת וד"ה וכן, שדבק העשוי מקמח ומים אינו דומה לבצק שייעדו אותו לשיבה וציפו אותו בטיט, שמותר להשהותו (עיין הלכות חמץ סוף פרק ב). זאת משום שייעוד העיסה לדבק אינו ייעוד גמור, כיוון שפעמים אדם נותן דבק זה מאכל לכלבו, ועיין הערות הגר"ש אלישיב פסחים מה ב ד"ה כופת שאור (השני), שחילק באופן אחר. ועיין משנ"ב סימן תמז ס"ק טו וס"ק קח, שהאחרונים נחלקו אם החמירה שחמץ אינו בטל אפילו באלף נאמרה גם בחמץ נוקשה, או שחמץ נוקשה בטל בשישים. ועיין שער הציון תמז קפד, ובדיקת חמץ וביעורו פרק ב סעיף כו, שמאכל שהתערב בו חמץ נוקשה, מותר להשהותו בבית אפילו אם אין במאכל פי שישים מן החמץ הנוקשה, אך אסור לאכול.

27. משנ"ב תמב ב. ועיין שו"ע הרב תמב ט, שאם החמץ נפסל מאכילת כלב קודם זמן איסורו, אין חובה לבערו.

פרק ח קטניות

מנהג יוצאי אשכנז

קטניות הן גידולי שדה שהחלק הנאכל בהם הוא הזרעים¹, לדוגמה: אורז, חמוס, תירס ושעועית. מן התורה, מותר לאכול בפסח קטניות שבאו במגע עם מים, כיוון שרק דגן שבא במגע עם מים מחמיץ, אך גידולים שאינם דגן ובאו במגע עם מים, אינם מחמיצים². עם זאת, לפני כשמונה מאות שנה הנהיגו בארצות אשכנז שלא לאכול קטניות בפסח³, ושלושה טעמים עיקריים למנהג זה. טעם ראשון הוא שלפעמים מעורבים בקטניות גרגירי תבואה, והם עלולים להחמיץ⁴. טעם שני הוא שלפעמים מכינים מקטניות תבשילים ומיני מאפה הדומים במראם לתבשילים ומיני מאפה העשויים מתבואה, ומתוך כך אנשים עלולים לטעות ולהחליף ביניהם, ולהיכשל חלילה באיסור חמץ⁵. וטעם שלישי, שישנם מיני דגן שלפעמים מראם דומה מאוד לקטניות, וכדי שלא ישללו באכילתם בפסח, אסרו את כל הקטניות⁶.

1. עיין סידור פסח כהלכתו פרק טז סעיף ג: "כל גרעיני זרע שזרעים אותם ומצמיחים גרעינים כמותם, והזרע נאכל, ולא נוסף עליו בשר (למעט עגבניות ומלפפונים, שנוסף על הזרעים בשר) הרי הוא בכלל קטניות". בעברית המודרנית, קטנית היא שמה של משפחה בוטנית מסוימת, אך ההגדרה ההלכתית לקטנית שונה, והיא מבוססת על לשון חז"ל.
2. שו"ע תנג א.
3. עיין סמ"ק מצוה רכב הגהות רבנו פרץ, המועדים בהלכה חלק א פרק ה.
4. משנ"ב תנג ו.
5. שו"ע הרב תנג ג, ומשנ"ב תנג ו.
6. ביאור הלכה תנג א ד"ה ויש, בשם רבנו מנוח.

תוקף המנהג

נחלקו האחרונים בתוקפו של איסור אכילת קטניות בפסח. יש סוברים שיסוד איסור קטניות הוא בגזרה שגזרו חכמי הדור⁷. לדעה זו, אדם שאוכל קטניות בפסח, עובר על הנאמר בתורה: "וְשִׁמְרֶתָ לַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר יֹרֶדְךָ וְכוּ' לֹא תִסֹּר מִן הַדֶּבֶר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לְךָ יְמִין וּשְׂמָאל"⁸. ויש סוברים שחכמי הדור לא גזרו איסור על אכילת קטניות, ויסוד האיסור הוא במנהג שנהגו בארצות אשכנז⁹, בעידודם של גדולי התורה¹⁰. לדעה זו, אף שלא גזרו במפורש על אכילת קטניות, מנהג הקדמונים מחייב את הדורות הבאים אחריהם.

המקור לכך שמנהג הקדמונים מחייב את הדורות הבאים הוא בגמרא, המספרת על בני העיר ביישן שנמנעו ביום שישי מהליכה ליום השוק שהתקיים בצידון, כדי להיות פנויים להתכונן לשבת. כעבור שנים, באו צאצאיהם לפני רבי יוחנן וביקשו שיתיר להם מנהג זה, כיוון שאבותיהם שנהגו כן היו עשירים, ויכלו להימנע ממסחר ביום שישי, אך הם אינם עשירים כמותם, ומנהג זה מקשה עליהם להתפרנס. רבי יוחנן השיב להם שלא ניתן להתיר את המנהג, כיוון ש"כבר קיבלו אבותיכם עליהם, שנאמר: 'שִׁמְעוּ בְּנֵי מוֹסֵר אָבִיךָ וְאַל תִּטְּשׁוּ תּוֹרַת אֲמֹתֵיכֶם"¹¹. וכך פסק השלחן ערוך: "קבלת הרבים חלה עליהם ועל זרעם. ואפילו בדברים שלא קבלו עליהם בני העיר בהסכמה, אלא שנהגו כן מעצמם לעשות גדר וסייג לתורה"¹².

7. מהרי"ל (מנהגים) הלכות מאכלות אסורות בפסח אות טז, שו"ת חתם סופר חלק א (אורח חיים) סימן קכב ד"ה הא להו, קונטרס מנחת קנאות למהר"ץ חיות (נדפס בספר כל כתבי מהר"ץ חיות חלק ב) עמ' תתרל בהערה.
8. דברים פרק יז פסוקים י-יא. עיין מהרי"ל (מנהגים) הלכות מאכלות אסורות בפסח אות טז.
9. אורח משפט למרן הרב קוק זצ"ל סימן קיב ד"ה ומה שתמהו, שו"ת דברי מלכיאל חלק א סימן כח אות טו, אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן סג.
10. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.
11. משלי א ח. פסחים נ ב.
12. שו"ע יורה דעה ריד ב. ועיין אורח משפט למרן הרב קוק זצ"ל סימן יז עמ' כ: "וחלילה לפרוץ פרצות בקבלת האבות, כי קבלת האבות היא קיומה של תורתנו הקדושה".

על סמך דברים אלו כתב הרמ"א בנוגע למנהג הקטניות: "המנהג באשכנז להחמיר, ואין לשנות"¹³.

לפני כמאתיים שנה ניסו משכילים הנוטים לרפורמים לבטל את מנהג הקטניות, אך גדולי הדורות חיזקו מנהג זה וביססו את המחויבות ל¹⁴, וכך כתב בעל ערוך השלחן על המפקפקים והמקילים במנהג זה, "שהם מעידים על עצמם שאין בהם יראת שמים ויראת חטא ואינם בקיאים בדרכי התורה"¹⁵.

התרת נדרים אינה מועילה להתיר את מנהג הקטניות, כיוון שהתרת נדרים מועילה רק להתיר מנהג שאדם פרטי קיבל על עצמו, אך אינה מועילה להתיר מנהג שעדה שלמה קיבלה על עצמה¹⁶.

מנהג הקטניות מחייב להימנע מאכילת קטניות, אך מותר להשהות קטניות בבית, וכן מותר ליהנות מקטניות, כגון להדליק נר בשמן קטניות¹⁷.

13. שו"ע תנ"ג א. ועיין פרי מגדים סימן תמד אשל אברהם ס"ק ב, שמתיר לאכול קטניות בערב פסח עד כניסת החג, ועיין חק יעקב תע"א ב, ושו"ת שבט הלוי חלק ג סוף סימן לא, שאוסרים, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

14. עיין אורח משפט למרן הרב קוק זצ"ל הלכות פסח סימן קיב עמוד קכו, קובץ תורני מוריה גיליון תלג-תלה עמ' מט.

15. ערוך השלחן תנ"ג ד. ועיין שערי תשובה תנ"ג א: "ובמקום אחד עמדו קצת מהחכמים שרצו לפרוץ בזה ולא עלתה בידם, לפי שחכמי הדור מגדולי אשכנז חרדו לקראתם ועמדו בפרץ וקיימו דברי חכמים והחליטו האיסור במדינות אלו". ועיין תשובה מאהבה חלק ב סימן רנט אות יח: "אף אם יתקבצו בית דינו של שמואל הרמתי ואליהו הנביא ובית דינו וכל גדולי ישראל עמהם, אין בידם להתיר אורז ומיני קטניות בפסח".

16. ח"י אדם הלכות פסח נשמת אדם שאלה כ, עיין חתם סופר אורח חיים סימן קכב. ועיין כל נדרי (שטסמן) פרק עו סעיף ו, שהאריך בזה.

17. רמ"א תנ"ג א, ומשנ"ב שם יב. ועיין משנ"ב שם, שההיתר להשהות קטניות הוא גם בקטניות שבאו במגע עם מים. ועיין הליכות שלמה פרק י סעיף טז, וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' פו, שכאשר שביעי של פסח חל ביום שישי, מותר לבשל קטניות בשביעי של פסח לצורך השבת הסמוכה, על סמך עירוב תבשילין, אם מצויים באותו מקום יוצאי ספרד הנוהגים לאכול קטניות בפסח.

מנהג יוצאי ספרד

ברוב ארצות ספרד לא נהגו במנהג זה, והיו רגילים לאכול קטניות בפסח. לכן יוצאי ספרד רשאים לאכול קטניות¹⁸, אך יקפידו לברור את האורז היטב, לוודא שלא התערבו בו גרגרי חיטה¹⁹. ויש תלמידי חכמים יראי ה' מיוצאי ספרד שנהגו להימנע מאכילת אורז בפסח, כיוון שגרגרי חיטה עלולים להתערב בו²⁰.

רוב יהודי מרוקו נהגו שלא לאכול קטניות בפסח²¹, מהם שנמנעו מאכילת אורז בלבד²², ומהם שנמנעו מאכילת קטניות יבשות, ובקטניות לחות נהגו להקל²³, וכל אחד ינהג כמנהג אבותיו²⁴.

גם את מנהג יוצאי מרוקו אי אפשר להתיר על ידי התרת נדרים, כיוון שיוצאי מרוקו נחשבים עדה שלמה, וכאמור, התרת נדרים אינה מועילה להתיר מנהגים שעדה שלמה קיבלה על עצמה²⁵. ויש מי שכתב שיוצא מרוקו שקשה לו לנהוג כמנהג אבותיו, יכול לעשות התרת נדרים, ועל ידי זה יוכל

18. בית יוסף סימן תנג: "לית דחש לדברים הללו זולתי האשכנזים", שו"ע תנג א, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' פב, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ד סעיף ז, אור לציון חלק ג פרק ח הערה טו.
19. שער המפקד נהר פקוד דף עה א, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' פב. ועיין חזון עובדיה שם, שנהגים לברור את האורז בתשומת לב רבה ובכבוד ראש שלוש פעמים, ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) פסח חלק ב עמ' תמח, שבזמננו שקונים אורז בשקיות ניילון סגורות, לא מצוי שיהיו חיטים באורז, ודי בבדיקה אחת.

20. ברכי יוסף תנג א, כף החיים תנג י, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' פב.
21. עיין מים חיים לגר"ח הלוי חלק ג סימן יט, עיין שו"ת שמע שלמה חלק ח סימן יג, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ד סעיף ז, ובהערות הבאות. ועיין פסקי חכמי המערב עמ' 878, שיש מיוצאי מרוקו שאינם אוכלים חומס בפסח, כיוון שבלשון מרוקו 'חומס' נקרא 'חמץ', ואין רוצים להזכיר אפילו את שמו של החמץ, ועיין אוצר המכתבים חלק ג סימן אלף תע.

22. נהגו העם מנהגי חג הפסח אות ז, נתיבות המערב מנהגי פסח אות כט.
23. שו"ת שמע שלמה חלק ח סימן יג אות א ד"ה וואלם, נתיבות המערב מנהגי פסח אות ל.
24. עיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' פד, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ד סעיף ז, עיין אור לציון חלק ג פרק ח שאלה טו.
25. עטרת שלמה (זעפראני) סוף סימן לב, בשם הגר"ש אלישיב, דברות אליהו חלק ז סימן ו, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שכן היא דעת הפוסקים יוצאי מרוקו. ועיין שו"ת שמ"ש ומגן חלק ד סימנים נח-נט.

לשנות את מנהגו ולאכול קטניות²⁶. ואף שיוצא אשכנז אינו יכול לשנות את מנהגו על ידי התרת נדרים, יוצא מרוקו יכול לעשות כן. זאת כיוון שהמנהג שלא לאכול קטניות, לא התקבל על ידי רוב קהילות ספרד אלא רק על ידי מיעוטן, ובבוא אותן קהילות לארץ ישראל, הן הצטרפו לקהילה המרכזית של יוצאי ספרד בארץ, שנוהגת לאכול קטניות; ולכן ההימנעות מאכילת קטניות בארץ ישראל היא כמנהג יחידים, שאפשר להתיר על ידי התרת נדרים²⁷.

המינים הכלולים במנהג

כאמור, קטניות הן גידולי שדה, שהחלק הנאכל בהם הוא הזרעים. בכלל איסור הקטניות הם המינים הבאים: אורז, אפונה, חמניות (גרעינים שחורים), דוחן, דורא, חומוס, חילבה, חרדל, כוסמת, כרכום, כמון, סויה, עדשים, פול, פשתן, שומשום, שעועית, תירס²⁸.

בעניין בוטנים, יש נוהגים בהם איסור²⁹, ויש שמקילים³⁰.

26. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' פד, וילקוט יוסף (תש"פ) פסח חלק ב עמ' תנו, אור לציון חלק ג פרק ח שאלה טו, שו"ת שמע שלמה חלק ח סימן יג אות א ד"ה ואספר לך. ועיי' הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ד סעיף ז, שהרוצה לשנות ממנהג אבותיו ישאל שאלת חכם.
27. אור לציון חלק ג פרק ח הערה טו, ואור לציון חלק ב פרק ה הערה יא. ועיי' דברי בניהו חלק כז סימן לב, ודברי שלום ואמת (טולידאנו) חלק ג עמ' 265.
28. סידור פסח כהלכתו טז ג.

29. מקראי קודש לגרצ"פ פרנק חלק ב סימן ס אות ב, עיין שו"ת מלמד להועיל חלק א תחילת סימן פח, שכן הוא מנהג ירושלים, שו"ת חלקת יעקב אורח חיים סימן רז אות ד.
30. עיין שו"ת שרידי אש חלק א סימן נ, אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן סג, סידור פסח כהלכתו חלק א פרק טז הערה 25, שכן נהגו בהרבה מקומות ברוסיה, וכן נהגו הגר"ם אברמסקי, חבל נחלתו חלק ז סימן יג, שכן נהגו הגר"ש ישראלי. והגר"ם אריאל שליט"א כתב לנו שיש נוהגים בבוטנים איסור, ויש מקילים, והוסיף שבוטנים הם פקעות הטמונות בקרקע ואינן דומות לקטניות הגדלות בתרמילים שהתפתחו מפרחים מעל הקרקע. עיין אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן סג, ושו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תצט שבוטנים אינם בכלל המנהג, כיוון שהם לא היו מצויים בארצות אשכנז בתקופה שנקבע בה המנהג שלא לאכול קטניות; וכיוון שאיסור אכילת קטניות מבוסס על המנהג, הוא כולל רק את המינים שנהגו להימנע מאכילתם בזמן קבלת המנהג, ועיין אבני נזר אורח חיים סימן שעג, ומנחת יצחק חלק ג סימן קלח, שאוסרים מיני קטניות שלא היו מצויים בארצות אשכנז בזמן שהתקבל המנהג, וכן משמע משו"ת מלמד

קינואה אינה בכלל קטניות³¹, ויש שנוהגים בה איסור³².

כאמור, מיני דגן ששהו במים, מחמיצים ואסורים מן התורה. נוסף לחיטה ולשעורה, גם שיבולת שועל, כוסמין ושיפון הם מיני דגן, ויש לשים לב שלא לבלבל בין כוסמת לכוסמין, שכן כוסמת היא מין קטנית, וכוסמין הוא מין דגן.

אגוזים, שקדים, קפה, קקאו ופיסטוק חלבי אינם כלולים באיסור קטניות, כיוון שהם פירות העץ³³.

קטניות שלא באו במגע עם מים

קטניות שלא באו במגע עם מים, נחלקו הפוסקים בדין. יש סוברים שמותר לאוכלן בפסת, כיוון שלא יתכן שדין הקטניות, שאסורות רק מכוח מנהג, יהיה חמור יותר מדין הדגן, שאסור מהתורה; וכשם שמותר לאכול גרגרי דגן שלא באו במגע עם מים, כך גם מותר לאכול קטניות שלא באו במגע עם מים³⁴. ויש מחמירים אפילו בזה³⁵, כיוון שאיסור קטניות קל בעיני ההמון,

להועיל חלק א סימן פח, ועיין מקראי קודש לרב הררי הלכות ליל הסדר פרק ד הערה קמ, בשם הגר"ש ישראל, שהמנהג בארץ ישראל הוא להחמיר בקטניות שלא היו מצויות בארצות אשכנז בזמן קבלת המנהג, וכן כתב לנו הגר" אריאל שליט"א, שהמנהג הוא לאסור מיני קטניות שלא היו מצויות בזמן קבלת המנהג, וראיה לכך מהמשנ"ב תג ד, שתירס כלול במנהג, אף שלא היה מצוי בזמן קבלת המנהג, וכן מנהג רוב היהודים בארצות הברית להימנע מאכילת סויה, אף שסויה לא הייתה מצויה בזמן קבלת המנהג.

31. כן כתב לנו הגר" אריאל שליט"א, קובץ עץ חיים (באבוב) גיליון כז עמ' פט ואילך, בשם הגר"ד פיינשטיין והגר" שצטר, הרב יהודה עמיחי שליט"א בקובץ אמונת עתיד גיליון 65 עמ' 64. ועיין עץ חיים שם, שסוקר באריכות את השיטות השונות בעניין קינואה.

32. קובץ עץ חיים (באבוב) גיליון כז עמ' צב, בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל והגר" א וייס שליט"א.

33. עיין סידור פסח הכלכתו פרק טז הערה 8. והגר" אריאל שליט"א כתב לנו שבקפה וקקאו, יש טעם נוסף להתירם, והוא שעושים מהם משקה ולא גזרו על משקה. ולעניין פיסטוק חלבי, כתב הגר" אריאל שליט"א שאם הוא קלוי, יש לשים לב שהוא נקלה בתור שהוכשר לפסח.

34. שו"ע הרב תג ה, ח" אדם קכז א, שו"ת באר יצחק סימן יא, מרחשת סימן ג, אורח משפט למרן הרב קוק זצ"ל סימנים קט-קיא, שו"ת מהרש"ם חלק א סימן קפג, שו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תצט.

35. שו"ת שואל ומשיב מהדורה קמא חלק א סימן קעה ד"ה והנה מדברי, שו"ת מאמר מרדכי

ואם יתירו לאכול קטניות שלא החמיצו, יתירו ההמון לאוכלן גם כאשר באו במגע עם מים, בטענה שגם במצב זה הן אינן מחמיצות³⁶. למעשה, דין קטניות כדין מיני דגן, וכיוון שהמנהג בפועל הוא שלא לאכול גרגרי דגן שלא באו במגע עם מים, כך גם אין לאכול קטניות יבשות שלא באו במגע עם מים³⁷.

שמן קטניות

קטניות שלא באו במגע עם מים והפיקו מהן שמן, יש סוברים ששמן זה מותר באכילה אף אם יערבו אותו במים, ושני טעמים לכך. טעם אחד הוא שלכמה דינים בתורה, משקה היוצא מהפרי אינו נחשב חלק מהפרי, ולכן שמן קטניות אינו כלול במנהג³⁸. וטעם שני הוא שמשקה היוצא מדגן אינו יכול להחמיץ גם אם יבוא במגע עם מים, ומכיוון שדין קטניות אינו חמור יותר מדגן, אין לאסור את השמן היוצא מהקטניות³⁹. ויש חולקים וסוברים ששמן קטניות אסור באכילה אפילו לא בא במגע עם מים, כיוון ששמן היוצא מקטניות נידון כקטניות, ולדבריהם, קטניות אסורות גם אם לא באו במגע עם מים⁴⁰. למעשה, אין ליוצאי אשכנז להשתמש בשמן קטניות, כיוון

(איטינגא) סוף סימן לב (דף מו ב), כף החיים תנג יח.

36. עיין שו"ת מאמר מרדכי (איטינגא) סוף סימן לב (דף מו ב), דיני קטניות בפסח (פויפר) סימן ג סעיף ג.

37. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שמצות שתעשינה מקטניות ויאפו אותן בדומה לאופן שבו אופים מצות, תהינה מותרות באכילה מעיקר הדין, אך צריך לוודא שיקפידו בעשייתן באותה רמת הקפדה שמקפידים בעשיית מצות.

38. אורח משפט למרן הרב קוק זצ"ל תחילת סימן קיג, עיין מרחשת חלק א סוף סימן ג, עיין שו"ת מלמד להועיל חלק א סימן פח. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שמהרס"א בסימן תנג סעיף א, שסתם לאסור שמן קטניות ולא התירו אלא בתערובת, שממע שמן קטניות כלול במנהג. ועיין מרחשת חלק א סימן ג אות ח.

39. אורח משפט סימן קיג.

40. עיין גילוי דעת משנת תרס"ט של בד"צ אשכנזים חסידים בירושלים בתוך קונטרס על דבר הכשר השמן הנעשה משומשומין יבשים (יפו תרס"ט) עמ' 8, עיין שו"ת מנחת יצחק חלק ד סימן קיד אות ג. ועיין שו"ת ישועת משה חלק א סימן לד אות ט, בדעת שו"ת אבני נזר סימן שעג וסימן תקלג, שסובר שדין השמן כדין הקטנית, וכל עוד השמן אינו בא במגע עם מים הוא

שקשה לברר אם הקטניות לא נרטבו במים תוך כדי הפקת השמן⁴¹.

שמן כותנה ושמן סויה

שמן כותנה, יש אוסרים לאוכלו, כיוון שגרגרי הכותנה הם בכלל קטניות⁴². ויש סוברים שמותר לאוכלו, כיוון שמטרתו העיקרית של גידול הכותנה היא הכותנה ולא גרגירי הכותנה; ועוד, שגרגירי הכותנה, לא רק שאינם ראויים למאכל אדם אלא הם עלולים להזיק לאדם⁴³; וכן הלכה⁴⁴. אך שמן סויה אסור באכילה ליוצאי אשכנז, כיוון שגרגרי הסויה ראויים לאכילה⁴⁵.

לפתית ושמן קנולה

שמן קנולה מותר באכילה גם ליוצאי אשכנז, כיוון שגרגרי הלפתית שמהם מפיקים את שמן הקנולה אינם ראויים למאכל אדם⁴⁶. וכן מוצרי שוקולד שיש בהם לציטין המופק מלפתית, מותרים באכילה גם ליוצאי אשכנז. זאת כיוון שגרגרי הלפתית אינם ראויים למאכל אדם, ועוד שהלציטין לא ניתן בשוקולד בשביל הטעם שבו, אלא כדי להקנות לו את המרקם הרצוי, וכן משום שהלציטין בטל ברוב⁴⁷.

חותר באכילה, ולאחר שבא במגע עם מים, הוא אסור.

41. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

42. הליכות שלמה פרק ד סעיף יז, שו"ת ישא יוסף חלק ב סימן קיב, בשם הגרי"ש אלישיב.

43. מקראי קודש לגרצ"פ פרנק חלק ב סימן ס, מקראי קודש שם אות ב, בשם הגר"ח סולוביצ'יק, סידור פסח כהלכתו חלק א פרק טז הערה 26, בשם הגר"מ פיינשטיין.

44. שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן סז סוף אות ב.

45. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, סידור פסח כהלכתו חלק א פרק טז הערה 19. ועיין שו"ת דבר חברון סימנים תצח-תצט.

46. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין סידור פסח כהלכתו חלק א פרק טז סעיף ג, שחולק.

47. עיין שו"ת עמא דבר חלק א סימן סב, בשם הגר"מ אליהו, שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן סז. ועיין שו"ת באהלה של תורה שם, שלסוברים ששמן קטניות מותר באכילה, לציטין מותר גם הוא מטעם זה, כיוון שהפקתו נעשית ללא עירוב מים. ועיין מסורת משה חלק ג עמ' קלו, שהגר"מ פיינשטיין התיר לציטין העשוי מסויה מסיבות דומות.

קטניות לחולים ולתינוקות

חולה הנצרך לאכול קטניות, רשאי לאוכלן⁴⁸, כיוון שבמקום חולי לא נהגו להימנע מאכילת קטניות⁴⁹. ואם אפשר, יש להעדיף קטניות שאינן אורז, דוחן או כוסמת, כיוון שקטניות אלו דומות יותר למיני דגן, ויש להיזהר מאכילתן יותר משאר קטניות. ויש לברור את הקטניות היטב, ולוודא שאין בהן גרגירי חיטה⁵⁰. וכן מותר לתת קטניות לתינוק הנצרך לכך. ולכן תינוק הנזון מתחליפי חלב, ואין בנמצא תחליף חלב שמתאים לו ואין בו קטניות, מותר להאכילו בתחליף חלב עם קטניות⁵¹.

כאשר מבשלים קטניות לחולה או לתינוק, יש שנוהגים לייחד לכך כלים מיוחדים ששאר בני הבית לא ישתמשו בהם, כיוון שבשעת הבישול, טעם הקטניות נבלע בסיר, ולכתחילה אין לבשל לאדם בריא אוכל בכלי שבלוע בו טעם קטניות⁵².

תערובת קטניות

אם התערבו בתבשיל מעט קטניות והן אינן ניכרות, הן בטלות ברוב. לדוגמה: פשטידה שתיבלו אותה בכמון בטעות, או שנתנו בה בטעות שמן קטניות, מותרת באכילה, כיוון שמיעוט הקטניות אינו ניכר, והוא בטל ברוב התבשיל, שאיננו קטניות. אף שבדרך כלל, כדי שאיסור יתבטל צריך שיהיה בהיתר פי שישים ממנו, הקלו בקטניות, שאסורות רק משום מנהג, ופסקו שדי בכך שכמות ההיתר תהיה גדולה יותר מכמות האיסור⁵³.

48. משנ"ב תנג ז.

49. לב חיים לגר"ח פלאג" חלק ב סימן צו.

50. משנ"ב תנג ז. ועיין שם, שיש להשתדל לאכול את הקטניות באופן כזה שאילו הן היו דגן, הן לא היו מחמיצות, לכן אם אפשר, יש לשפוך את הקטניות לתוך סים רותחים, כיוון שפעולה זו סונעת חימוץ.

51. חיי אדם כלל כקד סעיף ו, שמירת שבת כהלכתה חלק א פרק מ סעיף צב.

52. מהר"ם שיק אורח חיים סוף סימן רמא, חוט שני פסח עמ' קסא, שמירת שבת כהלכתה שם.

53. רמ"א תנג א, ומשנ"ב שם ט וסימן תסד ס"ק ו.

יוצא אשכנז המתארח אצל יוצא ספרד, ומגישים לפניו תבשיל שהתבשל בסיר שבישלו בו קטניות, או תבשיל שיש בו מעט קטניות שאינן ניכרות, מותר לו לאכול את התבשיל, כיוון שמיעוט הקטניות וטעמן מתבטלים ברוב התבשיל⁵⁴.

מוצרי מזון תעשייתיים שעירבו בהם מעט קטניות, כגון שעירבו בהם שמן קטניות, יש סוברים שאסור ליוצאי אשכנז לאוכלם בפסח. ואף שתערובת קטניות שאין הקטניות ניכרות בה מותרת באכילה, תערובת זו אסורה, כיוון שכלל בידינו, שאסור לבטל איסור לכתחילה, כלומר אסור לערב בכוונה דבר איסור כדי שהוא יתבטל. לכן אסור לבעלי המפעל לערב קטניות במוצר שמיועד ליוצאי אשכנז, על דעת שהן תתבטלנה⁵⁵. ויש חולקים וסוברים שמוצרים אלו מותרים באכילה ליוצאי אשכנז⁵⁶, ואין בערב קטניות במפעל בעיה של ביטול איסור לכתחילה, כיוון שיש סוברים שאיסור שייסודו במנהג מותר לבטל לכתחילה, ואף שיש חולקים על כך, אפשר לומר שהתערובת נעשתה עבור יוצאי ספרד, שרשאים לאכול קטניות בפסח⁵⁷, ואף שעיקר ההלכה כדעה זו, ישראל קדושים ונוהגים להימנע מאכילת

54. עיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' 90, עיין שו"ת הרב הראשי תשמ"ח-תשמ"ט עמ' 287, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין תשובת הגר"ח קנייבסקי בספר ויכתוב מרדכי (אלמקייס) חלק א עמ' שלט, וקובץ פסקי הגר"ש קמניצקי פרק י סעיף ז, שחולקים, ועיין שו"ת ישא יוסף חלק ג סוף סימן צז, בשם הגר"ש אלישיב, שכתב כעין זה. ועיין חקת הפסח (טייב) סימן תנג ס"ק ג, שכלי שבישלו בו קטניות, מותר לבשל בו תבשיל אחר עבור אנשים שאינם אוכלים קטניות, אף תוך עשרים וארבע שעות מבישול הקטניות, ועיין קובץ תשובות לגר"ש אלישיב חלק ג סימן פא, והליכות שלמה פרק ד הערה 102, שחולקים. ועיין כף החיים תנג כז, ושו"ת ישא יוסף חלק א סימן פז, בשם הגר"ש אלישיב, ושמירת שבת כהלכתה חלק א פרק ס הערה ריא, שמתירים אם עברו עשרים וארבע שעות מבישול הקטניות, וכן שמענו מהגר"י אריאל שליט"א, ועיין הליכות שלמה פרק ד הערה 102, שאוסר גם באופן זה.

55. פסקי שלמה חלק א עמ' 208. וכן נוהגים נותני הכשרות, שכותבים על מוצרים שיש בהם מעט קטניות שהם כשרים רק לאוכלי קטניות.

56. מסורת משה חלק ג עמ' קלו. וכן משמע מדברי הגר"א וייס שליט"א במכתב בספר מצוותיך אמונה פסח עמ' תצה אות יב.

57. שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן סח אות ד. ועיין מסורת משה חלק ג עמ' קלו, שכיוון שאוכלים מוצרים אלו גם לפני פסח ולאחריו, אין בייצורם חשש של ביטול איסור לכתחילה.

מוצרי מזון תעשייתיים שעירבו בהם מעט קטניות⁵⁸.

בני זוג מעדות שונות

בחסד ה', התקבצו בדורות האחרונים בארץ ישראל יהודים מגלויות שונות, ואנשים מעדות שונות מתחתנים אלו עם אלו. במצבים אלו מתעוררת שאלה כיצד לנהוג כאשר אחד מבני הזוג נוהג לאכול קטניות, והשני נוהג שלא לאכול קטניות. ההלכה במצב זה היא שהאישה מקבלת את דין בעלה, כיוון שמצב שבו שני בני הזוג נוהגים מנהגים שונים ואינם יכולים לאכול יחד מאותם מאכלים, עלול לפגוע בשלום הבית⁵⁹. לכן אישה יוצאת אשכנז שנישאה לבעל יוצא ספרד, רשאית לאכול קטניות⁶⁰. וכן אישה יוצאת ספרד

58. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שמכיוון שהמפעל מייצר מזון לכלל האוכלוסייה, ובתוכה ליוצאי ספרד האוכלים קטניות, אין כאן כוונה לבטל איסור לכתחילה. עם זאת, הרבנות צריכה לציין על מוצרים אלו שהם מותרים רק לאוכלי קטניות, כיוון שיש מיוצאי אשכנז שנוהגים להחמיר בתערובת קטניות. ויש מוצרים שהרוב הוא קטניות, כגון מיוז. עכ"ד.

59. עיין שו"ת תשב"ץ חלק ג סימן קעט, אדמת קודש חלק ב אורח חיים סימן ב, עיין אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קנה, הליכות שלמה פרק ד סעיף כ, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' פז. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שבעניינים ששינוי המנהג בין איש לאשתו לא יפגע בשלום הבית, כגון בנוסח התפילה, האישה אינה חייבת לנהוג כמנהגי בעלה, אך בדרך כלל, שינוי מנהגים בין איש לאשתו עלול לפגוע בשלום הבית, כגון שהילדים החיביים לנהוג כמנהג אביהם, יראו את אימם נוהגת היתר בדבר שאביהם נוהג איסור. לכן מומלץ בדרך כלל שהאישה תנהג כמנהגי בעלה, מלבד בדברים שאין חשש שיגרמו לפגיעה בשלום הבית.

60. עיין אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קנה, הליכות שלמה פרק ד סעיף כ, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' פז. ועיין אגרות משה שם ד"ה עכ"פ, והליכות שלמה שם, שהאישה אינה צריכה לעשות התרת נדרים, וכן משמע בעיר הקודש והמקדש חלק ג עמ' שלו, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ד סעיף ד, שחולק וסובר שהאישה צריכה לעשות התרת נדרים, ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' פז שמן הדין, האישה אינה צריכה לעשות התרת נדרים, אך ראוי שתחמיר ותעשה התרת נדרים, וכעין זה כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שמומלץ לכלה להתיר נדריה עם כניסתה לחופה. ועיין שו"ת ישא יוסף חלק ב סימן קיב, בשם הגר"ש אלישיב, וסידור פסח כהלכתו חלק א פרק טז הערה 47, בשם הגר"נ קרליץ, שחולקים וסוברים שאישה יוצאת אשכנז שנישאה לבעל יוצא ספרד אינה רשאית לאכול קטניות. ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' פו, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ד סעיף ד, שאישה יוצאת אשכנז שנישאה לבעל יוצא ספרד רשאית לשמור על מנהג הוריה ולהימנע מאכילת קטניות אם תרצה בכך, ועיין תשובות והנהגות חלק ב סימן רלא, בשם החזון איש, שכתב כעין זה.

שנישאה לבעל יוצא אשכנז, צריכה להימנע מאכילת קטניות⁶¹. ואם היא רוצה לנהוג כמנהג הוריה והדבר אינו מפריע לבעלה, היא יכולה להמשיך במנהג הוריה ולאכול קטניות⁶².

61. הליכות שלמה פרק ד סעיף כ, עיר הקודש והמקדש חלק ג עמ' שלו. ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' פח, שאישה יוצאת ספרד שנישאה לבעל אשכנז, יכולה לאכול קטניות בבית הוריה, כיוון שבארץ ישראל הולכים אחרי פסיקת מרן השלחן ערוך, ולכן קבלתה את מנהג יוצאי אשכנז אינה קבלה גמורה, ועיין שו"ת בנין אב חלק ה סוף סימן כט, ושו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תקה, ושו"ת משנת יוסף חלק יג סימן קמט, והגר"א וייס שליט"א במכתב בספר מצוותיך אמונה עמ' תצד אות ח, שחולקים, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קנח, והליכות שלמה פרק ד סעיף כ, שמשמע שסוברים כדעת שו"ת משנת יוסף, ועיין שו"ת אבני דרך חלק ו סימן סא אות ג, בשם הגר"ג צינר (מחבר הספר נטעי גבריאל), שאשה נגדרת אחר בעלה אפילו בבית הוריה, ואם היא יודעת שבעלה אינו מקפיד שתנהג בבית הוריה כמנהגו, נחשב הדבר כאילו התנו מתחילה על זה, ויכולה לנהוג בבית הוריה כמנהג הוריה.

62. הליכות שלמה פרק ד דבר הלכה לב. ועיין בנתיבות ההלכה גיליון כב עמ' 41, בשם בעל שו"ת שונה הלכות, שחולק וסובר שעליה להימנע מאכילת קטניות, אף אם בעלה מסכים לכך שתאכל קטניות.

פרק ט

מצה שרויה

מצה שרויה

מצה שנילושה ונאפתה כראוי, אינה יכולה להחמיץ לאחר אפייתה. ואפילו אם יפוררו אותה לקמח וילושו אותה שוב במים והעיסה תשהה כך זמן רב, העיסה לא תחמיץ¹. לכן מותר להניח שבירי מצה בתוך מרק או לערבב קמח מצה ומים, ולהשהות אותם כך זמן רב, ואין חשש שהמצה או קמח המצה יחמיצו.

אף על פי כן נהגו בכמה קהילות, בעיקר בקהילות חסידים, שלא לשרות מצה או קמח מצה במים. זאת מחשש שהבצק שממנו הכינו את המצה לא נילוש כראוי, ונשאר בו מעט קמח שלא התערב בעיסה, וכאשר אותו קמח יבוא במגע עם מים, הוא יחמיץ². ואף שמעט הקמח שלא התערב בעיסה נאפה בתנור, וקמח שנאפה אינו מחמיץ³, יש לחשוש שהקמח נבלע בלב המצה, והבצק שסביבו מנע ממנו להיאפות כראוי⁴.

בזמננו, החשש שמעט קמח נבלע בלב המצה ולא נאפה כראוי הוא חשש רחוק, כיוון שנוהגים לעשות את המצות דקות מאוד⁵. נוסף על כך, כיום

1. שו"ע סימן תסא סעיף ד, ולבוש תסג ג.
2. שו"ת האדמו"ר הזקן (נדפס בשו"ע הרב אחרי הלכות פסח) סימן ו, משנ"ב תנח ד, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' ריח, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ד סעיף יז. ועיין גליוני הש"ס לרבי יוסף ענגיל פסחים מ ב ד"ה בחסיסי, שישנו טעם נוסף שלא לשרות קמח מצה במים, שמא יחליפו בין קמח מצה לקמח רגיל. ועיין נהרי אש אות נד, שהיו לבעל שם טוב ותלמידיו טעמים על פי הסוד, שלא לאכול מצה שרויה.
3. עיין משנ"ב תסג ח.
4. מחצית השקל סימן תנח ס"ק א ד"ה ודברי.
5. משנ"ב תנח ד, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' רכ, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ד סעיף יז.

רוב המצות נילושות היטב על ידי מכוונות, והחשש שמעט קמח לא התערב כראוי בעיסה, קטן יותר⁶. למרות זאת החשש עדיין ישנו, ולכן הנוהגים להחמיר בכך ממשיכים במנהגם גם כיום⁷. ומי שמסורת אבותיו להימנע מאכילת מצה שרויה, צריך לנהוג כפי מסורת אבותיו⁸.

שריית מצות במי פירות או לזמן קצר

הנוהגים שלא לאכול מצה שרויה – וקשה להם ללעוס את המצה כמות שהיא⁹ – יכולים לשרות את המצה ביין או במיץ ענבים, או למרוח עליה דבש או גבינה, כיוון שכל אלו נחשבים למי פירות, שאינם מחמיצים, ולכן גם אם יש במצה קמח שלא נאפה, הוא לא יחמיץ¹⁰. וכן מותר להם להרטיב את המצה במים ולאוכלה מיד, כיוון שבזמן מועט זה, הקמח אינו מחמיץ¹¹.

אשרי האיש פרק ס אות כא.

6. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' רכ. ועיין אור לציון חלק ג פרק יא שאלה יג, שחולק וסובר שבמצות מכונה, החשש לקמח שלא התערב בעיסה כראוי גדול יותר, כיוון שבמקום הלישה של המצות מצוי מאוד שאבק קמח מתפזר באוויר בגלל תנודות המכונה, ולאחר שהעיסה נילושה, הוא שוקע ונח על העיסה, ועיין שם, שלכן יש מקום להחמיר שלא לשרות מצות מכונה במים.

7. עיין אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן סד ד"ה ואם, עיין חוט שני עמ' קס, פסקי תשובות סימן תנח אות ו.

8. הליכות שלמה פרק ד סעיף יט, חוט שני עמ' קס, עיין מכתב הגר"א וייס שליט"א בסוף ספר מצוותיך אמונה עמ' תצד. ועיין להלן אם אפשר להתיר מנהג זה על ידי התרת נדרים. ועיין הליכות שלמה פרק ד דבר הלכה ל, שמנהג אבות מחייב רק אם הוא מנהג שנהגו בו כל בית אביו או בני עירו, אך מנהג פרטי של אב אינו מחייב את בנו. ועיין מכתב הגר"א וייס שליט"א שם, שבנים שאביהם שייך לקהילה חסידית שנהגו בה שלא לאכול שרויה, אך הם לא התחנכו על ברכי החסידות ואינם נוהגים במנהגיה, רשאים לאכול שרויה.

9. כן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א. ועיין פסקי תשובות סימן תנח הערה 33.

10. שערי תשובה תס י, שו"ת אדמו"ר הזקן (נדפס בשו"ע הרב אחרי הלכות פסח) סימן ו ד"ה ומ"מ, מקראי קודש לגרצ"פ פראנק (מהדורת תשנ"ט) חלק ב סימן טו, חוט שני עמ' קס. ועיין הלכות חג בחג עמ' רכג, שיש המקילים באכילת מצה שרויה על ידי חליטה (שפיכת מים חמים על המצה או על קמח המצה). כיוון שהחליטה מונעת החמצה.

11. שערי תשובה תס י, חוט שני עמ' קס.

אכילת מצה שרויה על ידי התרת נדרים

אדם שמסורת אבותיו שלא לאכול מצה שרויה, וברצונו להתיר לעצמו את אכילתה על ידי התרת נדרים, נחלקו אחרונים בדינו. יש סוברים שאין בידו להתיר את מנהגו על ידי התרת נדרים, כיוון שהתרת נדרים מועילה להתיר הנהגות טובות שאדם קיבל על עצמו אישית, אך המנהג שלא לאכול שרויה הוא מנהג של קהילה, והתרת נדרים אינה מתירה מנהג כזה¹². ויש חולקים וסוברים שהמנהג שלא לאכול שרויה הוא כמנהג אישי, ואפשר להתירו על ידי התרת נדרים¹³. וכל אחד יתייעץ בעניין זה עם רבו¹⁴.

12. חוט שני עמ' קסא אות ב. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן סד ד"ה בדבר.
13. הליכות שלמה פרק ד סעיף יט, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' רכ, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ד סעיף יח, עיין אשרי האיש פרק ס אותיות כ-כא. ועיין הליכות שלמה שם, שיש להתיר את המנהג שלא לאכול מצה שרויה רק במקום צורך חשוב. ועיין אשרי האיש שם, שאפשר להתיר מנהג זה, כיוון שבזמננו המצות דקות, והחשש שמעט קמח לא נאפה הוא חשש מועט.

14. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

פרק א הכשרת כלים

כאשר מבשלים אוכל לפסח, לא ניתן להשתמש בכלים שבישלו בהם חמץ כל השנה, כיוון שטעם החמץ שבישלו בכלים אלו נבלע בדפנותיהם, וכאשר יבשלו בכלים אלו אוכל לפסח, טעם החמץ שבלוע בדפנות ייפלט וייבלע באוכל. לכן יש לקנות כלים חדשים לפסח, או להכשיר את כלי החמץ ולהוציא את טעם החמץ הבלוע בהם. הדרך המומלצת היא לקנות כלים חדשים לפסח, כיוון שהלכות הכשרת כלים רבות ומפורטות, ויש חשש שהכשרת הכלי לא תיעשה כראוי. אך מעיקר הדין אפשר להכשיר את הכלים, כפי שיבואר¹.

'כבולעו כך פולטו'

הכלל המרכזי בהלכות הכשרת כלים הוא 'כבולעו כך פולטו', כלומר הדרך להוצאת טעם החמץ הבלוע בכלי היא כפי הדרך שבה טעם החמץ נבלע בו. כלי שבלע טעם חמץ על ידי בישול החמץ במים או בנוזל אחר, כגון סיר שבישלו בו פסטה או סיר שטיגנו בו סופגניות, הכשרתו היא על ידי הכנסתו לכלי ובו מים רותחים. וכלי שבלע טעם חמץ ישירות מהמאכל ללא מים, כגון תבנית אפייה שאפו בה עוגה, הכשרתו היא על ידי חימום

1. עיין יסוד ושורש העבודה שער תשיעי (שער הצאן) פרק ד ד"ה הגעלת כלים, עיין הליכות שלמה פרק ג הערה 63, קובץ מביית לוי גיליון ג עמ' כ, בשם הגר"ש וזנר, ירושלים בסועדיה עמ' כח, הגדה של פסח מנחת אשר עמ' ו.

הכלי באש². הכנסת הכלי למים רותחים נקראת הגעלה, וחימום הכלי באש נקרא ליבון. פירוש המילה הגעלה הוא 'הַפְלָטָה'³, ופירוש המילה ליבון הוא 'שַׁרְפָה'⁴. הכנסת הסיר למים רותחים נקראת הגעלה, כיוון שעל ידי פעולה זו מפליטים את טעם החמץ הבלוע בכלי, וחימום הכלי באש נקרא ליבון, כיוון שעל ידי פעולה זו שורפים את טעם החמץ הבלוע בכלי.

הגעלה

כדי להגעיל כלי, יש להרתיח מים בדוד או בסיר עד שכל המים יבעבעו, להכניס לתוכו את כל הכלי שרוצים להכשיר, בעוד המים מבעבעים⁵, לחכות כשתיים-שלוש שניות, שהכלי יתחמם וטעם החמץ ייפלט ממנו, ולהוציא את הכלי מהמים⁶.

הכנסת כלי קר לתוך מים רותחים מקררת קצת את המים, ולכן יש לשים לב שהמים ממשיכים לבעבע גם לאחר הכנסת הכלי למים. אם המים הפסיקו לבעבע, יש להמתין מעט עד שהמים יחזרו ויבעבעו, ורק לאחר מכן, להוציא את הכלי מהמים⁷.

2. שו"ע תנא סעיפים ד-ה.

3. רש"י פסחים סד ב ד"ה גיעולי.

4. עיין ערוך השלם ערך לַבֵּן.

5. רמ"א תנב א, ומשנ"ב שם ז. ועיין משנ"ב שם ח, שהכשרת כלי במים שאינם מבעבעים אינה מועילה. ועיין שו"ת שבט הקהתי חלק ה סימן רסד אות ג, שדי בכך שהמים יבעבעו במקום אחד, ואין צורך שכל המים יבעבעו, ועיין מועדים וזמנים חלק ד סימן רפא, שחולק וסובר שלכתחילה יש להיזהר שכל המים יעלו בועות, וכן משמע מהלבוש תנב א, ומכף החיים תנב א, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שלכתחילה ראוי שכל המים יעלו בועות. ועיין הליכות שלמה פרק ג סעיף ה, שאפשר להגעיל סיר לחץ במים שמעלים בועות, אף שכאשר מבשלים בסיר לחץ, טמפרטורת המים היא גבוהה יותר. ועיין רמ"א תנב ה, שאם מרקם מי ההגעלה הפך לסמיך מרוב הגעלות, יש להחליף את המים. ועיין שו"ע תנא יב, ומשנ"ב שם, שיש להגעיל גם את ידיות הכלי, משום שהידיות מקבלות טעם מהחמץ שמתבשל בכלי, ומשום שניתז על הידיות חמץ מהכלי.

6. עיין משנ"ב תנב ד, ופתי מגדים (מייזליס) הלכות בשר וחלב פרק יט הלכה כו, וארחות אמת (אייכנבוים) הגעלת כלים עמ' מז. ועיין דרכי תשובה יורה דעה סימן קה ס"ק סה, ומשנ"ב תנב ד, ושער הציון שם ג, שדין זה אינו מעכב, ואם אדם הוציא את הכלי מדוד ההגעלה מיד, מבלי להמתין כמה שניות, הכלי הוכשר.

7. משנ"ב תנב ח.

הטעם שאין חוששים לחמץ שחוזר ונבלע בכלי

לכאורה יש לשאול, כיצד מועילה הגעלה להכשיר כלי שיש בו טעם חמץ, הרי טעם החמץ שהיה בכלי ונפלט לתוך המים, חוזר ונבלע בכלי, ומה הועילה ההגעלה? התשובה לשאלה זו היא על פי הכלל 'נותן טעם לפגם – מותר'. משמעות כלל זה היא שטעם פגום שניתן בכלי או באוכל, אינו אוסר אותם. לדוגמה: בשר לא כשר שנפל לתוך יין ונתן בו טעם, אינו אוסר את היין, כיוון שטעם הבשר פוגם את היין⁸. עוד יש להוסיף, שטעם שנבלע בכלי הולך ומתקלקל עם הזמן, ולאחר שעברו עשרים וארבע שעות מזמן בליעתו, הוא נחשב טעם פגום. נמצא שכלי שבלע טעם של דבר איסור, לאחר עשרים וארבע שעות הטעם הבלוע בו הוא טעם פגום, ואם טעם זה ייפלט וייבלע בכלי אחר, הוא לא יאסור את השימוש באותו כלי⁹. על סמך זה, מקפידים להגעיל רק כלים שאינם בני יומם, כלומר כלים שלא השתמשו בהם לחמץ בעשרים וארבע השעות הסמוכות להגעלה. וכך ניתן לדעת שטעם החמץ הבלוע בכלים הוא פגום, וגם אם טעם זה יחזור וייבלע בכלים, הוא לא יאסור את השימוש בהם, כיוון שבשעת בליעתו בכלים הוא היה פגום¹⁰.

8. שו"ע יורה דעה קג ד.

9. שו"ע יורה דעה קג ה.

10. משנ"ב תנב א. ועיין שם, שדרך נוספת להגעיל כלי מבלי לחשוש שטעם החמץ שנפלט ממנו יחזור וייבלע בו היא שכמות מי ההגעלה תהיה פי שישים מנפח דפנות הכלי, ואז טעם החמץ שיצא מדפנות הכלי, יתבטל בשישים במי ההגעלה. ועיין שו"ע תנב א, שאם מגעילים כלי לפני השעה שחל בה איסור אכילת חמץ, לא צריך שטעם החמץ הבלוע בדפנות הכלי יהיה פגום, ולא צריך שכמות מי ההגעלה תהיה פי שישים מנפח דפנות הכלי, כיוון שטעם החמץ שייבלע בדפנות הכלי הוא טעם קלוש, וכשיגיע פסח, איסור חמץ לא יחול עליו, כיוון שאיסורים אינם חלים על טעם קלוש. טעם החמץ שייבלע בדפנות הכלי נחשב טעם קלוש כיוון שהוא לא ניתן ישירות מהחמץ לכלי אלא דרך אמצעים: הוא ניתן בכלי, מהכלי הוא יוצא למי ההגעלה, וממי ההגעלה הוא ניתן חזרה בכלי. בלשון הפוסקים טעם קלוש נקרא נ"ט בר נ"ט (נותן טעם בר נותן טעם). ועיין משנ"ב תנב א ובאור הלכה סימן תנב סעיף א ד"ה שאין, שדברי השלחן ערוך שאיסור חמץ לא יחול על טעם קלוש, מבוססים על ההנחה שאיסור חמץ אינו חל על החמץ לפני זמן איסורו, אך יש פוסקים שחולקים על השלחן ערוך וסוברים שהאיסור לאכול את החמץ בפסח, חל על החמץ מיד עם היווצרותו, ולכן העובדה שטעם החמץ הוקלש אינה

אמנם נשאלת השאלה, אם אחר שעברו עשרים וארבע שעות הטעם נפגם ממילא, מדוע בכל זאת נצרכת הגעלת הכלי? זאת כיוון שמדברי חכמים הכלל 'נותן טעם לפגם - מותר' הוא רק אם ניתן בכלי מלכתחילה טעם פגום, אך אם הטעם היה משובח בשעה שהוא נבלע בכלי, ורק לאחר כך הוא נפגם, הוא אוסר את השימוש בכלי¹¹. לכן, אם לא יגעילו את כלי החמין, אסור יהיה לבשל בהם לפסח, אף אם ימתינו עשרים וארבע שעות מהבישול האחרון, והטעם הבלוע בהם יהיה פגום, כיוון שבשעה שהטעם נכנס לכלי הוא היה טעם משובח, ורק לאחר מכן הוא נפגם.

פגימת המים בהגעלה ציבורית

כאשר עושים הגעלה ציבורית, קשה לוודא שכל הכלים שמגעילים אינם בני יומם, ולכן נוהגים לפגום את מי ההגעלה, על ידי נתינת אקונומיקה בכמות כזו שהמים לא יהיו ראויים לשתייה, וזאת כדי שגם אם ישנם כלים בני יומם שהטעם הבלוע בהם אינו פגום, הוא ייפגם על ידי האקונומיקה מיד כאשר הוא ייפלט למים¹².

מפקיעה את האיסור שכבר חל עליו, ולכן לא ניתן להגעיל כלי שהוא בן יומו, כיוון שטעם החמץ יחזור וייבלע בכלי. ועיין רמ"א תנ"ב, שיוצאי אשכנז מקפידים להגעיל רק כלים שאינם בני יומם, ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות יב, ונר ציון פרק ג סעיף נד, שגם יוצאי ספרד ינהגו כן, ועיין הוראה ברורה סימן קכ"א ס"ק כב, שכן הוא מנהג יוצאי ספרד, ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קסב, שיש מיוצאי ספרד שנהגים בזה, אך אין מנהג קבוע שלא להגעיל כלי בן יומו בקרב יוצאי ספרד.

11. שו"ע יורה דעה קכב ב, ופרי תואר שם ס"ק ז. הטעם שחכמים אסרו להשתמש בכלי שבלע טעם משובח ולאחר מכן הטעם שבו נפגם (כלי שאינו בן יומו) הוא משום שאם אנשים ישתמשו בכלים שאינם בני יומם שבלעו איסור, יש חשש שיטעו וישתמשו בכלים אלו גם בעודם בני יומם, כיוון שקשה לעקוב אחר כל כלי במטבח ולדעת אם הוא בן יומו או שהוא אינו בן יומו.

12. הליכות שלמה פרק ג הערה 33, ירושלים במועדיה עמ' כח. ועיין מנחת שלמה חלק ב (מהדורת אוצרות שלמה) סימן צז אות ד, שבשעת הדחק, שאי אפשר לחכות יממה להגעלת כלי, אפשר לפגום את מי ההגעלה באקונומיקה ולהגעיל את הכלי.

דוד ההגעלה

דוד ההגעלה יכול להיות דוד שאינו כשר לפסח, אך אין להשתמש בו לחמץ ביממה הסמוכה להגעלה, כדי שהטעם הבלוע בו יהיה טעם פגום, ולא יאסור את הכלים שמגעילים בתוכו¹³. כיוון שמקפידים שדוד ההגעלה יהיה כלי שאינו בן יומו, אפשר לקחת בתור דוד הגעלה סיר בשרי או חלבי, ואפשר להכשיר בו כלים חלביים ובשריים יחד, כיוון שגם הכלים שמגעילים אותם, הם כלים שאינם בני יומם, והטעם הנפלט מהם הוא טעם פגום, שאינו אוסר את הכלים מהמין ההפכי¹⁴.

השהיית הכלי במי ההגעלה

כאמור, כאשר מגעילים כלי, אין חשש שהכלי יחזור ויבלע את טעם החמץ שנבלע במי ההגעלה, כיוון שטעם זה הוא טעם פגום. אף על פי כן, טוב להיזהר שגם אותו הטעם הפגום לא יחזור ויבלע בכלי, כדי שכלי פסח יהיו נקיים מכל טעם של חמץ. לשם כך, טוב להיזהר שלא להשהות את הכלי בתוך דוד ההגעלה יותר מכשלוש שניות, וזאת משום שמשך זמן זה הוא משך הזמן שבו טעם החמץ יוצא מהכלי, ובשעה שהכלי פולט את טעם החמץ הבלוע בו, נמנעת בליעת הטעם חזרה לתוך הכלי; אך לאחר זמן זה, כבר גמר הכלי לפלוט את הטעם, וממילא בליעת הטעם חזרה בכלי נעשית אפשרית. ואף שכאמור, טעם זה אינו אוסר את השימוש בכלי, טוב להיזהר

13. סידור פסח כהלכתו פרק ז סעיף יח. ועיין משנ"ב תנב יג, ושער הציון שם טו, וכף החיים תנב כא, שלפני שמתחילים להגעיל את הכלים, טוב להחמיר ולהגעיל את דוד ההגעלה (עין להלן) איך מגעילים כלי מבלי להטביל אותו בכלי אחר). כדי להוציא מתוכו את טעם החמץ הפגום הבלוע בו, וכך הכלים שעתידים להגעילם בדוד, לא יבלעו כל טעם חמץ, אף לא טעם פגום, ולאחר שמגעילים את דוד ההגעלה, ממלאים אותו שוב במים, ובהם מגעילים את הכלים, ועיין שו"ע הרב תנב כב, שביאר מדוע כשמגעילים את דוד ההגעלה, אין חוששים שהטעם שנפלט מדוד ההגעלה למים, יחזור ויפלוט בדוד ההגעלה, ועיין סידור פסח כהלכתו חלק א עמ' קו, והגעלת כלים פרק ט הערה ח, שאם דוד ההגעלה משמש רק להגעלת כלים, אין צורך להגעיל אותו לפני שמתחילים את סדר ההגעלה.

14. שו"ע תנב ב, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קסב.

שלא יהיה בכלי שום טעם של חמץ¹⁵.

שטיפת הכלי במים קרים לאחר הגעלתו

כדי שטעם החמץ הפגום לא ישוב ויבלע בסיר, גם נוהגים לשטוף את הכלי במים קרים מיד לאחר ההגעלה, כדי שמי ההגעלה החמים שבלוע בהם טעם חמץ, לא יחזרו ויתנו טעם בכלי¹⁶. שטיפה זו היא מנהג ראוי שנוהגים בו לכתחילה, אך היא אינה מעכבת את הכשרת הכלי, כיוון שכאמור, טעם החמץ הבלוע במים הוא טעם פגום, ואף אם הוא ייבלע בכלי, הוא לא יאסור אותו¹⁷. לכן כלי פיירקס ודורלקס פטורים משטיפה מיד לאחר הגעלתם, כיוון ששטיפתם במים קרים לאחר שהתחממו על ידי מי ההגעלה עלולה לגרום לשבירתם¹⁸.

הגעלת הכלי בבת אחת

כדי שהכלי יוגעל, צריך שהמים הרותחים יגיעו לכל חלקי הכלי. עם זאת, אין צורך שכל הכלי ייכנס למים בבת אחת, כמו שנעשה בטבילת כלים, אלא אפשר להגעיל חצי כלי, ולאחר מכן להגעיל את חציו האחר. הטעם לכך הוא שהמים הרותחים מוציאים את טעם החמץ מחלק הכלי שהוכנס

15. עיין משנ"ב תנב יג, ושונה הלכות תנב יג. ועיין הליכות עולם פרשת צו אות ח, שחולק וסובר שאין צורך לדקדק בזה, ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות יב, שמשמע מדבריו שיש לדקדק בזה, ועיין הליכות עולם שם, שפירש דברי הבן איש חי בדרך אחרת.

16. שו"ע תנב ז, ומשנ"ב שם, על פי שו"ת רש"י סימן רנט. ועיין ערוך השלחן תנב כ, על פי רא"ש ע"ז פרק ה סימן לו, שחולק וסובר שמטרת שטיפה זו אינה להסיר את המים שיש בהם טעם חמץ, אלא טעמה הוא זכר לשטיפת כלים שבלעו טעם של קודשים, שמצווה לשוטפם במים קרים לאחר הגעלתם, ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קנז, שכתב כעין זה.

17. עיין משנ"ב תנב לד. ועיין משנ"ב שם, ולעיל פרק זה הערה 10, שגם לדעת השלחן ערוך, שאפשר להגעיל כלי שהשתמשו בו בחמץ בעשרים וארבע השעות הסמוכות להגעלה, מי ההגעלה שבלוע בהם חמץ אינם חוזרים ואוסרים את הכלי, כיוון שטעם החמץ הבלוע בהם הוא טעם קלוש.

18. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין ירושלים במועדיה עמ' כט, שיש לשוטפם לאחר שהתקררו, ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קנז.

לתוכם, גם אם חלקו האחר של הכלי נמצא מחוץ למים. לכן כאשר מגעילים כלי, אפשר לאחוז אותו בצבת, להכניס אותו למים, ולאחר מכן לשנות את מקום אחיזת הצבת, ולהגעיל את המקום שאחזו בו בתחילה בצבת, כדי שגם מקום זה יוכשר, וכך כל הכלי יוכשר, אף שלא הוכנס למים בבת אחת¹⁹.

אף שמן הדיון, אין צורך להגעיל את כל הכלי בבת אחת, טוב יותר לעשות כן, וזאת כדי שטעם החמץ הבלוע במים, לא יחזור ויבלע בכלי. כאשר מגעילים חלק אחד של כלי ולאחר מכן מגעילים את חלקו האחר, לא ניתן לדייק ולהכניס לדוד ההגעלה רק את החלק שלא הוגעל, וכך טעם החמץ הבלוע במים נבלע בחלק הכלי שהוגעל והוכנס שוב לדוד ההגעלה. זאת כיוון שכמבואר לעיל, כלי שפולט טעם מונע כניסת טעם חדש לתוכו, אך חלקי הכלי שהוגעלו כבר, אינם פולטים טעם, וממילא לא נמנעת כניסת טעם חדש לתוכם, ולכן בהגעלתם החוזרת, הם בולעים את טעם החמץ הבלוע במים²⁰.

הגעלת כלים המונחים זה על זה

אין להגעיל יחד כמה כלים המונחים זה על זה, כיוון שמגע הכלים אלו באלו אינו מאפשר לחום המים להגיע למקום המגע ולהפליט משם את טעם החמץ²¹. לכן כאשר מגעילים כמה פריטי סכו"ם יחד בתוך סל אחד, יש לנער את הסל היטב בתוך המים, כדי שפריטי הסכו"ם יופרדו זה מזה, וחום המים יגיע לכל אחד מהם²².

19. שו"ע סימן תנא סעיף יא וסימן תנב סעיף ד.

20. משנ"ב תנב כג, ושער הציון שם כח.

21. שו"ע תנב ג.

22. קובץ מבית לוי פסח (תשע"ט) עמ' לד, בשם הגר"ש וזנר. ועיין הגדה של פסח עם פסקי הגר"ש אלישיב עמ' 15, שאפשר להטביל יחד כחמישה עשר פריטי סכו"ם מבלי לנער את הסל, כיוון שמשקל יחידות הסכו"ם מועט, והן לא סונעות מחום המים להגיע לכל חלקי הסכו"ם.

ניקוי הכלי

בכוח ההגעלה להוציא את הטעם הבלוע בדפנות הכלי, אבל אין בכוחה לסלק או לשרוף חמץ ממש. לכן לפני ההגעלה, יש לנקות את הסיר ולוודא שאין פירורי חמץ שמסתתרים בין חיבורי הכלי וקפליו²³. במיוחד יש לשים לב שאין פירורי חמץ בקפלי המכסה של הכלי, ובין ידידות המחוברות לכלי בעזרת ברגים לבין דופן הכלי, כיוון שלפעמים ההברגה מתרופפת, ונוצר חלל בין הידית לדופן הכלי, ופירורי חמץ חבויים שם. כאשר קשה להסיר את הפירורים המצויים בין חיבורי הכלי וקפליו, אפשר לשרוף אותם בעזרת מבער²⁴, או לשרות אותם בחומר כימי חריף, שיפסול אותם מאכילת כלב²⁵.

כלי שדבוק בו לכלוך ויש חשש שתחת הלכלוך ישנו פירור חמץ הראוי לאכילת כלב, יש להסיר את הלכלוך לפני ההגעלה ולוודא שאין חמץ תחתיו, אך אין צורך לנקות את הכלי מכתמים שאין בהם ממשות, ככתמים שחורים מעשן, כיוון שאין חשש שפירורי חמץ מסתתרים תחתם²⁶.

לסיכום: אדם הרוצה להגעיל כלי לפסח, ימנע משימוש בו ביממה שלפני ההגעלה, ינקה אותו היטב, יטבול אותו בתוך דוד הגעלה בעוד המים מבעבעים, ולאחר מכן ישטוף אותו במים קרים.

23. שו"ע תנא ג, ומשנ"ב שם, רס"א תנא ה, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב תנא כה, שלכתחילה יש להסיר את הפירורים לפני ההגעלה ולא אחריה.

24. רס"א תנא ה.

25. אשרי האיש פרק נג אות יב. ועיין שם, שניתן להשתמש בסודה קאוסטית לפגום את החמץ. ועיין חוט שני עמ' קיח, שאין להשתמש בחומר כימי, שכן לאחר שהוא מתנדף, החמץ חוזר להיות ראוי לאכילת כלב. ועיין אשרי האיש שם, שהסתפק אם אקונומיקה פוגמת את החמץ לצמיתות, או שלאחר שהיא מתנדפת, החמץ חוזר להיות ראוי לאכילת כלב, ועיין ירושלים במועדיה עמ' כט אות יב, שאפשר לפגום את החמץ על ידי אקונומיקה, ועיין שם אות יג, שמותר להשתמש באקונומיקה רק כאשר לא ניתן לנקות את הכלי מפירורי החמץ או לשרוף אותם.

26. שו"ע תנא ג, ומשנ"ב שם כב, והליכות שלמה פרק ג דבר הלכה כא. ועיין משנ"ב שם, שלכלוך שמתפורר לפירורים כאשר משפשפים אותו, הוא לכלוך שיש בו ממשות ויש חשש שיש חמץ תחתיו. ועיין סידור פסח כהלכתו חלק א פרק ז סעיף ז, שכלי שצבעו אותו מבחוץ, כגון שכתבו עליו 'בשרי' או 'לבי', אין צורך להסיר את הצבע לפני ההגעלה, כיוון שלא מצוי שיהיה פירור חמץ שמוסתר תחת הצבע בדופן החיצונית של הסיר.

הגעלת כלים בפסח

לדעת הרמ"א, לא ניתן להגעיל כלים בתוך חג הפסח, כיוון שלא תהיה תועלת בהגעלה. כמבואר לעיל, הסיבה לכך שאין חוששים שטעם החמץ שיוצא מהכלי בהגעלה יחזור ויבלע בכלי, היא ש'נותן טעם לפגם – מותר'; אך לדעתו, בפסח 'נותן טעם לפגם – אסור', ולכן טעם החמץ שיוצא מהכלי, יחזור ויבלע בו ויאסור את השימוש בכלי. כאמור, זוהי דעת הרמ"א, וכך נוהגים יוצאי אשכנז²⁷. אך לפי השלחן ערוך, 'נותן טעם לפגם – מותר' גם בפסח, ולכן לדעתו אפשר להגעיל כלים שאינם בני יומם בפסח²⁸, וכך נוהגים יוצאי ספרד²⁹.

כלי שאינו נכנס לדוד ההגעלה מחמת גודלו

אדם שרוצה להגעיל סיר גדול, אך אין באפשרותו להכניסו לתוך דוד ההגעלה מחמת גודלו, ימלא את הסיר שהוא רוצה להגעיל במים, וירתח את המים עד שהמים יבעבעו. פעולה זו תועיל להוצאת הטעם הבלוע בדפנות הסיר, אך לא די בה, כיוון שהמים שבתוך הסיר אינם מגיעים לשפה העליונה של הסיר, וטעם החמץ שבשפה העליונה יישאר בלוע בסיר. כדי שגם השפה העליונה תוכשר, יש לגרום למים הרותחים שבסיר לעלות על גדותיהם ולהישפך החוצה. לשם כך יש לקחת חפץ ולהכניס אותו לתוך הסיר, ועל ידי זה, המים יעלו על גדות הסיר, יישפכו החוצה וכשירו את שפת הסיר. אמנם אם החפץ שיוכנס לתוך הסיר יהיה חפץ קר, הוא יקרר קצת את המים, ולכן יש להכניס לסיר חפץ רותח, כגון מוט ברזל או אבן שהורתחו באש³⁰.

27. רמ"א תנב א, ומשנ"ב שם.

28. שו"ע תנב א, ומאמר מרדכי תנב ד.

29. שלחן גבוה תנב י, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' צא ד"ה ודע. ועיין כף החיים תמוז רכח, שיש מיוצאי ספרד שמחמירים בעניין זה כדעת הרמ"א. ועיין שו"ע תקט ה, ומשנ"ב שם, שהכשרת כלי ביום טוב נחשבת לתיקון הכלי והיא אסורה.

30. שו"ע תנב ו. עיין חזון איש מועד סימן קכ אות ה, שאין צורך שהמים יגלשו על כל הדופן החיצונית של הסיר, כיוון שאף אם תבשיל חמץ גלש על הדופן החיצונית של הסיר, הדופן החיצונית מוכשרת על ידי המים החמים שבתוך הסיר, שבכוחם להוציא את הטעם הבלוע בכל

במקום אבן רותחת, אפשר גם לשפוך מים מבעבעים ישירות מקומקום רותח לתוך הסיר³¹, או להכניס לתוך הסיר חומרים הגורמים למים לגעוש ולעלות מעלה, כגון אבקת סודה, חומץ או מלח לימון, ולחכות שהמים יעלו על גדות הסיר וכשירו את שפת הסיר³². פעמים שהמים הגולשים מהסיר מכבים את האש, ויש לשים לב לסגור את ברז הגז של הכירה ולמנוע סכנה.

כלי ראשון וכלי שני

הכלל 'כבולעו כך פולטו' קובע לא רק את דרך ההכשרה – ליבון או הגעלה, אלא גם את דרך ההגעלה המדויקת, שהיא לפי הדרך שבה בלע כלי הבישול את החמץ, ולכן יש הבדל בין הגעלת 'כלי ראשון' להגעלת 'כלי שני'. 'כלי ראשון' הוא הכלי שבו התבשל התבשיל, ו'כלי שני' הוא כלי שלתוכו הועבר התבשיל מהכלי הראשון. כלי ראשון, שבלע חמץ על ידי בישול החמץ בו או על ידי הכנסתו לחמץ המתבשל על האש, כגון סיר שבישלו בו חמץ או כף שערבבו בה את תבשיל החמץ בעודו על האש, הכשרתו היא על ידי כלי ראשון – על ידי הכנסתו למים מבעבעים הנמצאים על האש, כפי שהתבאר לעיל. אך כלי שבלע טעם של חמץ מחמץ חם שהיה נתון בכלי שני, כגון כף שהוכנסה לצלחת ובה דייסת חמץ חמה – די להכניסו למים רותחים הנמצאים בכלי שני כדי להכשירו. זאת כיוון שבליעת החמץ בכלי חלשה יותר, ואין צורך להכניסו למים מבעבעים הנמצאים בכלי ראשון³³.

עובי הדופן. ועיין משנ"ב תנב לא, שאם הדופן החיצונית הוכנסה לתוך סיר ובו חמץ, כדוגמת מצקת שמכניסים לתוך סיר, בליעת הדופן החיצונית חזקה יותר, ולא ניתן להוציא את הטעם הבלוע בה על ידי גלישת המים עליה, ויש להכשירה על ידי הכנסתה לסיר עם מים מבעבעים.

31. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

32. הכשרות (פוקס) פרק ג הערה צ. בשם הגר"י זילברשטיין ראב"ד בודפסט לפני כמאה שנה, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שזה אפשרי בתנאי שמרקם המים אינו משתנה.

33. שו"ע תנא ה, ומשנ"ב שם. ועיין חזון איש אורח חיים סימן קכב ס"ק ה, שכלי ראשון שבלע חמץ לאחר שהסירו אותו מהאש, אפשר להגעילו בכלי ראשון שהוסר מהאש, וכל שכן שאפשר להגעילו בכלי ראשון שעל האש, שאינו מעלה בועות, ועיין סידור פסח כהלכתו פרק א סעיף ד, שחום המים שמגעילים בהם צריך להיות כחום החמץ בשעה שנבלע בכלי, ועיין שם שכיוון שקשה לאמוד זאת, יש להגעיל את הכלי בכלי ראשון שמעלה בועות. ועיין משנ"ב תמד כד,

עירווי מכלי ראשון

כמו כן, כלי שבלע חמץ על ידי 'עירווי מכלי ראשון', כלומר כלי ששפכו לתוכו חמץ חם מכלי ראשון, כגון צלחת ששפכו לתוכה דייסת חמץ ישירות מהסיר, די להכשירו על ידי עירווי, דהיינו לשפוך עליו מים חמים מכלי ראשון³⁴. וכך הוא סדר ההכשרה על ידי עירווי: לוקחים כלי נקי שאינו בן יומו, מחממים בו מים, ושופכים ממנו מים על הכלי שאותו מכשירים³⁵. יש להקפיד לשפוך את המים ברציפות, כך שבשעה שהמים יישפכו על הכלי, ראש הקילוח יהיה מחובר למים החמים בכלי שממנו מערים, כדי שחום המים יישמר³⁶.

כלי שצריך להכשירו בהכשרה קלה, כגון בכלי שני, מותר להכשירו בהכשרה חמורה, כגון בכלי ראשון או בעירווי מכלי ראשון³⁷.

הכשרה על פי רוב השימוש

ישנם כלים שמשתמשים בהם לכמה שימושים, ובכל שימוש, רמת הבליעה שלהם שונה, כגון כלי שלפעמים משתמשים בו ככלי ראשון ולפעמים משתמשים בו ככלי שני. דוגמה מצויה לזה היא כף אכילה. בדרך כלל, משתמשים בה לאכילה, ואז היא בולעת טעם מחמץ הנמצא בכלי שני, אך

וכף החיים תמז ע, ואור לציון חלק ג פרק י הערה ו, שגוש אוכל שניתן בכלי שני (לדוגמה: חתיכת שניצל), דינו ככלי ראשון, כיוון שהוא אוצר בתוכו את חומו, ואם נעצו בו מזלג, המזלג צריך הכשרה בכלי ראשון, ועיין משנ"ב שם, שהסתפק אם דבר גוש נחשב ככלי ראשון לאחר שהועבר לכלי שלישי, ועיין ערוך השלחן תמז כג, ואור לציון שם, שאף שיש חולקים וסוברים שגוש אוכל אינו נחשב ככלי ראשון, בפסח מחמירים.

34. שו"ע תנא ה, ועיין קיצור שלחן ערוך (פויפר) הלכות בשר וחלב חלק ב פרק ט הערה 9, והליכות פסח (טוקצינסקי) פרק ג הערה 15, שבהכשרה על ידי עירווי, די שהמים יהיו בחום שהיד סולדת בו, ועיין סידור פסח כהלכתו פרק ב הערה 2, שחולק וסובר שבהכשרה על ידי עירווי, חום המים צריך להיות זהה לחום החמץ שנבלע בכלי, ועיין משנ"ב תנב ח.

35. עיין שער הציון תמז ד, שהכלי שממנו שופכים את המים לא יהיה כלי שעתידיים להשתמש בו בפסח, כדי שכלי זה לא יבלע טעם חמץ, ועיין לעיל סמוך להערה 13, שאפשר שכלי זה יהיה כלי שבלע בו חמץ, ובלבד שלא ישתמשו בכלי זה עשרים וארבע שעות לפני ההכשרה.

36. משנ"ב תנא מא.

37. עיין רמ"א תנא ו, וסידור פסח כהלכתו פרק ד סעיף א.

לפעמים מעורבים בה תבשילים הנמצאים על האש, ואז היא בולעת טעם מחמץ הנמצא בכלי ראשון. לדעת הראב"ה, יש להכשיר כלים אלו לפי השימוש החמור יותר, כיוון שהבליעה שנבלעה תוך כדי השימוש החמור, לא תצא על ידי רמת ההגעה הקלה יותר³⁸. כדעה זו פסק הרמ"א, וכן הוא מנהג יוצאי אשכנז³⁹. אך לדעת הרשב"א, יש להכשיר את הכלים כפי רוב השימוש בהם. אם רוב שימושים הוא ככלי ראשון, יש להגעיל אותם בכלי ראשון, ואם רוב שימושים ככלי שני, אפשר להגעיל אותם בכלי שני. וכן כלים שעיקר שימושים לאוכל צונן, ולעתים משתמשים בהם לאוכל חם, לדעת הרשב"א אין צורך להגעיל אותם, ודי לשטוף אותם במים קרים⁴⁰. כדעה זו פסק השלחן ערוך, וכן הוא מנהג יוצאי ספרד⁴¹.

דעת הרשב"א דורשת הסבר: איך הכשרת הכלי לפי רוב שימושו תכשיר אותו, כאשר רמת הבליעה במיעוט השימוש חמורה יותר, הרי טעם החמץ הבלוע מהשימוש המועט יישאר בכלי, והוא ייבלע בתבשילים? התשובה לכך היא שדין זה נאמר רק בנוגע לכלי שאינו בן יומו. כמבואר לעיל, מהתורה אפשר להשתמש בכלי שאינו בן יומו ללא כל הכשרה, כיוון ש"נותן טעם לפגם – מותר", כלומר טעם של חמץ שנבלע בכלי ונפגם אינו אוסר את המאכלים שבושלו בכלי. הצורך להכשיר כלי שאינו בן יומו הוא מדברי חכמים, וזאת

38. ראב"ה פסחים סימן תסד ד"ה וקערות, הובאו דבריו בטור בסימן תנא. ועיין ב"י סימן תנא אות ו, שכן היא דעת התוספות והמרדכי.

39. רמ"א סימן תנא סעיף ו וסעיף כה. ועיין שו"ע הרב תנא כה, ומשנ"ב תנא מז, שאם נהגו כדעת השלחן ערוך המובאת בסמוך, והכשירו את הכלי לפי רוב שימושו ובישלו בו, מותר לאכול את התבשיל. ועיין שער הציון תנא נא, על פי ספר בית מאיר, וכף החיים תנא קח, שבשעת הדחק, כאשר לא ניתן להכשיר את הכלי לפי שימושו החמור, ואין לאדם כלי אחר, אפשר לסמוך על דעת השלחן ערוך המובאת בסמוך, ולהכשיר את הכלי לפי רוב שימושו.

40. עיין שו"ת הרשב"א חלק א סימן שעב. ועיין בית יוסף סימן תנא אות ו ד"ה ומה שכתב, שכן היא דעת הרי"ף והרמב"ם. ועיין חזון איש אורח חיים סימן קיט ס"ק טו, ומנחת שלמה חלק ב (מהדורת אוצרות שלמה) סימן צז אות ד, שרוב השימוש נקבע על פי שימושי הכלי למאכלי חמץ, ואין מתחשבים בשימושי הכלי למאכלים שאינם חמץ, לדוגמה: כוס המשמשת בדרך כלל לשתית מים קרים, ולפעמים נותנים בה דייסת חמץ חמה, רוב שימושה הוא בחם, ועיין שו"ת רב פעלים חלק ג סימן כח ד"ה הנה כי כן, שחולק.

41. שו"ע סימן תנא סעיף ו וסעיף כה, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קמב. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ה סעיף יג, שטוב שיוצאי ספרד יחמירו וינהגו כדעת הרמ"א.

מתוך חשש שאם יהיה מותר להשתמש בכלי שאינו בן יומו ללא הכשרה, אנשים יטעו וישתמשו גם בכלי שהוא בן יומו ללא הכשרה. למניעת חשש זה, די להכשיר את הכלי לפי רוב שימוש, ואין צורך לדקדק ולחשוש לשימוש המועט⁴².

כאמור לעיל, לדעת הרמ"א, כלי שמשתמשים בו לכמה שימושים, יש להכשיר אותו לפי רמת הבליעה החמורה ביותר. על כך יש להוסיף שלדעת הרמ"א, יש להכשיר את הכלי לפי רמת הבליעה החמורה לא רק כאשר ידוע בוודאות שהשתמשו בו באופן זה, אלא גם כאשר ישנו חשש שהשתמשו בו באופן זה. לדוגמה: כוס שתיה ששימושה הרגיל הוא לשתייה קרה, אך אפשר שהשתמשו בה פעם כמצקת, והכניסו אותה לכלי ראשון, יש להגעילה בכלי ראשון, גם אם לא ידוע שהשתמשו בה אי פעם כמצקת⁴³.

הגעלת כל הכלים בכלי ראשון

אף שישנם כלים שאפשר להכשיר אותם בכלי שני או על ידי עירווי מכלי ראשון, נוהגים לכתחילה להחמיר ולהכשיר את כל הכלים בכלי ראשון שנמצא על האש, ומימיו מעלים בועות⁴⁴.

ליבון קל

כלי שצריך להכשירו על ידי הגעלה, אפשר להכשירו גם על ידי ליבון קל⁴⁵,

42. שו"ת הרמ"ע מפאנו סימן צו ד"ה וכבר, גן המלך סימן נג, אגרות משה אורח חיים חלק ה סימן לא סעיף ו ד"ה בטעם. ועיין אור לציון חלק ג פרק י הערה יא, והגעלת כלים פרק ד הערה יג.
43. עיין רמ"א סימן תנא סעיף ו וסעיף כה. ועיין הגהות חתם סופר לשו"ע על סגן אברהם תנא ו, ותבואות שמש (שפירא) סוף סימן כג, שאם הסיכוי לכך שהכלי בלע בליעה חמורה יותר משימושו הרגיל הוא נמוך מאוד, אין צריך לחשוש לכך, ואפשר להכשירו לפי שימושו הרגיל.
44. עיין פרי מגדים סימן תנא משבצות זהב ס"ק ט, ונטעי גבריאל פסח חלק ג עמ' תה, וכן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א, והוסיף שכמדומה שגם יוצאי ספרד נוהגים כך למעשה.
45. רמ"א תנא ד. ועיין שו"ע הרב תנא י, שליבון קל שורף את החמץ, ועיין רביד הזהב (רוזנברג) סימן תנב ס"ק ז, והגעלת כלים עמ' רפד, שלכן מותר להכשיר כלי בפסח על ידי ליבון קל, כיוון שאין חשש שהחמץ יחזור ויבלע בכלי, וכן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א, ועיין פרי מגדים אורח חיים סימן תנב משבצות זהב ס"ק ד, שחולק וסובר שליבון קל אינו שורף את החמץ אלא

כיוון שכוחו של ליבון קל גדול יותר מכוחה של הגעלה⁴⁶. ליבון קל הוא חימום הכלי על אש, עד שאם יניחו קש – או נייר טישו⁴⁷ – על הצד שכנגד האש, הוא יישרף⁴⁸. שיעור חום זה במעלות הוא כמאתיים וחמישים מעלות צלזיוס⁴⁹. אפשר גם להכניס את הכלי לתנור, ולחמם אותו עד שיגיע לחום של מאתיים וחמישים מעלות⁵⁰.

ליבון

כלי שבלע טעם חמץ ישירות מהמאכל ללא מים, כגון תבנית אפייה שאפו בה עוגה, רשת של מנגל, שיפודי ברזל וכיוצא בזה, הכשרתו היא בליבון, דהיינו חימום הכלי באש עד שניצוצות יהיו ניתזים ממנו⁵¹. כדי להבחין בין ליבון זה

מפליט אותו, ולכן אין להכשיר כלי בפסח על ידי ליבון קל, כי יש לחשוש שטעם החמץ יחזור ויבלע בכלי, ועיין פסקי תשובות סימן תנב הערה 83, שלפי דברי הפרי מגדים, יש לשטוף את הכלי במים קרים לאחר ליבון, כדי שטעם החמץ שיצא לא יחזור ויבלע בכלי, ועיין סידור פסח כהלכתו פרק ה הערה 12, שלפי דברי הפרי מגדים, אין ללבן כלי שהוא בן יומו, שמא טעם החמץ יחזור ויבלע בו, ועיין מגילת ספר (איזנטל) על עניינים שונים באורח חיים יורה דעה סימן כא אות ד, שחולק וסובר שגם לדעת הפרי מגדים אפשר להכשיר כלי בן יומו על ידי ליבון קל.

46. באור הגר"א תנא ד ס"ק כב.
47. הכשרות כהלכה (אדרעי) חלק ב פרק ס הערה 6, וקובץ משכנותיך ניסן תשס"ז עמ' ט, בשם הגר"ש אלישיב, ועיין שם ושם, שדי שהנייר ישחיר מחמת החום.
48. רמ"א תנא ד. ועיין ט"ז תנא ח, שחולק וסובר שדי שדפנות הכלי משני צדדיו יגיעו לחום שהיד סולדת בו. ועיין קיצור שלחן ערוך (פויפר) בשר וחלב חלק ב פרק יב סעיף ג, שכאשר מכשירים כלי בליבון קל, אין צורך לנקות לכלוכים או חריצים מחמץ אם הם בצד החיצוני של הסיר, כיוון שחום האש ישרוף אותם, אך אם הם בצד הפנימי של הסיר, יש לנקותם, כיוון שאין בכוח חום האש לשורפם.
49. קיצור שלחן ערוך (פויפר) הלכות בשר בחלב חלק ב קונטרס הביאורים סימן ג, שו"ת מעשה חושב חלק ה עמ' קנח, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שחום זה עדיף מהגעלה.
50. קיצור שלחן ערוך (פויפר) בשר וחלב חלק ב פרק יב הערה 7, בשם הגר"ש וזנר, ועיין שם סעיף ו, שכאשר מכשירים כלי בתנור, יש לנקות את הכלי מלכלוכים ופירורי חמץ, כיוון שלא ניתן לדעת בוודאות שחום התנור ישרוף את החמץ.
51. שו"ע תנא סעיפים ד-ה. עיין משנ"ב תנא כח, שרבעו תם והראב"ד חולקים על דין זה וסוברים שגם כלי שבלע חמץ ללא נזל, הכשרתו בהגעלה (עיין תוספות פסחים ל ב ופירוש הראב"ד למסכת עבודה זרה עו א). דעתם מבוססת על הכלל ההלכתי שנקרא "התירא בלע". משמעותו

לליבון קל, נוהגים לכנות ליבון זה 'ליבון חמור'.

המתכות בזמננו שונות מהמתכות שהיו בזמן חז"ל, וגם כשמחממים אותן בחום גבוה, לא ניתזים מהן ניצוצות⁵², לכן בזמננו, די לחמם את הכלי עד

של כלל זה היא שכלי שבלע טעם של דבר המותר באכילה, אפשר להכשירו על ידי הגעלה. לדוגמה: תבנית שאפו בה פשטידת בשר, ורוצים לשנות את יעודה ולאפות בה מאכלים חלביים, אפשר להכשירה בהגעלה, אף שהיא בלעה טעם בשר ללא נזל. הלכה זו מבוססת על שתי הנחות. הנחה ראשונה היא שכלי שבלע טעם ללא נזל, בכוחה של הגעלה להוציא את רוב הטעם ממנו, ורק רושם מועט מהטעם נשאר בכלי לאחר ההגעלה. הנחה שנייה היא שאיסור שחל על טעם אינו פוקע גם כאשר נשאר מהטעם רק רושם מועט, אבל איסור אינו יכול לחול מתחילה על רושם מועט של טעם, כיוון שרושם מועט זה בטל לכלי ונחשב חלק ממנו. לפי הנחות אלו, מובן מדוע כלי שבלע טעם איסור ללא נזל צריך הכשרה על ידי ליבון והכשרתו על ידי הגעלה לא תועיל, כיוון שאם יכשירו אותו על ידי הגעלה, יישאר רושם מועט של הטעם האסור, ורושם זה יתערב באוכל שיבשלו בסיר. אך כלי שבלע טעם היתר ללא נזל, הגעלה תועיל להכשיר אותו, כיוון שההגעלה תפליט את רוב הטעם, ועל הרושם המועט לא יכול לחול איסור (עיין רשב"א עבודה זרה עו א). לכן תבנית בשרית שבלעה טעם ללא נזל, אפשר להופכה לתבנית חלבית על ידי הגעלה, כיוון שרוב טעם הבשר שהיה בלוע בכלי ייפלט, ויישאר ממנו רק רושם מועט, ועל רושם מועט זה לא יחול איסור גם אם הוא יתערב בחלב, כיוון שאיסור אינו יכול לחול על רושם של טעם. לאור זאת סוברים ר"ת והראב"ד, שחמץ לפני זמן איסורו נחשב כדבר היתר ('התירא בלע'), ולכן אפשר להכשיר על ידי הגעלה כלים שבלעו חמץ ללא נזל. אך ההלכה היא כדעת הרמב"ן ועוד ראשונים, שחמץ נחשב דבר איסור ('איסורא בלע'), כיוון ששם חמץ עליו גם לפני פסח, ולגבי פסח הוא נחשב דבר איסור גם לפני בוא החג (עיין שו"ע תנא ד). אף שההלכה היא שחמץ נחשב דבר איסור, פעמים שמצרפים את דעת הסוברים שחמץ נחשב דבר היתר, כפי שיבואר להלן בעניין הכשרת מחבת. ועיין משנ"ב תנא סח, שכלי מתכת שרק חלק ממנו בא במגע עם חמץ, צריך ללבן את כולו. ועיין פרי מגדים סימן תנא אשל אברהם ס"ק ל, ואגרות משה יורה דעה חלק א סימן ס ד"ה ולכן ניחא, ואור לציין חלק ג פרק י הערה ב ד"ה ויש שרצו, שכלי שבלע טעם חמץ בשיעור חום הפחית מחום שבו ניצוצות ניתזים מהכלי, צריך ליבון בשיעור שניצוצות ניתזים מהכלי, כיוון שחום בשיעור פחית אינו שורף את טעם החמץ הבלוע בכלי, והכלל "כבלועו כך פולטו" נאמר לעניין סוג ההכשרה, אם על ידי ליבון או על ידי הגעלה, אך לא לעניין שיעור החום, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין מנחת יצחק חלק ג סימן סו, שחולק וסובר שכלי שבלע טעם חמץ בשיעור חום הפחית מחום שניצוצות ניתזים מהכלי, אפשר להכשירו על ידי החום המדויק שבו הוא בלע.

52. שו"ת בית אבי" (פויפר) סימן כז, הובאו דבריו בספר אהל יעקב הגעלת כלים (סקוצניס) עמ' תיח, חוט שני פסח עמ' קיז.

שהכלי יאדים⁵³, או עד שיגיע לחום של כחמש-מאות מעלות⁵⁴.

דיני הליבון

הגעלה רק מפליטה את טעם החמץ, אבל ליבון חמור שורף את החמץ ומכלה אותו. לכן אין צורך לנקות את הכלי לפני שמלבנים אותו, כיוון שגם אם ישנם פירווי חמץ שמסתתרים מתחת ללכלוך או בין חלקי הכלי, הם יישרפו בליבון⁵⁵. כמו כן, ההלכות שתכליתן למנוע בליעה חוזרת של טעם החמץ בכלי לאחר ההגעלה לא נאמרו בליבון, כיוון שלאחר הליבון לא נותר שום חמץ שעלול להיבלע בחזרה בכלי. לכן מותר ללבן כלי שהוא בן יומ⁵⁶, מותר ללבן כלי בפסח⁵⁷, אין צורך ללבן את כל הכלי בבת אחת⁵⁸, ואין צורך לשטוף את הכלי לאחר הליבון⁵⁹.

הכשרת כלים על ידי ליבון רומזת לכך שכשם שבכוח האש להכשיר את כל הכלים, גם אלו שבליעת החמץ חזקה בהם והם מלוכלכים ומטונפים מבחוץ, כך גם בכוח התורה, שנמשלה לאש, לטהר את האדם מכל המעשים המקולקלים שדבקו בו, ולהוציא ממנו את טומאת העוונות שנבלעו בגופו⁶⁰.

53. קובץ מבית לוי גיליון א עמ' לד סעיף ה, בשם הגר"ש ווזנר.

54. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין פתחי תשובות סימן צב הערה 144, שכתב כעין זה בשם גדולי ההוראה, ועיין מעדני אשר איסור והיתר (לונצר) סימן קנט עמ' שז, בשם הגאון רבי לוי יצחק הלפרין, ששיעור ליבון חמור הוא חום של כארבע-מאות ושמונים מעלות, ועיין שמעתתא דמשה פסח קונטרס שמועות משה סימן תנא סעיף ד, בשם הגר"מ פיינשטיין, ששיעור ליבון חמור הוא חום של כשלוש-מאות ושבעים מעלות.

55. משנ"ב תנא כד.

56. דרכי משה יורה דעה סימן קכא ס"ק טו.

57. רס"א תנב א.

58. טור יורה דעה סימן קכא.

59. חוט שני פסח עמ' קמג.

60. ליקוטי הלכות לחפץ חיים חלק ב הקדמה ראשונה דף ד ב.

הכשרת כלי שמשמש לבישול בנוזל ולעתים מחממים בו ללא נוזל

כמבואר לעיל, השלחן ערוך והרמ"א נחלקו בדרך הכשרתם של כלים שמשתמשים בהם לכמה שימושים, ובכל שימוש רמת הבליעה שלהם שונה. לדעת השלחן ערוך, יש להכשיר את הכלי לפי השימוש המצוי, ולדעת הרמ"א, יש להכשיר את הכלי לפי רמת השימוש החמורה יותר בו. לפי זה, כלי שמשמש בדרך כלל לבישול חמץ בנוזל, אך לפעמים מחממים בו חמץ ללא נוזל, לדעת השלחן ערוך די להכשיר אותו בהגעלה, כפי רוב שימושו, ולדעת הרמ"א יש להכשיר אותו בליבון, כפי שימושו החמור. אלא שבעניין זה הרמ"א מקל מעט, ומחדש שבמצב זה אין צורך ללבן את הכלי בליבון חמור, אלא די ללבנו בליבון קל⁶¹. הטעם לכך הוא שישנם פוסקים הסוברים שכדי להכשיר כלי על ידי ליבון, אין צורך לחמם אותו בשיעור חום שניצוצות יהיו ניתזים מהכלי (ליבון חמור), אלא די לחממו בשיעור שקש נשרף על גביו (ליבון קל)⁶². ואף שאין הלכה כדבריהם, במקרה זה סומכים על דעה מקילה זו, שחיימום הכלי בשיעור שקש יהיה נשרף על גביו נחשב כליבון; כיוון שלדעת רוב הפוסקים, די להכשיר את הכלי בהגעלה, והצורך להכשיר את הכלי על ידי ליבון הוא חומרה שמחמירים כדי לחשוש לדעת מיעוט הפוסקים⁶³.

כלי שהכשרתו עלולה לקלקל אותו

כלי שהכשרתו עלולה לקלקל אותו, אין להכשירו, כיוון שיש לחשוש שמא האדם יחוס על הכלי ולא יכשיר אותו כראוי⁶⁴.

61. רס"א תנא ד, ומשנ"ב שם מח.

62. עיין הגהות מיימוניות הלכות מאכלות אסורות פרק יז הלכה ג אות ה, ופרי מגדים סימן תנא אשל אברהם ס"ק כב.

63. פרי מגדים סימן תנא אשל אברהם ס"ק כב.

64. עיין שו"ע סימן תנא סעיף א וסעיף ז, ומשנ"ב תנא כג, וקיצור שלחן ערוך (פיפר) בשר וחלב חלק ב פרק יב סעיף ח.

הגעלת כלים מרכזית

במקומות שעושים בהם הגעלת כלים מרכזית, רצוי שיהיה במקום אדם הבקי בהלכות הגעלת כלים, כדי שיוכל להדריך את האנשים לעשות את ההגעלה כראוי, ולהשיב לשאלות שעולות תוך כדי ההגעלה⁶⁵.

כלי שניתן בו חמץ קר

כלי שהחמץ שניתן בו הוא קר, טעם החמץ אינו נבלע בו, ואם רוצים להכשיר אותו לפסח, כל מה שצריך לעשות הוא לשטוף אותו היטב ולוודא שאין בו שאריות חמץ⁶⁶. לדוגמה: צנצנת המיועדת לאחסון עוגיות או סכין גדולה המיועדת לחיתוך לחם, יש לנקותן היטב, ואפשר להשתמש בהן בפסח. ואם יש סיכוי שהניחו בכלים אלו חמץ חם, או שיש סיכוי שהכניסו אותם לתוך סיר חם, יוצאי אשכנז נוהגים להחמיר ולהכשירם לפי הדרך שיש סיכוי שהשתמשו בהם⁶⁷.

כלי שבלע חמץ על ידי כבישה או מדבר חריף

אף שחמץ קר אינו נותן טעם בכלי, ישנם כמה מצבים שבהם חמץ קר נותן טעם בכלי. מצב אחד הוא שהיית חמץ נוזלי קר בכלי עשורים וארבע שעות (כבישה). במצב זה, טעם החמץ חודר לדפנות הכלי, וכדי להוציאו יש להגעיל את הכלי⁶⁸. לדוגמה: כלי שמאחסנים בו דייסת חמץ נוזלית קרה, טעם הדייסה נבלע בכלי, ואם רוצים להשתמש בכלי בפסח, יש להגעיל אותו.

65. משנ"ב תנב ח.

66. שו"ע סימן תנא סעיף כב וסעיף כה, ומשנ"ב שם ושם.

67. רס"א תנא כה.

68. שו"ע יורה דעה קה א, וסידור פסח כהלכתו פרק ו סעיף ה. ועיין פרי מגדים סימן תנא אשל אברהם ס"ק יז, וכף החיים תנא קג, שדי להגעילו בכלי ראשון שהוסר מהאש וחום מיסיו הוא בשיעור שהיד סולדת בהם.

מצב נוסף שבו חמץ קר נותן טעם בכלי הוא כאשר החמץ חריף או מלוח. במצב זה, חריפות החמץ או מליחותו מבליעים טעם בכלי, וכדי להוציא את הטעם הבלוע בכלי, יש להגעיל אותו⁶⁹. לדוגמה: גביע כסף שמזגו לתוכו ויסקי צריך הגעלה, אף שהוויסקי היה קר.

כלי שבלע חמץ על ידי כבישה או מדבר חריף, הטוב ביותר הוא להכשירו על ידי הגעלה בכלי ראשון⁷⁰, אך אפשר להכשיר אותו גם על ידי כבישתו במים שלווה ימים, וכך הוא סדר הכשרתו: מנקים את הכלי, מכניסים אותו לכלי אחר, מלא מים, כך שהכלי שאותו מכשירים יהיה שקוע כולו במים, ומשאירים אותו כך עשרים וארבע שעות. לאחר עשרים וארבע שעות, מחליפים מים, ושוב מכניסים את הכלי למים למשך עשרים וארבע שעות, ולאחר עשרים וארבע שעות מחליפים שוב את המים, ומכניסים את הכלי למים בפעם השלישית, למשך עשרים וארבע שעות⁷¹.

כלי חרס

כלי חרס שחיממו בהם חמץ או שפכו לתוכם חמץ חם, לא ניתן להכשירם לפסח⁷². אי אפשר להכשירם על ידי הגעלה, כיוון שבחרס ישנם נקבים זעירים, ואין בכוח ההגעלה להוציא את כל הטעם שבלוע בהם⁷³. ואי אפשר

69. שו"ע תנא כב, ומשנ"ב שם סקז, וסידור פסח כהלכתו פרק ו סעיף ה. ועיין דרכי תשובה יורה דעה סימן קה ס"ק מב, שיש סוברים שמשך הזמן שהדבר החריף צריך להיות בכלי כדי שהכלי יקבל את טעם הדבר החריף הוא שמונה עשרה דקות, ויש סוברים שדי בשש דקות. ועיין רמ"א יורה דעה צב ב, ויד יהודה שם בפירוש הקצר ס"ק כב, ולבושי עוז בשר בחלב עמ' שמה, שמאכל נחשב חריף רק כאשר החריפות מורגשת בו מאוד. ועיין שו"ע תנא יז, שכלים המיועדים לעריכת בצק ולישתו, בולעים טעם אף שהחמץ קר, ויש להכשירם על ידי הגעלה, ועיין רמ"א שם, ומשנ"ב שם צז, וביאור הלכה שם ד"ה בפסח, שלדעת הרמ"א לכתחילה יש להכשירם על ידי ליבון קל, ואם אי אפשר, יש להכשירם על ידי הגעלה, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ה סעיף פט, וקובץ מבית לוי פסח עמ' ל, בשם הגר"ש וזנר, שנהגים שלא להשתמש בכלים המיועדים לעריכת בצק ולישתו, אף על ידי הכשרתם.

70. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין לעיל הערה 44.

71. עיין שו"ע תנא כא, ומשנ"ב שם קיח, וסידור פסח כהלכתו פרק ו סעיף ב.

72. שו"ע תנא א.

73. שו"ע תנא א, ושו"ת חסדהו גנוזה חלק א שאלה טז אות ג ד"ה ועוד יש לומר.

להכשירם על ידי ליבון, כיוון שכלי חרס עלולים להתקלקל מחמת הליבון, ויש חשש שאדם לא ילבן אותם כראוי⁷⁴.

כלים העשויים מחרסינה, מחמר, מקרמיקה ומפורצלן, דינם ככלי חרס⁷⁵.

כלי זכוכית

כלי זכוכית, נחלקו הפוסקים בדינם. יש סוברים שכיוון שזכוכית היא חומר חלק וקשה, כלי זכוכית אינם בולעים את טעם האוכל הניתן בהם, גם אם הוא חם, ומספיק לנקות אותם היטב וניתן להשתמש בהם בפסח⁷⁶. ויש חולקים וסוברים שכלי זכוכית בולעים את טעם האוכל הניתן בהם, ואי אפשר להכשירם בהגעלה, כיוון שאחד המרכיבים שמהם מייצרים זכוכית הוא חול, ולכן דינם ככלי חרס, שאין בכוח הגעלה להפליט את הטעם הבלוע בהם⁷⁷. להלכה, נחלקו בכך השלחן ערוך והרמ"א. השלחן ערוך פסק כדעה המקלה, שכלי זכוכית אינם בולעים את טעם האוכל הניתן בהם, ודי להכשירם בשטיפה⁷⁸, וכן נוהגים חלק מיוצאי ספרד⁷⁹. והרמ"א פסק כדעה המחמירה, שכלי זכוכית בולעים את טעם האוכל הניתן בהם, ולא ניתן להכשירם בהגעלה⁸⁰, וכן נוהגים יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד⁸¹.

74. שו"ע תנא א. ועיין רמ"א שם, שגם אם כלי החרס בלעו טעם חמץ מחמץ הנמצא בכלי שני, אי אפשר להכשירם על ידי הגעלה, ועיין כף החיים תנא כ, שלדעת רוב הפוסקים גם השלחן ערוך מודה לזה, ועיין אור לציון חלק ג הערה א ד"ה ועל כל פנים, ושו"ת יביע אומר חלק ג אורח חיים סימן כד אותיות ב-ג.

75. משנ"ב תנא קסג, וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' קמט, ואור לציון חלק ג פרק י שאלה א, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ה סעיף פח, וסידור פסח כהלכתו פרק ט סעיף יב.

76. עיין שו"ת הרשב"א חלק א סימן רלג.

77. מרדכי עבודה זרה סימן תתכו בשם רבנו יחיאל מפריז.

78. שו"ע תנא כו.

79. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קנב, שמ"ש ומגן חלק ד סימן סא, אור לציון חלק ג פרק י שאלה יב, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן ת סעיף קה.

80. שו"ע תנא כו.

81. עיין שיירי כנסת הגדולה סימן תנא הגהות בית יוסף אות כט, ושדי חמד חלק ה מערכת ה"א אות כט: גם מבני הספרדים ראיתי מן המהדרין נזהרים בזה, עיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות ד, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ה סעיף נג, הגדה של פסח כה לחי (חזון) עמ' עמ'.

כלי פיירקס ודורלקס

כלי פיירקס ודורלקס, יש סוברים שדינם ככלי זכוכית, ויוצאי אשכנז אינם יכולים להכשירם.⁸² ויש סוברים שאפשר להקל בהם יותר, ויוצאי אשכנז יכולים להכשירם בהגעלה⁸³, אך יחמירו ויגעילו אותם שלוש פעמים⁸⁴, כיוון שיש סוברים שהגעלת כלי שלוש פעמים מוציאה את הטעם מכל כלי, אפילו מכלי חרס⁸⁵.

כלי אמייל

כלי אמייל עשויים ממתכת ומצופים בחומר חלק העשוי מחול⁸⁶. הפוסקים נחלקו אם דינם ככלי חרס או ככלי מתכת⁸⁷, ולמעשה נוהגים שלא להכשירם לפסח⁸⁸. ויש מיוצאי ספרד שמקילים להכשירם בהגעלה⁸⁹.

לה בהערה, נר ציון פסח פרק ג סעיף ח. ועיין משנ"ב תנא קנז, שגם כלי זכוכית שבלעו טעם חמץ על ידי כבישה, אי אפשר להכשירם על ידי הגעלה, ועיין בן איש חי שם, וערוך השלחן תנא נ, והלכות חגים לגר"מ אליהו שם, שחולקים וסוברים שכלי זכוכית שבלעו טעם חמץ על ידי כבישה, אפשר להכשירם על ידי הגעלה או על ידי שרייתם במים שלוש פעמים מעת לעת. 82. מהר"ם בריסק בקובץ ירושת פליטה סימן כ, שמעתתא דמשה שמועות משה סימן תנא אות טו, קובץ מבית לוי גיליון א עמ' לה.

83. שו"ת שרידי אש חלק א סימן מה (מהדורת תשנ"ט), ציץ אליעזר חלק ט סימן כו אות ב, בשם הגרצ"פ פרנק, קובץ תשובות לגר"ש אלישיב חלק ד סימן כז אות ב, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קנז.

84. ציץ אליעזר שם, חזון עובדיה שם.

85. עיין טור יורה דעה סימן קכא בשם בעל העיטור.

86. סידור פסח כהלכתו פרק ט הערה 8.

87. עיין שו"ת מהר"ם שיק יורה דעה סימן קמ, שדינם ככלי חרס, ועיין שו"ת חתם סופר יורה דעה סימן קיג, שהאומנים מסתירים ממה עשוי ציפוי האמייל, ולכן מספק, יש להחשיבם ככלי חרס, ועיין אבני נזר חלק יורה דעה סימן קיב אות ד, שחולק וסובר שדינם ככלי מתכות, ועיין סידור פסח כהלכתו פרק ט הערה 8, שהרחיב בזה.

88. שער הציון סימן תנא הגהה לאחר ס"ק קצא (בחלק מהדפוסים הגהה זו נשמטה), אור לציון חלק ג פרק י שאלה יד, פסקי תשובות תנא נז. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שבשו"ת הרי בשמים חלק ד סימן קסא ובשו"ת חשב האפוד חלק א סימן קיז, כתבו שאפשר להכשירם אם הם שלמים ואינם פגומים, ויש שנוהגים כדבריהם.

89. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קנז, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ה סעיף לט. ועיין חזון

כלי פלסטיק

כלי פלסטיק, יש סוברים שאי אפשר להכשירם, כיוון שפלסטיק הוא חומר חדש שלא היה בזמן חז"ל, ואין ביכולתנו להחליט אם חומר זה פולט את כל הבלוע בתוכו על ידי הגעלה⁹⁰. ויש סוברים שאפשר להכשירם⁹¹, כיוון שרק את כלי החרס החריגה התורה וקבעה שאינם פולטים את הבלוע בהם, אך כל שאר הכלים פולטים את הבלוע בהם⁹², וכן הלכה, ובלבד שכלי הפלסטיק חלקים ואין בהם שריטות⁹³.

עובדיה שם, והלכות חגים שם, שמעיקר הדין אפשר להגעילם פעם אחת, אך טוב להגעילם שלוש פעמים. ועיין הלכות חגים שם, שאם משתמשים בהם ללא רוטב, אי אפשר להכשירם. 90. אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן צב, ושמתתא דמשה שמועות משה סימן תנא אות יז, אשרי האיש פרק נג אות טז, עיין קובץ מבית לוי גיליון ג עמ' כ אות ט, בשם הגר"ש ווזנר, שו"ת להורות נתן חלק ו סימן סט.

91. ציץ אליעזר חלק ד סימן ו, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קנא, אור לציון חלק ג פרק י שאלה יג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ה סעיף פו.

92. ציץ אליעזר חלק ד סימן ו, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קנא, אור לציון חלק ג פרק י שאלה יג.

93. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

פרק ב

הכשרת המטבח וכליו

לאור עקרונות הכשרת הכלים שהובאו בפרק הקודם, נפרט בפרק זה כיצד להכשיר לפסח את המטבח ואת כליו השונים.

שיש

על השיש מניחים חמץ וסירים עם חמץ. בדרך כלל, החמץ והסירים קרים, ואז השיש אינו בולע טעם של חמץ, אך לפעמים מניחים על השיש חמץ חם, כצנימים ועוגות חמות, או סירים חמים, ונשפך מהם חמץ על השיש, ובמקרים אלו השיש בולע טעם של חמץ¹.

לדעת השלחן ערוך, מעיקר הדין די לנקות את השיש כדי להכשירו לפסח, כיוון שהכשרת כלי נעשית על פי השימוש הרגיל בו, והשימוש הרגיל בשיש הוא בצונץ². עם זאת, יוצאי ספרד נוהגים להחמיר ולהכשיר את השיש גם על ידי שפיכת מים חמים הנתונים בכלי ראשון עליו ('עירווי מכלי ראשון'),

1. עיין רמ"א יורה דעה צב ח, שכלים הנוגעים זה בזה ללא נזל ביניהם, אינם מעבירים טעם מזה לזה, ולכן סיר חם שהונח על שיש כאשר השיש יבש, אינו מבליע טעם בשיש. ועיין הלכות שלמה פרק ג סעיף ד, שדין שיש ככלי אדמה שאפשר להגעיל אותם, ועיין שם שגם 'שיש קיסר' (שיש המורכב מתשעים ושלושה אחוזים אבן שחוקה העשויה כחול, ושבעה אחוזים דבק כימי - קובץ פעמי יעקב גיליון ניסן תשס"ג עמ' נ) נחשב ככלי אדמה ואפשר להכשירו, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ה סעיף עא, שחולק וסובר ששיש קיסר נחשב ככלי חרס שלא ניתן להכשירו, ועיין קובץ פעמי יעקב גיליון ניסן תשס"ג עמ' מז ואילך, שהאריך בזה. ועיין קובץ מוריה גיליון תלג-תלה (ניסן תשע"ט) עמ' שסח ואילך, וקובץ מכון הוראה ומשפט גיליון ו עמ' פו ואילך, שהאריכו בעניין הדרכים שבהן השיש בולע חמץ ודרך הכשרתו.

2. אור לציון חלק ג פרק י שאלה יא.

כדי להפליט את טעם החמץ שנבלע בשיש³. כדי להכשיר את השיש בעירו, יש להימנע מהנחת חמץ חם עליו בעשרים וארבע השעות שלפני ההכשרה, ולשפוך עליו מים חמים מכלי ראשון שאינו בן יומ⁴. לפני ששופכים מים חמים על השיש, יש לוודא שהשיש יבש, כיוון שאם השיש יהיה רטוב, המים שעליו יקררו את המים החמים⁵.

יוצאי אשכנז נוהגים כדעת הרמ"א, שהכשרת כלי נקבעת על פי השימוש החמור בכלי, ולכן הכשרת השיש בעירו מכלי ראשון הכרחית לדעתם. יתרה מכך, יוצאי אשכנז מחמירים שחתיכת מאכל חמה ('דבר גוש', בלשון הפוסקים) נחשבת מבחינה הלכתית ככלי ראשון, כיוון שחתיכת המאכל אוצרת בתוכה את חומה, ולכן שפיכת מים חמים מכלי ראשון לא תועיל להפליט מהשיש את הטעם שנבלע בו מדבר גוש שהונח עליו. כדי להפליט טעם זה, יש להגביר את חום המים לפני שהם פוגעים בשיש, ולשפוך את המים על אבן מלובנת. כך המים יתחממו מהאבן, ויישפכו על השיש כאשר הם רותחים⁶. חימום אבן ושפיכת מים חמים מים עליה מורכבים מבחינה מעשית, ואפשר להמיר אותם בשפיכת מים חמים מתוך קומקום רותח⁷.

3. עיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קס, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ה סעיף סט, אור לציון חלק ג פרק י שאלה יא. ועיין אור לציון שם, שיוצאי ספרד מחמירים כן, על פי המבואר בשולחן ערוך בסימן תנא סעיף כ, שנוהגים להחמיר ולהכשיר שולחן על ידי שפיכת מים חמים עליו, כיוון שלפעמים נשפך עליו חמץ, ועיין קובץ בתיבות הוראה גיליון ב עמ' קפז, שהקשה למה דווקא בדין זה נהגו להחמיר ולחשוש למיעוט השימוש, ועיין שם מה שכתב בזה.
4. קובץ מבית לוי פסח עמ' כו. ועיין שער הציון תמד ד, שהכלי שממנו שופכים את המים לא יהיה כלי שעתידיים להשתמש בו בפסח, כדי שכלי זה לא יבלע את טעם החמץ שבשיש.
5. עיין משנ"ב תנא נ, ואור לציון חלק ג פרק י הערה יא ד"ה וכשמכשירים.
6. עיין משנ"ב תנא קיד, והליכות שלמה פרק ג סעיף ט ודבר הלכה יח (ועיין להלן הערה 10), וחוט שני עמ' קלד, ופסקי תשובות תנא הערה 273, בשם הגרי"י פישר. ועיין משנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תנא קיד, שיוצאי ספרד אינם חוששים לכך, כיוון שיש סוברים שמאכלים חמים אינם נחשבים מבחינה הלכתית ככלי ראשון. ועיין חוט שני שם, שמעיקר הדין די להכשיר את השיש בעירו מכלי ראשון ללא אבן מלובנת, והצורך באבן מלובנת הוא חומרה.
7. עיין הליכות שלמה פרק ג דבר הלכה יח, עיין אשרי האיש פרק נג אות לז. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שאפשר להיעזר במגהץ חם להכשרת השיש, אך יש להקפיד שהוא יהיה מנותק מזרם החשמל, למנוע סכנת התחשמלות. ועיין שמעתא עמיקתא גיליון רס עמ' 1, בדעת הליכות שלמה שם, שאפשר להכשיר את השיש על ידי שפיכת מים מקומקום רותח גם לאחר שהקומקום נותק מהחשמל, כל עוד גוף החימום שלו רותח, ועיין אשרי האיש

כדי לחסוך את הטורח בהכשרת השיש, ומתוך חשש שההכשרה לא תיעשה כראוי, יש שמעדיפים לכסות את השיש בנייר כסף עבה או בכיסוי פלסטיק לכל ימי הפסח, ואז אין צורך להכשיר את השיש על ידי עירוי⁸. סיבה נוספת להעדיף את כיסוי השיש על פני הכשרתו היא שישנם סוגי שיש ששפיכת מים רותחים עליהם עלולה לגרום להם נזק⁹.

יש שמחמירים ומכשירים את השיש גם על ידי שפיכת מים חמים עליו, וגם על ידי כיסוי¹⁰. טעמם של הנוהגים כן הוא שעל העירוי לבד אין סומכים, שמא הוא אינו נעשה כראוי, ועל הכיסוי לבד אין סומכים, שמא הכיסוי ייקרע או יזוז ממקומו¹¹.

כיוור

בכיוור שוטפים כלים שיש בהם חמץ, ושופכים לתוכו חמץ. בדרך כלל שוטפים את הכלים במים קרים או במים פושרים, וגם החמץ ששופכים אליו הוא רק

פרק נג אות לז, שאפשר לעשות כן רק כל עוד המים מבעבעים מהרתיחה. ועיין שו"ת שבת הלוי חלק יא סימן קצ. ועיין הליכות שלמה פרק ג דבר הלכה יח, שיש להקפיד לשפוך את המים ברציפות, כך שבשעה שהמים יפגעו בשיש, ראש הקילוח יהיה מחובר למים החמים שבקומקום, כדי שחום המים יישמר.

8. עיין חוט שני עמ' קלב, עיין אשרי האישי פרק נג אות לז: אם הכיסוי עבה. ועיין מגילת ספר (איזנטל) בשר וחלב ותערובות סימן קה סעיף א עמ' ר, שאף אם מצטברת מעט רטיבות בין השיש לכיסוי, אין לחשוש שהשיש נחשב כבוש באותה רטיבות ויפליט טעם לכיסוי, כיוון שמצטברת רק מעט רטיבות בין הכיסוי לשיש, ועוד שהכיסוי הוא מחוץ לרטיבות, וכבישה אוסרת רק מה שבתוכה.

9. עיין שמעתא עמיקתא גיליון רנט עמ' 2, ששיש גרניט ושיש קיסר אינם ניזוקים משפיכת מים רותחים עליהם (ועדיף לשפוך עליהם מים פושרים לפני העירוי כדי להקטין את הסיכוי שיינזקו, ואז לייבש אותם ולערות עליהם מים רותחים), אך הם עלולים להינזק ממים שנשפכו עליהם מאבן מלובנת, ושיש העשוי מאבן חברון (שיש חברון) עלול להינזק גם משפיכת מים רותחים עליו.

10. הליכות שלמה פרק ג סעיף ט, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ה סעיף ט: טוב לכסותו, קובץ מבית לוי פסח עמ' כו אות ב. ועיין מבית לוי שם, שהנוהגים לכסות את השיש יכולים להסתפק בהכשרת השיש בשפיכת מים על השיש מכלי ראשון, ואין הם צריכים להחמיר ולשפוך את המים על אבן מלובנת.

11. ועיין קובץ מכון הוראה ומשפט גיליון ו עמ' צד-צה.

בדרך כלל, ולכן במקרים אלו, הכיור אינו בולע טעם של חמץ. אך לפעמים שופכים לכיור חמץ חם, ואז הוא בולע טעם של חמץ. לדוגמה: כאשר מבשלים פסטה, שופכים לאחר הבישול את המים לכיור, ומים אלו מבליעים בכיור טעם של חמץ.

לדעת השלחן ערוך, די לנקות את הכיור כדי להכשירו לפסח, כיוון שהכשרת כלי נעשית על פי השימוש הרגיל בו, והשימוש הרגיל בכיור הוא בצונץ¹². אך יש מיוצאי ספרד שנהגו להחמיר ולהכשיר את הכיור על ידי עירוי מכלי ראשון¹³. ואם הכיור עשוי חרסינה, יש שמחמירים שלא להסתפק בעירוי, כיוון שדין חרסינה כדין חרס, שעירוי אינו מפליט את הטעם הבלוע בו; והם מכשירים אותו בעירוי שלוש פעמים, כיוון שיש ראשונים שסוברים שעירוי שלוש פעמים מועיל להפליט טעם גם מחרס¹⁴.

יוצאי אשכנז נוהגים כדעת הרמ"א, שהכשרת כלי נקבעת על פי השימוש החמור בו, ולכן כדי להכשיר את הכיור לא די לנקותו, אלא יש להפליט את הטעם הבלוע בו על ידי עירוי מכלי ראשון. הכשרה על ידי עירוי אפשרית רק אם הכיור עשוי מתכת, אך אינה אפשרית אם הכיור עשוי חרסינה. בכיור עשוי חרסינה, על יוצאי אשכנז להקפיד שלא יגיעו לכיור מים חמים או מאכלים חמים בחום שהיד סולדת בהם במשך הפסח, כיוון שהם עלולים להפליט מהכיור את טעם החמץ¹⁵.

12. אור לציון חלק ג פרק י שאלה יא.

13. אור לציון חלק ג פרק י שאלה יא, עיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קנא. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ה סעיף סד. ועיין אור לציון שם, שאף שכיר עשוי בדרך כלל מחרסינה שדינה כחרס, יש תועלת בהכשרת הכיור על ידי עירוי, הטעם לכך הוא שרק קליפתו החיצונית של הכיור בולעת טעם, כיוון שבליעת הטעם היא על ידי עירוי, שנתון טעם רק בשיעור מועט, והיות וקליפתו החיצונית של הכיור עשויה מחומר שאינו חרס, לכן עירוי יועיל להפליט את הטעם הבלוע בו, ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ה סעיף סד, שאפשר להכשיר כיור מחרסינה על ידי עירוי, כיוון שהכיור בולע טעם חמץ שנפגם על ידי חומרי הניקוי.

14. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קנא.

15. חוט שני עמ' קלב.

ויש מיוצאי אשכנז ומיוצאי ספרד שמחמירים ומכשירים את הכיור על ידי עירוי, ונוסף על כך מניחים בתוכו כיור קטן מפלסטיק, כדי שכלי הפסח לא יבואו במגע עם כיור החרסינה¹⁶.

דין המסננת שבכיור כדין הכיור. למנהג יוצאי ספרד די לנקותה¹⁷, ולמנהג יוצאי אשכנז יש להכשירה על ידי עירוי¹⁸, אך כיוון שקשה לנקותה, יש לקנות מסננת חדשה מיוחדת לפסח¹⁹.

ברזים

את הברזים יש לנקות, ולאחר מכן להכשיר על ידי עירוי, מחשש שבמשך השנה נשפך עליהם חמץ חם²⁰.

שולחן מטבח

שולחן מטבח שמקפידים לאכול עליו רק כאשר הוא מכוסה במפה, די לנקותו היטב ואין צורך להכשירו, כיוון שהחמץ אינו נוגע בו²¹.

שולחן מטבח שאוכלים עליו בלי מפה, מניחים עליו חמץ, ופעמים שנשפך עליו חמץ חם. לדעת יוצאי ספרד די לנקותו, כיוון שהשימוש הרגיל בשולחן הוא בחמץ קר, והכשרת כלי היא לפי רוב שימוש. אמנם גם יוצאי ספרד נוהגים להחמיר, ולהכשיר אותו על ידי עירוי מכלי ראשון, כדי להפליט את

16. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ה סעיף סד, אשרי האיש פרק נג אות לז, מבית לוי פסח עמ' כה, בשם הגר"ש וזנר. ועיין אשרי האיש פרק נג סעיף לז, שגם כאשר מניחים בתוך כיור החרסינה, כיור קטן מפלסטיק, יש להיזהר שכיוור החרס לא יתמלא במים חמים ויבליע טעם בכיור הפלסטיק ובכלים שבתוכו.

17. ילקוט יוסף (תש"פ) פסח חלק ב עמ' תי'.

18. הכשרת המטבח (שימל) עמ' רח.

19. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ילקוט יוסף (תש"פ) פסח חלק ב עמ' תי' יש נוהגים. ועיין קובץ מבית לוי פסח עמ' כה, שטוב לשפוך חומר כימי חריף לצינור הניקוז שתחת המסננת, כדי לפגום את החמץ שעלול להיות שם.

20. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ה סעיף צו, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

21. כף החיים תנא רלג, עיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קנט.

פרק ב - הכשרת המטבח וכליו

הטעם הבלוע בו²². ואם יש חשש ששפיכת מים חמים על השולחן תקלקל אותו, די לכסות את השולחן במפה אטומה²³.

כאמור לעיל, יוצאי אשכנז נוהגים כדעת הרמ"א, שהכשרת כלי נקבעת על פי השימוש החמור בכלי, ולכן שפיכת מים חמים על השולחן הכרחית לדעתם. יתרה מכך, יוצאי אשכנז חוששים לדעת הפוסקים שחתיכת מאכל חמה ('דבר גוש') נחשבת ככלי ראשון, כיוון שחתיכת המאכל אוצרת בתוכה את חומה, ולכן לדעתם שפיכת מים חמים מכלי ראשון לא תועיל להפליט מהשולחן את הטעם שנבלע בו מדבר גוש שהונח עליו. כדי להפליט טעם זה, יש להגביר את חום המים לפני שהם פוגעים בשולחן, ולשפוך את המים על אבן מלובנת. כך יתחממו המים מהאבן ויישפכו על השולחן כאשר הם רותחים²⁴. כאמור לעיל, אפשר להמיר את שפיכת המים על אבן מלובנת בשפיכת מים חמים מתוך קומקום רותח²⁵.

יש הנוהגים לצפות את השולחן ולפרוש מפה מעל הציפוי, והנוהגים כן אינם צריכים להכשיר את השולחן על ידי עירו²⁶.

מפות שולחן

מפות שולחן מתלכלכות מחמץ שמונח עליהן, והן גם בולעות טעם מחמץ שנופל עליהן, ולכן יש לכבסן עם חומרי ניקוי במים חמים²⁷, וכיבוס זה מנקה

22. שו"ע תנא כ, וכף החיים תנא רלג, וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' קנט. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ה סעיף ס, שנסוף לעירו, טוב לכסות את השולחן בכיסוי. ועיין אגרות הראשון לציון פסח עמ' רלב, שדין מגש של כיסא תינוק כדין שולחן.

23. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קנט, אור לציון חלק ג פרק י שאלה י. ועיין קובץ מבית לוי פסח עמ' ל, שהמפה צריכה להיות אטומה, שרטיבות לא תעבור דרכה.

24. עיין משנ"ב תנא קיד. ועיין משנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תנא קיד, שיוצאי ספרד אינם חוששים לכך, כיוון שיש סוברים שמאכלים חמים אינם נחשבים ככלי ראשון מבחינה הלכתית.

25. עיין הליכות שלמה פרק ג דבר הלכה יח, עיין אשרי האיש פרק נג אות לד.

26. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין לבושי עד עמ' תרנז, שכעין זה נהגו בביתם של הגרש"ז אוירבך ושל הגרי"ש אלישיב.

27. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קס, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ה סעיף סג, עיין אשרי האיש

אותן ומפליט את טעם החמץ הבלוע בהן²⁸.

חצובה

מעיקר הדין, לא צריך להכשיר את החצובות לפסח, כיוון שכלים הנוגעים זה בזה ללא נוזל ביניהם אינם מבליעים טעם מזה לזה, ולכן החצובה אינה בולעת טעם של חמץ מסירי החמץ המונחים עליה. וגם אם תבשיל של חמץ גלש ונשפך על החצובה, האש שורפת אותה²⁹. זהו הטעם לכך שכל השנה גילים לבשל על אותן חצובות גם תבשילים חלביים וגם תבשילים בשריים, ואין מכשירים אותן בין שימוש לשימוש³⁰. אמנם בפסח מחמירים יותר וחוששים שמא החמץ לא נשרף מיד, והוא נתן טעם בחצובה, ואם יגלוש בפסח תבשיל מהסיר על החצובה, הוא יעביר את טעם החמץ מהחצובה לסיר³¹. לכן מכשירים את החצובות בליבון, אך מסתפקים בליבון קל, כיוון שההכשרה אינה נדרשת מעיקר הדין³². ואפשר לצפות את החצובה בנייר

פרק נג אות יח, קובץ מבית לוי פסח עמ' ל, בשם הגר"ש ווזנר. ועיין הלכות חגים שם, וקובץ מבית לוי שם, שיש לכבסן במים רותחים, ועיין חזון עובדיה שם, ואשרי האיש שם, שדי לכבסן בחום בשעור שהיד סולדת בו. ועיין אור לציון חלק ג פרק י שאלה י.

28. עיין בית יוסף יורה דעה סימן קכא: "מפות שנפל עליהם רותח של איסור כשמגעילן מכניסן בכלי שני ודי, כי כמה פעמים מגעילין אותן ומדיחין אותן ומכין אותן כמה הכאות וכל זה יועילם כמו הגעלה אחת בכלי ראשון".

29. משנ"ב תנא לד, ואגרות משה יורה דעה חלק א סימן נט. ועיין קובץ מבית לוי פסח עמ' כז הערה ז, בשם הגר"ש ווזנר, שדברי המשנ"ב לא נאמרו בחצובות שבזמננו, שמסגרת החצובה אינה מעל האש, ועיין אגרות משה יורה דעה חלק א סימן נט, ואורח חיים חלק א סוף סימן קכד, וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' קלה הערה יז, שחולקים. ועיין חוט שני פסח עמ' קכב אות א.

30. כף החיים תנא עד, אגרות משה יורה דעה חלק א סימן נט.

31. אור לציון חלק ג פרק י הערה ג. ועיין מאמר מרדכי תנא יא, שהחשש הוא שמאכל ייפול על החצובה ויבלע טעם חמץ.

32. רס"א תנא ד, ומשנ"ב שם לד. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ה סעיף עח, ואור לציון חלק ג פרק י הערה ג, שגם יוצאי ספרד מחמירים בזה כדעת הרמ"א. ועיין אור לציון שם, שמחמיר וסובר שיש ללבן את החצובה בליבון חמור, ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קלז, שחולק וסובר שאפשר להכשיר את החצובה על ידי עירוי מים רותחים מכלי ראשון עליה. ועיין חקת הפסח (פרץ) עמ' נג, בשם הגר"ח פ"ש שיינברג, שאפשר להדליק את להבות הגז, להניח עליהן

פרק ב - הכשרת המטבח וכליו

כסף עבה שאין חשש שיקרע במשך הפסח, במקום להכשיר אותה על ידי ליבון קל³³. ורצוי להחמיר ולהכשיר גם על ידי ליבון קל וגם על ידי כיסוי בנייר כסף³⁴.

את מושב הכריים (המשטח שעליו מונחים מבערי האש) יש לנקות, ויש מחמירים גם לכסות אותו בנייר כסף³⁵.

כיריים קרמיות

כיריים קרמיות הן כיריים בעלות גוף חימום חשמלי המכוסה במשטח זכוכית, שעליו מניחים את הסירים. כמבואר לעיל, השלחן ערוך והרמ"א נחלקו בדין כלי זכוכית. לדעת השלחן ערוך, כלי זכוכית אינם בולעים טעם, כיוון שזכוכית הוא חומר חלק וקשה, וכן מנהג יוצאי ספרד; ולדעת הרמ"א, כלי זכוכית בולעים טעם, ואי אפשר להוציא טעם זה על ידי הגעלה, וכן מנהג יוצאי אשכנז. לכן יוצאי ספרד אינם צריכים להכשיר את משטח הזכוכית של כיריים קרמיות, והם יכולים להסתפק בניקיון³⁶, אך יוצאי אשכנז אינם יכולים להשתמש בכיריים קרמיות, כיוון שלפי מנהגם, לא ניתן להוציא את טעם החמץ הבלוע במשטח הזכוכית³⁷.

פח מתכת ('בלער') או נייר כסף עבה, וכך החום לא יתפזר והחצובות תתלבנה ליבון קל. ועיין אור לציון חלק ג פרק י הערה ג ד"ה ולענין, וחוט שני עמ' קכג אות ו, שאין צורך להכשיר את המבערים שמהם להבות האש יוצאות, כיוון שאינם נוגעים בסירים, והם גם חמים מאוד, ועיין קובץ הלכות לגר"ש קמיעצקי פרק יא סעיף כה, שאת הכפתורים של כירי הגז די לנקות, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

33. עיין אור לציון חלק ג פרק י שאלה ג, עיין אשרי האיש פרק נג אות לה, חוט שני פסח עמ' קכג, סידור פסח כהלכתו פרק ח סעיף ד עמ' קל. ועיין חוט שני שם, ואשרי האיש פרק נג אות לה, וקובץ מבית לוי פסח עמ' כז, בשם הגר"ש וזנר, שכדאי לקנות חצובות מיוחדות לפסח.

34. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ה סעיף עח: טוב, עיין קובץ מבית לוי פסח עמ' כז, בשם הגר"ש וזנר, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

35. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין אשרי האיש פרק נג אות לה, שכתב כעין זה.

36. אגרות הראשון לציון פסח עמ' רלב.

37. הליכות שלמה פרק ג סעיף ג, אגרות הראשון לציון פסח עמ' רלב. ועיין הליכות שלמה שם דבר הלכה ה, ששמעו שהאוכל הנשפך עליהן אינו נשרף מיד, ויש להכשירן על ידי ליבון חמור.

ויש מקילים ליוצאי אשכנז להכשיר את הכיריים על ידי הדלקתן לחומן המירבי, ושפיכתם מים חמים עליהן כיוון שבשעת הדחק ניתן לסמוך על דעת הסוברים שאפשר להפליט טעם חמץ מכלי זכוכית על ידי הגעלה, ושפיכת מים רותחים על הכיריים בעודן לוחטות נחשבת כהגעלה³⁸.

כיריים אינדוקציה

כיריים אינדוקציה פועלות על ידי השראה מגנטית. בכיריים אלו ישנו אלקטרו-מגנט המייצר שדה מגנטי משתנה. כאשר מניחים בתחום אזור ההשפעה של השדה המגנטי סיר עם בסיס מתכתי שמתאים לפעולת האינדוקציה, משרה השדה המגנטי זרם חשמלי, הידוע בתור זרם מערבולת, בבסיס המתכתי המיוחד של הסיר, ומחמת תנועת האלקטרונים המואצת והתנגדות המתכת אליהם, מתחמם הסיר ומעביר את החום לאוכל המתבשל בו. כיריים אלו יכולות לגרום אך ורק לחימום של מוצרי מתכת מסוימים, ולא של כל חומר אחר, ולכן משטח הזכוכית המפריד בין האלקטרו-מגנט לבין סיר הבישול אינו מתחמם על ידי הכיריים, אלא רק על ידי הסיר, שמחמם אותו. לכן בשונה מכיריים רגילות, שחמץ שנשפך עליהן נשרף על ידי חום האש, בכיריים אינדוקציה החמץ שנשפך עליהן אינו נשרף³⁹.

כמבואר לעיל, השלחן ערוך והרמ"א נחלקו בדין כלי זכוכית. לדעת השלחן ערוך, כלי זכוכית אינם בולעים טעם, כיוון שזכוכית הוא חומר חלק וקשה, וכן מנהג יוצאי ספרד, ולדעת הרמ"א כלי זכוכית בולעים טעם, ואי אפשר להוציא טעם זה על ידי הגעלה, וכן מנהג יוצאי אשכנז. לכן יוצאי ספרד אינם צריכים להכשיר את משטח הזכוכית של כיריים אינדוקציה, והם יכולים להסתפק

38. כן שמענו מהגר"י אריאל שליט"א, ועיין שו"ת מעשה חושב חלק ו' סימן י' אות ב, שכתב כעין זה, והוסיף שיש להזהר שלא יגלוש אוכל מהסירים על הכיריים במשך חג הפסח. זאת כיוון שיש סוברים שהכשרת הכיריים באופן זה אינה מועילה להוציא את טעם החמץ הבלוע בהם. והקפדה על כך שמשטח הכיריים יהיה יבש תבטיח שטעם חמץ לא יעבור מהכיריים לסירים. שכן כלים הנוגעים זה בזה ללא נזל ביניהם, אינם מעבירים טעם מזה לזה.

39. הגר"י הלפרין קובץ מוריה גיליון תלג-תלה (ניסן תשע"ט) עמ' רג.

בניקיונו⁴⁰, אך יוצאי אשכנז אינם יכולים להשתמש בכיריים אינדוקציה, כיוון שלפי מנהגם, לא ניתן להוציא את טעם החמץ הבלוע במשטח הזכוכית⁴¹.

פתרון אפשרי ליוצאי אשכנז הוא להפריד בין הסיר לבין הכיריים במשטחים כשרים לפסח שאינם חוסמים את פעילות האינדוקציה. לשם כך אפשר להשתמש במשטחי סיליקון, המשמשים בדרך כלל כמשטחי הנחת סירים חמים על השיש. משטחים אלו אינם חוסמים את פעילות האינדוקציה כאשר עוביים אינו עולה על חמישה מילימטר, וניתן להניחם על משטח הכיריים ולבשל עליהם בסירי אינדוקציה. דרך נוספת היא להשתמש ב'תואמי אינדוקציה', שהם סירי מתכת בעלי דפנות נמוכות, שבסיס המתכת שבתחתיתם מתאים לפעילות אינדוקציה. סירים אלו נועדו מלכתחילה לאפשר בישול על הכיריים גם בסירים רגילים, שאין להם את התחתית המיוחדת שעליה פועלת האינדוקציה. בתוך תואמי האינדוקציה מניחים את הסירים הרגילים, והם מתחממים כיאות דרך תואמי האינדוקציה ומבשלים את האוכל. לקראת פסח יש להניח את כל סירי הפסח המיוחדים, בתוך תואמי אינדוקציה חדשים כשרים לפסח⁴².

כאשר פתרונות אלו מורכבים, יוצאי אשכנז יכולים להכשיר את הכיריים על ידי עירוי מים רותחים מכלי ראשון, כיוון שבשעת הדחק יוצאי אשכנז נוהגים להכשיר כלי זכוכית⁴³.

תנור אפייה

תנור אפייה בולע טעם חמץ בשתי דרכים – על ידי אדים שיוצאים ממיני המאפה שאופים בו, ועל ידי אוכל שנשפך או ניתן על דפנות התנור, ונחלקו

40. אגרות הראשון לציון לרב יצחק יוסף, פסח עמ' רלא.

41. אהל יעקב (סקוצילס) הגעלת כלים עמ' תקטו הערה יט, בשם הגרש"ז אוירבך, הגר"מ אליהו, הגר"ש ווזנר ובעל שו"ת שבט הקהתי.

42. הגר"י הלפרין קובץ סוריה גיליון תלג-תלה (ניסן תשע"ט) עמ' רג. ועיין שם, כיצד ניתן להכשיר את הכיריים כאשר פתרונות אלו אינם אפשריים.

43. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

הפוסקים בדרך הכשרתו. יש סוברים שדרך הכשרת תנור היא בליבון חמור⁴⁴, ושני טעמים לכך: טעם אחד הוא שהאוכל שנופל על קרקעית התנור נותן טעם בקרקעית התנור ללא נזל⁴⁵. וטעם שני הוא שהטעם הנבלע מהאדים שיוצאים ממני המאפה, נחשב לטעם שנבלע ללא נזל, כיוון שמקור האדים במאפים יבשים⁴⁶. לפי דעה זו, לא ניתן להכשיר תנור לפסח, כיוון שהכשרתו על ידי ליבון חמור תקלקל אותו.

אך דעת רוב הפוסקים שאפשר להכשיר תנור אפייה על ידי חימום התנור לחום המירבי⁴⁷, וכמה טעמים לכך. טעם ראשון הוא שהטעם הנבלע מאדים שיוצאים ממני מאפה נחשב כטעם שנבלע על ידי נזל, וכלל בידינו שדבר שהכשרתו היא על ידי הגעלה, אפשר להכשירו בליבון קל⁴⁸. טעם שני הוא שאף אם בליעת האדים נחשבת כבליעה ללא נזל, יש סוברים שכאשר ידוע מהי מידת החום שבה נבלע טעם החמץ, די להכשיר את התנור באותה מידת חום, ואין צורך להכשיר את התנור על ידי חום כזה שיינתזו ממנו ניצוצות⁴⁹. וטעם שלישי הוא שיש ראשונים הסוברים שגם דבר שבלע טעם חמץ ללא נזל, הכשרתו היא על ידי הגעלה או ליבון קל. ואף שהשלחן ערוך לא פסק כדעה זו, ראויה דעה זו להצטרף לטעמים האחרים⁵⁰. ואף שהתנור בולע טעם חמץ מאוכל שנספך עליו או ניתז על דפנותיו, ואוכל זה נבלע ללא נזל, הבליעה מהשימוש הרגיל בתנור היא בליעה על ידי אדים, והכשרת כלי היא לפי שימושו הרגיל. וגם יוצאי אשכנז, שבדרך כלל מחמירים להכשיר כלי לפי

44. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ה סעיף עג, אור לציון חלק ג פרק י הערה ב, שו"ת משנה הלכות חלק טו סימן קסג.

45. שו"ת משנה הלכות שם, ועיין שם שחידש שאין זה נחשב כמיעוט השימוש, כיוון שהדבר מצוי בדרך השימוש הרגילה.

46. שו"ת משנה הלכות שם, אור לציון חלק ג פרק י הערה ב.

47. הליכות שלמה פרק ג סעיף ב, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קלב, עיין אהל יעקב (סקוצ'ניס) הגעלת כלים עמ' תקז, בשם הגר"א קוטלר. עיין קיצור שלחן ערוך (פויפר) בשר בחלב חלק ב קונטרס הביאורים סימן ה.

48. הליכות שלמה פרק ג דבר הלכה ד, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קלב.

49. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קלג.

50. עיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קלב.

צורת השימוש החמורה, מקילים ומכשירים כלי לפי רוב שימוש, כאשר לא ניתן להכשירו לפי צורת השימוש החמורה⁵¹. אך יש לכסות את דלת התנור בנייר כסף, כיוון שיש פירורים בין הזכוכית לדפנות דלת התנור, ואי אפשר להוציאם או לפוגמם⁵².

מלבד החמץ הבלוע בדפנות התנור, יש בתנור פירווי חמץ ושומן שדבוק בדפנותיו. חימום התנור לחומו המירבי אינו מועיל לסלק חמץ זה, ולכן לפני הכשרת התנור, יש להסיר את השומן הדבוק בדפנות התנור בעזרת חומר ניקוי מתאים, ולנקות את התנור היטב מכל פירווי החמץ המצויים בו. פירווי חמץ שקשה להגיע אליהם, אפשר לפוגמם בעזרת חומר כימי חריף⁵³. לאחר ניקוי התנור, יש להמתין עשרים וארבע שעות, ולהפעיל את התנור לחומו המירבי למשך כשעה, ואז התנור מוכשר⁵⁴.

כיוון שיש חששות שונים בהכשרת תנור, מומלץ לקנות תנור מיוחד לפסח, ומי שאין בידו אפשרות לעשות כן, רשאי לסמוך על דעת המקילים ולהכשיר את התנור לפסח, כפי המבואר לעיל⁵⁵.

51. סידור פסח כהלכתו פרק ח הערה 7. ועיין שם טעמים נוספים לכך שיוצאי אשכנז יכולים לסמוך על הכשרת התנור לפי רוב שימוש.

52. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין קובץ מבית לוי פסח עמ' כח, בשם הגר"ש וזנר, שאם דלת התנור היא מזכוכית, יוצאי אשכנז אינם רשאים להכשיר את התנור לפסח, ועיין הערת הגר"י אריאל שליט"א בשו"ת מבשן אשיב חלק א סימן יג עמ' 158, שאף שיוצאי אשכנז מחסירים שלא להכשיר כלי זכוכית על ידי הגעלה, אין הם מחמירים כן בכלים שאין מניחים בהם אוכל, ועיין פסקי תשובות סימן תנא הערה 349, שיש אחרונים הסוברים שגם למנהג יוצאי אשכנז, ניתן להכשיר זכוכית חסית אש על ידי הגעלה.

53. סידור פסח כהלכתו פרק ח סעיף ג. ועיין אור לציון חלק ג פרק י הערה ב, שקשה לנקות את התנור כראוי, ולכן יש להיזהר בדבר הרבה. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ה סעיף עג, וקובץ מבית לוי פסח עמ' לא, שלכן אין להכשיר תנור, כיוון שקשה לנקותו כראוי.

54. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קלב, וסידור פסח כהלכתו פרק ח הערה 8. ועיין חזון עובדיה שם, שהטעם שצריך להמתין עשרים וארבע שעות לפני הכשרת התנור הוא כדי שהטעם הבלוע בתנור יהיה טעם פגום, והחשיבות בכך היא שטעם פגום אוסר רק מדרבנן, ובאיסור דרבנן אפשר לסמוך על סברות ההיתר הנ"ל.

55. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שאפשר לנקות 'טוסטר אובן' גדול, שדי בו לשימוש של שבעה ימים. ועיין הליכות שלמה פרק ג הערה 8: מי שהאפשרות בידו לייחד תנור אפיה עבור פסח בלבד, תבוא עליו ברכה.

תבניות של תנור בולעות טעם חמץ ללא נזל, ויש להכשירן על ידי ליבון חמור⁵⁶.

תנור פירוליטי

תנור פירוליטי הוא תנור שיש בו תוכנית לניקוי עצמי, על ידי חימומו לחום של כחמש-מאות מעלות. בחום זה, כל הלכלוכים והשומנים הדבוקים בתנור נשרפים והופכים לאבקה דקה. חום של כחמש-מאות מעלות נחשב כליבון חמור, ולכן אפשר להכשיר תנור זה לפסח על ידי חימומו לחום המירבי⁵⁷. ויש מחמירים שלא להכשיר תנור פירוליטי לפסח⁵⁸, כיוון שחום התנור בפינות של צידי דלת התנור אינו גבוה בשיעור של כחמש-מאות מעלות, אלא רק בשיעור של כמאתיים עשרים מעלות, בשל מסגרת גומי המותקנת סביב הדלת, לשם בידוד התנור מסביבתו החיצונית⁵⁹. ולכן המכשירים תנור זה, יכסו את הדלת בנייר מתכת. וכאמור לעיל, הדרך המומלצת למי שיש בידו אפשרות היא לקנות תנור מיוחד לפסח⁶⁰.

מיקרוגל

כאשר מחממים חמץ במיקרוגל, האדים העולים מהחמץ מבליעים טעם של חמץ בדפנות המיקרוגל. מלבד החמץ הבלוע בדפנות המיקרוגל, יש בו גם פירורים ולכלוכים של חמץ. כדי להכשיר את המיקרוגל לפסח, יש לנקות אותו מפירורי החמץ ומלכלוכי החמץ המצויים בו, לחכות עשרים וארבע

56. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין קובץ מבית לוי פסח עמ' כח, בשם הגר"ש ווזנר, שחולק וסובר שקשה מאוד להכשיר תבניות אפיה.

57. הכשרות (פוקס) פרק א סעיף מד, בשם גדולי ההוראה, הכשרות למעשה (פנחסין) עמ' קכא, בשם הגר"מ פיינשטיין. ועיין יסודי ישרון חלק ו עמ' קנט.

58. מבית לוי פסח עמ' כח, בשם הגר"ש ווזנר, פסקי תשובות תנא הערה 55: המחמירים על עצמם, כשרות הכלים עמ' תיד.

59. כשרות הכלים שם.

60. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

שעות⁶¹, ולהפליט את טעם החמץ הבלוע בדפנותיו, ונחלקו הפוסקים באיזו דרך ניתן לעשות זאת. יש סוברים שניתן להפליט את טעם החמץ הבלוע בדפנות המיקרוגל על ידי חימום מים במיקרוגל למשך כמה דקות, עד שהמיקרוגל יתמלא באדים. לפי דעה זו, טעם שנבלע בכלי על ידי אדים, יכול להיפלט מהכלי על ידי אדים⁶². ויש חולקים וסוברים שטעם שנבלע בכלי על ידי אדים, אינו יכול להיפלט מהכלי על ידי אדים אלא רק על ידי הגעלה, ומכיוון שהגעלת המיקרוגל תקלקל אותו, לא ניתן להכשירו לפסח⁶³. להלכה, אפשר לסמוך על דעת המקילים, אך עדיף לכסות את האוכל שמחממים במיקרוגל בפסח בשני כיוונים, כדי שהאדים לא יבואו במגע עם דפנות המיקרוגל, ויחזרו וייתנו טעם באוכל⁶⁴.

צלחת המיקרוגל עשויה בדרך כלל מזכוכית. יוצאי ספרד יכולים להסתפק בניקיונה, ויוצאי אשכנז צריכים להכשיר אותה על ידי הגעלה⁶⁵. ואף שיוצאי אשכנז מחמירים שלא להכשיר כלי זכוכית על ידי הגעלה, הם מחמירים כן בכלים שמניחים בהם אוכל, אך אין הם מחמירים כן בצלחת מיקרוגל, שאין מניחים עליה אוכל. והרוצה להדר ולכסות את הצלחת בקרטון,

61. משנ"ב תנב כ, סידור פסח כהלכתו פרק ז הערה 4.

62. עיין שמעתתא דמשה שמועות משה סימן תנא אות ט, בשם הגר"מ פיינשטיין, עיין שו"ת להורות נתן חלק ז סימן סב אות ו, שו"ת מנחת חן (אהלבוים) חלק א סימן כח סוף פרק ד (ועיין פרי חדש יורה דעה סימן קכא סוף ס"ק טו). ועיין אור לציון חלק ג פרק י סוף הערה יא, שנטה לדעה זו, וסיים: "ולמעשה צ"ע". ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) פסח חלק ב עמ' שסח, שהקל כדעה זו רק אם רוב השימוש במיקרוגל הוא באופן שהדפנות אינן מתחממות בשיעור שהיד סולדת בו. ועיין שו"ת גבורות אליהו אורח חיים סימן קמ, ולבושי עז תערובות עמ' תרסח.

63. אשרי האיש פרק נג אות טו, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ה סעיף עז, עיין חוט שני עמ' קיז, שו"ת חשב האפוד (פדווא) חלק ג סימן פח, עיין קובץ מבית לוי פסח עמ' כח, בשם הגר"ש ווזנר, תשובות והנהגות כרך ב סימן ריב, אהל יעקב (סקוצ'ילס) הגעלת כלים עמ' תקיא, בשם הגר"י פישר. ועיין הלכות חגים שם, שבשעת הדחק אפשר להכשיר מיקרוגל כפי הדעה המקלה, אך יש לחסם בו מאכלים רק כשהם נתונים בכלי סגור.

64. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) פסח חלק ב עמ' שסח, שכתב כעין זה.

65. הגר"י אריאל שליט"א בשו"ת מבשן אשיב חלק א סימן יג עמ' 158. ועיין אגרות הראשון לציון פסח עמ' רלז, שכתב כעין זה.

תבוא עליו ברכה⁶⁶.

מיקרוגל שדפנותיו עשויות מחרסינה או מפורצלן, אי אפשר להכשירו⁶⁷.

מחבת

הכשרת מחבת לפסח תלויה בסוג השימוש במחבת. מחבת שמטגנים בה חמץ בשמן עמוק, יש להכשירה בהגעלה, כיוון שבליעת החמץ היא על ידי נוזל⁶⁸. אך מחבת שמטגנים בה חמץ ומורחים עליה מעט שמן רק כדי שהאוכל לא יידבק למחבת, יש להכשירה על ידי ליבון חמור, כיוון שכמות שמן כה מועטה אינה מחשיבה את הבליעה כבליעה על ידי נוזלים⁶⁹. מחבת שמטגנים בה חמץ בשמן בשיעור שהשמן רוחש, נחלקו בדינה הראשונים⁷⁰. יש סוברים שיש להכשירה על ידי ליבון, כיוון שמצוי הדבר שהשמן מתאדה ונשרף, והמחבת בולעת חמץ ללא כל נוזל⁷¹. ואף לסוברים שבדרך כלל הכשרת כלי היא לפי שימושו הרגיל, והשימוש הרגיל במחבת הוא בטיגון עם שמן, אידיוי השמן הוא דבר מצוי, ויש לחשוש ל⁷². ויש חולקים וסוברים שאפשר להכשיר את המחבת על ידי הגעלה, כיוון שגם אם השמן שעל המחבת מתאדה, השמן הספוג באוכל אינו מתאדה והוא מרכז את הבליעה⁷³.

להלכה, נחלקו בדבר השלחן ערוך והרמ"א. לדעת השלחן ערוך, הלכה כדעה המקילה, ואפשר להכשיר מחבת על ידי הגעלה⁷⁴, וכן נוהגים יוצאי

66. הגר"א אריאל שליט"א בשו"ת מבשן אשיב חלק א סימן יג עמ' 158.

67. עיין שו"ת להורות נתן חלק ז סימן סב אות ו, אהל יעקב (סקוצליס) הגעלת כלים עמ' תקיא. ואם דפנות המיקרוגל עשויות מאמייל, דינו ככלי אמייל, שדינם התבאר בפרק הקודם.

68. עיין משנ"ב תנא סה, והכשרות (פוקס) פרק ו הערה ק"ח.

69. משנ"ב תנא סה. ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קלד.

70. עיין שו"ע הרב תנא לו.

71. תורת הבית הארוך בית ד שער ד דף לה עמוד א.

72. פרי מגדים סימן תנא אשל אברהם ס"ק כב.

73. רא"ש פסחים פרק ב סימן ז.

74. שו"ע תנא יא. ועיין שו"ע יורה דעה קכא ד, שמחבת שבלעה איסור, הכשרתה היא על ידי ליבון, ועיין ביאור הגר"א שם ס"ק ט, שהטעם לכך שבהלכות פסח השלחן ערוך הקל שאפשר להכשיר מחבת על ידי הגעלה, הוא משום שיש ראשונים הסוברים שגם כלים שבלעו חמץ

פרק ב - הכשרת המטבח וכליו

ספרד⁷⁵. אך הרמ"א חולק וסובר שאף שמעיקר הדין הכרעת השלחן ערוך נכונה, נוהגים לכתחילה להחמיר ולהכשיר את המחבת על ידי ליבון. עם זאת, כיוון שהצורך ללבן את המחבת הוא חומרה שאינה מעיקר הדין, בעניין זה אפשר לסמוך על הדעה הסוברת שליבון קל נחשב כליבון, ודי ללבן את המחבת בליבון קל⁷⁶. ויש מיוצאי ספרד הנוהגים בעניין זה כרמ"א, ומכשירים מחבת בליבון קל⁷⁷.

מחבת טפלוך לא ניתן להכשיר, כיוון שהכשרתה היא על ידי ליבון חמור, שכן משתמשים בה ללא נוזלים, אך ליבון חמור עלול לקלקל את ציפוי המחבת; וכלל בידינו שאין להכשיר כלי שהכשרתו עלולה לקלקל אותו, שמא יחוסו עליו ולא יכשירו אותו כראוי⁷⁸.

פּלטה של שבת

נוהגים להכשיר את הפלטה על ידי חימומה לחום המירבי, וציפוי בנייר כסף⁷⁹.

מַחֵם

מחם המשמש לחימום מים, יש להכשירו על ידי הגעלה, כיוון שלפעמים

ללא נוזל, אינם צריכים הכשרה על ידי ליבון אלא על ידי הגעלה (עיין לעיל הכשרת המטבח וכליו פרק א הערה 51). ואף שאין הלכה כדבריהם, יש לצרף את סברתם לדעת הרא"ש, הסובר שהכשרת מחבת בהגעלה.

75. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קלח, אור לציון חלק ג פרק י שאלה ח.

76. רמ"א תנא יא, ופרי מגדים סימן תנא אשל אברהם ס"ק כב. ועיין רמ"א שם, שבדיעבד די בהגעלה.

77. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ה סעיף מה, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן ת סעיף מא. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות יד, שהחמיר להכשיר מחבת בליבון, תבוא עליו ברכה.

78. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ה סעיף מ, עיין קובץ מבית לוי חלק ז עמ' כג, סידור פסח כהלכתו פרק ח סעיף יב, בשם הגר"ש אלישיב, הגעלת כלים (סקוצילס) עמ' תלז.

79. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קלח, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ה סעיף פא, ואור לציון חלק ג פרק י שאלה ד, וחוט שני עמ' ככג אות ח.

מניחים על גביו חמץ, וטעם החמץ נבלע במכסה, והוא עובר על ידי האדים שבמחם, למים שבמחם ולדפנות המחם⁸⁰. ואף שמכסה המחם בולע טעם ישירות מהחמץ ללא נוזלים, די להכשירו בהגעלה כיוון שהמכסה מתחמם על ידי הנוזלים שבתוך המחם⁸¹. כאשר מכשירים את המחם יש למלא אותו במים עד שפתו העליונה ולהרתיח אותם, ואין צורך שהמים יגלשו על חלקו החיצוני של המחם, כיוון שכאשר משתמשים במחם אין ממלאים בו כל כך הרבה מים עד כדי כך שהם גולשים החוצה⁸².

מדיח כלים

כאשר מדיחים כלים במדיח כלים חשמלי, המדיח שוטף את הכלים במים חמים, וטעם החמץ שבמדיח נבלע בדפנותיו. יש סוברים שיש להכשיר את המדיח במים חמים המעלים בועות, דהיינו מים בחום של מאה מעלות, ומכיוון שחום המים המירבי שהמים מגיעים אליו במדיחים המצויים הוא חום של כשבעים וחמש מעלות, לא ניתן להכשירו⁸³. ויש סוברים שדי להכשיר

80. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שגם אם בדרך כלל אין מניחים על המכסה חמץ, לפעמים מניחים על המכסה חמץ ולא זוכרים, וכמו כן לפעמים יוצקים מים חמים לתוך תבשיל חמץ, ועיין אור לציון חלק ג פרק י שאלה ה, וש"ת דבר חברון אורח חיים סימן תפח, שנראה מדבריהם שאם ידוע שלא שמו על המחם חמץ, אין צריך לחשוש שמא שמו על המכסה חמץ והדבר נשכח. ועיין הליכות שלמה פרק ג דבר הלכה כא, והגעלת כלים פרק יג הערה שפה, בשם הגר"י וייס בעל המנחת יצחק והגר"ש ווזנר, שאין צורך להסיר את האבנית לפני הגעלת המחם, כיוון שגם אם ישנו פירור מתחת האבנית, הוא נפגם.

81. אור לציון חלק ג פרק י הערה ה, אהל יעקב הגעלת כלים (סקוצילס) עמ' תלב הערה סז, בשם הגר"א נבנצל והגר"ע אוירבך, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין אהל יעקב הגעלת כלים (סקוצילס) עמ' תלב הערה סז, בשם בעל שו"ת שבט הקהתי והגרמ"ש קליין, שחולקים וסוברים שיש להכשיר את המכסה על ידי ליבון.

82. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

83. עיין קובץ מבית לוי פסח עמ' כט אות ז, בשם הגר"ש ווזנר, קיצור שלחן ערוך הלכות בשר בחלב (פויפר) חלק ב - הכשרת כלים קונטרס הביאורים סוף סימן ז. ועיין שם ושם, שהמים החמים שבמדיח נחשבים כמים המתבשלים בכלי ראשון הנתון על האש, ולכן הכשרת המדיח צריכה להיות על ידי מים חמים המעלים בועות. ועיין אגרות משה יורה דעה חלק ג סימן כח ד"ה הנה בדבר, וש"ת אור לציון חלק ג פרק י הערה יא, שחולקים וסוברים שהמים החמים המצויים במדיח נחשבים כמים הניתנים בכלי ראשון ('עירו' מכלי ראשון), ועיין אגרות משה

את המדיח באותו חום שבו המדיח בלע את טעם החמץ, ולכן יש לנקות את המדיח, להמתין עשרים וארבע שעות מהשימוש האחרון, ולאחר מכן להפעיל את המדיח בתוכנית הניקוי שבה המים מתחממים בחום המירבי האפשרי⁸⁴.

מיקסר

כדי להכשיר מיקסר לפסח, יש לשים לב לשני עניינים העשויים למנוע את השימוש במיקסר בפסח: עניין ראשון הוא בליעת טעם חמץ בקערת הלישה ובמערבלים, ועניין שני הוא החשש שפירורי חמץ יעופו מתוך המנוע לתוך האוכל בפסח.

במיקסר לשים בצק, ומערבבים עיסות לעוגות. הבצקים והעיסות שלשים במיקסר קרים, אך כלים המיועדים לעריכת בצק ולישתו, בולעים טעם אף שהחמץ קר⁸⁵. לכן לא מספיק לנקות היטב את קערת המיקסר והמערבלים, אלא יש להוציא את טעם החמץ הבלוע בהם. לדעת השלחן ערוך יש להכשירם על ידי הגעלה⁸⁶, ולדעת הרמ"א, לכתחילה יש להכשירם על ידי

אורח חיים חלק ג סימן נח ד"ה הנה בדבר, שמן הדין אין צורך שהמים שמכשירים בהם את המדיח יעלו בועות, ודי להכשיר אותו במים חמים מעט יותר מרגילות השימוש, אך נוהגים שלא להסתפק במים שאינם מעלים בועות (עיין קיצור שלחן ערוך שם סימן ו ד"ה ומה שהוסיף, ולבושי עוז תערובות עמ' תרלה, שביארו מה המקור למנהג זה), ולכן יש להכניס למדיח ברזל מלובן, כדי שיעלה את חום המים לשיעור שהמים יעלו בועות. ועיין נטעי גבריאל פסח חלק ג שו"ת שבסוף הספר סימן ז, שהאריך לדון בעניין כלי שבלע חמץ בחום הנמוך מחום שבו מים מעלים בועות, אם די להגעילו במים החמים במידת החום שבו הוא בלע, או שיש להגעילו במים שמעלים בועות, ועיין שם שנחלקו בדבר האחרונים, ועיין שם עמ' תה, שבפסח יש להחמיר ולהגעיל את הכלי במים שמעלים בועות.

84. עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק פרק ה סעיף צ. ועיין שם שרצוי להחליף את המסננת ואת המגשים ששמים עליהם את הכלים. ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) פסח חלק ב עמ' שעד, שמקל יותר וסובר שמעיקר הדין די לנקות את המדיח, מכיוון שטעם החמץ שנבלע בו הוא טעם פגום מחמת חומרי הניקוי החריפים שניתנים במדיח, ועיין אור לציון חלק ג פרק י הערה יא, שכתב כעין זה, אך סיים: "ולמעשה צ"ע".

85. שו"ע תנא יז.

86. שו"ע תנא יז.

ליבון קל, ואם אי אפשר להכשירם על ידי ליבון, יש להכשירם על ידי הגעלה⁸⁷. הכשרת קערת המיקסר והמערבלים על ידי ליבון עלולה לקלקל אותם, לכן גם לדעת הרמ"א, אפשר להכשירם על ידי הגעלה⁸⁸.

העניין השני שמונע את השימוש במיקסר הוא החשש שפירורי חמץ יעופו מהמנוע של המיקסר לתוך האוכל. כאשר מערבלים קמח במיקסר, פירורי קמח ובצק מתעופפים ונכנסים למנוע. פירורים אלו עלולים לעוף החוצה מהמנוע, וליפול לתוך האוכל שמכנינים בפסח. לכן יש להבחין בין שני סוגים של מיקסר – סוג אחד שבו המנוע ממוקם מתחת לקערת הלישה, וסוג אחר שבו המנוע ממוקם מעל קערת הלישה. בסוג האחד, החשש שחמץ יעוף לתוך האוכל רחוק, ולכן סוג זה של מיקסר מותר בשימוש בפסח, ובלבד שינקו את המנוע עד כמה שניתן. בסוג האחר, החשש שפירורים יעופו לתוך האוכל גדול יותר, ולכן רצוי שלא להשתמש במיקסר מסוג זה בפסח. והרוצה להקל, רשאי להשתמש גם בסוג זה של מיקסר, ובלבד שינקה אותו היטב⁸⁹.

87. עיין רמ"א תנא יז, שלכתחילה אין להכשיר כלי לישה, ועיין משנ"ב שם ס"ק צד וס"ק צז, שהטעם לכך הוא שקשה לנקות אותם מחמץ המצוי בסדקים שבהם, ועיין משנ"ב שם צז, שככלי לישה שעשויים ממתכת חלקה אפשר להכשיר על ידי הגעלה (ועיין שם, שיש מחמירים גם בזה), ועיין רמ"א תנא טז, וביאור הלכה תנא יז ד"ה בפסח, שלכתחילה יש להכשיר כלי לישה על ידי ליבון, וכשהדבר אינו אפשרי, אפשר להסתפק בהגעלה.

88. שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן סו אות א.

89. שו"ת באהלה של תורה חלק ב סוף סימן סו, ועיין שם, שבעל נפש יחמיר ויקנה מערבלים חדשים, כיוון שיש סוברים שהכשרת כלי לישה היא על ידי ליבון. ועיין הלכות גחים לגר"מ אליהו פרק ה סעיף צב, וקובץ מבית לוי פסח עמ' ל, בשם הגר"ש וזנר, שכתבו כעין זה (מבלי לחלק בין סוגים שונים של מיקסר), ועיין מבית לוי שם, שהוסיף שיש לפתוח את המכשיר ולנקות את המנוע. ועיין אור לציון חלק ג פרק י שאלה ט, וילקוט יוסף (תש"פ) פסח חלק ב עמ' תכא, שחולקים וסוברים שאין להכשיר מיקסר שלשנו בו בצק, כיוון שלא ניתן לנקות אותו כראוי, וגם לא ניתן לאטום את פתחי האוורור של המכשיר כדי למנוע נפילת קמח לאוכל, כיוון שהדבר יזיק למכשיר. ועיין שו"ת דבר חברון סימן תפו, שמקל להכשיר מיקסר על ידי הגעלת כלי הלישה, וניקוי חיצוני של המיקסר.

שיניים תותבות

שיניים תותבות, יש סוברים שיש להגעילן, כיוון שאוכלים בהן חמץ חס⁹⁰. מהם שסוברים שיש להגעילן בכלי שני, כיוון שבליעת השיניים היא מכלי שני⁹¹, ומהם שסוברים שיש להגעילן בכלי ראשון, כיוון שלועסים בהן חתיכות מאכל חמות ('דבר גוש'), ולדעת חלק מהפוסקים, חתיכות מאכל חמות נחשבות ככלי ראשון⁹². ויש חולקים וסוברים שדי לנקותן ואין צורך להגעילן, וכמה טעמים לכך⁹³. טעם אחד הוא שרוב מאכלי החמץ שלועסים בשיניים התותבות הם מאכלים קרים, ולפי דעת השלחן ערוך, הכשרת כלי היא לפי רוב שימושן. טעם שני הוא שהאוכל החם שווה בפה זמן מועט, ויש סוברים שבזמן זה אין הוא מספיק לתת טעם בשיניים התותבות. וטעם שלישי, שהאוכל המגיע לשיניים הוא מכלי שני, ולדעת פוסקים רבים, אוכל הבא מכלי שני אינו מבליע טעם בכלים; ואף שאוכלים בשיניים חתיכות מאכל חמות, לדעת פוסקים רבים, חתיכות מאכל חמות אינן נחשבות ככלי ראשון⁹⁴.

90. הליכות שלמה פרק ג סעיף ו, שו"ת שבט הלוי חלק א סימן קמח, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ה סעיף קא, אשרי האישי פרק נג אות כד, שו"ת משנה הלכות חלק ג סימן נו. ועיין הליכות שלמה פרק ג דבר הלכה יב, ושו"ת משנה הלכות שם, ששיניים טבעיות ודאי שאינן צריכות הכשרה, כיוון שהן חלק מהגוף ויש בהם חיות, וחלקי גוף שיש בהן חיות אינם בולעים טעם. ועיין הליכות שלמה פרק ג סעיף ז, שאדם שיש לו סתימות בשיניים, ראוי שישתה לפני הפסח מעט מים חמים, שחומם הוא כחום המים שהוא רגיל לשתות כל השנה, ועיין ירושלים במועדיה פסח עמ' כט, שמי שיש לו סתימות בשיניים ראוי שלא יאכל חמץ חם בעשרים וארבע השעות שקודם זמן איסור אכילת חמץ. ועיין בנתיבות ההלכה גיליון כב עמ' 40, בשם בעל שו"ת משנה הלכות, שחולק וסובר שאין צריך להימנע מאכילת חמץ בעשרים וארבע השעות שקודם זמן איסור אכילת חמץ.

91. שו"ת שבט הלוי חלק א סימן קמח, שו"ת משנה הלכות חלק ג סימן נו. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ה סעיף קא, שיש לערות עליהן מים מכלי שני. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ד סימן עד, שאם אפשר להגעיל את השיניים התותבות, ראוי להגעילן.

92. הליכות שלמה פרק ג סעיף ו.

93. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קמה, אור לציון חלק ג פרק י שאלה טו, ציץ אליעזר חלק ט סימן כה. ועיין חזון עובדיה שם, וציץ אליעזר שם, שטוב לערות עליהן מים רותחים.

94. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קמה.

למעשה יש לחשוש לדעת המחמירים, אך די להכשיר אותן על ידי עירווי מכלי ראשון⁹⁵.

נפה

קשה מאוד לנקות נפה מכל פירורי החמץ המצויים בה, ולכן נהגו למכור אותה לגוי⁹⁶. ואף שבדרך כלל מומלץ שלא למכור כלי אוכל במכירת חמץ, אין מניעה ממכירת נפה לגוי. הטעם לכך שלא כדאי למכור במכירת חמץ כלי אוכל הוא שלדעת פוסקים רבים, מכירת הכלים מחייבת להטביל אותם במקווה לאחר הפסח, כיוון שלאחר הפסח קונים את הכלים בחזרה מהגוי, והדין הוא שכלי אכילה שנקנו מגוי צריכים טבילה. טעם זה שייך בכלי מתכת ובכלי זכוכית, החייבים בטבילה, אך נפה עשויה בדרך כלל מפלסטיק, וכלי פלסטיק פטורים מטבילה, ולכן אין מניעה ממכירת הנפה לגוי במכירת חמץ⁹⁷.

ברכונים

אין להשתמש בפסח בברכונים ובזמירונים שמשתמשים בהם כל השנה, כיוון שמצויים בהם פירורי חמץ, אלא יש לנקות אותם ולהצניע אותם עם כלי החמץ⁹⁸.

95. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

96. רס"א תנא יח, ומשנ"ב שם ק.

97. חוט שני עמ' קו אות כב.

98. אשרי האיש פרק נח אות ג. ועיין קובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק ו סעיף כא, ואהל יעקב (סקוצילס) פסקי הוראה עמ' קעח, בשם הגר"ע אוירבך, שאין למכור את הברכונים לגוי, כיוון שאסור למכור כתבי קודש לגוי.

פרק א בדיקת חמץ

הבדיקה והביטול

מהתורה, יש שתי דרכים אפשריות להימנע מאיסור 'בל יראה ובל ימצא'. דרך אחת היא לבער את החמץ מהבית בפועל, כלומר לרכז את כל החמץ הנמצא בבית, לבדוק שאין חמץ נוסף שמוסתר באיזה מקום, ולכלות את החמץ על ידי שרפתו. דרך שנייה היא לבטל את החמץ בלב, ולהפקירו. הפקרת החמץ מוציאה אותו מרשות האדם, וחמץ שאינו ברשותו של האדם, אין עוברים עליו ב'בל יראה ובל ימצא'. חכמים תיקנו שלא להסתפק בדרך אחת, אלא להימנע מן האיסור בשתי הדרכים: גם לבדוק ולבער, וגם לבטל.

הטעם לכך שחכמים לא הסתפקו בביטול החמץ בלב ובהפקרתו, הוא משום שהביטול אינו מוחשי אלא תלוי בדעת האדם, וייתכן שאדם לא יבטל את החמץ בכל ליבו. ועוד, שאם החמץ יישאר ברשותו של האדם בפסח, יש חשש שיבואו לאכלו בטעות. וכן הטעם לכך שחכמים לא הסתפקו בבדיקה ובביעור והצריכו גם לבטל את החמץ, הוא משום שהם חששו שאדם לא יבדוק כראוי, ותוך כדי הפסח ימצא חמץ, וישהה מלבערו, ויעבור על איסור 'בל יראה ובל ימצא'¹.

1. משנ"ב סימן תלא ס"ק ב וסימן תלד ס"ק ו.

זמן הבדיקה

בודקים את החמץ באור לארבעה עשר בניסן, כלומר בלילה שבין י"ג לי"ד בניסן. הטעם לכך שבודקים את החמץ בלילה ולא ביום הוא משום שבלילה אנשים מצויים בבתיהם; וגם משום שיש לבדוק את החמץ לאור הנר, כדי שניתן יהיה לראות אם יש חמץ במקומות מוסתרים וחשוכים, ואור הנר מאיר יפה יותר בלילה מאשר ביום². כדי שהבדיקה תוכל להיעשות כראוי וניתן יהיה להבחין בחמץ, יש לנקות את הבית לפני הבדיקה³.

מקומות החייבים בבדיקה

בדיקת החמץ צריכה להיות מקיפה ויסודית, כדי לוודא שלא נשאר בבית שום חמץ. לכן, אין להסתפק במציאת פתיתי החמץ שנוהגים לשים בפינות הבית, ולהסתובב בחדרי הבית עם הנר רק באופן סמלי, אלא יש לבדוק ביסודיות את כל המקומות שעלול להיות בהם חמץ. בכלל זה: ארונות מטבח, מקרר, מקפיא, כיסי בגדים ומעילים שלעתים מניחים בהם חמץ, מיטות, תיקים וילקוטים. פעמים שבמשך הבדיקה, מחפשים חתיכות קטנות של חמץ, ואין נותנים את הדעת לבדוק שלא נשארו בבית מוצרים שמכילים חמץ גמור, כבקבוקי בירה וויסקי.

ארונות ומגרות שניגשים אליהם תוך כדי הארוחה, ואפשר שהניחו בהם חמץ, גם הם צריכים בדיקה. וכן יש לבדוק את הרכב, כי פעמים רבות מכניסים בו חמץ. מחסן שמאכסנים בו דברי חמץ או שנכנסים אליו עם חמץ, גם הוא צריך בדיקה. בבית שיש בו ילדים קטנים, יש לבדוק מחמץ בכל מקום שהילדים עלולים להניח בו חמץ.

הצורך לבדוק אחר החמץ ביסודיות, כפי שמבואר כאן, הוא בבית שלא ניקו אותו ביסודיות לפני ליל בדיקת חמץ. בית שניקו אותו ביסודיות לפני ליל

2. משנ"ב תלא ג.

3. עיין רס"א תלג יא, ומשנ"ב שם.

בדיקת חמץ, כפי שמקובל לעשות בדרך כלל, בדיקתו שונה היא מן המבואר כאן, והיא תתבאר להלן.

לא רק את הבית יש לבדוק, אלא גם כל מקום שברשותו של האדם ויש חשש שהכניסו בו חמץ. לכן, אדם שיש לו משרד, חנות, מפעל, מרפאה וכיוצא בזה, צריך לבדוק אותם מחמץ. גם מקום ששייך לכמה אנשים חייב בבדיקה. לכן יש לבדוק חמץ בחדרי מדרגות של בניינים משותפים, בבתי כנסיות, במבני ציבור, בבתי ספר, בגנים ובמעונות⁴.

מרפסת פתוחה, חצר וגינה

מרפסת פתוחה, חצר וגינה, פטורים מבדיקת חמץ, מכיוון שגם אם היה בהם חמץ, סביר שעופות אכלו אותו. ואם יש בחצר מקומות מוסתרים שעופות אינם מגיעים לשם, יש לבדוק את המקומות הללו. אמנם אם ידוע שהיה חמץ בחצר, בגינה או במרפסת בליל י"ד בניסן, יש לבדוקם, משום שכאשר ידוע בוודאות שהיה חמץ במקום, אין סומכים על כך שהעופות אכלו אותו, שכן 'אין ספק מוציא מידי ודאי'⁵.

חמץ הקטן משיעור כזית

חמץ שאין בו שיעור כזית אך יש חשש שמא אדם יבוא לאוכלו, יש לבדוק אחריו, מכיוון שיש חשש שמא אדם ימצא אותו במהלך הפסח, וייכשל

4. עיין שו"ע תלג י. ועיין משנ"ב תלג מג, שיש לברך על בדיקת חמץ בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. ועיין ערוך השלחן תלג יב, וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' מט, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ו סעיף כז, שאין לברך על בדיקת חמץ בבתי כנסיות ובתי מדרשות, משום שיש סוברים שתכלית הבדיקה היא שלא לעבור על איסור 'בל יראה', ומכיוון שבית הכנסת אינו שייך לאדם מסוים, אין מי שיעבור ב'בל יראה' על חמץ שנמצא בבית הכנסת.

5. שו"ע תלג ו, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם כז, שלדעת המגן אברהם, אם ידוע שהיה במקום חמץ שלושים יום לפני הפסח, יש לבדוקו, ולדעת המקור חיים, הזמן הקובע הוא ליל י"ד בניסן. ועיין בדיקת חמץ וביעור פרק ג הערה צ, שהוכיח מהמשנה ברורה בסימן תמג ס"ק ה ומדבריו בשער הציון שם ו, שהמשנה ברורה נקט להלכה כדעת המקור חיים.

באכילתו חלילה. לכן יש לבדוק למשל, אחר יחידת פֶּעֶךָ אפוי ('ביגלה') קטנה, או אחר קוביית שוקולד עם עוגיות, וכיוצא בזה⁶.

פירורים שאין חשש שמא יבואו לאוכלם

פירורים קטנים שאין חשש שמא יבואו לאוכלם, כגון פירורים שעלולים להימצא בתוך ספר שלמדו בו על שולחן שהיה בו חמץ, אין צריך לבדוק אחריהם. זאת משום שכאמור, אין חשש שמא אדם יבוא לאוכלם, וגם אין עוברים עליהם ב'בל יראה', שכן אין לפירורים אלו חשיבות, והם בטלים מאליהם. וכל שכן שאין צריך לבדוק אחרי פירורים הנמצאים בין המרצפות או בין חריצי הכיסא, כיוון שהם מאוסים⁷.

פירורים שיש חשש שיבואו לאוכלם

אמנם יש לנקות היטב שלא יישאר שום פירור חמץ, במקומות שיש בהם פירורים ויש חשש שפירורים אלו יגיעו לאוכל, כגון בארונות שמניחים בהם אוכל בפסח, ובמדפים הסמוכים לשולחן האוכל או למשטח עבודה שמכניסים בו אוכל. הטעם לכך הוא שאמנם אין עוברים על פירורים ב'בל יראה', אבל אסור לאכול בפסח אפילו פירור קטן של חמץ. אסור לאכול לא רק את הפירור עצמו, אלא גם מאכל אחר שהפירור התערב בו. לכן יש לדאוג שלא יהיו פירורי חמץ במקומות שבהם הפירורים עלולים ליפול לתוך האוכל⁸. מחשש זה, גם ראוי להיזהר שלא להביא לשולחן האוכל בפסח

6. עיין חיי אדם כלל קיט סעיף ו, ומחנה ישראל חלק א פרק לד, שיש לבדוק אחר פירורים, ועיין סידור פסח כהלכתו חלק א פרק יג סעיף יב, ובדיקת חמץ ובעורו פרק ב סעיפים א-ד, שכן דעת הרבה פוסקים, ועיין הליכות שלמה פרק ה סעיף ו, שהכוונה היא לפירורים שיש חשש שאדם יבוא לאוכלם. ועיין סידור פסח כהלכתו שם, שיש חולקים וסוברים שאין לבדוק אחר חתיכות הפחותות מכזית.

7. עיין משנ"ב תמב לג, והליכות שלמה פרק ה סעיף ו. לדעת החזון איש (מועד סימן קטז אותיות יג, יח) יש לבדוק גם אחר פירורים הנמצאים בספרים, או למכור את הספרים במכירת חמץ. פירורים מאוסים, אין צריך לבדוק אחריהם, גם לדעת החזון איש.

8. עיין בדיקת חמץ ובעורו פרק ג סעיף ג.

ספרים שייתכן שיש בהם פירווי חמץ, שמא ייפלו פירוויים מתוך הספר לאוכל, ויכשלו באכילתם חלילה⁹.

חמץ הנמצא במקום שקשה להגיע אליו

חמץ שצריך לפרק חפצים או רהיטים כדי להגיע אליו, כגון חמץ שנמצא מאחורי ארון, ואי אפשר להגיע אליו בלא לפרק את הארון, אפשר להשאירו מונח במקומו ואין צורך להוציאו משם, משום שאין חשש שמא יבוא לאוכלו בפסח. אבל יש לבטלו, כדי שלא לעבור על ידו על איסור 'בל יראה ובל ימצא'¹⁰.

בדיקת חמץ בבית שנוקה לקראת פסח

בדרך כלל, בדיקת החמץ נעשית לאחר שכבר ניקו את הבית מחמץ ביסודיות. למרות זאת, יש לקיים את בדיקת החמץ, מכיוון שחכמים חייבו לבדוק מחמץ בכל המקומות, גם במקומות שנוקו לפני כן, כדי לחזק את תקנת בדיקת חמץ¹¹. אך דרך הבדיקה בבית שנוקה לפני ליל בדיקת חמץ, שונה היא מדרך הבדיקה בבית שלא נוקה לפני ליל בדיקת חמץ. כמבואר לעיל, בית שלא נוקה מחמץ, יש לבדוקו היטב; לפשפש בכל מקום ופינה, ולוודא שאין בהם חמץ. אך בית שנוקה היטב, אין צורך לבדוקו ביסודיות, אלא יש לעבור בכל המקומות ולבחון היטב אם כבר ניקו אותם, ואם התברר שמקום מסוים לא נוקה כראוי, או שלאחר שהמקום נוקה, הכניסו בו שוב חמץ, יש לבדוק אותו ביסודיות, ולוודא שאין בו חמץ¹².

9. עיין אור לציון חלק ג פרק ז הערה י.

10. עיין שו"ע הרב תלג יט.

11. עיין שו"ע תלג יא, ומשנ"ב שם.

12. הליכות שלמה פרק סעיף א.

בדיקת חמץ למאושפז בבית חולים

אדם המאושפז בבית חולים, יבדוק חמץ בארון שניתן לשימושו ובחפצים השייכים לו, אך לא יברך על בדיקה זו. על בדיקת החדר אין מברכים, מכיוון שחדר בית החולים אינו שייך לו, וחובת בדיקתו אינה חלה עליו. ועל הבדיקה בחפציו אין מברכים, מכיוון שעיקר תקנת בדיקת חמץ היא על בית, ולא על חפצים¹³.

בדיקה על ידי שליח

מצווה על האדם לבדוק את החמץ בעצמו, שכן כלל בידינו: 'מצווה בו יותר מבשלוחו'¹⁴. זאת כיוון שעל ידי קיום המצווה בגופו, האדם מתקן את גופו ונעשה כלי מוכן לקבלת אור וקדושה¹⁵. כאשר יש לבעל הבית קושי לבדוק חמץ בעצמו, הוא יכול לבדוק רק מקום אחד או חדר אחד, כדי לקיים בעצמו לפחות חלק מהמצווה; ולמנות שליח שיבדוק את שאר המקומות והחדרים, שכן 'שלוחו של אדם כמותו'. במקרה זה, בעל הבית יברך על הבדיקה, והשליח יעמוד לידו וישמע את הברכה, ויבדוק את שאר החדרים על סמך הברכה ששמע מבעל הבית¹⁶. כאשר בעל הבית אינו בודק מחמץ כלל, והשליח בודק הכול במקומו, על השליח לברך את הברכה לפני הבדיקה, מכיוון שהשליח הוא זה שעושה את מעשה המצווה¹⁷.

13. עיין תורת היולדת (מהדורת תשע"ו) פרק מו סעיף א, ועיין הליכות שלמה פרק ה דבר הלכה ט.

14. מגן אברהם תלב ה, משנ"ב תלב ח.

15. בית ישראל (למגיד מקדו"ץ) קידושין מא א.

16. עיין שו"ע תלב ב. עיין פרי מגדים סימן תלב אשל אברהם ס"ק ה, שדי בקיום קצת מהמצווה בעצמו, כדי לצאת ידי הכלל של 'מצווה בו יותר מבשלוחו', ועיין שו"ע הרב תלב ח, שמצווה לקיים את כל הבדיקה בעצמו, ולא רק קצת ממנה. עיין משנ"ב תלב יא, שלכתחילה אין להשתמש בשליח שלא שמע את הברכה מבעל הבית, מכיוון שבדיקתו תהיה בדיקה ללא ברכה לפניו. אם בעל הבית אינו יכול לסיים את הבדיקה בעצמו, ימנה שליח שיסיים את הבדיקה אף שלא שמע את ברכת בעל הבית, שכן בדיעבד, הברכה שברך בעל הבית פוטרת את כל הבית.

17. משנ"ב תלב י. ועיין שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן נו, שמכיוון שנוסח הברכה הוא "על

בדיקת חמץ על ידי אישה

ניתן למנות אישה או נער גדול מגיל בר מצווה, לשליחים לבדיקת חמץ. בעבר, הפוסקים הסתייגו מלסמוך על אישה בבדיקת חמץ, מכיוון שבדיקת חמץ כרוכה בטרחה רבה, וחששו שהאישה לא תבצע את הבדיקה כראוי. בזמן הזה אין לחוש לכך, שכן נשים מדקדקות בענייני הבדיקה אף יותר מגברים¹⁸.

בדיקת חמץ על ידי קטן

ילד קטן שהגיע לגיל חינוך (גיל שש בערך), כשר מעיקר הדין לבדיקת חמץ. אך לכתחילה נכון שלא לסמוך עליו, מכיוון שהבדיקה כרוכה בטרחה רבה, ויש לחוש שלא יבדוק כראוי¹⁹.

פטור מבדיקת חמץ על ידי השכרת המקום לגוי

מקומות החייבים בבדיקה וטורח רב לבדוקם, אפשר להשכירם לגוי ולמכור לו את כל התכולה שבהם, ועל ידי זה להיפטר מהבדיקה. למשל, חדר משחקים שיש בו משחקים רבים וטורח רב הוא לבדוק כל משחק ומשחק, אפשר לסוגרו לכל ימי הפסח, ולהיפטר מבדיקת החדר על ידי השכרתו לגוי ומכירת תכולתו, ובמשך הפסח אין להיכנס לחדר זה. וכן ארון ובו חפצים רבים שטורח הוא לבדוקם, אפשר למכור את הארון ותכולתו לגוי, לנעול את דלתות הארון או להדביקם בצורה שלא ניתן יהיה לטעות ולפתוח אותם בפסח, ולהיפטר בזה מחובת הבדיקה²⁰.

ביעור חמץ" ותכלית הבדיקה היא הביעור. מן הראוי שהשליח גם יבער את החמץ.

18. ערוך השלחן תלז ז, שו"ת תשובות והנהגות חלק ב סימן ריד.

19. שו"ע תלז ד, ומשנ"ב שם.

20. עיין משנ"ב סימן תלג ס"ק כג וסימן תלו ס"ק לב, בדיקת חמץ וביעורו פרק ג סעיף מא.

הנחת פתיתי חמץ לפני הבדיקה

נוהגים להניח לפני בדיקת חמץ כמה חתיכות קטנות של חמץ במקומות שעתידיים לבדוק בהם את החמץ, כדי שהבודק לא יתרושל בבדיקה²¹. ויש שכתבו שהטעם להנחת חתיכות החמץ הוא כדי למנוע מצב שבו הבודק לא ימצא חמץ, ונמצא שברכתו הייתה ברכה לבטלה²². אך רבים חולקים על טעם זה, שכן אף אם הבודק לא ימצא חמץ, אין ברכתו לבטלה, כיוון שהמצווה היא לבדוק אחר החמץ, וכל שבדק, קיים את המצווה, בין מצא חמץ בין לא מצאו. ועוד, שנוסח הברכה לפני הבדיקה הוא "על ביעור חמץ", והיא כוללת גם את הביעור שייעשה למחרת²³.

יש להניח חתיכות של חמץ שאינו מתפורר, או לעטוף את החמץ בשקית, כדי שלא יישארו פירוורי חמץ בבית²⁴. רצוי שכל חתיכה תהיה קטנה משיעור כזית, כדי שלא יצטרך לבדוק את ביתו שנית אם לא ימצא חתיכה אחת²⁵. כדאי לרשום את כל המקומות שהונחו בהם חתיכות החמץ, כדי למנוע מלכתחילה מצב זה²⁶. על פי הקבלה, יש להניח עשר חתיכות, כנגד עשר ספירות טמאות, ועל ידי ביטולן ושרפתן, מחלישים את כוח הטומאה בעולם²⁷.

נטילת ידיים לפני הבדיקה

טוב ליטול ידיים בלא ברכה לפני הבדיקה, מכיוון שבדיקת חמץ היא מצווה

21. רמ"א תלב ב, וחק יעקב שם יד, וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' לו. ועיין כף החיים תלב לא, שהביא טעמים נוספים למנהג.

22. דעה א ברמ"א תלב ב.

23. עיין דעה ב ברמ"א תלב ב, ומשנ"ב שם.

24. עיין משנ"ב תלב יב-יג.

25. שערי תשובה תלב ז, בשם שו"ת זרע אמת, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' לח.

26. עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ו סעיף יא.

27. משנ"ב תלב יג, וכף החיים תלב לא.

חשובה וחלק מתהליך ההיטהרות שלנו לקראת חג הפסח, וראוי שתיעשה מתוך נקיות²⁸.

הצנעת החמץ שעתידים לאוכלו

בליל בדיקת חמץ, בדרך כלל משאירים קצת חמץ כדי לאוכלו למחרת בבוקר. יש להניח חמץ זה במקום מוצנע, רחוק ממגע ידם של ילדים קטנים, כדי שלא יפזרו את החמץ במשך הבדיקה או אחריה, ויהיה צורך לחזור ולבדוק את הבית מחמץ²⁹.

בדיקת חמץ ביום י"ד, בפסח ולאחר הפסח

אדם ששכח ולא בדק חמץ בליל ארבעה עשר בניסן, יבדוק למחרת לאור הנהר, מיד כשנזכר, ויברך לפני הבדיקה. ואם לא בדק למחרת, יבדוק חמץ בפסח בברכה³⁰. לכן, אדם המתארח בבית מלון בפסח, ונודע לו שלא בדק את החמץ בחדרו לפני פסח, צריך לבדוק חמץ בחדרו, בברכה³¹.

אדם שלא בדק חמץ לפני פסח ובמשך הפסח, יבדוק חמץ לאחר הפסח, שמא היה ברשותו חמץ, וחמץ שהיה ברשות ישראל בפסח אסור בהנאה. על בדיקה זו אין מברכים, מכיוון שהברכה שלפני הבדיקה תוקנה רק על בדיקת חמץ שאסור להשהותו ומצווה לבערו³².

28. שו"ת מהרש"ל סוף סימן פו, ומשנ"ב תלב ב.

29. שו"ע תלד א, ומשנ"ב שם.

30. שו"ע תלה א. ועיין משנ"ב שם, שיש לברך על בדיקת חמץ בפסח, גם כשאדם ביטל את החמץ לפני הפסח. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ו סעיף כט, שחשש לדעת החולקים. ועיין בספר דברי הגאונים סימן תלה דין קכח, שהמוכר חמצו לגוי אינו צריך לברך על בדיקת חמץ הנעשית בפסח. משום שהחמץ שבביתו מכור לגוי, ועיין פסקי תשובות סימן תלה הערה 18, שפקפק בדבריו, והכרעת הגר"י אריאל שליט"א היא שיש לברך, מכיוון שהחמץ המכור מרוכז במקום אחד.

31. סידור פסח כהלכתו חלק א פרק יב סעיף ח.

32. שו"ע תלה א, ומשנ"ב שם.

פרק ב

דיני הברכה על בדיקת חמץ

הברכה ונוסחה

תיקנו חכמים לברך את ה' לפני עשיית מצווה, כדי להודות לו על כך שזיכה אותנו לקיים את מצוותיו¹, וכדי שהמצווה תיעשה מתוך תשומת לב ובכוונה, ולא כמצוות אנשים מלומדה². נוסח הברכה לפני בדיקת חמץ הוא: "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על ביעור חמץ". אין מברכים 'על בדיקת חמץ', משום שתכלית הבדיקה היא הביעור שייעשה למחרת, ומכיוון שהבדיקה היא חלק מתהליך הביעור, נוסח הברכה "על ביעור חמץ" כולל גם אותה³. אדם שהתחיל לבדוק חמץ ושכח לברך לפני הבדיקה, יברך כל עוד לא סיים את הבדיקה⁴.

1. ספר החינוך מצווה תל ד"ה ואחרי זאת.
2. עיין ריטב"א פסחים ז ב ד"ה וכתב הר"ט, ושפתי כהן לרבי מרדכי הכהן פרשת בא עמ' שלד (מהדורת תשס"ה) ד"ה ולזה תקנו.
3. שו"ע תלב א, ומשנ"ב שם. עיין רא"ש פסחים פרק א סימן י, שאין מברכים "שהחיינו" לפני בדיקת חמץ, מכיוון שתכלית הבדיקה שלא יהיה חמץ בבית בחג הפסח, ולכן הבדיקה נכללת בברכת "שהחיינו" שמברכים בחג. ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' סה, שכיוון שיש סוברים שיש לברך "שהחיינו" לפי בדיקת חמץ, סידת חסידות להשיג פרי חדש, ולאחר תחילת הבדיקה לברך עליו "שהחיינו", ולאחר גמר הבדיקה לברך עליו ברכת הנהנין ולאכול.
4. רמ"א תלב א. ועיין משנ"ב שם ד, שהאחרונים נחלקו אם מי שלא בירך בשעת הבדיקה, יברך בבקר לפני ביעור החמץ, ועיין שם שהרוצה לברך, אין מוחים בידו. ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) פסח חלק א עמ' שמח, שחולק וסובר שיברך בלא שם ומלכות.

הפסק בין הברכה לבדיקה

אסור להפסיק בין הברכה לבדיקה, ולכן אין לדבר בין הברכה לתחילת הבדיקה. אדם שדיבר בין הברכה לבדיקה בדבר שאינו צורך הבדיקה, אפילו דיבר מילה אחת, צריך לחזור ולברך⁵.

ברכה לבדוק בכמה מקומות

אדם שבדק חמץ בכמה מקומות, כגון גבאי בית כנסת שיבדק חמץ בבית הכנסת לאחר שבדק את החמץ בביתו, יברך על בדיקת החמץ בביתו, ויתכוון לפטור בברכתו גם את שאר המקומות שעתיד לבדוק בהם חמץ. ההליכה ממקום למקום אינה נחשבת הפסק במקרה זה, מכיוון שהמצווה היא לבדוק בכל המקומות שיש בהם חשש חמץ, והבדיקה בכל המקומות היא מצווה אחת ארוכה⁶.

הפסק באמצע הבדיקה

במשך הבדיקה, טוב שלא לדבר דיבורים שאינם נוגעים לבדיקה, כדי שהבודק יהיה מרוכז בבדיקה וייתן דעתו לבדוק בכל המקומות שצריכים בדיקה⁷.

5. שו"ע תלב א, ומשנ"ב שם ה.
6. משנ"ב תלב ז. ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' מז, שאדם הבודק חמץ בכמה מקומות והם רחוקים מאוד זה מזה, בשעת הברכה יכוון שהברכה תחול רק על המקום שנמצא בו, ואז יוכל לברך שוב במקום הרחוק.
7. שו"ע תלב א. ועיין משנ"ב תלב ו, שאם דיבר במהלך הבדיקה, אינו צריך לחזור ולברך. ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' מה, שמותר להפסיק באמצע הבדיקה כדי לומר דברים שבקדושה, כגון לברך ברכת "אשר יצר" או לענות אמן.

פרק ג פעולות האסורות לפני הבדיקה

פעולות האסורות חצי שעה לפני צאת הכוכבים

חצי שעה לפני צאת הכוכבים, אסור לעשות דברים שעלולים להשכיח מהאדם את קיום מצוות בדיקת חמץ, כגון ללכת לישון, לאכול ולעשות מלאכה שעשויה להתמשך. האכילה האסורה היא אכילת קבע, אבל מותר לאכול אכילה קלה שלא תשכיח מהאדם את המצווה, כגון לחם או עוגה בשיעור כביצה (56 סמ"ק), או פירות וירקות ובשר ודגים, גם יותר משיעור כביצה¹.

פעולות האסורות בצאת הכוכבים

בהגיע צאת הכוכבים, יש לבדוק את החמץ מיד, ואין להשתהות ללא צורך, שכן שהייה עלולה להשכיח מהאדם את קיום המצווה². ויש מוסיפים שיעיקר זמן הבדיקה הוא בצאת הכוכבים, ולכן יש להסמיך את זמן הבדיקה לצאת הכוכבים עד כמה שניתן³.

1. שו"ע תלא ב, ומשנ"ב שם. עיין ילקוט יוסף (תש"פ) פסח חלק א עמ' רצד, שהאיסור הוא על בעל הבית, כיוון שהוא זה שעתיד לקיים את מצוות בדיקת חמץ, אבל האישה ובני הבית רשאים לאכול ולעשות מלאכה קודם הבדיקה.

2. שו"ע תלא א, ומשנ"ב שם.

3. עיין משנ"ב תלא יא, וביאור הלכה שם ד"ה ולא יאכל.

לכן משהגיע צאת הכוכבים, אין להשתהות הרבה באכילת פירות וכיוצא בזה, ואפילו ללמוד תורה אסור⁴.

מלאכה שהותחלה בהיתר, הפסקתה בצאת הכוכבים

אדם שהתחיל לעשות מלאכה או ללמוד תורה לפני צאת הכוכבים, והגיע זמן צאת הכוכבים, אינו צריך להפסיק ממעשיו כדי לבדוק חמץ, אלא יסיים את מעשיו, ויבדוק חמץ לאחר מכן. זאת כיוון שלא הטריחו חכמים את האדם להפסיק את מעשיו באמצע. זוהי דעת מרן השלחן ערוך, וכן נוהגים יוצאי ספרד. אמנם לדעת הרמ"א, בצאת הכוכבים על האדם להפסיק את מעשיו שהותחלו בהיתר, ולבדוק חמץ. ולדעתו אין לדחות את הבדיקה לאחר שיסיים מעשיו, מכיוון שעיקר זמן בדיקת חמץ הוא בצאת הכוכבים; וכן נוהגים יוצאי אשכנז⁵.

בדיקת חמץ ותפילת ערבית

צאת הכוכבים זהו הזמן שמתחייבים בו לקרוא קריאת שמע, להתפלל תפילת ערבית, ולבדוק חמץ. מצב זה מעורר שאלה, איזו מצווה יש לקיים תחילה – תפילת ערבית וקריאת שמע או בדיקת חמץ? יש להבחין בעניין זה בין יחיד לציבור. ציבור אנשים הרגילים להתפלל תפילת ערבית בצאת הכוכבים, יתפללו ערבית תחילה, ולאחר מכן ילכו לבדוק חמץ, שכן אם

4. עיין שו"ע תלא ב, וביאור הלכה שם ד"ה ולא יאכל. ועיין משנ"ב שם ז, שהאחרונים נחלקו אם ישנו איסור ללמוד תורה גם בחצי השעה שלפני צאת הכוכבים, ועיין ערוך השלחן תלא כז, וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' מב, שהכריעו להקל, והרוצה להחמיר יעמיד שומר, או שיעשה לו צלצול עם תזכורת, שיזכיר לו לבדוק חמץ. ועיין הלכות חגים לגר"ס אליהו פרק ו סעיף ט, שמחמיר בזה, ואפילו מעמיד שומר.

5. שו"ע ורמ"א תלא ב, ומשנ"ב שם. ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' מב, שיוצא ספרד המפסיק ממלאכתו לבדיקת חמץ. תבוא עליו ברכה. ועיין ערוך השלחן תלא כט, שגם לדעת הרמ"א, מותר ללמוד לסיים את הפרק או את העניין שעסוק בו. ועיין משנ"ב שם יא, שלפי השו"ע, עיקר זמן בדיקת חמץ אינו דווקא בצאת הכוכבים.

יקדימו לבדוק חמץ, יהיה זה טורח להתקבץ לאחר הבדיקה, וישנו חשש שתפילת הציבור תתבטל⁶. אך יחיד המתפלל ללא מניין, נחלקו אחרונים בדינו: יש סוברים שעליו להקדים ולהתפלל תפילת ערבית, שכלל גדול בידינו: 'תדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם'⁷. ויש סוברים שעליו להקדים ולבדוק חמץ, משום שעיקר זמן בדיקת חמץ הוא בצאת הכוכבים, ואילו קריאת שמע וערבית, זמנם כל הערב, ולא דווקא בצאת הכוכבים⁸. להלכה, יש להקדים את תפילת ערבית לבדיקת חמץ, כי בדיקת חמץ אורכת זמן רב, ויש חשש שאם אדם יקדים ויבדוק חמץ, הוא ישכח להתפלל ערבית לאחר הבדיקה. כאשר אין חשש שתפילת ערבית תישכח, ניתן לנהוג ככל אחת מהשיטות⁹.

שיעור תורה המתקיים בזמן הבדיקה

אנשים הרגילים ללמוד בחבורה אחרי תפילת ערבית, יבטלו את לימודם וילכו לבדוק חמץ מיד אחרי התפילה, כיוון שעיקר זמן הבדיקה הוא בתחילת הלילה¹⁰. ויש סוברים שאנשים הרגילים ללמוד בחבורה אחרי ערבית רשאים לקיים את לימודם הקבוע. זאת משום שלימוד תורה של רבים הוא דבר גדול, ואף שיש סוברים שעיקר זמן בדיקת חמץ הוא בצאת הכוכבים, אין לבטלו משום כך. אך על הלומדים להזכיר זה לזה בסוף הלימוד לקיים את המצווה, וטוב שאחד הלומדים יזכיר בקול לכל הלומדים לבדוק חמץ. ואם

6. משנ"ב תלא ח, ושו"ע הרב תלא ח.

7. חק יעקב תלא ז.

8. שו"ע הרב תלא ו.

9. עיין משנ"ב תלא ח, ושער הציון יא. ועיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' מד, שיש להקדים את תפילת ערבית לבדיקה, ועדיף שיבקש מאדם אחר שיזכיר לו לבדוק חמץ לאחר תפילת ערבית. ועיין משנ"ב שם, שאם אפשר למנות שליח לבדיקה, יש להתפלל ערבית בצאת הכוכבים, ולמנות שליח שיבדוק את החמץ באותו זמן, וכך הבדיקה נעשית בזמן הראוי, ואינה מוקדמת לקריאת שמע וערבית, שהם תדירים.

10. שער הציון תלא ז.

פרק ג - פעולות האסורות לפני הבדיקה

ניתן לקיים את הלימוד לאחר בדיקת חמץ, ולא ייגרם מכך ביטול תורה, עדיף לדחות את הלימוד לאחר הבדיקה¹¹.

11. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' מג. ועיין שם, שלא ניתן ללמוד לפני בדיקת חמץ לימוד תורה שמלווה בפלפול, אפילו הוא לימוד של רבים, משום שבלימוד זה, יש חשש שהלומדים יימשכו בלימודם, וליבם יהיה טרוד בהבנת הסוגייה, וישכחו את חובת הבדיקה.

פרק ד דיני הנר

בדיקה לאור הנר

בודקים את החמץ לאור הנר, כדי שניתן יהיה לראות אם יש חמץ במקומות מוסתרים וחשוכים¹. חומר הבעירה של הנר צריך להיות נוקשה, כשעווה או פרפין, ולא נוזלי, כשמון, מכיוון שחומר בעירה נוזלי עלול לטפטף וללכלך חפצים, ויש חשש שבגלל זה הבדיקה לא תיעשה כראוי².

אחד המקורות שהובאו בגמרא לכך שיש לבדוק את החמץ לאור הנר הוא הפסוק: "נַר ה' נִשְׁמַת אָדָם חַפֵּשׁ כָּל חַדְרֵי בֵּטָן"³. מפסוק זה הגמרא לומדת שהחיפוש נעשה באמצעות נר⁴. הזכרת פסוק זה בקשר לבדיקת חמץ רומזת לכך שיש לבדוק ולבער לא רק את החמץ שבבית, אלא גם את ה'חמץ' שבלב – את היצר הרע והמידות הרעות⁵. בדיקה וחיפוש אלו נעשים לאורה של תורה, שבסגולתה לטהר ולקדש את האדם, ולבער מליבו את המידות הרעות. מובא בספרים שיש זיקה בין בדיקת החמץ שבבית ל'בדיקת החמץ' שבלב, ובסגולתם של בדיקת החמץ וביעורו, לבער את יצר הרע מן הלב⁶.

1. שו"ע תלג א, ומשנ"ב שם א.
2. שו"ע תלג ב, ומשנ"ב שם.
3. משלי כ כז.
4. פסחים ז ב.
5. עיין של"ה פסחים נר מצוה אות לא.
6. עיין קב הישר פרק צ, עיין פלא יועץ ערך חמץ.

בדיקה ביום לאור הנר

כמבואר לעיל, אדם שלא בדק חמץ באור לי"ד בניסן, צריך לבדוק חמץ ביום י"ד בניסן. גם במקרה זה, שהבדיקה נעשית ביום, יש להיעזר בנר, שכן בעזרתו ניתן לבדוק אחר החמץ גם במקומות מוסתרים וחשוכים. מקום מואר מאוד, כמרפסת, מכונית או חדר שיש בו חלונות גדולים ורחבים, אפשר לבדוק לאור השמש, ואין צריך לבדוק לאור הנר.⁷

אבוקה

אין לבדוק את החמץ לאור אבוקה, דהיינו לאור נר שיש לו שתי פתילות או יותר, מכיוון שלא ניתן להכניס את האבוקה בחורים ובסדקים. וטעם נוסף הוא ששלהבת האבוקה גדולה, והבודק עם אבוקה ירא שמא האבוקה תשרוף חפצים, ומתוך כך אין הבדיקה נעשית כראוי.⁸

פנס

עם המצאת הפנס החשמלי, התעוררה שאלה אם ניתן לבדוק חמץ לאור פנס חשמלי. יש סוברים שאין לבדוק חמץ לאורו, מכיוון שמבואר בגמרא שיש לבדוק חמץ לאור הנר, ופנס אינו נר.⁹ אך דעת רוב הפוסקים שניתן לבדוק חמץ לאורו¹⁰, וזאת משני טעמים. טעם אחד שפנס נחשב נר, שכן הסוללה נחשבת כשמן, וחוט הלהט כאש¹¹. וטעם שני, שאין חובה לבדוק דווקא לאור הנר. ראיה לכך, שהבודק ביום במקום מואר, אינו צריך לבדוק לאור הנר. ומה שאמרו בגמרא שיש לבדוק לאור נר, זהו משום שהוא אמצעי

7. שו"ע תלג א, ומשנ"ב שם ס"ק ג וס"ק מג, והליכות שלמה פרק ה הערה 20.

8. שו"ע תלג א-ב, ומשנ"ב שם.

9. עיין אור לציון חלק ג פרק ז שאלה ח, חוט שני פסח עמ' נט.

10. הליכות שלמה פרק ה סעיף יא, שו"ת באר משה חלק ו קונטרס אלקטריק סימן סג, שו"ת יביע אומר חלק ד סימן ס וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' לח, שבות יצחק פסח פרק ד עמ' לה, בשם הגר"ש אלישיב.

11. שו"ת יביע אומר שם אות ה.

התאורה שהיה מצוי בזמן חז"ל, אך ניתן לבדוק גם בכל אמצעי תאורה אחר, ובלבד שיהיה דומה לנו, שמאיר יפה, וניתן להכניסו למקומות קטנים וצרים¹²; וכן הלכה¹³. על אף זאת, ראוי שלא לשנות מהמנהג ולבדוק לאור נר¹⁴, ובמקומות שהנר עלול לגרום לנזק או לסכנה, יש להעדיף פנס¹⁵.

כיבוי אור החשמל בשעת הבדיקה

אין צורך לכבות את אור החשמל בשעת בדיקת חמץ, כיוון שאור החשמל אינו מפריע לבדיקה אלא מסייע לה¹⁶.

12. הגר"א קוטלר בקובץ המאור שנה ט קונטרס א (גיליון עז) עמ' 26, עיין שו"ת יביע אומר שם סוף אות ה.
13. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ואף פנס שאין בו חוט להט, כגון פנס עם נורת לד כשר לבדיקת חמץ, עכ"ד.
14. הליכות שלמה פרק ה דבר הלכה יט, עיין שו"ת יביע אומר שם וחזון עובדיה שם. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 56, שאין לברך על בדיקה הנעשית בעזרת פנס, אלא יש להתחיל בנר, ולאחר מכן לעבור לפנס.
15. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.
16. שלמי מועד עמ' שיב, בשם הגרש"ז אוירבך, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' ס, שו"ת משנה הלכות חלק טו סימן צב. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק א סימן קלו, שיש הנהגים לכבות את אור החשמל בשעת הבדיקה, ומדליקים אותו רק במקומות שבהם איכות הבדיקה נפגעת בלעדיו.

פרק ה ביטול חמץ

הבדיקה והביטול

אדם שבדק את החמץ בביתו כראוי, קיים את המוטל עליו מן התורה. ואף אם נשאר חמץ באיזה מקום, אין הוא עובר עליו ב'בל יראה', כל עוד לא נודע לו ממנו. חכמים חששו שעל אף שאדם בדק את ביתו, תישאר באיזה מקום חתיכת חמץ שתימצא תוך כדי הפסח, ואם האדם ישתהה מלבערה, הוא יעבור על איסור 'בל יראה ובל ימצא'. לכן תיקנו חכמים שלא להסתפק בבדיקה, ולאחר הבדיקה עליו גם לבטל את החמץ. כאשר אדם ביטל את החמץ, גם אם ימצא חמץ בפסח וישתהה מלבערו, לא יעבור על 'בל יראה', שהרי חמץ זה מבוטל¹. כדי שאדם לא ישכח לבטל את החמץ, הסמיכו חכמים את ביטול החמץ לבדיקה. לכן, מיד לאחר הבדיקה יש לבטל את החמץ².

ורמז יש בסמיכות זו. כאמור לעיל, בדיקת החמץ רומזת לביעור יצר הרע מן הלב. ואם כן, סמיכות הביטול לבדיקה רומזת כי אחרי שעשינו ככל שביכולתנו ובדקנו אחריו בחורים ובסדקים עד מקום שידינו מגעת, אנו משלימים את ההיטהרות על ידי הבעה של שאיפתנו הפנימית שלא לתת חשיבות ליצר הרע, אלא לבטלו ולהחשיבו כעפר הארץ, ולעשות רק את הטוב והרצוי לפני ה' יתברך.

1. משנ"ב תלד ו.

2. פסחים ו ב, ורש"י שם ד"ה פשע, ושו"ע תלד ב.

מהות הביטול

הראשונים נחלקו מהו ביטול חמץ, ומדוע ביטול החמץ מוציא מאיסור 'בל יראה ובל ימצא'. לדעת התוספות, ביטול חמץ הוא הפקרת החמץ והוצאתו מרשות בעליו. הביטול מועיל שלא לעבור על איסור 'בל יראה', משום שנאמר: "לא יראה לך חמץ"³ ופירשו חכמים שהכוונה במילה "לך" היא לחמץ שלך, אבל חמץ שאינו שייך לאדם, אין עוברים עליו ב'בל יראה'.

אמנם לדעת הרמב"ן, ביטול החמץ הוא החשבתו כעפר וכדבר שאין אדם רוצה בקיומו. וכיוון שהחמץ נחשב בעיני בעליו כעפר ואין הוא רוצה בקיומו, הרי הוא יוצא מתורת חמץ, ולכן אין עוברים עליו ב'בל יראה'. לדעה זו, ביטול החמץ כלול במצוות השבתת חמץ. וחכמים למדו זאת מכך שאיסורי הנאה אחרים, נאמרה לגביהם לשון שרפה וביעור, ואילו בנוגע לחמץ נאמרה לשון השבתה: "תִּשְׁבִּיתוּ שְׂאֹר מִבֵּיתְכֶם"⁵, וזאת כדי ללמדנו שניתן לקיים את מצוות ההשבתה גם על ידי ביטול החמץ בלב.

נוסח הביטול

כאשר מבטלים את החמץ, אין לבטל את כל החמץ שברשות האדם, שהרי יש לו עוד חמץ שהוא עתיד לאוכלו למחרת, ואותו אין האדם מחשיב כעפר ואינו מפקירו. גם אם אין משאירים חמץ כדי לאוכלו, נשאר מעט חמץ שעתידיים לבער אותו למחרת, ואם יבטל חמץ זה, לא יקיים בשרפתו את מצוות הביעור. לכן מבטלים רק את החמץ שאינו ידוע, שאין עתידיים לאוכלו או לשורפו.

3. שמות יג ז.

4. תוספות פסחים ד ב ד"ה מדאורייתא, ר"ן פסחים א א (בדפי הרי"ף) ד"ה ומהו, משנ"ב סימן תלא ס"ק ב וסימן תלד ס"ק ו.

5. שמות יב טו.

6. רמב"ן פסחים ד ב, ועיין שו"ת מהרי"ק סימן קמ"ב, שכן דעת רש"י והרמב"ם.

7. שו"ע תלד ב, ומשנ"ב שם ז.

נוסח הביטול שבסידורים ובהגדות נתקן בזמן שהשפה המדוברת הייתה ארמית, ולכן הוא בשפה הארמית. זהו נוסח הביטול: "כל חמירא דאיתיה ברשותי, דלא חזיתיה ודלא ביערתיה, לבטיל וליהוי (הפקר⁸) כעפרא דארעא". תרגומו של נוסח זה הוא: 'כל חמץ ושאר שיש ברשותי, שלא ראיתיו ושלא בערתיו, יבטל ויהיה (הפקר) כעפר הארץ'. עיקר הביטול הוא בלב, ועל האדם לגמור בליבו שאם נשאר ברשותו חמץ, אין הוא חשוב בעיניו לכלום, אלא הוא כעפר וכדבר שאין בו שום צורך⁹.

יש לומר את הביטול בשפה מובנת. לכן אדם שאינו מבין ארמית, יאמר את הביטול בעברית או בשפה אחרת המובנת לו. אדם שאמר את הביטול ולא הבין את משמעותו, אין ביטולו ביטול, וכאילו לא עשה דבר. וצריך לחזור ולומר את הביטול מתוך הבנת משמעותו¹⁰. יש הנוהגים לומר את נוסח הביטול שלוש פעמים, כדי לחזק את הדבר¹¹.

ביטול על ידי שליח

אדם שמינה שליח לבדוק את החמץ, יבטל בעצמו את החמץ, משום שיש ראשונים הסוברים שלא ניתן למנות שליח לביטול חמץ, שכן לדבריהם, דבר

8. עיין שו"ע תלד ב, שהנוסח הוא "להוי כעפרא דארעא" בלא "הפקר", ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' נב, שכן ראוי לנהוג, מכיוון שיש סוברים שביטול חמץ אינו מדין הפקר. ועיין שם, שראוי לומר את נוסח ההפקר שלוש פעמים, לחזק הדבר, ובאחת הפעמים יזכיר לשון הפקר, לצאת ידי כולם. ועיין משנ"ב תלד ח בשם כמה אחרונים, שיש לומר "הפקר כעפרא דארעא", ועיין עולת שבת תלד ב, וחק יעקב תלד ט-י, שנוסח זה כולל את שתי הדעות, "הפקר" כולל את דעת התוספות, שהביטול הוא מדין הפקר, ו"כעפרא דארעא" כולל את דעת הרמב"ן, שהביטול הוא מדין השבתה.

9. משנ"ב תלא א.

10. עיין דרכי משה תלד ב, ושו"ע ורמ"א תלד ב, ומשנ"ב שם. עיין ב"ח תלד ד"ה נוסח, שכופלים ואומרים "שלא ראיתיו ושלא בערתיו" לכלול גם חמץ שאדם ראה תוך כדי הבדיקה, אך לא נתן דעתו לבער אותו.

11. מורה באצבע לחיד"א סימן ז אות רג, בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות ז, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' נד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ו סעיף מג.

שאדם יכול לעשותו בעצמו בעומדו במקומו בלא טרחה, אין באפשרותו לעשותו על ידי שליח¹².

12. משנ"ב תלד טו, וברכי יוסף תלד אות ה ד"ה ואפשר לי, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' נו. עיין שו"ע תלד ד, שפסק שאפשר למנות שליח לביטול חמץ, ועיין משנ"ב תלד טו, וחזון עובדיה שם, שכיוון שיש ראשונים שסוברים שאי אפשר לבטל חמץ על ידי שליח, לכתחילה יש להקפיד שבעל החמץ יבטל את החמץ בעצמו.

פרק ו בדיקת חמץ לנוסע מביתו

הנוסעים מביתם לפני הפסח ועתידים לחזור לביתם בפסח

בני משפחה שאינם נמצאים בביתם באור לארבעה עשר בניסן, אך עתידים לחזור לביתם בפסח, כגון בני משפחה הנוסעים להוריהם לליל הסדר ומקדימים לנסוע ב"ג בניסן או קודם לכן, צריכים לבדוק את החמץ בלילה שקודם יציאתם, אך לא יברכו לפני הבדיקה. ואם שכחו ולא בדקו את החמץ בלילה שלפני יציאתם, יבדקו את החמץ ביום צאתם. הטעם שאין מברכים על בדיקה זו הוא שנוסח הברכה שמברכים לפני בדיקת חמץ, "על **ביעור** חמץ", תוקן רק למצב שבו עתידים לבער את החמץ שיימצא בבדיקה. אך אדם הבודק חמץ באור לי"ג בניסן או קודם לכן, אינו צריך לבער את החמץ שיימצא, שהרי הוא יכול ליהנות ממנו עוד כמה ימים, ועל כן לא יברך "על ביעור חמץ". לאחר הבדיקה, יש לבטל את החמץ, ולומר: "כל חמץ ושאור שיש **בבית זה**, יבטל ויהיה כעפר הארץ"¹.

הנוסעים לכל חג הפסח

שלושים יום לפני חג הפסח, חלה חובת בדיקת חמץ. לכן, אדם שעוזב את ביתו שלושים יום לפני החג, צריך לבדוק חמץ בלילה שלפני יציאתו, גם אם הוא מתכנן לחזור לביתו רק לאחר הפסח. ואם שכח ולא בדק בלילה שלפני

1. שו"ע תלו א, ומשנ"ב שם, וביאור הלכה שם ד"ה ולא, ושער הציון שם ה. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ט סימן קיח, ושו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן ס, שעדיף למנות שליח שיבדוק את החמץ באור לי"ד בניסן, מאשר לבדוק בעצמו קודם הזמן, ובלבד שהשליח יבדוק כראוי.

יציאתו, יבדוק ביום. לכן, בחורי ישיבה ותלמידות אולפנה, שנוסעים לביתם לקראת פסח, צריכים לעשות בדיקת חמץ בלילה שלפני יציאתם, מכיוון שהחמץ שבחדר שייך להם, והחדר עצמו נתון לשימושם. ולאחר הבדיקה יבטלו את החמץ, ויאמרו: "כל חמץ ושאור שיש בחדר זה, יבטל ויהיה כעפר הארץ".²

וכן הדין לנוסעים מביתם לכל חג הפסח, כגון בנים הנוסעים להוריהם או בני משפחה שנוסעים לבית הארחה לכל חג הפסח, שעליהם לבדוק חמץ בלילה שלפני צאתם מהבית, ולוודא שאין בביתם חמץ. אם הם יוצאים לפני אור לארבעה עשר בניסן, יבדקו חמץ בערב שלפני יציאתם בלא ברכה, ואם הם יוצאים לאחר אור לארבעה עשר בניסן, יבדקו חמץ באור לארבעה עשר, בברכה.

השכרת הבית ומכירת החמץ שבו

הנוסעים מביתם לכל חג הפסח, וקשה להם לבדוק חמץ לפני צאתם, יכולים להשכיר את כל ביתם לגוי ולמכור לו את כל החמץ שבבית, ובזה ייפטרו מחובת הבדיקה, מכיוון שהבית והחמץ שבו אינם ברשותם. במצב זה, יש להשאיר חדר אחד בבית שאין משכירים אותו לגוי, כדי לקיים בו את מצוות בדיקת חמץ.³

2. עיין שו"ע תלו א, והליכות שלמה פרק ה סעיף יז, ועיין הליכות שלמה שם הערה 89, שבחורי ישיבה יכולים לבדוק בלילה שלפני הניסעה, ואינם צריכים לטרוח לבוא לישיבה במיוחד כדי לבדוק חמץ באור ל"ד בניסן. ועיין שו"ת מנחת יצחק חלק ח סימן לה, שהבודק חמץ לפני אור ל"ד בניסן אינו צריך להניח פתית חמץ בפיות הבית, ועיין קובץ תשובות לגר"ש אלישיב חלק ג סימן עג, שחולק.

3. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שמומלץ שהחדר שמקיימים בו את הבדיקה יהיה המטבח, וינקוהו מחמץ. ויבדקוהו. עיין שו"ע תלו ג, ומשנ"ב שם, ואור לציון חלק ג פרק ז שאלה יט, וחי'דושי דינים בענייני הפסח בסוף הגדה של פסח מועדים וזמנים עמ' ה. עיין משנ"ב תלו לב, שהאחרונים נחלקו אם כדי להיפטר מחובת בדיקת חמץ, יש להשכיר את הבית לגוי לפני אור ל"ד בניסן, או שאפשר להשכירו גם ב"ד ביום. לדעת המקור חיים והח"י אדם, יש להשכיר את הבית לגוי לפני אור ל"ד בניסן, שאם לא כן, באור ל"ד בניסן חלה חובת בדיקה, והעובדה שבדעת האדם להשכיר את המקום למחרת לגוי, אינה מפיקעה את חובת הבדיקה. ולדעת

הנוסעים מביתם קודם שלושים יום לפני פסח

היוצא מביתו קודם שלושים יום לפני הפסח, ועתיד לחזור לביתו לאחר הפסח, כגון אדם שיש לו דירת נופש והוא רגיל לשהות בה בתקופת הקיץ, ובסוף הקיץ הוא יוצא ממנה ובכוונתו לשוב אליה בקיץ הבא, נחלקו האחרונים אם עליו לבדוק חמץ לפני יציאתו. והטוב ביותר שלפני פסח ישכיר את ביתו לגוי וימכור לו את חמצו, ובזה יצא ידי כולם⁴.

בדיקת חמץ למתארחים אצל אחרים

אדם המתארח עם משפחתו בבית הוריו או בבית הורי אשתו, וייחדו לו שם חדר ששאר בני הבית אינם נכנסים לשם, וברצונו לבדוק חמץ בחדר זה בעצמו, לא יברך על הבדיקה, אלא ישמע את הברכה מבעל הבית, ויבדוק את החדר על סמך ברכתו. זאת משום שיש סוברים שחובת הבדיקה אינה מוטלת עליו⁵.

שו"ת בנין עולם והחתם סופר, אפשר להשכיר את החמץ גם ב"ד בניסן. לדעתם, העובדה שבדעת האדם להשכיר את המקום לגוי מפקיעה את חובת הבדיקה. ועיין שו"ת צמח צדק סימן מז, והליכות שלמה פרק ה סעיף ג, שבמחלוקת זו נוהגים להקל, ולסמוך על השכרה שתיעשה ב"ד בניסן ביום. ועיין שו"ת קנין תורה חלק ג סימן נג וחלק ו סימן כו, שעדיף לחתום על שטר ההרשאה למכירת החמץ לפני ליל י"ד בניסן. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ו סעיף כד, שמחמיר כדעת הח"י אדם, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. וישנן רבנויות שעורכות שתי מכירות, מכירה מוקדמת ב"ג בניסן, לאלו הרוצים להיפטר מהבדיקה, ומכירה נוספת ב"ד בניסן.

4. עיין שו"ע תלו א, שהיוצא מביתו יותר משלושים יום לפני הפסח אינו צריך לבדוק חמץ, אך עיין שו"ע הרב תלו ו, שיש אחרונים הסוברים שדברי השו"ע אמורים רק בנוגע למקומות שאין רגילות להשתמש בהם בחמץ, אבל מקומות שיש רגילות להשתמש בהם בחמץ, יש לבדוק. ועיין שו"ת אגרות משה חלק ד סימן צה, ופסקי תשובות תלו ב, שהטוב ביותר להשכיר את הבית לגוי ולמכור לו את החמץ בערב פסח.

5. עיין שו"ת מהרש"ם חלק ג סימן רצא, והליכות שלמה פרק ה סעיף יח.

פרק א

תענית בכורות

מנהג התענית

נהגו הבכורות להתענות בערב פסח, זכר לנס, שניצלו במכת בכורות¹. מציינים נס זה בתענית, משום שכאשר בישר משה רבנו לעם ישראל שבליל ט"ו בניסן, הקב"ה עתיד להכות את בכורי מצרים, חששו בכורי ישראל שגם הם ייפגעו מהמכה, והתענו כדי לעורר עליהם רחמי שמים. ואף שה' הבטיח שלא יאונה רע לבכורי ישראל, הבכורות סברו שההבטחה של ה' מותנית במעשיהם הטובים, וחששו שלא יהיו ראויים להינצל². לזכר התענית ההיא, הבכורות מתענים בערב פסח.

אישה בכורה

נחלקו הפוסקים אם אישה בכורה צריכה להתענות. לדעת מרן השלחן ערוך, אישה בכורה צריכה להתענות, מכיוון שלדעתו גם נשים בכורות מתו במכת בכורות. ולדעת הרמ"א, אישה בכורה אינה צריכה להתענות, משום שלדעתו נשים בכורות לא מתו במכת בכורות. המנהג המקובל, גם בקרב

1. שו"ע תע א, ומשנ"ב שם.

2. עיין חידושי חתם סופר פסחים קח א, ושו"ת זכרון יהודה (גרינוולד) חלק א סימן קלג, ותלמידי רבינו יונה ברכות ב ב (בדפי הרי"ף). ועיין הליכות שלמה פרק ח הערה 1, טעם נוסף למה מציינים את הצלת הבכורות בתענית ולא בסעודה ומשתה.

יצאי ספרד, שאישה בכורה אינה צריכה להתענות³.

בכור לאחד מהוריו

בן בכור לאביו אבל לא לאימו, כגון בן בכור שנולד לרווק שהתחתן עם גרושה שיש לה ילדים, וכן בן בכור לאימו אבל לא לאביו, כגון בן בכור שנולד לרווקה שהתחתנה עם גרוש שיש לו ילדים, חייבים להתענות בתענית בכורות. זאת מכיוון שבמכת בכורות מתו כל הבכורות, בין בכורות לאב ובין בכורות לאם⁴.

בכור קטן

בכור מתחת לגיל בר מצווה אינו צריך להתענות, ואביו מתענה במקומו, מכיוון שגם במצרים התענו האבות עבור בנם בכורם הקטן, שלא ימות בעוונם⁵. כאשר האב בכור והוא מתענה עבור עצמו, תעניתו אינה יכולה לעלות גם עבור בנו הבכור, ולכן האם צריכה להתענות עבור בנה הבכור⁶.

3. עיין שו"ע תע א, וכן איש חי שנה ראשונה פרשת תצוה אות כה, וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' רז, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ח סעיף כה. ועיין יחווה דעת חלק ג סימן כה, ויביע אומר חלק ד אורח חיים סוף סימן מב, שראוי לאישה בכורה להיפטר מהתענית על ידי השתתפות בסעודת מצווה (כמו שיבואר להלן), ודי בכך שיביאו לה מעט אוכל מהסעודה (אבל בכור אינו נפטר בזה מהתענית, כמו שיבואר להלן).

4. שו"ע תע א, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, לגבי בכור שנולד אחרי נפל. עיין חק יעקב תע ב, שהסתפק האם בכור הנולד בניחוח קיסרי צריך להתענות, ועיין כף החיים תע ג, שקספק אינו צריך להתענות, ועיין נשמת אברהם יורה דעה סימן שה ס"ק ה, בשם הגרש"ז אוירבך, שצריך להתענות, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

5. רמ"א תע ב, וחידושי חתם סופר פסחים קח א, עיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' ריד. עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ח סעיף כז, שאין נוהגים להתענות עבור בן בכור קטן, ונוהגים לחנך את הבכור הקטן להשתתף בסעודת סיום מסכת. ועיין משנ"ב תע י, שכאשר הבכור קטן משלושים יום, שלא יצא מחזקת נפל, אביו אינו צריך להתענות עבורו, ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' ריד, שיש חולקים על זה, ולכן אם אפשר שהאב ישתתף בסעודת סיום בקלות, טוב שיעשה כן.

6. רמ"א תע ב, ועיין משנ"ב שם, שיש חולקים וסוברים שתענית האב עולה גם לבן, ובמקום שהאם מצטערת, יש להקל כדעה זו. ובזמן הזה, שאין מתענים אלא משתתפים בסעודת

סעודת מצווה

מכיוון שיסוד תענית בכורות במנהג, הקלו בה, שמותר לבכורות לאכול בסעודת מצווה⁷. ולא עוד אלא שלאחר שהבכורות אוכלים בסעודת המצווה, פקעה מהם התענית, ורשאים להמשיך ולאכול בביתם⁸. ואמנם יש אחרונים שחולקים על זה, וסוברים שאסור לבכורות לאכול בסעודת מצווה⁹. אבל בדורות אלו, שירדה חולשה לעולם, והתענית עלולה לפגוע בקיום מצוות הסדר, נהגו לסמוך על דעות המקילים¹⁰.

סיום מסכת

כדי שהבכורות יוכלו להשתתף בסעודת מצווה, נוהגים לסיים מסכת בערב פסח, ולעשות סעודת מצווה לכבוד הסיום, והבכורות משתתפים בסעודה זו ונפטרים מן התענית¹¹. כדי להיפטר מהתענית, הבכורות צריכים לשמוע את הסיום ולהשתתף בסעודה, ולא די בכך שישלחו להם אוכל מסעודת המצווה¹². וראוי שכל בכור יסיים מסכת בעצמו, ולא יסתמך על סיומם של אחרים¹³.

מצווה, האם יכולה להשתתף בסעודת מצווה ולהיפטר מהתענית.

7. עיין משנ"ב תע י, שיש בזה חילוקי מנהגים. והיום נוהגים להקל בזה בכל המקומות.

8. שו"ת ארץ צבי חלק א סימן עט, שו"ת מנחת יצחק חלק ח סימן מה.

9. עיין חק יעקב תע ד.

10. עיין ערוך השלחן תע ה, עיין שו"ת אגרות משה חלק ד סימן סט, עיין שו"ת מנחת יצחק חלק ב סימן צג, חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' רח. ועיין שו"ת אורח משפט למרן הרב קוק זצ"ל סימן קכח אות כ, שמחמיר בזה.

11. עיין משנ"ב תע י. ועיין פסקי תשובות תע יג, שאפשר לעשות את הסיום במיעוט משתתפים, ואין צריך מניין.

12. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' ריב, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין חזון עובדיה שם, שכדי להיפטר מהתענית, יש לאכול בסיום לפחות כזית.

13. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

סעודת סיום הנחשבת סעודת מצווה שפוטרת מן התענית, היא סעודה שעושים לכבוד סיום אחד משה סדרי משנה, או לכבוד סיום מסכת מהתלמוד הבבלי או מהתלמוד הירושלמי¹⁴.

סעודה הנעשית בסיום לימוד מסכת משניות או בסיום לימוד ספר מהתנ"ך יכולה גם היא להיחשב סעודת מצווה שפוטרת מהתענית, ובלבד שלימוד המסכת הוא הישג משמעותי עבור המסיים. לדוגמה, סעודת סיום הנעשית לאחר שאדם למד מסכת משניות במשך זמן רב, והבינה כראוי, נחשבת סעודת מצווה ופוטרת מהתענית, אף אם מדובר במסכת קצרה. וכן סעודה הנעשית לאחר שאדם למד ספר מהתנ"ך עם מפרשים בעיון, ועמל להבינו כחודש או חודשיים, נחשבת סעודת מצווה ופוטרת מהתענית¹⁵.

אמירת "מזמור לתודה" בערב פסח ובחג הפסח

אמירת הפרק "מזמור לתודה" בפסוקי דזמרה היא כנגד קרבן תודה שהיו מקריבים בבית המקדש. בחג הפסח לא היו מקריבים קרבן זה, משום שיש להביאו יחד עם לחמי חמץ. ואף בערב פסח לא היו מקריבים קרבן זה, כיוון שזמן אכילתו ביום ההקרבה ובלילה שאחריו; וכיוון שבערב הפסח, אסור לאכול חמץ מחצות היום, נמצא שהמקריב קרבן תודה בערב הפסח, ממעט את זמן אכילת לחמי התודה, ואסור למעט את זמן אכילת הקרבנות. משום

14. עיין שערי הלכה ומנהג לאדמו"ר מלובביץ' חלק ב סימן קצז, שו"ת בצל החכמה חלק ד סימן צט.

15. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, וכעין זה בשו"ת אגרות משה חלק א סימן קנז. ועיין שו"ת יביע אומר חלק א סימן כו אות ט, וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' ריא, שהביא מחלוקת אחרונים אם סעודה הנעשית בסיום לימוד מסכת משניות פוטרת מהתענית, והכריע להקל בשעת הדחק, כאשר הלימוד נעשה עם פירוש הברטנורא ועם קצת מפירוש קיצור תוספות יום טוב; ורק המסיים בעצמו יכול לסמוך על זה ולהיפטר מהתענית, ולא אחרים המשתתפים עמו בסיום. ועיין שו"ת משנה הלכות חלק ו סימן קסו, שסעודת סיום על אחד מחלקי ספר משנה תורה לרמב"ם או על אחד מחלקי השלחן ערוך, פוטרת מהתענית, ועיין שו"ת משנת יוסף חלק י סימן צג, שחולק.

כך, נהגו יוצאי אשכנז שלא לומר "מזמור לתודה" בערב פסח ובחג הפסח¹⁶.
יוצאי ספרד נוהגים לומר "מזמור לתודה" בימים אלו¹⁷, כיוון שאמירתנו אינה
רק כנגד קרבן תודה, אלא היא גם שבח והודאה לה¹⁸.

16. רמ"א סימן נא סעיף ט וסימן תכט סעיף ב, ומשנ"ב שם ושם.
17. כף החיים נא נא, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' ח, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מד סעיף
ה.
18. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מד סעיף ה. ועיין שו"ת תורה לשמה סימן תכ.

פרק ב

סוף זמן אכילת חמץ, הנאה ממנו וחובת ביעורו

סוף זמן אכילת חמץ, הנאה ממנו וחובת ביעורו, מהתורה

מהתורה, הציוויים הנוגעים לחמץ מתחילים בחצות היום של ערב פסח, שזהו הזמן שאפשר להתחיל להקריב את קרבן פסח. בשעה זו, אדם חייב לבער את החמץ שיש ברשותו¹, ומשעה זו אסור לאדם להשהות אצלו חמץ, לאכול חמץ או ליהנות ממנו בכל דרך שהיא, כגון לתתו לכלב או למוכרו לגוי². מחשש שאדם לא ידע את השעה המדויקת של חצות היום, וייכשל באיסור חלילה, הקדימו חכמים את זמן החובה לבער את החמץ, וכן את זמני איסור האכילה ואיסור ההנאה מהחמץ.

'שעות זמניות'

חכמים ציינו את הזמנים שבהם חל איסור חמץ בשעות. השעות שחז"ל השתמשו בהן מכונות 'שעות זמניות', ויש שני הבדלים ביניהן לבין השעות בשעוננו – הבדל אחד הוא בזמן שבו מתחילה ספירת השעות, והבדל שני הוא באורך השעות.

1. עיין שו"ע הרב תמה א.

2. משנ"ב תמג א.

ספירת השעות בשעונים שלנו מתחילה בחצות הלילה – השעה הראשונה אחר חצות היא שעה אחת, השעה השנייה היא שעה שתיים, וכן הלאה. לעומת זאת, בשעות הזמניות שהשתמשו בהן חז"ל, ספירת השעות מתחילה בתחילת היום – השעה הראשונה מתחילת היום היא שעה אחת, השעה השנייה מתחילת היום היא שעה שתיים, וכן הלאה. לדוגמה, אדם שקם בתחילת היום, קם בערך בשעה שש לפי שעונו, ואילו לפי השעון של חז"ל, הוא קם בתחילת השעה הראשונה. אם כן לדוגמה, כשחכמים אומרים שאיסור אכילת חמץ מתחיל בתחילת השעה החמישית, אין הכוונה לשעה חמש אחר הצהריים, אלא לתחילת השעה החמישית מתחילת היום.

ההבדל השני בין השעות בשעונו לשעות הזמניות הוא באורכן. בשעון שלנו, משך כל שעה הוא שישים דקות. שיעור זה קבוע, ואינו מושפע מעונות השנה. בשעות הזמניות, משך כל שעה הוא אחד חלקי שתים עשרה מהיום, כלומר, מודדים את משך היום מתחילתו עד סופו, מחלקים זמן זה בשתיים עשרה, וכל חלק הוא שעה. דרך מדידה זו מביאה לכך שמשך הזמן של כל שעה זמנית משתנה לפי עונות השנה, מכיוון שבחורף הימים קצרים, ובקיץ הימים ארוכים. לדוגמה, בארץ ישראל, בשיא החורף, יש בערך עשר שעות מתחילת היום ועד סופו. עשר שעות הן שש מאות דקות, וכל שעה זמנית היא אחת חלקי שתים עשרה מזה, כלומר כחמישים דקות. לעומת זאת, בשיא הקיץ, אורך היום הוא בערך ארבע עשרה שעות. ארבע עשרה שעות הן שמונה מאות וארבעים דקות, וכל שעה זמנית היא אחת חלקי שתיים עשרה מזה, כלומר כשבעים דקות.

אם כן, אם רוצים לדעת לפי חישוב זה מתי מסתיימת השעה החמישית הזמנית ביום, יש לדעת מתי מתחיל היום, ולהוסיף לזמן זה חמש שעות זמניות, דהיינו כמאתיים וחמישים דקות בשיא החורף, וכשלוש מאות וחמישים דקות בשיא הקיץ. הזמן שיתקבל הוא הזמן שבו מסתיימת השעה הזמנית החמישית.³

3. רמ"א תמג א, ומשנ"ב שם. ועיין רמ"א שם, שיש סוברים שהזמן שאסור לאכול בו חמץ והזמן שאסור ליהנות מהחמץ אינם מחושבים לפי שעות זמניות, אלא לפי שעות שוות; כלומר מאה

פרק ב - סוף זמן אכילת חמץ, הנאה ממנו וחובת ביעורו

סוף זמן אכילת חמץ, הנאה ממנו וחובת ביעורו, מדרבנן

כמבואר לעיל, הזמן שחלים בו הציוויים הנוגעים לחמץ מהתורה הוא חצות היום, דהיינו בתחילת השעה השביעית של היום, אלא שחכמים הקדימו את סוף זמני חובת ביעור החמץ, אכילתו והנאה ממנו. את איסור ההנאה מהחמץ, הם הקדימו בשעה אחת, ואסרו ליהנות מהחמץ כבר מתחילת השעה השישית. את איסור האכילה, שהוא חמור יותר, הם הקדימו בשעתיים, ואסרו לאכול חמץ מתחילת השעה החמישית. ואת החובה לבער חמץ, הקדימו חכמים בשעה אחת, וחייבו לבער את החמץ לא יאוחר מתחילת השעה השישית של היום. בפועל, יש לבער את החמץ לפני תחילת השעה השישית, מכיוון שלאחר הביעור יש לבטל את החמץ, ומתחילת השעה השישית, החמץ אסור בהנאה מדברי חכמים והוא אינו ברשותו של האדם, ואי אפשר יותר לבטלו⁴.

סוף היום												תחילת היום	
↓	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	
													אכילת חמץ
													הנאה מחמץ
													השהיית חמץ

היתר
איסור

ועשרים דקות לפני חצות היום מתחיל האיסור לאכול חמץ, ושישים דקות לפני חצות, מתחיל האיסור ליהנות מן החמץ, ועיין משנ"ב שם ט, שבמקום הפסד מרובה אפשר לסמוך על דעה זו.

4. משנ"ב תלד יב. עיין שו"ע הרב תמד י, ומשנ"ב תעא כא, שיוצאי אשכנז נוהגים שלא לאכול מצה עשירה משעה שאסור לאכול חמץ. ועיין פרי מגדים סימן תמד אשל אברהם ס"ק ב, שמתיר לאכול קטניות בערב פסח עד כניסת החג, ועיין חק יעקב תעא ב, ושו"ת שבט הלוי חלק ג סוף סימן לא, שאוסרים, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

חישוב השעות הזמניות לפי המגן אברהם ולפי הגר"א

כמבואר לעיל, השעות הזמניות מתחילות להיספר בתחילת היום. הפוסקים נחלקו מהו הזמן המדויק שמתחילים לספור את השעות ממנו, ומהו משך היום שאותו מחלקים בשתיים עשרה כדי לחשב כל שעה זמנית. לדעת הגר"א ובעל התניא, מתחילים לספור את השעות מהנץ החמה, שזהו הזמן שמתחילים לראות בו את השמש; ומחשבים את הזמן שבין הזריחה לשקיעה. ולדעת המגן אברהם, מתחילים לספור את השעות מעלות השחר, שזהו הזמן שמתחיל להופיע בו האור, והוא מוקדם מהנץ החמה בכשבעים ושתיים דקות; ומחשבים את הזמן שבין עלות השחר לצאת הכוכבים⁵.

כאשר מחשבים את זמני היום לפי שיטת המגן אברהם, זמני היום שצוינו לעיל חלים מוקדם יותר מזמן חלוקתם כשהם מחושבים לפי שיטת הגר"א ובעל התניא. זאת מכיוון שלפי המגן אברהם, השעה הראשונה מתחילה בעלות השחר, הרבה לפני הנץ החמה, ואם כן לפיו, בהנץ החמה נמצאים כבר באמצע השעה הזמנית השנייה; בעוד שלפי הגר"א ובעל התניא, בהנץ החמה רק מתחילה השעה הראשונה. מכיוון שאיסור חמץ בפסח הוא איסור חמור, נוהגים להחמיר ולחשב את הזמנים לפי שיטת המגן אברהם⁶.

ניקיון שיירי חמץ מהפה

יש לנקות ולשטוף את הפה משיירי החמץ, עד סוף זמן אכילת חמץ⁷. הלכה זו מובאת בספר בן איש חי, ומסופר שם מעשה הנוגע אליה: "מעשה באחד

5. עיין משנ"ב רלג ד, ושער הציון שם.

6. משנ"ב תמג ח, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' נט, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ח סעיף א. לדעת המשנ"ב, חישוב השעות לפי דעת המגן אברהם הוא חוסרה ראוייה לכתחילה, ולפי החזון עובדיה והגר"ם אליהו, יש להחמיר כן מן הדין. ועיין חזון עובדיה שם, שלילדים קטנים, אפשר להקל בדיעבד כשיטת הגר"א ובעל התניא.

7. בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות ח, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' סג, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ח סעיף ח.

פרק ב - סוף זמן אכילת חמץ, הנאה ממנו וחובת ביעורו

שהיה נזהר הרבה בשמירת המצה ובכל הלכות פסח. והנה בליל פסח, אחר שישן, חלם שאמר לו אדם אחד אוי לך, שאכלת חמץ בפסח! ויקץ ויתמרמר מאד, ויבך בכי גדול, וירדם מתוך בכייתו, ויחלום והנה איש מדבר עמו, ואומר לו זה החמץ שאכלת, הוא שנשאר בין השיניים פירור קטן חמץ מהאכילה שאכלת בערב פסח בבוקר, ובעת שאכלת ולעסת את המצה בליל הסדר, נפרד אותו פירור מבין שיניך ונדבק במצה, ואכלת אותו עם המצה. על כן כמה וכמה צריך האדם לשום לבו בדבר זה ולהיזהר בניקוי שיניו היטב⁸.

8. בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות ח.

פרק ג

דיני ביעור חמץ וביטולו

מצוות השבתת חמץ

כמבואר לעיל, הצטוונו במצוות עשה לבער את השאור והחמץ שברשותנו, כמו שנאמר: "אך ביום הראשון תשביתו שאר מִבְּתֵיכֶם"¹. מצווה זו חלה ב"ד בניסן בחצות היום². מדין תורה, אפשר לבער את החמץ מיד בתחילת השעה השביעית, אך מדברי חכמים, צריך להשבית את החמץ עד סוף השעה החמישית. זאת כדי להרחיק את האדם מן העברה, וכדי להספיק לבטל את החמץ לפני שהחמץ נאסר בהנאה, שכן כאשר הוא נאסר בהנאה, הוא אינו ברשותו של האדם, ולא ניתן עוד לבטלו³.

דרך הביעור

נחלקו תנאים כיצד יש לבער את החמץ. לדעת רבי יהודה, יש לבער את החמץ דווקא בשרפה, ולדעת חכמים, ניתן לבער את החמץ בכל דרך שהיא, כגון לפזר את החמץ לפירורים קטנים ולפזר אותם ברוח, לזרוק את החמץ לים, להטיל את החמץ לשירותים או לשפוך עליו חומרים כימיים חריפים⁴. ההלכה היא כדעת חכמים, אך נהגו לחשוש לדעת רבי יהודה ולבער את החמץ בשרפה. כאשר יש קושי לבער את החמץ בשרפה, אפשר להשבית את החמץ בכל דרך שהיא⁵.

1. שמות יב טו

2. משנ"ב תמג א.

3. משנ"ב תלד יב.

4. עיין פסחים כא א.

5. רס"א תמה, א, ומשנ"ב שם ה-ו. ועיין משנ"ב שם ו, שכאשר מעברים חמץ מהשעה השביעית

כאשר פוגמים את החמץ או שורפים אותו, יש להביאו למצב שלא יהיה ראוי למאכל כלב⁶.

יש המהדירים להשתמש בענפי הלולב והערבות שנתרו מסוכות והתייבשו, כחומר בערה לשרפת החמץ, משום שכבוד הוא לחפץ שנעשתה בו מצווה אחת, שתיעשה בו עוד מצווה⁷.

הפקרת החמץ

עד סוף זמן ביעור חמץ, ניתן גם להפקיר את החמץ ולזרוק אותו לפח ציבורי, שנאמר: "לֹא יֵרָאָה לְךָ חֶמֶץ"⁸, ופירשו חכמים שהכוונה במילה "לך" היא לחמץ שלך, אבל חמץ שאינו שייך לאדם, אין הוא מתחייב בביעור⁹. ראוי שלא להפקיר את כל החמץ אלא להשאיר לפחות כזית חמץ, כדי לקיים בו את מצוות הביעור בשרפה¹⁰. כאשר משליכים את החמץ לפח, אין לזרוקו בו ישירות, שכן יש בזה בזיון לאוכל, אלא יש לעוטפו בשקית קודם לכן¹¹.

לאחר שעבר זמן ביעור חמץ, לא ניתן להיפטר מחובת הביעור על ידי הפקרת החמץ, משום שהחמץ כבר נאסר בהנאה ויצא מרשותו של האדם;

ואילך, לדעת פוסקים רבים חובה לבער את החמץ בשרפה.

6. שו"ע תמב ט. ועיין משנ"ב סימן תמב ס"ק מ וסימן תמה ס"ק א, שהשבתה עד שלא יהיה ראוי למאכל כלב מספיקה כאשר מבערים חמץ בערב הפסח, אך המוצא חמץ בפסח וחייב לבערו, צריך להשביטו עד שלא יישאר עליו שם אוכל, ויהיה כמו גחלים ופחמים.

7. משנ"ב תמה ז.

8. שמות יג ז.

9. עיין שו"ע תמה ג, ומשנ"ב שם ס"ק יח, וסימן תלג ס"ק כח, והליכות שלמה פרק ח דבר הלכה כד, וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' סה, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ז סעיף יא. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שפח פרטי הנמצא בחצרו של אדם אינו הפקר, ואם הפח לא יפונה עד סוף זמן ביעור חמץ, אין לזרוק לתוכו את החמץ. ועיין משנ"ב תמה יח, שניתן להיפטר מחובת הביעור על ידי הפקרת החמץ, רק אם האדם מפקיר את החמץ לגמרי בפיו ובליבו, ואינו מתכנן לחזור ולזכות בו לאחר הפסח. ועיין משנ"ב תמה ב, שאין להניח את החמץ במקום שאנשים עלולים לאוכלו בפסח.

10. עיין משנ"ב תמה י.

11. עיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות י, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ז סעיף יא.

ולמרות זאת ציוותה התורה לבערו, לכן יש לבער את החמץ ממש, על ידי כילוי¹².

קיום המצווה כשאין לאדם חמץ

אדם שאין ברשותו חמץ, יש סוברים שכדי לקיים את מצוות "תשביתו", עליו להשיג כזית חמץ ולבער אותו. ואם לא ישיג חמץ לבער אותו, אין בידו כל עוון, אבל לא יזכה לקיים את מצוות "תשביתו", המתקיימת על ידי ביעור החמץ בפועל¹³. ויש חולקים וסוברים שעיקרה של מצוות "תשביתו" הוא שלא יהיה ברשותו של אדם חמץ בשעה השישית של יום י"ד בניסן, וכל אדם שאין ברשותו חמץ בשעה זו, מקיים את המצווה¹⁴. הרוצה לצאת ידי כולם, ידאג שיהיה ברשותו כזית חמץ, ויבער אותו.

ביטול החמץ

לאחר ביעור החמץ, מבטלים שוב את החמץ, שמא נשאר באיזה מקום חמץ שלא נכלל בביטול שלאחר בדיקת החמץ, כגון החמץ שהושאר לסעודת הבוקר. בביטול זה, מבטלים את כל החמץ שאולי נמצא ברשותנו, בין אם ראינו אותו ובין אם לא ראינו אותו. זהו נוסח הביטול: "כל חמירא דאיכא ברשותי, דחמיתיה ודלא חמיתיה, דבערתיה ודלא בערתיה, לבטיל ולהוי (הפקר¹⁵) כעפרא דארעא"¹⁶. תרגומו של נוסח זה הוא: 'כל חמץ ושאר שיש ברשותי, שראיתיו ושלא ראיתיו, שבערתיו ושלא בערתיו, יבטל ויהא (הפקר) כעפר הארץ'. אין צורך לבטל את החמץ שנשרף, ומה שכוללים בביטול גם את החמץ המבוער, הכוונה היא לחמץ שאולי לא נשרף כראוי, או לחמץ שנמכר לגוי ואולי המכירה לא נעשתה כראוי, או לחמץ שנמצא במקומות

12. שו"ע תמה ג, ומשנ"ב שם.

13. מנחת חינוך מצוה ט בדעת רש"י והרמב"ם, אבני נזר אורח חיים סימן שיח.

14. שו"ת סהרי"ק סוף סימן קעד, מנחת חינוך מצוה ט בדעת תוספות.

15. עיין לעיל הלכות בדיקת חמץ פרק ה הערה 8.

16. שו"ע תלד ב-ג, ומשנ"ב שם.

פרק ג - דיני ביעור חמץ וביטולו

שקשה להוציאו משם, שדינו כמבוער, אך יש לבטלו¹⁷. יש הנוהגים לומר את נוסח הביטול שלוש פעמים, כדי לחזק את הדבר¹⁸.

17. דעת תורה למהרש"ם מברזן תלד ג.
18. סורה באצבע לחיד"א סימן ז אות רג, בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות י, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ז סעיף ט.

פרק ד

אכילת מצה בערב פסח, ואכילה ברבע האחרון של היום

איסור אכילת מצה בערב פסח וטעמו

מעלות השחר של י"ד בניסן, אסרו חכמים לאכול מצה¹, כדי שהמצה שאוכלים בליל הסדר ומקיימים בה את מצוות אכילת מצה תיאכל לתיאבון, מתוך הרגשת התחדשות ושמחה². ועוד טעם לאיסור, כדי שיהיה ניכר שהמצה הנאכלת בליל הסדר נאכלת לשם מצווה³. וטעם שלישי הוא שיש לאכול את מצת המצווה כפי הסדר שתיקנו חכמים, ובסדר זה מברכים שבע ברכות לפני אכילת המצה (שלוש ברכות בקידוש, ברכת "בורא פרי האדמה" שלפני הכרפס, ברכת "על נטילת ידיים", ברכת "המוציא", וברכת "על אכילת מצה"), והאוכל מצה בערב פסח מראה תאוותו ורעבתנותו, שהוא להוט לקיים את המצווה שלא כפי הסדר שתיקנו חכמים, וללא הכנה ראויה⁴.

1. רמ"א תעא ב, ומשנ"ב שם. עיין שו"ת רב פעלים חלק ג אורח חיים סימן כז, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות כו, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ח סעיף ה, שחולקים וסוברים שיש להחמיר כשיטות שהאיסור מתחיל מליל י"ד בניסן.
2. עיין מאירי פסחים יג א ד"ה זהו, ושו"ת רב פעלים שם ד"ה והנה.
3. רמב"ם חמץ ומצה ו יב.
4. עיין לבוש תעא ב. ועיין שם, שזו כונת הירושלמי שהאוכל מצה בערב פסח כבועל ארוסתו בבית חמיו, ללא סדר הנישואין, שמברכים בהם שבע ברכות.

פרק ד - אכילת מצה בערב פסח, ואכילה ברבע האחרון של היום

יש הנוהגים שלא לאכול מצה כבר מראש חודש ניסן⁵, כדי שמצת המצווה הנאכלת בליל הסדר, תיאכל מתוך חביבות⁶. ויש הנוהגים שלא לאכול מצה שלוש יום לפני פסח⁷.

מצה מבושלת

האיסור לאכול מצה בערב פסח כולל רק מצה שאפשר לצאת בה ידי חובת מצוות אכילת מצה, אבל מותר לאכול מצה שאין יוצאים בה ידי חובה, כגון מצה מבושלת או מצה עשירה (מצה שלשו אותה ביין או במי פירות). וכן מותר לאכול תבשילים שעירבו בהם קמח מצה, כגון כופתאות ('קניידלך')⁸.

מצה מטוגנת

מצה מטוגנת במעט שמן, במידת הצורך שהמאכל לא יישרף, אינה נחשבת מצה מבושלת, ואסור לאוכלה בערב פסח⁹. אבל מצה המטוגנת בשמן מבעבע נחשבת מבושלת, ומותר לאוכלה בערב פסח¹⁰.

5. משנ"ב תעא יב.

6. ליקוטי מהרי"ח סוף הנהגות חודש ניסן.

7. שערי הלכה ומנהג לאדמו"ר מלובביץ' חלק ב סימן קצ, שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קנה ד"ה ולמה: יש יחידים שנוהגים, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ח סעיף ה: יש נוהגים.

8. משנ"ב תעא ס"ק י וס"ק כ. ועיין שער הציון תמד א, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות כו, שיש סוברים שאף מצה מבושלת, אסור לאכול בערב פסח, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ח סעיפים ב-ד, שמצה מבושלת שניכרת עליה צורת מצה אסור לאכול בערב פסח, ומצה מבושלת שלא ניכרת עליה צורת מצה מותר לאכול בערב פסח, וראוי לבשלה לפני ערב פסח, כדי שבהגיע זמן איסור אכילת מצה, לא יחול עליה האיסור. ועיין שו"ע הרב תמד י, ומשנ"ב תעא כא, שיוצאי אשכנז נוהגים שלא לאכול מצה עשירה, משעה שאסור לאכול חמץ.

9. עיין משנ"ב קסח סט.

10. משנ"ב רצא כה. ועיין שער הציון סימן תמד ס"ק א וסימן תעא ס"ק כ, שהביא בעניין זה מחלוקת ולא הכריע.

עוגות ועוגיות מקמח מצה

גם מצה שפוררו אותה לפירורים דקים והפכו אותה לקמח מצה, אסור לאוכלה בערב פסח, מכיוון שיוצאים ידי חובת מצוות אכילת מצה במצה מפוררת. בעניין עוגות ועוגיות שיש בהן קמח מצה, אך מוסיפים להן שמן, ביצים, סוכר וחומרים נוספים, התעוררה מחלוקת. יש סוברים שאסור לאוכלן בערב פסח, משום שאם אוכלים מהן כמות גדולה וקובעים עליהן סעודה, דינן כלחם, ומברכים עליהן "המוציא לחם מן הארץ" וברכת המזון¹¹. ויש סוברים שמותר לאוכלן, מכיוון שאין יוצאים באכילתן ידי חובת מצוות אכילת מצה, וכן דעת המשנה ברורה¹².

ילדים קטנים

ילדים שהגיעו לגיל שבו הם יכולים להבין את סיפור יציאת מצרים, אינם רשאים לאכול מצה בערב הפסח, אפילו לא הגיעו עדיין לגיל חינוך למצוות אכילת מצה¹³. הטעם לכך הוא שנאמר בתורה: "וְהַגִּדְתָּ לְבְנֶךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר, בְּעֶבְרַת זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם"¹⁴. מהמילה "זה", למדו חכמים שסיפור יציאת מצרים צריך להיאמר בשעה שמצה ומרור מונחים לפני הבנים, והמצה והמרור צריכים להיות חביבים עליהם באותה שעה¹⁵.

11. עולת ראייה חלק ב עמ' רמג, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קצט, שו"ת שבט ה'וי חלק ח סימן קיז, אור לציון חלק ג פרק יג אות ג. ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) פסח חלק ג עמ' תשח, שאם רוב התערובת שממנה הכינו את העוגות והעוגיות איננה מקמח מצה, קמח המצה בטל ברוב, ומותר לאכול עוגות ועוגיות אלו בערב פסח, לדעת כולם.

12. עיין משנ"ב תעא יט-כ, ושער הציון שם טז, הליכות שלמה פרק ח סעיף ד, עיין שמירת שבת כהלכתה חלק ב פרק נו הערה נ, הגדה של פסח מנחת אשר סימן י, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

13. רס"א תעא ב, וחקר הלכה (לאנדא) ערך קטן אות ט. ועיין משנ"ב שם יג, שאין הבדל בעניין זה בין בנים לבנות.

14. שמות יג ח.

15. משנ"ב תעא יג.

פרק ד - אכילת מצה בערב פסח, ואכילה ברבע האחרון של היום

אכילה ברבע האחרון של היום

מתחילת הרבע האחרון של היום, דהיינו מתחילת השעה הזמנית העשירית, אסור לאכול מאכלים שיש בהם קמח מצה, כגון עוגות, עוגיות, כופתאות ('קניידלך'), או מצה עשירה (ליוצאי ספרד הנוהגים לאוכלה). זאת מכיוון שמאכלים אלו משביעים, ואכילתם עלולה לגרום לכך שמצת המצווה לא תיאכל לתיאבון. מותר לאכול פירות, ירקות, בשר ודגים, אך רק בכמות מועטה, שלא תגרום לכך שהמצה לא תיאכל לתיאבון¹⁶.

כמבואר לעיל, כדי לדעת מתי מתחילה השעה העשירית, מחלקים את היום לשנים עשר חלקים שווים, וכל חלק הוא שעה זמנית. שלוש שעות זמניות לפני סוף היום, זהו הזמן שמתחילה בו השעה העשירית. בדרך כלל, שעה זו יוצאת סביב השעה שלוש וחצי אחר הצהריים (שעון קיץ)¹⁷.

לסיכום, המותר והאסור באכילה בערב פסח: אסור לאכול מצה כל היום, מעלות השחר. מותר לאכול חמץ, עד סוף השעה הרביעית של היום. מצה עשירה (ליוצאי ספרד הנוהגים לאוכלה) ומאכלים מבושלים שיש בהם קמח מצה, מותר לאוכלם עד תחילת השעה העשירית. עוגות ועוגיות שיש בהן קמח מצה, יש האוסרים לאוכלן כל היום, ויש המתירים לאוכלן עד תחילת השעה העשירית. פירות, ירקות, בשר ודגים, מותר לאוכלם כל היום, אך מתחילת השעה העשירית, יש לאכול מהם רק כמות מועטה, שלא תגרום לכך שמצת המצווה לא תיאכל לתיאבון.

16. שו"ע תעא א, ומשנ"ב שם. ועיין חזון עובדיה חלק א עמ' קצט, שבמקום הצורך מותר לאכול לאחר שעה עשירית מאכלים שיש בהם קמח מצה עד שיעור כביצה, ועיין שו"ת יהודה יעלה (אסאד) חלק א סימן קו, וכפ החיים תעא ב, שחולקים, ועיין קובץ אור תורה גיליון תפט (אייר תשס"ח) עמ' תרפא. ועיין שו"ע תעא ג, ומשנ"ב שם ט, שאדם שהתחיל לאכול מאכל שיש בו קמח מצה לפני שעה עשירית, רשאי לגמור את אכילתו לאחר שעה עשירית, אבל לכתחילה, אין לאדם להתחיל לאכול, אם הוא יודע שלא יספיק לסיים את אכילתו עד תחילת השעה העשירית. ועיין הליכות שלמה פרק ח דבר הלכה ה, שתבשיל שעירבו בו מעט קמח מצה, כל שאין מברכים עליו "מזונות", מותר לאוכלו לאחר שעה עשירית.

17. עיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קצט, שלעניין זה יש לחשב את השעות שבין עלות השחר לצאת הכוכבים. ויש הנוהגים לחשב את השעות שבין הזריחה לשקיעה (עיין לעיל הלכות ערב פסח פרק ב). יש לציין שהפער בין שתי השיטות אינו גדול.

פרק ה

עשיית מלאכה בערב פסח וההכנות לחג

עשיית מלאכה בערב פסח מחצות היום

אסרו חכמים לעשות מלאכה מחצות היום של י"ד בניסן, וכמה טעמים לכך. טעם ראשון הוא שיום שאדם מקריב בו קרבן הוא כיום טוב לגביו, והוא אסור במלאכה. וכיוון שאפשר להקריב את קרבן פסח מחצות היום של ערב פסח, זמן זה הוא כיום טוב לכל ישראל¹. אף שבזמן הזה איננו זוכים להקריב את קרבן פסח, אנו ממשיכים לקיים הלכה זו מתוך ציפייה שבית המקדש ייבנה במהרה, ומעשינו יהיו מכוונים לשעה זו². ועוד טעם לאיסור המלאכה מחצות הוא שיהיה לאנשים פנאי להכין את צרכי החג וליל הסדר³. העובר על האיסור ועושה מלאכה בזמן זה, לא יראה סימן ברכה מאותה מלאכה⁴.

מלאכה גמורה, תפירה, כיבוס, גילוח ותספורת

המלאכה האסורה היא מלאכה גמורה, דהיינו מלאכה שמקבלים עליה שכר, או מלאכה שיש בה יצירה חדשה, כתפירה, כיבוס ותספורת. אבל תיקון

1. שו"ע תסח א, ומשנ"ב שם.
2. השגות הראב"ד פסחים טז ב (בדפי הרי"ף), ועיין שם טעם נוסף, שלא ניתן להתיר דבר שנאסר על ידי חכמים, גם כאשר טעם האיסור התבטל.
3. מאירי פסחים נ א ד"ה ומכאן, עיין ביאור הלכה תסח א ד"ה מחצות.
4. משנ"ב תסח ב.

פרק ה - עשיית מלאכה בערב פסח וההכנות לחג

חפץ שהתקלקל קצת או תפירת בגד שנקרע קצת, מותרים⁵. לכן יש להקפיד להסתפר ולהתגלח לפני חצות היום. אדם שלא התגלח לפני חצות היום, יכול בדיעבד להתגלח אחר חצות⁶, מכיוון שיש סוברים שגילוח במכונת גילוח אינו נחשב מלאכה גמורה⁷.

מלאכת הדיוט ומלאכה קלה

מלאכת הדיוט הנעשית לצורך החג, מותרת. מלאכת הדיוט היא מלאכה שכל אדם יודע לעשותה ועשייתה אינה דורשת מיומנות ותשומת לב מיוחדת, כגון גיהוץ בגדים וצחצוח נעליים⁸. מלאכה קלה הנעשית כלאחר יד ללא תשומת לב, כהדלקת האור, מותרת גם היא⁹.

5. שו"ע ורמ"א תסח ב, ומשנ"ב שם, ושמירת שבת כהלכתה חלק ב פרק מב סעיף מא. ועיין שמירת שבת כהלכתה שם, שהאיסור בשכר הוא אפילו במלאכת הדיוט (אם לא במקום שאין ברירה אחרת), דהיינו מלאכה שכל אדם יודע לעשותה, ועשייתה אינה דורשת מיומנות ותשומת לב מיוחדת. ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קפט, שחולק וסובר שמלאכת הדיוט מותרת אף בשכר. ועיין שמירת שבת כהלכתה חלק ב פרק מב הערה קלט, שהסתפק האם כיבוס על ידי מכונת כביסה נחשב מלאכה גמורה. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שכיבוס במכונת כביסה נחשב מלאכה גמורה. ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) פסח חלק ב עמ' תשלא, שמקל לכבס במכונת כביסה אחר חצות, ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קצד, שמותר להפעיל מכונת כביסה לפני חצות היום, אף שהכיבוס יימשך גם לאחר חצות היום, ומשמע שאסור להפעילה אחר חצות.
6. עיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קצא, עיין אור לציון חלק ג פרק יג הערה א, קובץ הלכות לגר"ש קמניצקי פסח עמ' קסח, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.
7. עיין אור לציון חלק ג פרק יג הערה א. ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קצא, שטעם ההיתר הוא שבשעת הדחק, יש לסמוך על הסוברים שמותר לאדם לעשות מלאכה גמורה עבור החג לצורך עצמו.
8. משנ"ב תסח ז, וחול המועד כהלכתו פרק ב סעיף קמא ואילך, וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' קצג, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ח סעיף יב.
9. מקראי קודש לרב הררי פרק ב סעיף ה, בשם הגר"מ אליהו.

גזיזת ציפורניים

גזיזת ציפורניים, יש סוברים שהיא מותרת, מכיוון שהיא מלאכת הדיוט. ויש סוברים שהיא אסורה, כיוון שלדבריהם חכמים אסרו במיוחד על גזיזת ציפורניים בחול המועד, כדי שאנשים יקדימו ויגזזו את ציפורניהם לפני החג, ולא יכנסו לחג כשהם מנוולים, ולדבריהם, האסור בחול המועד, אסור גם בערב פסח אחר חצות. לכן יש לגזז ציפורניים לפני חצות היום, ומי שלא עשה כן, רשאי לגזז את ציפורניו לאחר חצות¹⁰.

מסחר ואמירה לגוי

מסחר לא נאסר בערב פסח, ולכן מותר לקנות גם דברים שאינם נצרכים לחג¹¹. וכן מותר לומר לגוי לעשות מלאכה עבור יהודי¹².

מלאכות המותרות בחול המועד

איסור המלאכה בערב פסח קל יותר מאיסור המלאכה בחול המועד. לכן כל המלאכות המותרות בחול המועד, מותרות גם בערב פסח. למשל, מותרות מלאכות הנצרכות להכנת מאכלים, כבישול, אפייה, הבערת אש, טחינה, לישה, השחזת סכין, תיקון המקרר וכיוצא באלו. וכן מותרת מלאכת 'דבר האבד', כלומר מלאכה שאי עשייתה תגרום להפסד כספי¹³.

10. משנ"ב תסח ה, וש"ת זרע אמת אורח חיים סימן סג, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ח סעיף יד. ועיין חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קצג, שגזיזת ציפורניים לאחר חצות מותרת לכתחילה.

11. חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קפ, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ח סעיף יא. ועיין שם ושם, שטוב להחמיר בזה מזמן מנחה קטנה (כשלוש שעות לפני צאת הכוכבים).

12. דעה ב בשו"ע תסח א ורמ"א שם, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קצא, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ח סעיף טו.

13. עיין משנ"ב תסח ז.

עשיית מלאכה מתחילת היום, לדעת מרן השלחן ערוך

איסור עשיית מלאכה מתחיל בחצות היום של י"ד בניסן, אך קודם לכן, מותר לעשות מלאכה ללא הגבלה. זוהי דעת הרמ"א, וכן נוהגים יוצאי אשכנז¹⁴. אבל לדעת מרן השלחן ערוך, אסור לעשות מלאכה גמורה (דהיינו מלאכה שמקבלים עליה שכר או מלאכה שיש בה יצירה חדשה, כמבואר לעיל) מהנץ החמה של יום י"ד, ואפילו המלאכה נעשית לצורך החג. אבל מותר לסיים מלאכה שהתחילו בה קודם לכן, ובלבד שהמלאכה נעשית לצורך החג. לכן לדעת השלחן ערוך, אסור למשל להתחיל לבנות פרגולה או לסייד את הבית, מתחילת יום י"ד. אדם שהתחיל את הבנייה או הסיוד לפני הנץ החמה של י"ד בניסן, וסיום המלאכה נצרך לחג, רשאי להמשיך במלאכה ולסיימה עד חצות היום¹⁵.

תפירה, כיבוס ותספורת לפני חצות

יוצאים מן הכלל הן מלאכת התפירה, הכיבוס והתספורת, שגם לדעת מרן השלחן ערוך, מותר להתחיל בהן עד חצות, משום שהן מלאכות נצרכות מאוד, ובלבד שהן תיעשינה לצורך החג¹⁶. לכן מותר לכבס בגדים לצורך החג עד חצות היום, וכן מותר להסתפר לכבוד החג עד חצות.

מלאכות המותרות

מובן מאליו שכל המלאכות המותרות לאחר חצות היום, על אחת כמה וכמה שהן מותרות קודם חצות, גם לדעת מרן השלחן ערוך. לכן ברור שמותר לדעתו לעשות מלאכות לצורך הכנת מאכלים או למניעת הפסד

14. רס"א תסח ה, ומשנ"ב שם כט. האמור כאן הוא מצד הדין, ועיין להלן שיש מקומות שנוהגים בהם להימנע ממלאכה גם קודם חצות, וכן נהגו במקומו של הרמ"א, ובזמננו מנהג זה אינו מצוי.

15. שו"ע תסח ה, ומשנ"ב שם. ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק ב הערה מז בשם הגר"מ אליהו, שיוצאי ספרד יכולים להקל בדין זה כרמ"א, ולא התבאר שם טעם הדבר.

16. שו"ע תסח ה, ומשנ"ב שם.

כספי. וכן מותר לדעתו להתחיל לעשות כל מלאכת הדיוט לצורך החג, דהיינו מלאכה שכל אדם יודע לעשותה, ועשייתה אינה דורשת מיומנות ותשומת לב מיוחדת.

מקומות שנהגו שלא לעשות מלאכה בערב פסח מהנץ החמה

ההיתר המבואר לעיל, לעשות מלאכה לפני חצות היום (בין לפי הרמ"א ובין לפי השלחן ערוך), הוא מצד הדין. אבל יש מקומות שנהגו שלא לעשות מלאכה מתחילת יום י"ד, כדי להיות פנויים לעסוק בצרכי החג וליל הסדר. במקומות אלו, כל האסור אחרי חצות היום, אסור מהנץ החמה של י"ד בניסן¹⁷.

בזמן הזה, ברוב ככל המקומות נוהגים לעשות מלאכה בערב פסח עד חצות היום¹⁸. לגבי מנהג ירושלים התעוררה מחלוקת, וגדולי הדור הקודם הכריעו שדין ירושלים כדין רוב המקומות בארץ, שנוהגים לעשות בהם מלאכה עד חצות היום¹⁹.

17. עיין שו"ע סימן תסח סעיף ג וסימן תסח סעיף ה, ומשנ"ב שם ושם. האמור למעלה, שכל האסור לאחר חצות, אסור גם קודם חצות (במקום שנהגו שלא לעשות מלאכה עד חצות), הוא דעת השו"ע, אבל לדעת הרמ"א, לפני חצות אסור רק להתחיל במלאכה, אבל מותר להמשיך במלאכה שהתחילו בה קודם לכן, ובלבד שהיא נעשית לצורך המועד. ועוד הבדל, שלפני חצות מותר להתחיל לתפור, לכבס ולספר, מכיוון שמלאכות אלו נצרכות מאוד, ואחרי חצות - אסור. עיין ערוך השלחן תסח ה.

18. הליכות שלמה פרק ח סעיף ה, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' קצד, אור לציון חלק ג פרק יג שאלה א. ועיין חזון עובדיה שם, ואור לציון שם, שמידת חסידות לנהוג איסור מלאכה בירושלים, לחשוש לדעה הסוברת שמנהג ירושלים שלא לעשות מלאכה בערב פסח עד חצות. ועיין הליכות שלמה פרק ח דבר הלכה ח, שגם לסוברים שבירושלים נהגו שלא לעשות מלאכה, הכוונה למקומה של ירושלים בזמן בית המקדש, ולא לחלקים אחרים של העיר.

מנוחה

ערב חג הפסח הוא זמן שיש בו משימות רבות: לסלק את כלי החמץ הנותרים, לבער את החמץ, לבשל ולאפות מאכלים משובחים לכבוד החג, לסדר ולנקות את הבית. משימה חשובה שפעמים נשכחת היא המנוחה! הלב של ליל הסדר הוא מצוות הסיפור ביציאת מצרים. זו התכלית שלשמה נעשו כל האותות והמופתים ביציאת מצרים, כפי שאומר ה' למשה: "בֹּא אֶל פְּרֹעֶה כִּי אֲנִי הִכְבַּדְתִּי אֶת לְבֹו וְכו' לְמַעַן שְׁתִּי (כדי שאשים) אֶתְנִי אֶלָּה בְּקִרְבוֹ, וְלְמַעַן תִּסְפֹּר בְּאָזְנֵי בְנֵךְ וּבֶן בְּנֵךְ אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלִיתִי בְּמִצְרַיִם וְאֶת אֶתְנִי אֲשֶׁר שְׁמַתִּי בָם"²⁰. כאשר הילדים עייפים, הם מקדימים להירדם, וגם אם הם מצליחים להישאר ערים, הם נוטים להיות עצבניים וחסרי סבלנות, ולא ניתן לספר להם את סיפור יציאת מצרים כראוי. גם הורים עייפים נוטים להיות עצבניים וחסרי סבלנות, ועל כן המנוחה נצרכת גם עבורם. הגמרא מספרת שרבי עקיבא מעולם לא אמר לתלמידיו להפסיק מלימודם, מלבד בשני ימים בשנה: בערב פסח ובערב יום הכיפורים. בערב יום הכיפורים – כדי שייספיקו לאכול לפני הצום, ובערב פסח – כדי שידאגו להשיב את הילדים לישון וכך הילדים יהיו ערניים בלילה, ולא יירדמו בזמן הסדר²¹. לכן יש לתכנן את הזמן בערב החג כך שישאר זמן לנוח ולאגור כוחות לקראת ליל הסדר.

טבילה במקווה ולימוד בענייני קרבן פסח

אחר חצות היום, ראוי להיטהר במקווה לכבוד החג. ולאחר מנחה, ראוי לעסוק בדיני קרבן פסח, שכן העוסק בענייני קרבן פסח, נחשב לו הדבר כאילו הקריב קרבן פסח²².

20. שמות י א-ב.

21. פסחים קט א, ורשב"ם שם ד"ה חוץ.

22. משנ"ב תעא כב. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ח סעיף כג, שטוב לטבול לאחר חצות היום, או כשעה קודם לכן.

עריכת השולחן

עורכים את שולחן הסדר בכלים נאים ומכובדים, כל אחד לפי יכולתו, כדי להראות את עצמנו כבני חורין²³. יש להשתדל כבר בערב החג לערוך את השולחן ולסדר את מקומות הישיבה עם אפשרות ההסבה, כדי שניתן יהיה להתחיל בסדר מיד לאחר התפילה, וכך הילדים לא יהיו עייפים מדי, ולא יירדמו. פעמים שמחמת ריבוי האורחים, מוקדש זמן רב לארגון סדר הישיבה ולקביעת מקומו של כל אחד, ומומלץ לעשות את כל זאת בערב החג, כדי שיהיה ניתן להתחיל בסדר כמה שיותר מוקדם²⁴.

23. שו"ע תעב ב, ומשנ"ב ו.

24. שו"ע תעב א, וקיצור שלחן ערוך (גאנצפריד) קיח ו.

פרק ו

ערב פסח שחל בשבת

ישנם דינים ומנהגים הנוהגים בערב פסח, ולא ניתן לקיימם כאשר ערב פסח חל בשבת. לדוגמה: בדיקת חמץ נעשית בדרך כלל בליל י"ד ניסן, וכאשר ערב פסח חל בשבת לא ניתן לבדוק חמץ לאור הנר בליל שבת. גם לא ניתן לשרוף את החמץ בשבת, והבכורות אינם יכולים להתענות בשבת, ועוד. לכן יבוארו בפרק זה דיני ערב פסח שחל בשבת.

דרשת שבת הגדול

דרשת שבת הגדול נאמרת בדרך כלל בשבת הסמוכה לפסח, אך כאשר ערב פסח חל בשבת מקדימים אותה לשבת שלפניה. זאת משום שמטרת הדרשה היא ללמד לציבור את הלכות הפסח, ובכללן את ההלכות הנצרכות להכנות לפסח, כגון הלכות בדיקת חמץ והלכות ביעור חמץ, וכאשר ערב פסח חל להיות בשבת, הכנות אלו נעשות לפני השבת הסמוכה לפסח¹. אף על פי כן ראוי להרבות בשיעורים ובדרשות בשבת הסמוכה לפסח, כיוון שיש פנאי לרוב בשבת זו².

1. משנ"ב תכט ב, וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' לב ועמ' רנב, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק י סעיף א.

2. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

תענית בכורות

בשנים רגילות הבכורות מתענים בערב פסח, אך כשערב פסח חל בשבת מקדימים את תענית הבכורות ליום חמישי³. בשבת אין מתענים, משום שמצווה לאכול בשבת שלוש סעודות, וביום שישי אין מתענים, כיוון שאין זה מכבוד השבת להיכנס אליה רעבים וצמאים מהתענית. לכן מקדימים ומתענים ביום חמישי⁴.

בזמננו, רוב הבכורות ככולם נפטרים מהתענית על ידי השתתפותם בסעודת סיום מסכת, כמבואר בפרק א, ולכן יש לערוך את סיומי המסכת ביום חמישי⁵.

3. שו"ע תע ב: יש אומרים, רמ"א שם, בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו הלכות ערב פסח שחל בשבת אות א, עיין כף החיים תע כג, חזון עובדיה חלק א עמ' רטו, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק י סעיף ב, נתיבי עם תע ג, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תיח סעיף ה, לוח דינים ומנהגים אהבת שלום (תשפ"א) עמ' 395. ועיין שו"ע שם: ויש אומרים, שכאשר ערב פסח חל בשבת הבכורות פטורים מהתענית, ועיין משנ"ב שם ז, שטעם דעה זו הוא שיסודה של תענית בכורות במנהג, ולא נהגו להתענות כאשר לא ניתן להתענות ביום המקורי, ועיין חזון עובדיה חלק א עמ' רטז, שאף שלפי כללי הפסיקה, כאשר השלחן ערוך מביא דעה אחת בשם "יש אומרים" ואת הדעה השנייה בשם "יש אומרים" - ההלכה היא כדעה השנייה, נהגו בעניין זה כדעה הראשונה, אך בכור יוצא ספרד המקל במקום צורך שלא להתענות, יש לו על מה שיסמוך (ועיין חזון עובדיה שם עמ' רנד: "אם אפשר לבכורים להשתתף בסעודת מצווה טוב לעשות כן", ועיין אור לציון חלק ג פרק יב שאלה ג, שכתב כעין זה). ועיין חזון עובדיה עמ' ריז, שאב יוצא ספרד הרגיל בשנים רגילות להתענות תענית בכורות עבור בנו הבכור הקטן, יכול להקל בשנה זו, ואין הוא צריך להתענות עבור בנו או להשתתף בסעודת מצווה כדי להיפטר מהתענית.

4. ערוך השלחן תע ד.

5. עיין חזון עובדיה חלק א עמ' רטו, עיין תשובות והנהגות חלק ב סימן ריא. ועיין תשובות והנהגות שם, וארחות רבנו (תשע"ד) חלק ב עמ' סב, שיש מחמירים להשתתף בסעודת מצווה גם ביום שישי, כיוון שיש סוברים שכאשר ערב פסח חל להיות בשבת, מקדימים את התענית ליום שישי.

בדיקת חמץ

מקדימים לבדוק חמץ באור לשלושה עשר בניסן (יום חמישי בערב, אור ליום שישי), כיוון שלא ניתן לבדוק את החמץ לאור הנר בליל שבת⁶. מלבד השינוי בזמן הבדיקה, כל שאר דיני הבדיקה שווים לדיני הבדיקה בשנים רגילות⁷.

לאחר הבדיקה מבטלים את החמץ שאינו ידוע (שאינן עתידים לאוכלו או לשורפו), כפי שנוהגים בשנים רגילות⁸.

את החמץ שמשאירים בבית עבור יום שישי וסעודות השבת, יש להניח במקום מוצנע, רחוק ממגע ידם של ילדים קטנים, כדי שלא יפזרו את החמץ ויהיה צורך לחזור ולבדוק את הבית מחמץ⁹.

ביעור חמץ

מקדימים לשרוף את החמץ ביום שישי (י"ג בניסן) בבוקר, מלבד החמץ שמשאירים עבור יום שישי ועבור סעודות השבת, שאותו אין מבערים¹⁰. הקדמת הביעור ליום שישי איננה משום שאסור לשרוף בשבת, כיוון שמעיקר הדין אפשר לבער את החמץ בכל דרך שהיא, כגון להטיל אותו לשירותים, וזאת מותר בשבת; אלא משום שאין לטרוח בשבת טרחה שאינה נצרכת, וכיוון שאפשר לבער את החמץ לפני שבת, ביעורו בשבת הוא טרחה שאינה נצרכת¹¹.

6. שו"ע תמ"ד א, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ת משיב דברים סימן עה, על פי שו"ע תלה א, שאדם שלא בדק חמץ באור ליום שישי, יבדוק חמץ ביום שישי בברכה.
7. נטעי גבריאל ערב פסח שחל בשבת פרק ג סעיף ד.
8. משנ"ב תמ"ד א.
9. שו"ע תל"ד א, ומשנ"ב שם, ומשנ"ב תמ"ד ג.
10. שו"ע תמ"ד א, וכף החיים שם כ. ועיין הגדה של פסח טעם ודעת לגר"מ שטרנבוך (תשס"א) עמ' קכו ועמ' קל"ד, שהנוהגים לומר "יהי רצון" לאחר ביעור חמץ כפי הנדפס בהגדות, יאמרוהו ביום שישי לאחר הביעור וגם בשבת לאחר הביעור.
11. ב"ח תמ"ד א ד"ה אלא דהב"י.

מעיקר הדין אפשר לשרוף את החמץ ביום שישי בכל שעה שהיא, כיוון שהאיסור שיימצא חמץ ברשות האדם חל רק בשבת בבוקר. אך טוב לשרוף את החמץ עד תחילת השעה השישית, כדי שלא יטעו ויחשבו שגם בשנים שמבערים בהן את החמץ בערב פסח, אפשר לשרוף את החמץ בכל שעות היום¹².

בשנים רגילות מבטלים את החמץ פעם נוספת לאחר שרפתו, שמא נשאר באיזה מקום חמץ שלא נכלל בביטול שלאחר בדיקת החמץ (כגון החמץ שהושאר בלילה לסעודת הבוקר). אך כאשר ערב פסח חל בשבת, אין מבטלים את החמץ לאחר שרפתו, כיוון שעתידים לאכול את החמץ בסעודות השבת; אלא מבטלים אותו בשבת בבוקר מיד לאחר ביעורו¹³.

הכנת תבשילים כשרים לפסח לשבת

מצוות עוגג שבת נוהגת גם בשבת זו, לכן יש לבשל לשבת תבשילים ערבים¹⁴, ורצוי שיהיו כשרים לפסח ויבושלו בכלים כשרים לפסח¹⁵, כיוון שאכילת תבשילי חמץ כרוכה בבעיות הלכתיות¹⁶, וגם יש חשש שפירורים מתבשילי החמץ יתפזרו בבית או יגיעו לכלי הפסח.

12. שו"ע תמ"ד ב, ומשנ"ב שם.

13. רמ"א תמ"ד ב, ושו"ע תמ"ד ו, ומשנ"ב שם.

14. עיין שו"ת לב חיים חלק ב סימן פח, נטעי גבריאל ערב פסח שחל בשבת פרק י"ז סעיף י, ילקוט יוסף (תש"פ) פסח חלק א סימן תמ"ד סעיף כג. ועיין ערוך השלחן תמ"ד ח, שמותר ליוצאי אשכנז לאכול בסעודת ליל שבת ובסעודת שחרית קטניות. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שאפשר לבשל בסיר כשר לפסח קטניות לצורך השבת, ובפסח מותר להשתמש בסיר ואין צורך להגעילו.

15. משנ"ב תמ"ד י"ד, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק י' סעיף כב, קובץ מבית לוי גיליון ה עמ' טו, בשם הגר"ש וזנר. ועיין שו"ע הרב תנא נט, ושער הציון תמ"ד ד, שאין לשפוך אוכל חם ישירות מכלי פסח לכלי חמץ, כיוון שטעם החמץ יעבור מכלי החמץ לכלי הפסח, ועיין קובץ מבית לוי שם, שאפשר להעביר את התבשיל לכלי אחר כשר לפסח (כלי שני), וממנו לשפוך את המאכל לכלי החמץ.

16. עיין שו"ע תמ"ד ג, ומשנ"ב שם י"א, שאין לבשל תבשילי חמץ שדרכם להידבק בכלי, כיוון שיהיה צורך לשוטפם, ואסור לשטוף בשבת כלי שאין עתידים להשתמש בו בשבת, ועיין שו"ע שם

עשיית מלאכה בערב שבת

אסור לעשות מלאכה בערב פסח מחצות היום. איסור זה נאמר דווקא בערב פסח, ולא ביום שישי הסמוך לערב פסח. לכן כאשר ערב פסח חל בשבת אין משמעות לאיסור זה, וביום שישי שלפניו מותר לעשות מלאכה עד זמן מנחה קטנה (סביב השעה ארבע ורבע אחר הצהריים בשעון קיץ), כפי שנוהגים בכל יום שישי¹⁷.

יש להדליק בערב שבת 'נר נשמה', כדי שאפשר יהיה להעביר ממנו אש במוצאי שבת ולהדליק את נרות יום טוב¹⁸.

אכילת פת בסעודת ליל שבת

בסעודת ליל שבת חובה לאכול פת. חובה זו מצריכה זהירות מיוחדת, כיוון שהבית כבר נוקה ונבדק מחמץ, ואכילת חמץ בלא זהירות ותשומת לב עלולה לגרום לפיזור פירורי חמץ בבית. כמו כן כלי הפסח כבר נמצאים בבית, ויש לשים לב שפירורי חמץ לא יגיעו אליהם. לכן רצוי לברך את ברכת "המוציא" על לחמים שאינם מתפוררים, כגון על פיתות¹⁹, וכאשר קמים מהשולחן יש

וסעיף ד, שאם נהגו שלא כראוי ובישלו תבשילי חמץ שדרכם להידבק בכלי, או שבישלו תבשילי חמץ שאין דרכם להידבק בכלי ונשארו בכלי שאריות אוכל, יש לנגב אותן ולהשליכן, ואם הן אינן מתנקות בניגוב, יש לשטוף את הכלי מעט כדי להסירן.

17. באור הלכה תסח א ד"ה מחצות: אפשר, חזון עובדיה חלק א עמ' קפג ואילך, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק י סעיף יג, נטעי גבריאל ערב פסח שחל בשבת פרק י סעיפים ו-ז.

18. ערב פסח שחל בשבת (כהן) פרק יב סעיף יז.

19. עיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו דיני ערב פסח שחל בשבת סעיף ג, עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק י סעיף כט. עיין רמ"א תעא ב, ומשנ"ב שם יב, וחזון עובדיה חלק א עמ' רסג, ואור לציון חלק ג פרק יד שאלה א, ונטעי גבריאל ערב פסח שחל בשבת פרק יח סעיף א, שמצד הדין ניתן לברך את ברכת "המוציא" על מצות, ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק י סעיף לב, ופסקי תשובות סימן תמד אות ג סעיף ד, ואור לציון חלק ג פרק יד הערה א ד"ה וממוצא הדברים, שרבים נמנעים מכך, כיוון שיש סוברים שהאיסור לאכול מצה בערב פסח מתחיל מהלילה, וגם משום שיש נוהגים שלא לאכול מצה מראש חודש ניסן, ועיין פסקי תשובות שם, שמנהג ישראל מדורי דורות לאכול חמץ בסעודת ליל שבת ובסעודת שחרית.

לנקות את הידיים ולנער את הבגדים סמוך לשולחן, כדי שפירורי חמץ לא יתפזרו בבית²⁰.

אכילת הסעודה בכלים חד פעמיים

כאשר בישלו לשבת תבשילים כשרים לפסח, ניתן עקרונית לאוכלם בכלי פסח, אך הדבר אינו רצוי, כיוון שמברכים "המוציא" על חלות או פיתות, ופירורי חמץ עלולים להגיע לכלי הפסח. לכן כדאי להעביר את התבשילים לכלי הגשה חד פעמיים ולאוכלם בכלים חד פעמיים²¹. רצוי גם לאכול על מפת ניילון חד פעמית, כדי שפירורי חמץ לא יידבקו במפת הבד²², ולאחר הארוחה

ועיין אור לציון שם, שיוצאי ספרד נוהגים לברך על מצה שלא בימי הפסח "בורא מיני מזונות", ולכן יוצא ספרד הרוצה לברך "המוציא" על מצות, צריך לאכול מצות בשיעור קביעת סעודה, דהיינו בשיעור של לפחות ארבע ביצים שהוא בערך כארבע - חמש מצות, ועיין הגר"ם מזוז שליט"א באור תורה אייר תשנ"ד עמ' תקסח, שכתב כעין זה, ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) פסח חלק ב סימן תמד הערה יח עמ' תשיב, שחולק וסובר שבערב פסח שחל בשבת, ברכת המצה ליוצאי ספרד היא "המוציא", וכן משמע מחזון עובדיה חלק א עמ' רסב. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו דיני ערב פסח שחל בשבת אות ו, ופסקי תשובות תמד ב, שמצה אינה מוקצה בשבת, אף שאסור לאוכלה, כיוון שילדים קטנים שלא הגיעו לחינוך רשאים לאוכלה, אך מצות מהודרות שנקנו במיוחד לליל הסדר ואין בדעת האדם לתנן לילדים קטנים בשבת, נחשבות מוקצה מחמת חסרון כיס והן אסורות בטלטול. ועיין בית יוסף סימן תמד ד"ה ומה שכתב, שאפשר לקיים את מצוות סעודת שבת באכילת מצה עשירה, ועיין אור לציון חלק ג פרק יד הערה א ד"ה והוא הדין, שכדי לברך על מצה עשירה "המוציא" וברכת המזון, יש לקבוע עליה סעודה ולאכול ממנה לפחות שיעור של מאתיים שלושים סמ"ק, ועיין חזון עובדיה חלק א עמ' רסה, שכתב כעין זה, ועיין אגרות משה אורח חיים חל א סימן קנה, שחולק וסובר שדי לאכול מהמצה העשירה שיעור כביצה, כיוון שבשבת ז, שמצה עשירה משמשת תחליף ללחם, שיעור מועט ממנה נחשב שיעור קביעת סעודה, ועיין חזון עובדיה שם עמ' רסג, שלא כדאי לאכול מצה עשירה בשבת זו בשיעור של פחות מארבע ביצים, כדי שלא להיכנס למחלוקת אם לברך עליה "מזונות" או "המוציא".

20. עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק י סעיף לו וסעיף מז.

21. עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק י סעיף כג, קובץ מבית לוי גיליון ה עמ' טו, בשם הגר"ש ווזנר, פסקי תשובות תמד יא.

22. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק י סעיף לד.

לזרוק את הכלים ואת מפת הניילון לפח אשפה ציבורי, ולטאטא את הרצפה מפירורי חמץ²³.

אכילת הפת בלא חשש לפיזור החמץ

כדי למנוע פיזור של פירורי חמץ, יש נוהגים לפרוס מפה חד פעמית על השולחן, ולברך את ברכת "המוציא" על שולחן נקי ללא צלחות וסכו"ם. לאחר אכילת כביצה פת, מסירים מהשולחן את המפה עם פירורי הלחם, מנערים את הבגדים מפירורי החמץ, מנקים את הידיים, פורסים מפה חדשה, עורכים את השולחן ומגישים את התבשילים הכשרים לפסח²⁴. ויש נוהגים לייעד בבית או במרפסת מקום מסוים שנוח לנקות אותו מפירורי חמץ, ועושים קידוש ואוכלים כביצה פת באותו מקום, ומנערים את הבגדים ומנקים את הידיים, ועוברים לשולחן השבת שבבית ואוכלים שם את הסעודה שתבשילה כשרים לפסח, וחוזרים לברכת המזון למקום שאכלו בו את הפת, כיוון שיש לברך ברכת המזון במקום אכילת הפת. הנוהגים כן צריכים לכוון בתחילת הסעודה שבדעתם לאכול את הסעודה בשני המקומות²⁵.

23. עיין משנ"ב תמד טו, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק י סעיף מה וסעיף מז. ועיין שם סעיפים סח-טט, שכאשר לא ניתן לזרוק את המפה לפח ציבורי, יש לנער אותה בחוץ או לאסוף את פירורי החמץ ולזרוקם לשירותים. ועיין הלכות חגים שם סעיף לח, שיש לשטוף את המטאטא במים או לנערו בשירותים, שלא יישארו פירורי חמץ בין שערותיו.

24. עיין נטעי גבריאל ערב פסח שחל בשבת פרק יט סעיף ג, עיין ערב פסח שחל בשבת (כהן) פרק ח סעיף יז. ועיין נטעי גבריאל שם סעיף ד, ופסקי תשובות תמד יג, שיש לחשוש שסילוק הפת מהשולחן מצריך לברך ברכה ראשונה על המאכלים המובאים בהמשך הסעודה, כיוון שהם אינם טפלים לפת, ולכן כדאי לאכול בסוף הסעודה מעט פת, ועיין הליכות שלמה פרק ח סעיף יד, וחוט שני פסח עמ' קעא, ושבות יצחק פסח פרק ט אות ד עמ' קיא, בשם הגר"ש אלישיב, שחולקים וסוברים שסילוק הפת מהשולחן אינו מצריך לברך ברכה ראשונה על המאכלים שיובאו בהמשך הסעודה, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שכן נוהגים. ועיין שו"ע קפ ב, ומשנ"ב שם, שבזמן ברכת המזון צריך להיות לחם על השולחן, לכן לפני ברכת המזון ראוי להביא לחם עטוף בשקית (כדי שלא יתפזרו פירורים) ולהניחו על השולחן.

25. נטעי גבריאל ערב פסח שחל בשבת פרק יט סעיף ה, ופסקי תשובות תמד יג. ועיין משנ"ב קעח לג, והלכה ברורה סימן קעח סעיף א. ועיין פסקי תשובות שם, שמחלוקת האחרונים שנזכרה

תפילת שחרית

בשבת בבוקר ראוי להתפלל בהשכמה, ולהימנע מלהאריך בניגונים בתפילה, כדי שיהיה מספיק זמן לקיים את מצוות סעודת שבת ומצוות ביעור חמץ בנחת²⁶ (סוף זמן אכילת חמץ הוא סביב השעה רבע לעשר, לפי שעון קיץ).

סעודת שחרית

מזדרזים לאכול סעודת שבת לפני סוף זמן אכילת חמץ, כדי שיהיה ניתן לאכול כביצה פת ולקיים את מצוות סעודת שבת. גם בסעודה זו יש לשים לב שפירורי חמץ לא יתפזרו בבית, ויש לנהוג בה כפי שהתבאר לעיל בסעודת ליל שבת. בסעודה זו אסור לאכול מצה, כיוון שאסור לאכול מצה בערב פסח מעלות השחר²⁷.

יש לשים לב לסיים את אכילת החמץ לפני סוף זמן אכילת חמץ, אך אין צורך לסיים את הסעודה בזמן זה, ואפשר להמשיך ולאכול את המאכלים הכשרים לפסח לאחר סוף זמן אכילת חמץ²⁸, וזאת בתנאי שהשולחן נוקה לגמרי מפירורי חמץ, ואין חשש שיאכלו בטעות חמץ.

בהערה הקודמת, אם יש לברך ברכה ראשונה על המאכלים הנאכלים לאחר סילוק הפת, נאמרה גם במצב זה. ועיין פסקי תשובות תמד הערה 100, שכאשר אוכלים בשני מקומות יש להדליק את נרות השבת במקום שמקדשים, ורק אם הדבר אינו אפשרי ניתן לסמוך על כך שמנורת החשמל שמאירה שם נחשבת נר שבת, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שאין צורך להדליק את נרות השבת במקום שמקדשים, וניתן לסמוך על כך שמנורת החשמל נחשבת נר שבת.

26. משנ"ב תמד ד, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק י סעיפים מא-מב. ועיין הלכות חגים שם, שרצוי להתפלל בשבת זו עם הנץ החמה כוונתיקין.

27. ועיין הליכות שלמה פרק ח סעיף יא, וארחות רבנו (תשע"ד) חלק ב עמ' סג, שניתן לצרף מצה ללחם משנה, אף שאסור לאכול מצה בסעודה זו.

28. חוט שני פסח עמ' קעא, שבות יצחק פסח פרק ט אות ד עמ' קיא, בשם הגרש"ז אוירבך והגר"ש אלישיב.

לאחר סיום אכילת החמץ, יש לנקות ולשטוף את הפה משיירי החמץ²⁹, ומותר להשתמש לשם כך בקיססם³⁰, בחוט דנטלי³¹ או במברשת שיניים³².

ביעור החמץ וביטולו

לפני סוף זמן ביעור חמץ (סביב השעה אחת-עשרה ורבע, לפי שעון קיץ) יש לטאטא את הרצפה סביב שולחן האוכל, להסיר את המפה עם פירורי החמץ מהשולחן, להשליכה לפח ציבורי ולבער את החמץ הנותר³³. ניתן לבער את החמץ על ידי השלכתו לשירותים³⁴, אך רצוי לפוררו מעט לפני כן, כדי שלא תיווצר סתימה. לאחר ביעור החמץ מבטלים את החמץ, וזהו נוסח הביטול: "כל חמירא דאיכא ברשותי, דחמיתיה ודלא חמיתיה, דבערתיה ודלא בערתיה, לבטיל ולהוי (הפקר³⁵) כעפרא דארעא"³⁶. תרגומו של נוסח זה הוא: 'כל חמץ ושאר שיש ברשותי, שראיתיו ושלא ראיתיו, שביערתיו ושלא ביערתיו, יבטל ויהא (הפקר) כעפר הארץ'.

לסיכום, בודקים את החמץ ביום חמישי בערב (אור ליום שישי). לאחר בדיקת חמץ מבטלים את החמץ שאינו ידוע. ביום שישי שורפים את החמץ עד

29. בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות ה, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' רנח, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ח סעיף ח.

30. חזון עובדיה חלק א עמ' רנח, שמירת שבת כהלכתה פרק יד סעיף לט.

31. שמירת שבת כהלכתה פרק יד סעיף לט. ועיין שם, שאין לחתוך את החוט מהגליל בשבת.

32. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק י סעיף נג. ועיין שם סעיף נד, שגם אדם שבכל שבתות השנה נוהג שלא להשתמש במברשת שיניים, רשאי בשבת זו להשתמש במברשת שיניים כדי להינצל מאיסור חמץ.

33. עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק י סעיף לז וסעיף מט. עיין לעיל פרק ג, שניתן להשליך את החמץ לפח ציבורי, אך ראוי שלא להשליך לפח את כל החמץ אלא להשאיר לפחות כדית חמץ, כדי לקיים בו את מצוות הביעור. ועיין שם הערה 9, שאין להשליך את החמץ לפח פרטי, ועיין פסקי תשובות תמד יח, שאדם שאין בסביבתו פח ציבורי, יפגום את החמץ באקונומיקה וישליכו לפח שבחצרו.

34. משנ"ב תמד כא, הליכות שלמה פרק ח סעיף יז, אור לציון חלק ג פרק יד שאלה ב.

35. עיין הלכות בדיקת חמץ פרק ה הערה 8.

36. שו"ע תלד ב-ג, ומשנ"ב שם.

תחילת השעה השישית, ובשבת מבערים את החמץ שנשאר על ידי זריקתו לשירותים, ולאחר הביעור מבטלים שוב את החמץ.

סעודה שלישית

זמנה של סעודה שלישית הוא חצי שעה אחר חצות היום³⁷ (סביב השעה אחת ורבע לפי שעון קיץ). בזמן זה אסור לאכול הן חמץ והן מצה, לכן לא ניתן לקיים את מצוות סעודה שלישית בפת. כדי לקיים את מצוות סעודה שלישית בשבת זו, סומכים על הפוסקים הסוברים שאין חובה לאכול פת בסעודה שלישית, ואפשר לקיימה בתבשיל העשוי ממיני דגן, כגון בכופתאות העשויות מקמח מצה ('קניידלך')³⁸, במצה עשירה (ליוצאי ספרד הנוהגים לאוכלה)³⁹,

37. שו"ע סימן רצא סעיף ב וסימן תמד סעיף א.

38. עיין שו"ע רצא ה, ומשנ"ב תמד ח, אור לציון חלק ג פרק יד שאלה א. ועיין ערב פסח שחל בשבת (כהן) פרק ח סעיף טו, שאף המחמירים שלא לאכול מצה שרויה בפסח, רשאים לאכול מצה שרויה (כגון 'קניידלך') בערב פסח. ועיין לעיל פרק ד, וערב פסח שחל בשבת (כהן) פרק כא סעיף ה, שיש פוסקים המתירים לאכול בערב פסח עוגות העשויות מעיסה המכילה קמח מצה, שמן, ביצים, סוכר ומיני תבלינים, ולפי דבריהם אפשר לקיים בהן את מצוות סעודה שלישית.

39. עיין שו"ע תמד א, שניתן לקיים את מצוות סעודה שלישית באכילת מצה עשירה (מצה שעיסתה נילוושה במי פירות). ועיין ערוך השלחן תמד ה, שיוצאי אשכנז נמנעים מאכילת מצה עשירה בפסח, אך לא בערב פסח, ולכן גם הם רשאים לקיים מצוות סעודה שלישית במצה עשירה, ועיין שו"ע הרב תמד ג, ומשנ"ב תעא כא, שחולקים וסוברים שיוצאי אשכנז נוהגים שלא לאכול מצה עשירה משעה שאסור לאכול חמץ, ועיין פסקי תשובות סימן תמד הערה 18, ונטעי גבריאל ערב פסח שחל בשבת פרק ל סעיף ז, שכן המנהג, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק י סעיף סד, שהאחרונים נחלקו אם בסעודה שלישית בשבת זו, מצה עשירה נחשבת כפת ויש לברך לפני אכילתה "המוציא" גם כשאין אוכלים ממנה שיעור קביעת סעודה, או שאין היא נחשבת כפת ויש לברך לפני אכילתה "מזונות" (עיין חזון עובדיה חלק א עמ' רסה), ולכן ראוי שלא לאכול בסעודה שלישית מצה עשירה, כדי שלא להיכנס לספק ברכות, "ומעוד כמה טעמים", ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק ד סעיפים טו-טז, שבזמננו גם יוצאי ספרד נוהגים שלא לאכול מצה עשירה, ובפרט מצות עשירות הנעשות במפעלי תעשייה שקשה מאוד להשיג שלא תתערב בעיסתן טיפת מים, ומעריבים בהן חומר מתפוח וחומרים שמפרישים מים, והן אסורות באכילה, ועיין לעיל הלכות חמץ פרק ה, ועיין שו"ת אור לציון חלק ג פרק יד הערה א, שהכנת מצה עשירה דורשת זהירות מרובה, וקשה מאוד להכינה

או בדברים שדרך לאוכלם לשובע כבשר, דגים ותפוחי אדמה⁴⁰. הטעם לכך שמוותר לאכול מצה עשירה או תבשילים שיש בהם קמח מצה הוא שאיסור אכילת מצה בערב פסח הוא רק במצה שאפשר לצאת בה ידי חובת מצוות

מבלי להכשל, ולכן רצוי שלא לאכול מצה עשירה בסעודה שלישית, ועיין חזון עובדיה חלק א עמ' רסד, שחולק וסובר שניתן לקיים מצות סעודה שלישית באכילת מצה עשירה, ויש לברך לפני אכילתה "בורא מיני מזונות". ועיין חזון עובדיה חלק א עמ' רסב ואילך, שניתן לקיים מצוות סעודה שלישית בדרך נוספת: לקחת מצה ששיעורה כזית או יותר, להניחה בסיר עם מרק לאחר שהוסר מהאש וחומו יותר משיעור שהיד סולדת בו, להשהות בו את המצה עד שתספוג היטב את טעם התבשיל ולהוציאה מהסיר כשהיא שלמה. המיוחד במצה זו הוא שדינה כפת וברכתה "המוציא", ואף על פי כן מותר לאוכלה בערב פסח, שכן אי אפשר לצאת בה ידי חובת מצוות אכילת מצה בליל הסדר, כיוון שהיא מבושלת, ועיין חזון עובדיה שם עמ' רסד, שזו הדרך המוכרת לקיים מצוות סעודה שלישית בשבת זו, ועיין שער הציון תמד א, שיש סוברים שאסור לאכול בערב פסח מצה מבושלת, ועיין משנ"ב תעא כ, שמתיר, ועיין כף החיים תעא לה, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ח סעיפים ב-ד, שחולקים ואוסרים לאכול בערב פסח מצה מבושלת שברכתה "המוציא". ועיין אור לציון חלק ג פרק יד הערה א ד"ה ועל כל פנים, ותשובות אביגדר הלוי עמ' שנז, שאין לאכול בסעודה שלישית מצה מטוגנת (מצה-בריי), כיוון שיש סוברים שטיגון במעט שמן אינו נחשב בישול, ועיין תשובות אביגדר הלוי שם, בדברי השואל.

40. רמ"א תמד א, ומשנ"ב שם ח. ועיין שם ושם, שאפשר לקיים את מצוות סעודה שלישית באכילת פירות, אך אכילת דברים שדרך לשובע מהם כבשר ודגים, עדיפה, ועיין פרי מגדים סימן רצא משבצות זהב ס"ב וס"ק ה, וכף החיים תמד טז, שהמקיים את מצוות סעודה שלישית באכילת פירות, טוב שיאכל פירות משבעת המינים. ועיין משנ"ב תמד ח, שיש סוברים שחובה לאכול פת בסעודה שלישית, ולכן טוב לחלק את סעודת השחרית לשתיים, כדי שתיחשב כשתי סעודות, דהיינו לקדש, לברך ברכת "המוציא" ולאכול כביצה פת ואת רוב התבשילים (עיין פסקי תשובות תמד ה), ואז לברך ברכת המזון, לצאת מהבית לסיבוב קצר (עיין משנ"ב רצא יד), לשהות זמן מה, ליטול ידיים ולאכול שוב כביצה פת ומעט תבשילים לשם סעודה שלישית, ועיין אגרות חזון איש חלק א סימן קפח, שיש לשהות חצי שעה בין סעודה לסעודה, ועיין דרכי חיים ושלום עמ' תים, שדי לשהות רבע שעה, ועיין חמד משה תמד ו, שדי לשהות כמה שניות. ועיין פסקי תשובות סימן תמד הערה 56, ונטעי גבריאל פרק כג סעיף ב, שיש מגדולי ישראל שלא החמירו כן וסמכו על הדעה שאין חובה לאכול פת בסעודה שלישית, ועיין משנ"ב שם, ופסקי תשובות תמד ה, שגם המחמירים לאכול בבוקר שתי סעודות, יקפידו לאכול סעודה שלישית בצהריים, כיוון שלדעת השלחן ערוך אין יוצאים ידי חובת מצוות סעודת שלישית בסעודה הנאכלת לפני שעה שלישית ומחצה.

אכילת מצה בליל הסדר, ואין יוצאים ידי חובת מצוות אכילת מצה בליל הסדר במצה עשירה או בתבשיל שיש בו קמח מצה⁴¹.

קיום מצוות סעודת שלישית במצה עשירה או בתבשיל העשוי ממיני דגן, עדיף על קיומה בבשר ודגים, כיוון שיש סוברים שאפשר לקיים את מצוות סעודה שלישית במיני דגן אך אי אפשר לקיימה בבשר ודגים⁴².

המקיים את מצוות סעודה שלישית במצה עשירה או בתבשיל העשוי ממיני דגן, צריך לקיימה לפני תחילת שעה עשירית (סביב השעה רבע לארבע, לפי שעון קיץ), כיוון שמשעה עשירית ואילך אסור לאכול מצה עשירה ותבשילים העשויים ממיני דגן, כדי שמצת המצווה בליל הסדר תיאכל לתיאבו⁴³. והמקיים את מצוות סעודה שלישית בבשר, דגים וכיוצא בהם יכול לקיימה אף לאחר שעה עשירית, אך יאכל מעט, כדי שמצת המצווה בליל הסדר תיאכל לתיאבו⁴⁴.

הכנות לליל הסדר

אסור לעשות בשבת דברים לצורך יום טוב, לכן אין לעשות בשבת דברים לצורך ליל הסדר. לדוגמה: אסור לערוך את השולחן, לשטוף כלים ולחמם

41. משנ"ב סימן תעא ס"ק י' וס"ק כ.

42. עיין שו"ע רצא ה, חזון עובדיה חלק א' עמ' רסה סוף ד"ה ולענין, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק י' סעיף סג, שמירת שבת כהלכתה חלק ב' פרק נ' סעיף יב. ועיין ערוך השולחן תמדה. מובן מאליו שהמקפיד לקיים את מצוות סעודה שלישית במצה עשירה או בתבשיל העשוי ממיני דגן, רשאי להוסיף להם בשר, דגים וכיוצא בהם.

43. שו"ע תעא א, ומשנ"ב שם. ועיין חזון עובדיה חלק א' עמ' קצט, שבמקום הצורך מותר לאכול לאחר שעה עשירית מצה עשירה או תבשילים העשויים ממיני דגן עד שיעור כביצה, ועיין שו"ת יהודה יעלה (אסאד) חלק א' סימן קו, וכף החיים תעא ב, שחולקים, ועיין קובץ אור תורה אייר תשס"ח עמ' תרפא. ועיין ערוך השולחן רצא ד, ובן איש חי שנה שניה פרשת חיי שרה אות יד, שלפי הקבלה יש לאכול סעודה שלישית לאחר תפילת מנחה.

44. שו"ע תעא א, ומשנ"ב שם. ועיין כף החיים תמדה טז, שיש לאכול לפחות כזית, ועיין פרי מגדים סימן רצא משבצות זהב ס"ק א, שעדיף לאכול לפחות כביצה.

אוכל בשבת לצורך ליל הסדר⁴⁵. אך מותר ללכת לישון בשבת כדי לאזור כוח לליל הסדר⁴⁶, משום שכבר בשבת נהנה האדם מהשינה⁴⁷. אך לא יאמר: "אני הולך לישון כדי שיהיה לי כוח לליל הסדר"⁴⁸, כיוון שאז ניכר שבכוונתו לישון לא כדי ליהנות מהשינה בשבת אלא כדי להתכונן לליל הסדר⁴⁹. וכן מותר ללבוש בגדי חג לקראת ערב⁵⁰, כיוון שיש בכך כבוד גם לשבת⁵¹.

הדלקת נרות

מדליקים את נרות יום טוב לאחר צאת השבת, ויש לומר לפני הדלקתם "ברוך המבדיל בין קודש לקודש"⁵².

הבדלה וקידוש

בצאת השבת יש לעשות הבדלה וקידוש. הבדלה כדי לציין את מעלת השבת היוצאת, שקדושתה גדולה מקדושת החג, וקידוש כדי לציין את מעלת החג הנכנס. ההבדלה והקידוש נעשים יחד על הכוס הראשונה של ארבע כוסות, וסדר הברכות הוא על פי ראשי התיבות יקנה"ז: יין, קידוש, נר, הבדלה, זמן ("שהחיינו")⁵³.

45. עיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו דיני ערב פסח שחל בשבת סעיף ז.

46. עיין משנ"ב רצ ד, בן איש חי שם, שמירת שבת כהלכתה פרק כח סעיף פ.

47. שלחן שלמה לגרש"ז אורבך יום טוב חלק א סימן תקג סעיף א עמ' קלח.

48. עיין משנ"ב רצ ד, וערוך השלחן רצ א, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כא סעיף לח, ילקוט יוסף ספירת העומר (תשע"ט) עמ' תקפו סעיף כא. ועיין אור לציון חלק ג פרק יח הערה יא ד"ה וכיון שנעורים, וש"ת אז נדברו חלק ד סימן סו, שחולקים וסוברים שמותר לומר "אני הולך לישון כדי שיהיה לי כוח לליל הסדר", כיוון שההליכה לישון היא לצורך מצווה, ועיין ילקוט יוסף שם הערה כא, שביאר טעם האוסרים.

49. שו"ת מחזה אליהו חלק א סוף סימן נז.

50. בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו הלכות ערב פסח שחל בשבת סעיף ד.

51. ערב פסח שחל בשבת (כהן) פרק יט הערה טו.

52. משנ"ב רצט לו.

53. שו"ע תעג א. ועיין שמירת שבת כהלכתה חלק ב פרק סב הערה כו, בשם הגרש"ז אורבך,

לעומת הבדלה במוצאי שבת רגיל, שמברכים בה על בשמים, בהבדלה הנעשית בליל יום טוב אין מברכים על בשמים. הטעם לכך הוא שבשבת זוכים לנשמה יתרה, ובצאת השבת הנשמה היתרה עוזבת את האדם ועזיבתה גורמת צער לנפש, וכדי לשמח את הנפש, מריחים את הבשמים. בליל יום טוב אין צריך לשמח את הנפש בריח הבשמים, כיוון שהמאכלים הטובים שאוכלים בסעודת ליל יום טוב משמחים את הנפש⁵⁴.

שאף שכוס הקידוש היא גם כוס הבדלה, אין ממלאים את הכוס עד שיישפך ממנה יין כפי שנהגים לעשות בהבדלה. ועיין יום טוב כהלכתו פרק א הערה סז, בשם הגרש"ז אירבך, שאין לחבר שני נרות יחד כדי לברך על אבוקה, כיוון שבחיבור שני נרות יחד אפשר להיכשל באיסור גרם כביי על ידי טפטוף השעווה, ועיין אור לציון חלק ג פרק יח הערה ו, שכתב כעין זה, ועיין יום טוב כהלכתו שם הערה סח, בשם הגר"ש אלישיב, ושו"ת באר משה חלק ח סימן קפד, שחולקים, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שמומלץ שאחד הנרות שמדליקים לכבוד יום טוב יהיה נר הקלוע משתי פתילות, ולברך עליו את ברכת הנר, כמו כן אפשר לצרף גפרור לנר הדולק, ויש להיזהר שלא לכבותו לאחר הברכה. ועיין יום טוב כהלכתו שם, בשם הגר"ש אלישיב, שאין להדליק נר במיוחד לצורך ברכת הנר, כיוון שיש סוברים שאסור להדליק נר ביום טוב לצורך מצווה, ועיין שמירת שבת כהלכה תיקונים ומילואים עמ' עח, וחוט שני יום טוב עמ' קטז, שחולקים (ועיין הליכות שלמה פסח פרק ט הערה 155, שמוטב להימנע מכך), וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין שו"ת רבבות אפרים חלק ד סימן קכד אות יד, שהמנהג הוא לברך את ברכת הנר על הנרות שהודלקו לכבוד יום טוב, ועיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק) תשע"ח עמ' 329, שהאר"י בעניינים אלו. ועיין שו"ע תעג א, ומשנ"ב שם, כיצד ינהג אדם שקידש כרגיל ושכח לומר את ברכת ההבדלה ואת ברכת הנר.

⁵⁴ משנ"ב תצא ג.

פרק ז תפילת ערבית ואמירת ההלל

תפילת ערבית בליל ט"ו בניסן ואמירת ההלל

מתפללים תפילת ערבית בבית הכנסת בנעימת חג¹, ולאחר תפילת עמידה נוהגים לומר הלל שלם בברכה². זאת זכר להלל שהיו אומרים בבית המקדש בזמן שחיטת הפסח³, וכדי לפרסם את ניסי יציאת מצרים בציבור⁴. בכל החגים אין אומרים הלל בלילה, כיוון שקדושת החג הולכת ומתווספת בהדרגה והיא מופיעה בשלמות רק ביום, אך בליל הסדר קדושת החג מאירה במלואה כבר בלילה⁵, כמו שנאמר: "לִילָה כִּיּוֹם יֵאִיר"⁶.

1. חזון עובדיה עמ' רכב, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק יב סעיף ג.
2. שו"ע תפז ד, לוח לארץ ישראל (טוקצייסקי), חזון עובדיה עמ' רכז, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק יב סעיף ד, הלכות חג בחג עמ' תנח, נטעי גבריאל חלק ב פרק סא סעיף א, פסקי תשובות תפז ה, לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק). ועיין רמ"א שם שאין לומר הלל זה, אך עיין במקורות שבתחילת ההערה, שהמנהג הרווח בקרב יוצאי אשכנז בארץ ישראל לאומר. ועיין ארחות רבינו (תשע"ד) חלק ב עמ' צד, שהחזון איש נהג לומר את ההלל ללא ברכה. ועיין חזון עובדיה חלק א עמ' רכז, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק יב סעיף ד, שטוב לכוון בברכת ההלל לפטור את ההלל הנאמר ללא ברכה בשולחן הסדר.
3. ספר המכתם פסחים קטז ב ד"ה לפיכך, מאירי פסחים קיז ב ד"ה ומצוה.
4. עיין באור הגר"א תרעא ז ד"ה מדליקין על פי מסכת סופרים פרק כ הלכה ז, עיין מנחת אשר מועדים חלק ג סימן ז עמ' מז.
5. כף החיים תפז לו.
6. תהילים קלט ב. עיין בני יששכר מאמרי חודש ניסן מאמר ז אות ג: "ועל כן אומרים הלל שלם וכו' כי הארת הלילה הזה לילה כיום יאיר".

אמירת הלל ביחידות

המנהג לומר הלל בברכה לאחר תפילת עמידה הוא רק בציבור, אך אדם המתפלל ביחידות לא יאמר הלל בברכה⁷, כיוון שטעם עיקרי לאמירת ההלל הוא פרסום הנס בציבור⁸. ומנהג יוצאי ספרד לומר הלל בברכה גם כאשר אדם מתפלל ביחידות⁹, כיוון שישנם טעמים נוספים לאמירתו, ועוד משום שלפי הקבלה, מעלת אמירתו גדולה מאוד והיא שייכת גם ביחיד¹⁰.

אמירת הלל על ידי נשים

נשים המתפללות בבית הכנסת עם הציבור אומרות את ההלל בברכה יחד עם הציבור, כיוון שהן חלק מהציבור¹¹. אך נשים שאינן מתפללות בבית הכנסת, לא תאמרנה הלל בברכה ביחידות¹². ויש מי שסובר שנשים שאינן מתפללות בבית הכנסת תאמרנה הלל בברכה ביחידות בביתן¹³, ולא נהגו כדבריו¹⁴.

7. אשרי האיש חלק ג פרק סא סעיף ה, רשימות שיעורי הגר"ד סולובייצ'ק ברכות יד א ד"ה והנה מלשון, ועלהו לא יבול חלק א עמ' קעט, בשם הגרש"ז אוירבך, מקראי קודש לרב הררי (תשע"ב) פרק ג הערה ח, בשם הגר"א נבצל שליט"א, הגר"י אריאל שליט"א בתוך חבל נחלתו חלק כב סוף סימן טז, קובץ אליבא דהלכתא גיליון פט עמ' ס, בשם הגר"ע אוירבך. ועיין הלכות חג בחג עמ' תנח, שחולק, ועיין להלן שכן הוא מנהג יוצאי ספרד.
8. הגר"י אריאל שליט"א שם. ועיין מקראי קודש שם, טעמים נוספים.
9. ברכי יוסף תפז ח, כף החיים סימן תפז ס"ק לח וס"ק מב, חזון עובדיה חלק א עמ' רל, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק יב סעיף ד.
10. עיין מורה באצבע סימן ז אות רז, וילקוט יוסף (תשע"ח) חלק ג עמ' תשצב.
11. אשרי האיש חלק ג פרק סא סעיף ה, הגר"י אריאל שליט"א בתוך חבל נחלתו חלק כב סוף סימן טז.
12. עיין אשרי האיש חלק ג פרק סא סעיף ה, ועלהו לא יבול חלק א עמ' קעט, בשם הגרש"ז אוירבך, הגר"י אריאל שליט"א בתוך חבל נחלתו חלק כב סוף סימן טז, שו"ת קול אליהו (טופיק) חלק א אורח חיים סימן לב, שו"ת ברכת יהודה (ברכה) חלק ח סוף סימן סט, משנ"ב מהדורת איש מצליח סימן תפז סעיף ד הערה 3, ועיין לעיל שיש סוברים שגם גבר אינו רשאי לומר הלל בברכה ביחידות.
13. חזון עובדיה עמ' רל, קובץ אליבא דהלכתא גיליון פט עמ' ס, בשם הגר"ש דבליצקי.
14. הגר"י אריאל שליט"א בתוך חבל נחלתו חלק כב סוף סימן טז, משנ"ב מהדורת איש מצליח

פרק ז - תפילת ערבית ואמירת ההלל

אין להתעכב לאחר התפילה בשיחת חברים וכיוצא בזה, אלא יש להזדרז לחזור הביתה כדי להתחיל את הסדר מיד, וכך הילדים לא יהיו עייפים מדי, ולא יירדמו¹⁵.

סימן תפז סעיף ד הערה 3, עיין שו"ת ברכת יהודה (ברכה) חלק ח סוף סימן סט.
15. עיין שו"ע תעב א, ומשנ"ב שם. כאשר ליל הסדר חל בשבת, יש שנמנעים מאמירת הפיוטים "שלום עליכם" ו"אשת חיל", כדי להזדרז ולהתחיל בסדר (ויגד משה סימן יג אות ב), ויש שנוהגים לאומרם (לוח ארץ ישראל), ושני המנהגים טובים. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק יא סעיף כז, שמנהג יוצאי ספרד לומר "שלום עליכם" ו"אשת חיל". ועיין שו"ע שם, שאין לומר את הקידוש לפני צאת הכוכבים.

פרק א קערת הסדר

קערת הסדר

על שולחן הסדר מניחים קערה ובה סימני הסדר, כלומר מאכלים שמצווה לאוכלם בליל הסדר: מצות, מרור, חרוסת, כרפס. בזמן שבית המקדש היה קיים, היו מניחים על קערת הסדר גם בשר מקרבן הפסח ובשר מקרבן החגיגה, שהיו מקריבים בערב פסח. בזמן הזה, שלצערנו איננו זוכים להקריב קרבנות אלו, אנו מניחים על קערת הסדר שני מאכלים שיזכירו לנו את קרבן הפסח ואת קרבן החגיגה, כדי שנחוש בחסרון המקדש. נבאר לשם מה מניחים כל אחד מהמאכלים בקערה, ולאחר מכן נבאר איך מסדרים את כל המאכלים בקערה.

מצות

המאכל החשוב ביותר שמונח בקערה הוא המצות, שהמצווה לאוכלן היא מהתורה. בכל חג ומועד, מניחים על השולחן שני ככרות לחם, כדי לקיים את מצוות "לחם משנה", אבל בליל הסדר, מניחים בקערה שלוש מצות. הטעם לכך הוא שהמצה נקראת בתורה "לחם עוני", ודרכו של עני היא שאין לו ככר שלם, אלא שאריות פת שהוא שומר מיום ליום. לכן המצה שמקיימים בה את מצוות אכילת מצה, צריכה להיות מצה שאיננה שלמה. ועל כן, נוסף לשתי מצות עבוד לחם משנה, מוסיפים עוד מצה, שאותה מחלקים לשניים במהלך הסדר, כדי שתהיה "לחם עוני". וכך מקיימים גם

את מצוות לחם משנה, במצות שלמות, וגם את מצוות אכילת מצה, במצה שאיננה שלמה¹.

מרור

מניחים בקערה ירק מר, שבו מקיימים את מצוות אכילת מרור, זכר לכך שהמצרים מררו את חיי אבותינו במצרים². בדרך כלל, משתמשים בחסה לאכילת המרור, שכן יש בה רמז שה' חס עלינו. ועוד, שהחסה בתחילת גידולה היא רכה ואינה מרירה, אבל בהמשך גידולה הקלח שלה מתקשה, והיא נעשית מרירה; ואם כן, יש בזה זכר לשעבוד שהתחיל בפה רך, אך בהמשך היה מר וקשה³. אוכלים מרור פעמיים בליל הסדר, פעם ראשונה, כדי לקיים את מצוות אכילת מרור, ופעם שנייה, באכילת ה'כורך'. לכן לפי האר"י ז"ל, מניחים בקערה שני מרורים. יש שנהגו להשתמש עבור אחד מהם בעלי חסה, ועבור האחר בעולש או בקלח של חסה⁴.

חרוסת

בחרוסת מטבלים את המרור. החרוסת מורכבת מפירות שעם ישראל נמשל להם, כתפוחים, תאנים, אגוזים ורימונים. מרסקים אותם יחד, ומוסיפים להם תבלינים ויין היוצרים בלילה עבה, זכר לטיט ששעבדו בו את אבותינו במצרים⁵.

כרפס

כרפס הוא ירק שמטבלים במי מלח או בחומץ בתחילת הסדר. הוא בא בתור חלק מהשינויים שעושים במהלך ליל הסדר, כדי לעורר את הילדים

1. משנ"ב תעג יח.

2. טור סימן תעג.

3. שו"ע תעג ה, ומשנ"ב שם סב.

4. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק יא סעיף יא.

5. רס"א תעג ה.

לשאול אודותיהם, ומתוך כך לשאול שאלות הקשורות ליציאת מצרים. יוצאים ידי חובת כרפס בכל ירק, אך יש עדיפות לסלרי, שזהו הירק הנקרא 'כרפס'.⁶ ויש שנהגו לקחת תפוחי אדמה, צנון או בצל.⁷ מכיוון שירקות עלים נגועים מאוד בחרקים, הלוקחים סלרי לכרפס, יקפידו לקחת סלרי מגידול מפקח ללא תולעים, עם כשרות טובה, וישטפו את העלים על פי ההנחיות שעל גבי האריזה.

זרוע

כמבואר לעיל, מניחים על הקערה שני מאכלים, אחד זכר לקרבן פסח ואחד זכר לקרבן חגיגה. זכר לקרבן פסח, נוהגים לקחת זרוע של צאן או בקר, לזכר 'הזרוע הנטויה' שבה גאל אותנו הקב"ה ממצרים,⁸ ויש נוהגים לקחת כנף או שוק של עוף, שהם דומים לזרוע של בהמה.⁹ את הזרוע צולים באש, מכיוון שקרבן פסח היה נאכל צלי. ואפשר לבשל את הזרוע, ולאחר מכן לצלות אותה מעט על הכיריים.¹⁰

ביצה

זכר לקרבן חגיגה, מניחים על הקערה מאכל נוסף. נוהגים לקחת ביצה, מכיוון שביצה נקראת בארמית 'ביעא', ו'בעי' בארמית הוא רצון, כלומר, רצה ה' לגואלנו. עוד מעלה יש בביצה, שהיא מאכל אבלים, ואנו עושים בזה זכר לאבלות על בית המקדש, שבגלל חסרונו אין אנחנו יכולים להקריב קרבן פסח וקרבן חגיגה.¹¹ מבשלים את הביצה, זכר לקרבן החגיגה שנאכל בין מבושל ובין צלי, וכן מנהג יוצאי ספרד.¹² ויש מיוצאי אשכנז שנוהגים

6. סחצית השקל תעג ד, ומשנ"ב שם יט-כ.

7. ערוך השלחן תעג י.

8. שו"ע תעג ד, ומשנ"ב כד.

9. ויגד משה (כ"ץ) סימן ג אות ג.

10. פסקי תשובות תעג יב.

11. שו"ע תעג ד, ומשנ"ב כג.

12. שו"ע תעג ד.

לצלול את הביצה, מכיוון שיש סוברים שגם קרבן החגיגה נאכל רק צל¹³.

מי מלח

מטבילים את הכרפס במי מלח. לכן לדעת הרמ"א, מניחים על הקערה גם מי מלח. אך לפי האר"י, אין מניחים את מי המלח על הקערה.

כאשר ליל הסדר חל בליל שבת, יש להכין את מי המלח בערב החג. זאת משום שאסור להכין בשבת מי מלח, שכן המכין מי מלח נראה כרוצה לכבוש ירקות, ואסור לכבוש ירקות בשבת, משום שהדבר דומה לעיבוד עור, האסור בשבת. אדם ששכח להכין מי מלח בערב שבת, יכול להכין בשבת מעט מי מלח, כפי הנצרך לטיבול הכרפס. זאת משום שבהכנת כמות מועטה של מי מלח לשימוש מיד, ניכר שהכנתם אינה לצורך כבישת ירקות¹⁴.

סידור הקערה

ישנם שני מנהגים עיקריים לסדר הנחת הסימנים על קערת הסדר – מנהג הרמ"א ומנהג האר"י. יוצאי ספרד נוהגים לסדר את הקערה כפי מנהג האר"י, ובין יוצאי אשכנז נחלקו המנהגים – רבים נוהגים לסדר כמנהג האר"י, ויש הנוהגים לסדר כרמ"א, ושני המנהגים טובים.

מנהג הרמ"א

לפי הרמ"א, העיקרון שקובע איך לסדר את הסימנים בקערה הוא ש"אין מעבירים על המצוות". להעביר על המצוות, משמעותו לא לקיים מצווה שנפגשים בה ויש יכולת לקיימה. כיצד עיקרון זה מתבטא בסדר הקערה? לדוגמה, מתוך כל הסימנים המונחים בקערה, הכרפס הוא הראשון שבו מקיימים מצווה בליל הסדר. אם הכרפס יהיה מונח רחוק מעורך הסדר,

13. רמ"א תעג ד.

14. שו"ע שכא ב, ומשנ"ב תעג כא.

והמצות תהיינה קרובות יותר, כאשר עורך הסדר יושיט את ידו ליטול את הכרפס, הוא ידלג על המצות ולא ייטול אותן, ובזה הוא יעביר על המצווה. לכן מניחים את המינים בקערה בסדר כזה, שכלל שהמצווה תתקיים מוקדם יותר, כך היא תונח קרוב יותר לעורך הסדר. כאמור, המצווה הראשונה שמקיימים מהמינים שבקערה היא מצוות אכילת הכרפס. לכן הכרפס מונח במקום הקרוב ביותר לעורך הסדר, ומשמאלו מי המלח, שבהם מטבילים את הכרפס. המצווה השנייה שמקיימים היא מצוות אכילת מצה, ולכן מניחים את המצות אחרי הכרפס ומי המלח. רחוק יותר, מניחים את המרור והחרוסת (שבה מטבילים את המרור), שאותם אוכלים אחרי המצה. בצד ימין מניחים את המרור, ולשמאלו – את החרוסת. ובסוף הקערה, מניחים את הזרוע והביצה, שאותם אין אוכלים¹⁵. כך נראית קערת הסדר לפי הרמ"א:

מנהג האר"י

לפי האר"י ז"ל, המצות והסימנים שבקערה רומזים לעשר הספירות, ומניחים אותם כפי מבנה הספירות. 'עשר הספירות' הוא מושג מתורת הקבלה, המתאר את דרך הנהגת ה' את העולם. קערת הסדר מסמלת את ספירת ה'מלכות'. על גבה מניחים את שלוש המצות, הרומזות לספירות

¹⁵. רמ"א תעג ד.

'חכמה' 'בינה' ו'דעת'. מעל המצות, מניחים את שאר הסימנים: שלושה סימנים מניחים קרוב לעורך הסדר, כצורת הניקוד סגול, ואחריהם, רחוק יותר מעורך הסדר, מניחים שלושה סימנים נוספים, גם הם כצורת הניקוד סגול. ב'סגול' הרחוק מעורך הסדר, מניחים את הזרוע בצד ימין, כנגד ספירת 'חסד', כנגדה משמאל, מניחים את הביצה, כנגד ספירת 'גבורה', ומתחתיהן באמצע, מניחים את המרור, כנגד ספירת 'תפארת', שהיא המידה הממצעת בין החסד והגבורה. ב'סגול' הקרוב לעורך הסדר, מניחים את החרוסת בצד ימין, כנגד ספירת 'נצח'. כנגדה משמאל, מניחים את הכרפס, כנגד ספירת 'הוד', ומתחתיהן באמצע, מניחים את המרור השני, המשמש לכורך (שיש שקוראים לו חזרת), כנגד ספירת 'יסוד', שהיא המידה הממצעת בין ההוד והנצח¹⁶. כך נראית קערת הסדר לפי האר"י ז"ל:

אין צורך להניח קערה לפני כל אחד מהמסובים, ודי בכך שישנה קערה לפני עורך הסדר¹⁷.

16. עיין פרי עץ חיים שער חג המצות פרק ו. ועיין ויגד משה (כ"ץ) סימן ב אות ז, שיש הסוברים בדעת האר"י שאין להניח את המצות מתחת שאר המינים, אלא בקצה העליון של הקערה, וכן סבואר בכף החיים תעג נח, ובהלכות חגים לגר"ם אליהו פרק יא סעיף יא. ועיין שו"ע הרב תעג כו, שבסידור הקערה לפי דעת האר"י ז"ל, אין חשש במה שמעבירים על המרור ונוטלים את הכרפס והחרוסת. משום שהמרור הוא ירק שאינו חביב, ואין לו דין קדימה לענין ברכת הנהנין, לכן אין הקפדה אם מעבירים עליו ומברכים על ירקות אחרים תחילה.

17. משנ"ב תעג יז.

פרק ב

קִדְשׁ, אַרְבַּע כּוֹסוֹת וּדְיָנִי הַסְּבָה

סימני הסדר

בליל הסדר ישנן מצוות רבות. כדי להקל על זכירתן וסדר קיומן, סידרו הראשונים סימנים וחרוזים שונים. הסימן הנפוץ שחיברו רש"י הוא: "קדש ורחץ / כרפס יחץ / מגיד רחצה / מוציא מצה / מרור כורך / שולחן עורך / צפון ברך / הלל נרצה". בכל שורה בסימן זה שתי מילים, והיא מתחרזת עם השורה הבאה אחריה. מלבד התועלת המעשית שיש בסימן זה, יש בו גם סודות גדולים ונפלאים, ולכן לפני כל שלב בהגדה, מומלץ לומר את המילה שמציינת אותו. למשל לפני הקידוש, יש לומר 'קִדְשׁ', ולפני גטילת הידיים לכרפס, לומר 'ורחץ' וכו'.

הקידוש

המצווה הראשונה שמקיימים בליל הסדר היא מצוות קידוש. כבכל שבת וחג, סמוך לכניסתם אומרים את מעלת היום וחשיבותו על כוס של יין. מצוות קידוש מצוינת בסימני הסדר במילה 'קִדְשׁ'. אפשר שיש בכך רמז, שעם תחילת הסדר אנו מציינים את המטרה של כל מצוות הסדר: להתקדש ולהתרומם. ליל הסדר אינו ערב של הווי ופולקלור או ערב של העלאת

1. יסוד ושורש העבודה שער הצאן פרק ו. ועיין יגד משה (כ"ץ) סימן יד אות ב, שיש הנהגים לומר את כל סימני הסדר לפני תחילת הסדר, כדי לעורר את תשומת לב הילדים לכל מה שיעשה במהלך הסדר, ומתוך כך יתעוררו לשאול מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות.

זיכרונות היסטוריים, שמתרפקים בו על העבר ונזכרים בסיפורים המכוננים של עם ישראל. אלא זהו ערב של עבודת ה', רווי במצוות שתכלית כולן לקדש אותנו ולקרב אותנו לה'. וכך כתב השל"ה הקדוש: "וקדושת הלילה הזה וכל הדינים הנוהגים בו היא קדושה רבה מאוד, כי אז בחר בנו ה' יתברך מכל העמים וקדשנו במצוותיו". ולכן חסידים ואנשי מעשה מקפידים שלא לדבר בליל הסדר דברי חולין².

נוסח הקידוש

נוסח הקידוש הוא כבכל יום טוב: מברכים את ברכת הגפן, לאחר מכן מברכים את הברכה על קדושת היום, ומסיימים בברכת "שהחיינו". בברכת "שהחיינו", יש לכוון גם על מצוות סיפור יציאת מצרים, מצוות אכילת מצה ומצוות אכילת מרור, שתתקיימנה בהמשך הסדר³. כאשר ליל הסדר חל בשבת, מקדימים ואומרים "ויכלו", ומזכירים בברכת קדושת היום גם את השבת וגם את החג⁴.

2. של"ה פסחים נר מצוה אות לז.
3. כף החיים תעג ו, חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' כה, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק יא סעיף סח. ועיין שו"ת הר צבי חלק א סימן קנד, שנשים הנהגות לברך "שהחיינו" בהדלקת הנרות, לא תענינה אמן על ברכת "שהחיינו" בקידוש, מכיוון שענייני אמן נחשבת עבורן הפסק בין ברכת "בורא פרי הגפן" לשתיה, ועיין מנחת שלמה חלק ב סימן ס אות כד, שחולק, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שהנשים המברכות "שהחיינו" לא תענינה אמן.
4. שו"ע תעג א. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק מז סעיף מא, שכאשר ליל הסדר חל בשבת, והמקדש אמר את נוסח הקידוש של שבת ולא הזכיר את החג, או שאמר את נוסח הקידוש של החג, ולא הזכיר את השבת, לא יצא ידי חובתו, וצריך לחזור ולקדש. ועיין משנ"ב רעא מה, ואיגרתא חדתא לגר"ש דבליצקי (תשע"ב) עמ' ע, שאם שכח לומר "ויכלו", יאמרנו בסעודה על הכוס, וישתה מן הכוס.

ארבע כוסות

מלבד מצוות קידוש, מקיימים בקידוש של ליל הסדר מצווה נוספת: מצוות ארבע כוסות.

מצווה מדברי חכמים לשתות ארבע כוסות של יין בליל הסדר, להראות עצמינו כבני חורין, כדי שנתעורר מתוך כך להודות לה' שהוציאנו מעבדות לחרות⁵. מלבד חובת שתיית היין, יש בארבע כוסות עניין נוסף, והוא לומר את כל אחת ממצוות הלילה התלויות בדיבור על כוס יין, כדי להעניק חשיבות לאותה מצווה. על הכוס הראשונה אומרים את הקידוש, על הכוס השנייה אומרים את ההגדה, על הכוס השלישית אומרים את ברכת המזון, ועל הכוס הרביעית אומרים את ההלל⁶.

טעם המצווה

בתלמוד הירושלמי נאמר שמצוות ארבע כוסות תוקנה כנגד ארבע לשונות של גאולה האמורות בגאולת מצרים: "וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. ארבע לשונות אלו מבטאות ארבעה שלבים בגאולה: הפסקת קושי השעבוד, הפסקת העבודה, היציאה ממצרים וקבלת התורה⁷. שתיית ארבע כוסות המכוונות כנגד לשונות הגאולה, מורה לנו שיש להודות ה' על כל שלב ושלב בגאולה, ולא להסתפק בהודאה על כלל גאולתנו. כך גם בחיינו אנו, ראוי להתבונן בכל טובה וטובה שה' גומל עמנו, ולא להסתפק בהודאה כללית על הטוב שה' משפיע עלינו.

5. עיין רמב"ם חמץ ומצה ז ז-ז.

6. עיין חידושי מרן ר"ז הלוי הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה ט. ועיין רשב"ם פסחים קח ב ד"ה יד, שבשתיית ארבע כוסות של יין מקיימים גם את מצוות "ושמחת בחגך".

7. שמות ז ז-ז. ירושלמי פסחים פרק י הלכה א.

8. רמב"ן שמות ז ז.

עוד אמרו בתלמוד הירושלמי, שמצוות ארבע כוסות תוקנה כנגד ארבע כוסות של פורענות שה' עתיד להשקות את אומות העולם, עונש על הצער שציערו את ישראל; וכנגד ארבע כוסות של נחמה שה' עתיד להשקות את ישראל לעתיד לבוא⁹. אמנם נשאלת השאלה: בליל הסדר אנו חוגגים את יציאתנו ממצרים, ומה עניין הגאולה העתידה ליציאת מצרים? ניתן ללמוד מדברי הירושלמי שייציאת מצרים היא השורש לכל הגאולות. בייציאת מצרים נולד עם ישראל, ונקבע בטבעו הלאומי הרצון לקדושה ולתורה, שעל ידו יגיע לתכלית הגדולה של "וְלִקְחֶתִי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהָיִיתִי לְכֶם לְאֱלֹהִים"¹⁰. כל ההיסטוריה היא סיפור אחד ארוך של יציאה אל הפועל של טבע זה, ותכלית זו תושלם בגאולה העתידה. לכן אנו מזכירים את הגאולה העתידה בליל הסדר, כדי שמתוך כך נעמוד על המשמעות העמוקה של יציאת מצרים, שהיא היסוד לכל הגאולות, והתיקון השלם טמון בה¹¹.

חשיבות המצווה

לגודל מצוות ארבע כוסות, החמירו בה חכמים, שאפילו מי שהיין גורם לו צער וכאב חייב להתאמץ ולשתות ארבע כוסות¹². וכך מסופר על אחד מגדולי התנאים, רבי יהודה ברבי אלעאי, שהיה שותה ארבע כוסות בפסח, ואחר כך חובש את ראשו מחמת כאב, מפסח עד שבועות¹³. עוד אמרו חכמים שעני שאין לו כסף לקנות יין לארבע כוסות, צריך לבקש צדקה או למכור את מלבושו כדי לקנות יין¹⁴. וכל זה מחמת חשיבות המצווה, שכן על ידי שתיית ארבע כוסות אנו מתעוררים להודות לה' על יציאתנו מעבדות

9. ירושלמי פסחים פרק י הלכה א.

10. שמות ז.

11. עיין הגדה של פסח מי מרום (תשע"ג) עמ' רנג.

12. שו"ע תעב י, ועיין משנ"ב שם, שאדם ששתיית היין תביא אותו לידי חולי, פטור משתיית ארבע כוסות.

13. נדרים מט ב.

14. שו"ע תעב יג.

לחרות, ודבקים בייעוד הגדול של עם ישראל, שיופיע במלואו בגאולה השלמה¹⁵.

חיוב נשים בארבע כוסות

נשים חייבות בארבע כוסות, אף שזו מצוות עשה התלויה בזמן, מכיוון שאף הנשים נגאלו משעבוד מצרים, ולא עוד אלא שהגאולה הייתה בזכותן; כמאמר חכמים שבזכות נשים צדקניות שהיו באותו הדור, נגאלו ישראל ממצרים¹⁶.

חיוב קטנים בארבע כוסות

נחלקו תנאים אם קטנים שהגיעו לחינוך חייבים לשתות ארבע כוסות בליל הסדר. לדעת חכמים, קטנים חייבים בארבע כוסות מדין חינוך, ככל שאר מצוות עשה שהם חייבים בהן. לדעת רבי יהודה, קטנים פטורים מארבע כוסות, משום שאינם נהנים ושמחים בשתיית יין, ואין זו דרך חרות להם¹⁷. להלכה, פסק השלחן ערוך שמצווה מן המובחר לתת לקטנים ארבע כוסות, הן כדי לצאת ידי הסוברים שהם חייבים בהן, והן כדי לעורר אותם לשאול על השינוי שבבילה זה, שבו הם שותים על אף שבדרך כלל אין נותנים לילדים קטנים כוס יין¹⁸.

היין

מצווה לקחת לארבע כוסות יין משובח וטעים, ששתייתו ערבה ונוחה

15. עיין מגיד משנה הלכות חנוכה ד' ב'.

16. פסחים קח ב, ורש"י ותוס' שם, וש"ע תעב יד.

17. פסחים קח ב.

18. שו"ע תעב טו, וחק יעקב שם כח, ושער הציון שם ס, וכף החיים שם צג. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שקטנים אינם צריכים כוס שמכילה רביעית, ודי להם בכוס שגודלה כמלוא לוגמיו של הקטן. ויש לתת להם יין דל אלכוהול או סיץ ענבים.

לשותה, כדרך בני חורין¹⁹. ישנה עדיפות ליין בצבע אדום, מכיוון שהצבע האדום הוא מעלה ליין, כמו שנאמר: "אַל תִּרְא יַיִן כִּי יִתְאַדָּם"²⁰. ועוד שהצבע האדום מזכיר את קושי השעבוד ואת דמם של ישראל שנשפך על ידי פרעה²¹. כאשר היין הלבן משובח בטעמו מהיין האדום, הוא עדיף²².

יין מבושל או יין שהוסיפו לו חומרי טעם

יין מבושל ויין שהוסיפו לו סוכר או חומרי טעם אחרים, יש סוברים שהם פסולים לארבע כוסות. לדבריהם, יין מבושל פסול, משום שהבישול פוגע באיכותו. ויין שהוסיפו לו חומרי טעם פסול, משום שהוא פסול לניסוך על גבי המזבח, ויין שפסול לניסוך על גבי המזבח פסול לקידוש ולארבע כוסות. אמנם יש סוברים שיינות אלו כשרים, שכן לדבריהם, הבישול אינו פוגע באיכות היין; ומה שאמרו שיין שפסול לניסוך היין פסול לקידוש, נאמר ביין שפסול מחמת איכותו הגרועה, ויינות אלו פסולים לניסוך מסיבה אחרת ולא מחמת איכותם הגרועה. והלכה כדברי המתירים. והרוצה לצאת ידי כולם, ישתמש ביין שאינו מבושל, ושלא הוסיפו בו סוכר וחומרי טעם²³. כאשר היין המבושל או היין שהוסיפו בו חומרי טעם משובח מהיין שאינו מבושל ושלא הוסיפו בו חומרי טעם, יש להעדיף את המשובח²⁴.

19. עיין רמב"ם חמץ ומצה ז ט, ושער הציון תעב לח.

20. משלי כג לא.

21. שו"ע תעב יא, ומשנ"ב שם.

22. רמ"א תעב יא. ועיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' יא, שמנהג יוצאי ספרד להעדיף יין אדום, גם כאשר הלבן משובח ממנו, אך אם היין הלבן אינו לבן לגמרי, יש להעדיף אותו. ועיין ויגד משה (כ"ץ) סימן ז ס"ק ד, שכאשר היין הלבן משובח, ראוי לערב בו קצת יין אדום לתת לו גוון אדום, עכ"ד. ועדיף לשפוך את היין הלבן לתוך האדום, לצאת ידי החוששים שיש בזה איסור צובע (עיין משנ"ב שכ נ, ושער הציון שיח סה).

23. שו"ע וב"י סימן רעב סעיף ח וסימן תעב סעיף יב, ומשנ"ב שם ושם.

24. רמ"א רעב ח, משנ"ב תעב לט.

מיץ ענבים

נחלקו הפוסקים אם אפשר לקיים לכתחילה את מצוות ארבע כוסות במיץ ענבים. יש סוברים שדין ארבע כוסות כדין קידוש של שבת, וכשם שאפשר לקדש על מיץ ענבים, כך גם אפשר לקיים את מצוות ארבע כוסות במיץ ענבים²⁵. ויש חולקים וסוברים שלכתחילה אין לקיים את מצוות ארבע כוסות במיץ ענבים, ואין ללמוד מקידוש לארבע כוסות, משום שארבע כוסות תוקנו כדי שנתנהג כבני חורין, ודרך בני חורין לשתות יין שיש בו אלכוהול והוא משמח²⁶. למעשה, עדיף להשתמש ביין, כדי לצאת ידי כולם, אך מי שאינו אוהב יין, או ששתיית היין תפריע לו לקיים את מצוות ליל הסדר באווירה טובה וראויה, ישתה מיץ ענבים²⁷. ועדיף לערב יין במיץ הענבים, וכך תורגש בשתייה מעט מחריפות היין²⁸.

נוהגים שבעל הבית אינו מוזג את הכוס לעצמו, אלא אחד מבני הבית מוזג לו, כדרך בני חורין²⁹. ויש נוהגים שכל המסובים אינם מוזגים את הכוס לעצמם, אלא כל אחד מוזג את כוסו של חברו³⁰.

גודל הכוס וכמות השתייה

כל כוס מארבע כוסות צריכה להכיל לפחות רביעית (86 סמ"ק). לכתחילה, יש לשתות את כל הרביעית. ואף שבקידוש של שבת די בשתיית רוב רביעית,

25. הלכות חג בחג פרק יט הערה 24 (השניה), בשם החזון איש, שו"ת תשובות והנהגות חלק ב סימן רמג, בשם הגאון מטשעבין והגרי"ז סולוביצ'יק.

26. קול דודי סימן ג אות ד, בשם הגר"ם פיינשטיין, שבות יצחק פסח פרק י אות ב, בשם הגרי"ש אלישיב.

27. הליכות שלמה פרק ט סעיף יא, חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' יג. ועיין שם ושם, שנשים וילדים, שהיין אינו ערב להם, יכולים לכתחילה לשתות מיץ ענבים.

28. שבות יצחק שם, בשם הגרי"ש אלישיב. ועיין הליכות שלמה פרק ט סעיף יג, שיש לקחת מיץ ענבים שלא הוסיפו לו חים.

29. רמ"א תעג א, ועיין שו"ת וישמע משה (פריד) חלק א עמ' קנט, בשם הגרי"ש אלישיב, שכוונת הרמ"א לבעל הבית בלבד. ועיין ערוך השלחן תעג ו, שיש שאינם נוהגים כן.

30. עיין ויגד משה (כ"ץ) סימן ו אות יא.

זהו משום שעיקר המצווה בקידוש היא אמירת הברכה על היין, אך בארבע כוסות, המצווה היא גם בשתייה עצמה. מי ששתה רוב רביעית, בדיעבד יצא ידי חובה, משום ש'רובו ככולו'³¹.

גם כאשר משתמשים בגביע גדול, שמכיל כמות יין של כמה רביעיות, אין צורך לשתות יותר מרביעית, מכיוון שרביעית היא שיעור של כוס. ויש מחמירים בכוס כזו לשתות את רוב הכוס, שכן לדבריהם, המצווה איננה לשתות שיעור ארבע כוסות אלא לשתות ארבע כוסות, וכאשר רוב הכוס לא נשתתה, אי אפשר להחשיב זאת לשתית כוס. ומי שיש לפניו כוס גדולה שמכילה כמה רביעיות, ואין בדעתו לשתות את רוב הכוס אלא רק רביעית, עדיף שלא ישתמש בכוס זו, כדי שלא להיכנס למחלוקת. אלא ייקח כוס קטנה, שבשתיית רביעית ממנה רוב הכוס תִשְׁתָּה, ויצא בזה ידי כולם³².

יש לשתות את היין במשך זמן של 'כדי שתיית רביעית', כלומר ברצף, בלי לשהות באמצע השתייה³³.

הסבה

יש לשתות בהסבה את כוס הקידוש³⁴. ההסבה בליל הסדר קשורה למצוות

31. שו"ע תעב ט, וב"ח שם ו, ומשנ"ב שם, וחיידושי מרן רי"ז הלוי הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה ט ד"ה והנראה.

32. עיין שו"ע תעב ט, וב"ח שם ד"ה ואם היה, ומשנ"ב שם. ועיין ב"ח שם, שסובר שלכתחילה יש לשתות את כל הכוס.

33. רמ"א תעב ט, ומשנ"ב שם. ועיין קול דודי לגר"ד פיינשטיין סוף סימן ב, ששתייה בכמה לגימות כפי הרגילת, מבלי להסיר את הכוס מהפה בין לגימה ללגימה, נחשבת שתייה ברצף. ועיין משנ"ב תעב לד, שלכתחילה נכון לשתות רוב רביעית בבת אחת. עיין משנ"ב תעב לד, שאדם שלא שתה את הכוס הראשונה, את הכוס השלישית או את הכוס הרביעית ברצף, אך שתה אותה במשך זמן של פחות מ'כדי אכילת פרס' (כארבע דקות), אינו צריך לחזור ולשתות. ואף שיש סוברים שלא יצא ידי חובה, אין לחזור ולשתות, שלא ייראה כמוסיף על הכוסות. אך אם שתה את הכוס השנייה שלא ברצף, יחזור וישתה אותה ברצף, שכן בכוס זו, הסמוכה לסעודה, אין חשש שייראה כמוסיף על הכוסות. ועיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' טז, שגם את הכוס השנייה אינו צריך לחזור ולשתות.

34. שו"ע תעב ב.

נוספות, לכן נבאר את דיני ההסבה בכללם, ולאחר מכן נחזור ונבאר את חובת ההסבה בשתיית כוס הקידוש, שהיא הכוס הראשונה של ארבע כוסות.

טעם ההסבה

בליל הסדר, הלילה שיצאנו בו מעבדות לחרות, עושים כמה מעשים כדרך בני חורין, כדי להזכיר את יציאתנו לחרות, ולהתעורר מתוך כך לשבח את ד' ולהודות לו על גאולתנו ופדות נפשנו³⁵. אחד הדברים שעושים כדרך בני חורין הוא אכילה ושתייה בהסבה. בעבר, אנשים נכבדים לא היו אוכלים על כיסא ליד שולחן, כפי שאנו נוהגים היום, אלא היו מסבים על מיטות וספות, כשהם מוטים על הצד, ולידם שולחן קטן ונמוך. כדי לנהוג כבני חורין, גם אנחנו שותים בהסבה את ארבע הכוסות, שהן זכר לגאולה.

צורת ההסבה

כדי לקיים את חובת ההסבה, אין צורך להסב על מיטה וספה כפי שהיה נהוג בעבר. אפשר לשבת על כיסא, להטות את הראש והגוף לצד שמאל, ולהשעין אותם על משענת שבצד הכיסא, או על כרית, בצורה כזו שהישיבה תהיה נוחה³⁶.

הסבה לצד שמאל

יש להסב לצד שמאל, כדי להשאיר את יד ימין פנויה לאכילה, וגם משום שהטיית הגוף לצד ימין בשעת האכילה עלולה חלילה לגרום לסתימת קנה הנשימה על ידי האוכל. לכן גם אדם שמאלי יסב לצד שמאל, כדי שלא יסתכן באכילתו³⁷.

35. עיין מאירי פסחים צט ב.

36. משנ"ב תעב ז, ועיין אור לציון חלק ג פרק טו אות א. עיין משנ"ב שם ח ושער הציון שם ט, שבשעת הדחק יכול אדם להסב על ברכי חברו.

37. שו"ע תעב ג, ומשנ"ב שם.

הסבה בזמן הזה

בזמן הזה, שאיננו רגילים לאכול בהסבה, דעת רבנו הראב"ה (שהיה אחד מגדולי הראשונים), שאין להסב, מכיוון שהאכילה בהסבה אינה דרך חרות עבורנו. רוב הראשונים חולקים על הראב"ה, וסוברים שגם בזמן הזה יש להסב³⁸, משום שגם בזמן הזה, ניכר שאוכלים בדרך זו כדי להידמות לבני חורין³⁹; וכן פסק מרן השלחן ערוך⁴⁰.

חיוב נשים בהסבה

אישה אינה צריכה להסב, שכן אין דרך נשים להסב, וישיבה בהסבה אינה דרך חרות עבורן. אישה חשובה צריכה להסב⁴¹. בזמן הזה, כל הנשים נחשבות נשים חשובות⁴², ועליהן להסב⁴³. נשים מיוצאות אשכנז לא נהגו להסב, על אף שהן חשובות, שכן הן סומכות על דעת הראב"ה, הסובר שבזמן הזה אין צורך להסב⁴⁴, אך עליהן להקפיד לשתות את הכוס בישיבה, ולא בעמידה או תוך כדי הליכה, כי שתייה בעמידה או בהליכה אינה דרך חרות⁴⁵. אישה מיוצאות אשכנז שמחמירה ומסבה, תבוא עליה ברכה, כי בזה תצא ידי חובת המצווה לפי כל הדעות⁴⁶.

38. הגהות מיסוניות הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה ז.

39. גבורות ה' פרק מח ד"ה שמש.

40. שו"ע תעב ב.

41. שו"ע תעב ד.

42. רס"א תעב ד. ועיין רוקח הלכות פסח סימן רפג, שאישה חשובה היא אישה שבעלה אינו מקפיד שתסב בפניו, ועיין אור לציון חלק ג פרק טו הערה ב, שאישה חשובה היא אישה שיושבת בסעודה יחד עם בעלה.

43. כף החיים תעג כח, חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' ו.

44. רס"א תעב ד. ועיין הליכות שלמה פרק ט דבר הלכה מ, שרק הנשים סומכות על סברת הראב"ה, מכיוון שחיוב הסבה לנשים נקבע מלכתחילה לפי הרגילות, שכן כבר בזמן התקנה נקבעה ההבחנה בין אישה חשובה, שרגילה להסב, לאישה רגילה להסב. לכן בזמן הזה שאין רגילות להסב, יש מקום לפוטרו מהסבה. אבל לגבי הגברים, התקנה להסב נקבעה בתור תקנה קבועה, ולכן אין הם סומכים על סברת הראב"ה.

45. הליכות שלמה פרק ט סעיף יט.

46. כף החיים תעג כח.

הסבה במקום צער

אדם שההסבה גורמת לו צער, כגון אדם שנפגע בידו השמאלית, והסבה לצד שמאל גורמת לו כאב, או אדם זקן שאינו מוצא דרך להסב באופן שאינו מצער אותו, פטור מהסבה, מכיוון שמטרת ההסבה היא לאכול בדרך חרות ותענוג, ולא בדרך צער⁴⁷.

תלמיד בפני רבו ובן בפני אביו

תלמיד היושב בפני רבו, אפילו אינו רבו המובהק⁴⁸, אינו רשאי להסב, מכיוון שעל התלמיד לנהוג במורא כלפי רבו, כפי שאמרו חכמים "יהי מורא רבך כמורא שמים"⁴⁹; ומצווה זו שיש בה כבוד התורה, עדיפה על מצוות הסבה. ואם הרב מוחל על מוראו ומרשה לתלמיד להסב בפניו, חייב התלמיד להסב. בן היושב לפני אביו צריך להסב, ואף שהבן חייב לנהוג במורא כלפי אביו, יש להניח שהאב מוחל על מוראו, ומרשה לבן להסב בפניו⁵⁰.

שתיית ארבע כוסות ללא הסבה

ההסבה היא חלק עיקרי במצוות ארבע כוסות. לכן, אדם ששתה את אחת מארבע הכוסות בלא להסב, צריך לחזור ולשתות את הכוס בהסבה. זוהי דעת מרן השלחן ערוך, וכן נוהגים יוצאי ספרד. לדעת הרמ"א, השותה כוס מארבע כוסות בלא הסבה, אין לו לחזור ולשתות את הכוס, שלא ייראה

47. כף החיים תעב כב, וחוט שני עמ' קפז. ועיין ביאור הלכה תעב ג ד"ה ואין.

48. רב שאינו מובהק הוא רב שלימד אדם תורה, אך רוב חכמתו של אותו אדם אינה מרב זה.

49. משנה אבות פרק ד משנה יב.

50. שו"ע תעב ה, ומשנ"ב ושער הציון שם. ועיין רמ"א שם, שהאיסור להסב בפי הרב הוא רק כאשר התלמיד והרב יושבים בשולחן אחד, ועיין משנ"ב שם יח, שהפרי חודש חולק על זה, וסובר שכל שרבו רואה אותו, אינו רשאי להסב, ולכן במצב זה יבקש התלמיד מרבו רשות להסב, ויצא ידי כולם.

כאילו הוא מוסיף על ארבע הכוסות שתיקנו חכמים; אלא יסמוך על דעת הראב"ה, שבזמן הזה אין חובה להסב⁵¹.

דברי הרמ"א שהשותה כוס בלא הסבה אין לו לחזור ולשתותה, נאמרו בכל ארבע הכוסות, מלבד בכוס השנייה של ארבע כוסות. זאת כיוון שאת הכוס השנייה של ארבע כוסות שותים סמוך לסעודה, ואדם השותה כוס סמוך לסעודה אינו נראה כמוסיף על הכוסות, אלא כשותה כוס יין להנאתו. לכן השותה את הכוס השנייה של ארבע כוסות בלא הסבה, יחזור וישתה את הכוס בהסבה, כדי לקיים את המצווה כראוי⁵².

שתיית יין ומשקים לאחר הקידוש

ראוי שלא לשתות יין בין הכוס הראשונה לכוס השנייה, כדי שלא לפגוע בצלילות הדעת וביכולת לקיים את מצוות ההגדה כראוי. מותר לשתות משקים שאינם משכרים⁵³. ואם הם היו לפניו בשעת הקידוש, או שבשעת

51. שו"ע ורמ"א תעב ז. ועיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' סח, שאישה שלא הסבה, יצאה בדיעבד, ואינה צריכה לחזור ולשתות את הכוס בהסבה, שכן בדיעבד יש לסמוך על השיטות שנשים אינן צריכות להסב.

52. רמ"א תעב ז. עיין משנ"ב שם כ-כא, שלדעת הרמ"א החשש שאדם ייראה כמוסיף על הכוסות נאמר באחד משני מצבים: א. כאשר השתייה נעשית בזמן שאסור לשתות כוס של רשות (למשל, לאחר כוס שלישית או רביעית). ב. כאשר מברכים את ברכת "בורא פרי הגפן" לפני שתיית הכוס. לכן, לאחר כוס שנייה, אין חשש ששתיית כוס נוספת תיראה כהוספה על הכוסות, משום שבשלב זה מותר לשתות כוס של רשות, והשותה כוס יין בשלב זה, אינו צריך לברך עליה "בורא פרי הגפן". אבל שתיית כוס נוספת לאחר כוס ראשונה, עלולה להיראות כהוספה על הכוסות, מכיוון שיש לברך לפנייה את ברכת "בורא פרי הגפן". זאת כיוון שברכת "בורא פרי הגפן" שנאמרה על הכוס הראשונה, אינה פוטרת כוס זו, שכן לכתחילה אין לשתות בין כוס ראשונה לכוס שנייה, ולכן נמצא שבשעת הברכה, דעת האדם לפטור רק את הכוס שלפניו. ועיין שער הציון תעב לא, שאדם שאין בדעתו לשתות יין בתוך הסעודה, פוטר בברכה שמברך על הכוס השנייה רק את הכוס שלפניו, ואם ירצה לשתות כוס נוספת, יצטרך לברך שוב את ברכת "בורא פרי הגפן", וממילא יש בו את החשש שנראה כמוסיף על הכוסות. לכן אדם כזה, ששתה את הכוס השנייה בלא להסב, לא יחזור וישתה, שלא ייראה כמוסיף על הכוסות.

53. שו"ע תעג ג, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם יג, שבמצבים שצריך לברך בהם "בורא פרי הגפן" לפני השתייה, השתייה אסורה מהדין, שלא ייראה כמוסיף על הכוסות. ועיין שו"ע הרב תעג יג.

הקידוש היה בדעתו לשתות אותם, אין צורך לברך לפניהם, מכיוון שברכת היין פוטרת אותם⁵⁴.

אכילה לאחר הקידוש

אדם רעב, שקשה לו מאוד להמתין ולא לאכול עד אחרי ההגדה, רשאי לאכול לאחר הקידוש ולפני אכילת הכרפס, מאכלים שברכתם האחרונה "בורא נפשות", כגון ביצה, פרי, או אורז לנוהגים לאוכלו בפסח. אך יאכל מהם מעט, כדי שיאכל את המצה לתיאבון. ויברך לפני האכילה ולאחריה⁵⁵. אבל אין לאכול מאכל שברכתו "בורא פרי האדמה", משום שהאוכל מאכל כזה נכנס לספק לגבי הברכה האחרונה, כפי שיבואר בהמשך בדין אכילת הכרפס⁵⁶.

54. עיין שו"ע קעד ב, ומשנ"ב שם. שצאשר להבדיל עליו, עיין שו"ע רפט ב, שלא יראה כמוסיף על הכוסות. שכאשר יש לברך על השתייה ברכה ראשונה, אין לשתות גם 'חמר מדינה' (היינו משקה חשוב

55. עיין אור לציון חלק ג פרק טו שאלה ז, ופסקי תשובות תעג י. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שיש להקל כן רק לחולה או למי שקשה לו במיוחד שלא לאכול. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק יא סעיף נג, שלכתחילה יש לאכול פחות מכזית, והאוכל כזית, יברך ברכה אחרונה בלא שם ומלכות. ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק ד הערה קמא, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, שהאוכל דבר שברכתו האחרונה מעין שלוש, נכנס לספקות שונים בדיני ברכות, לכן לכתחילה אין לאכול דבר שברכתו האחרונה מעין שלוש. ועיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' לא, שמתיר לאכול מצה עשירה (לנוהגים לאכול מצה עשירה) או מצה מבושלת עד שיעור כביצה, ויברך אחרי אכילתה "על המחיה".

56. ילקוט יוסף פסח חלק ג עמ' רלה.

פרק ג ורחץ

נטילת הידיים

לאחר הקידוש, נוטלים ידיים בלא ברכה, מברכים "בורא פרי האדמה" ואוכלים מעט ירק טבול במי מלח¹. הסיבה לנטילת הידיים לפני אכילת הכרפס היא שלדעת ראשונים רבים, חכמים תיקנו שלפני אכילת דבר שטיבולו במשקה צריך ליטול ידיים, כשם שנוטלים ידיים לפני אכילת לחם. הטעם שתיקנו נטילה זו הוא כדי להרגיל את הכוהנים שייטלו ידיים לפני אכילת תרומה, ולא יטמאו אותה. והסיבה שתיקנו כן דווקא על מאכל שטיבולו במשקה היא שמאכל רטוב נוטה לקבל טומאה יותר ממאכל יבש. אין מברכים על נטילה זו, משום שלדעת התוספות וראשונים נוספים, בזמן הזה, שאיננו מקפידים על הלכות טומאה וטהרה, אין צורך ליטול ידיים לפני שאוכלים דבר שטיבולו במשקה; ולעניין הברכה חוששים לדעתם².

כל השנה יש להקפיד וליטול ידיים לפני אכילת דבר שטיבולו במשקה³. אך גם מי שסומך בכל השנה על דעת התוספות, ואינו מקפיד בנטילה זו, יקפיד ליטול את ידיו לפני אכילת הכרפס בליל הסדר. זאת כדי לעורר את הילדים לשאול מדוע נוטלים ידיים לפני אכילת ירק, ומתוך כך יתעוררו לשאול

1. שו"ע תעג ו. ועיין הליכות שלמה פרק ט הערה 183, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק יא סעיף נה, שאין לדבר בין הנטילה לאכילת הכרפס. ועיין הליכות שלמה פרק ט דבר הלכה נג, שמכיוון שיש חולקים על עיקר חיוב נטילה זו, הנשים אינן צריכות להסיר הטבעות מידיהן לפני הנטילה.
2. עיין שו"ע סימן קנח סעיף ד וסימן תעג סעיף ו, ומשנ"ב שם ושם.
3. משנ"ב קנח כ. ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק ה הערה ב בשם הגר"א נבנצל, שהמקילים שלא ליטול ידיים על דבר שטיבולו במשקה כל השנה, יש להם על מי לסמוך.

שאלות נוספות שקשורות ליציאת מצרים⁴. וטעם נוסף לכך הוא שעושים את ליל הסדר כדוגמת הסדר שעשו בזמן שבית המקדש היה קיים, ולדעת כולם, אז צריך היה ליטול ידיים לפני אכילת דבר שטיבולו במשקה⁵.

נטילה בדרך חרות

יש נוהגים שהמסובים אינם קמים ליטול את ידיהם, אלא מביאים לשולחן קערה לנטילת ידיים, ונוטלים למסובים את הידיים, כדרך בני חורין, שאחרים משרתים אותם⁶.

4. שער הציון תעג סט בשם חק יעקב.

5. הקדמה להגדה של פסח אמרי שפר לנצ"ב מוולוז'ין (תשע"א) עמ' ה.

6. ויגד משה (כ"ץ) סימן טז אות ה.

פרק ד כרפס

טעם אכילת הכרפס

המטרה באכילת הכרפס היא לעורר את הילדים לשאול מדוע שונה הלילה הזה מכל הלילות, שהרי בהם אין אוכלים ירק לפני הסעודה, ובליילה הזה אוכלים. מתוך כך, הילדים יתעוררו לשים לב למעשים נוספים הנעשים בליל הסדר, ולשאול שאלות שקשורות להנהגת הסדר וליציאת מצרים. על ידי זה תתקיים מצוות "והגדת לבנך" כראוי, שכן עליה להיעשות בדרך של שאלה ותשובה, כמו שנאמר: "וְהָיָה כִּי יִשְׂאֶלְךָ בְנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מָה זֹאת, וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֶזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים".¹ ועוד, הכרפס רומז לשעבוד שהיה במצרים, כי הוא מורכב מן האות ס' ומן המילה 'פרך'. האות ס' בגימטרייה היא שישים, והיא רומזת לשישים ריבוא מעם ישראל שהיו במצרים, והמילה 'פרך' רומזת לעבודת הפרך שעבדו ישראל במצרים.²

ברכת "בורא פרי האדמה" על הכרפס

לפני שאוכלים את הכרפס, מברכים "בורא פרי האדמה", ויש לכוון לפטור בברכה זו גם את המרור. אף שהמרור נאכל באמצע הסעודה, יש ראשונים שסוברים שהמרור אינו נפטר בברכת "המוציא" שמברכים על המצה, מכיוון שהמרור אינו נאכל כדי לשבוע או כדי להטעים את הפת. יש ראשונים שחולקים על זה, וסוברים שהמרור נחשב חלק מהסעודה, והוא נפטר בברכת "המוציא" שמברכים על המצה. לכן למעשה, אין מברכים "בורא

1. שמות יג יד. משנ"ב תעג כא.

2. משנ"ב תעג יט.

פרי האדמה" לפני שאוכלים את המרור, ומתכוונים לפטור אותו בברכה שמברכים לפני אכילת הכרפס³.

שיעור האכילה

אוכלים מהכרפס פחות מכזית, מכיוון שיש מחלוקת בין הפוסקים אם יש לברך ברכה אחרונה על הכרפס. כדי שלא להיכנס למחלוקת, אוכלים שיעור שאין בו חיוב ברכה אחרונה⁴. מי שאכל כזית, לא יברך לאחר האכילה ברכה אחרונה, משום ש'ספק ברכות – להקל'⁵.

הסבה

באכילת הכרפס אין צורך להסב⁶, מכיוון שאותיות הכרפס רומזות לשישים ריבוא בני ישראל שעבדו עבודת פרך (ס' פרך), ואין להסב בדבר שרומז

3. עיין משנ"ב תעג נה.

4. ש"ע תעג ו, ומשנ"ב ג. מחלוקת הפוסקים אם מברכים על הכרפס ברכה אחרונה, קשורה למחלוקת שהזכרנו לעיל, אם יש לברך ברכה ראשונה על המרור. כיצד? הכרפס נאכל לפני הסעודה. בפשטות, הוא אינו חלק מהסעודה, ויש לברך ברכה אחרונה לאחר אכילתו. מה שעשוי לקשור אותו לסעודה היא העובדה שברכתו פוטרת מאכל שנאכל בתוך הסעודה. לסוברים שיש לברך "בורא פרי האדמה" לפני אכילת המרור, ברכת "בורא פרי האדמה" שמברכים לפני הכרפס, פוטרת את המרור שנאכל באמצע הסעודה, ובכך הכרפס נקשר לסעודה, והוא נפטר בברכת המזון שמברכים לאחר הסעודה. לסוברים שהמרור הוא חלק מהסעודה, ואין צורך לברך לפני ברכת "בורא פרי האדמה", הברכה שמברכים לפני אכילת הכרפס אינה פוטרת את המרור, והכרפס נשאר דבר שאינו קשור לסעודה, ויש לברך ברכה אחרונה לאחר אכילתו (עיין ש"ע הרב תעג יז). יש לציין שלדעת הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה ח ב) יש לאכול מהכרפס כזית, ככל מצוות האכילה שהן בכזית. אך השו"ע פסק כדעת הרא"ש והרשב"א, שאין צריך לאכול מהכרפס כזית, מכיוון שאכילתו היא רק בשביל לעורר את הילדים לשאול, ולשם כך די באכילה כל שהיא.

5. עיין משנ"ב תעג נו.

6. גבורות ה' למהר"ל פרק נ, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות לב, וחזון עובדיה פסח חלק ב עמ' מ, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק יא סעיף סא. ועיין ליקוטי מהר"ח חלק ג עמ' נו (מהדורת תשע"ג), שכן המנהג המקובל.

לשעבוד⁷. ויש שנוהגים להסב⁸, מכיוון שעיקר אכילת הכרפס אינה זכר לשעבוד, אלא כדי לעורר את הילדים שישאלו. ושני המנהגים טובים⁹.

ראוי להשאיר בקערת הסדר חתיכת כרפס, משום שסדר הקערה מכוון כנגד עניינים עליונים, ויש להשאיר את הסדר מכוון ומתוקן עד אחרי אכילת המצה והמרור¹⁰.

7. ברכי יוסף תעג יד. ועיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' מ, שהרוצה להסב, רשאי.
8. אבודרהם בסדר ההגדה, וקיצור שלחן ערוך קיט ג.
9. כף החיים תעג קיד.
10. בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות לב, חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' מג.

פרק ה יחץ

חציית המצה וטעמה

אחר אכילת הכרפס, לוקחים את המצה האמצעית ובוצעים אותה לשני חלקים שאינם שווים. את החלק הקטן שמים בין שתי המצות השלמות, ואותו עתידים לאכול ב'מוציא מצה', ואת החלק הגדול שומרים לאפיקומן. שומרים דווקא את החלק הגדול לאפיקומן, מכיוון שמהאפיקומן אוכלים לכתחילה שני כזיתים, בעוד שמהמצה של 'מוציא מצה' אוכלים רק כזית אחד.²

הסיבה לכך שבוצעים את המצה היא שהמצה נקראת בתורה "לחם עוני", ודרכו של עני שאין לו כיכר שלמה, אלא שאריות פת שהוא שומר מיום ליום. לכן המצה שמקיימים בה את מצוות אכילת מצה, צריכה להיות בצועה. ומכיוון שיש מחלוקת אם מקיימים את מצוות אכילת מצה במצה שאוכלים ב'מוציא מצה' או במצה של האפיקומן, שתיהן צריכות להיות בצועות.

חלוקת המצה נעשית מיד לאחר אכילת הכרפס, ולא סמוך לאכילתה, מכיוון שחכמים דרשו מהביטוי "לחם עוני", שיש לענות (=לומר) את ההגדה על המצה, ובשעה שאומרים את ההגדה על המצה, המצה כבר צריכה להיות ראויה לקיום המצווה. לכן בוצעים את המצה לפני שמתחילים לומר את ההגדה.³

1. שו"ע תעג ו, ומשנ"ב שם נז-נח. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות לג, שעל פי הסוד, יש לחלק את המצה לצורת אות דל"ת ולצורת אות ו"ו, ואת החלק הגדול שבצורת ו"ו שומרים לאפיקוסן. במצות קשות, קשה לחלק את המצות בצורה זו, אך במצות רכות, זה אפשרי.

2. ב"ח סימן תעג.

3. שו"ע הרב תעג לו. עיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' מד, שאדם ששכח ולא בצע את המצה

מצת האפיקומן

את החלק הגדול של המצה, ששומרים לאפיקומן, שמים מתחת המפה או בתוך שקית מיוחדת, זכר למה שנאמר "מְשָׁאֲרֶתֶם צָרֶרֶת בְּשִׁמְלֹתֶם עַל שְׂכָמְכֶם"⁴. ויש נוהגים לשים את שקית האפיקומן על הכתף, ולומר: "כך יצאו אבותינו ממצרים, משארותם צרורות בשמלותם על שכמם"⁵, וכן נהג מרן הרב קוק זצ"ל⁶.

'גִּנְבֵת' מצת האפיקומן

יש נוהגים שהילדים 'גונבים' את מצת האפיקומן מעורך הסדר, ומחזירים לו אותה לקראת אכילת האפיקומן, תמורת מתנה שעורך הסדר מתחייב לתת להם. מטרת מנהג זה היא להשאיר את הילדים ערים, שישמעו את סיפור יציאת מצרים ויקיימו את כל מצוות ליל הסדר⁷. על הנוהגים כן לשים לב שחטיפת האפיקומן לא תהפוך לדבר העיקרי שהילדים מתעסקים בו, תחת ריכוזם בהגדה. מחשש לכך, יש הנוהגים שלא לתת לילדים 'לגנוב' את האפיקומן, אלא מבטיחים מתנה לכל הילדים שיישארו ערים עד האפיקומן⁸. יש שהסתייגו ממנהג 'גנבת' האפיקומן, כדי שלא להרגיל את הילדים לגנוב⁹.

האמצעות לפני תחילת ההגדה, יבצע אותה באמצע ההגדה כשנזכר.

4. שמות יב לד. שו"ע תעג ו, ומשנ"ב שם נט.
5. עיין משנ"ב שם נט, והגדה של פסח כתב סופר.
6. הגדה של פסח עולת ראייה (תשס"ט) עמ' סא.
7. עיין חק יעקב תעב ב, וערוך השלחן תעב ב, ונוהג כצאן יוסף עמ' רכב. ועיין ויגד משה (כ"ץ) סימן יח אות ט, טעם נוסף למנהג חטיפת האפיקומן, שעל ידי זה לא ישכחו לאכול את האפיקומן.
8. עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק יא סעיף סה.
9. ארחות חיים (כהנא) תרעג יט, הליכות שלמה פרק ט סוף הערה 210, ועיין שם, שטוב שהנוהגים במנהג זה לא יכנו את נטילת האפיקומן בשם גנבה, אלא בשם חטיפה. ועיין ילקוט יוסף פסח חלק ג עמ' שכא, שיוצאי ספרד לא נהגו במנהג חטיפת האפיקומן, אך אם הדבר יועיל להשארת הילדים ערים עד סוף הסדר, ראוי לנהוג כן.

פרק ו מגיד

המצווה לספר ביציאת מצרים

מצוות עשה מהתורה לספר ביציאת מצרים בליל הסדר¹. בכל לילה אנו מצווים להזכיר את יציאת מצרים, אך בליל הסדר המצווה היא לספר את סיפור יציאת מצרים באריכות ובהרחבה². מטרת מצווה זו מפורשת בתורה: "וּלְמַעַן תִּסְפָּר בְּאָזְנֵי בְנֵךְ וּבֶן בְּנֵךְ, אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלֹתִי בְּמִצְרַיִם וְאֶת אֹתֹתַי אֲשֶׁר שְׁמַתִּי בָּם, וַיִּדְעֻתֶם כִּי אֲנִי ה'"³. האותות והמופתים שעשה ה' במצרים מוכיחים את מציאות ה', את שלטונו בכל ואת השגחתו על העולם⁴. ה' יכול היה להוציא את עם ישראל ממצרים בדרכים רבות, אך הוא הוציאנו דווקא על ידי אותות ומופתים, כדי שנספר עליהם לבנינו ונבסס על ידם את האמונה בה'.

הסיפור וההודאה

אך אין די בכך. ההגדה אינה מסתיימת בסיפור היציאה, אלא בהלל והודאה, כיוון שתכלית הסיפור היא שנתעורר על ידו להכיר בחסדי ה' ולהודות לו על הטובה שגמל עמנו. ההודאה לה' אינה רק על יציאת אבותינו ממצרים, אלא עלינו להרגיש כאילו אנחנו בעצמנו יצאנו ממצרים. שהרי אילו לא הוציא

1. רמב"ם חמץ ומצה א ז.
2. הקדמה להגדה של פסח מעשה ניסים לבעל התיבות, מהר"ם שיק על תר"ג מצות מצוה כא א.
3. שמות י ב.
4. עיין רמב"ן שמות יג טז, ספר החינוך מצוה כא, טור אורח חיים סימן תרכה.

הקב"ה את אבותינו ממצרים, "הרי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו לפרעה במצרים". לכן, בסוף המגיד אנו אומרים: "לא את אבותינו בלבד גאל הקב"ה אלא אף אותנו גאל עמהם... לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל לשבח למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הניסים האלו"⁵.

בקריאת ההגדה מקיימים את מצוות סיפור יציאת מצרים⁶. אך כדי לקיים את המצווה בהידור, ראוי לשלב תוך כדי ההגדה דברים שיעוררו את לב השומעים להתבונן ביסודות האמונה הקשורים ביציאת מצרים ולחובת ההודאה על ניסי ה', לחוות עניינים אלו, ולהתחבר אליהם. דרכים רבות ישנן לעורר את הלב, ולכל משפחה מתאימה דרך אחרת. כדי שליל הסדר יהיה לילה משמעותי ומרומם, יש להתכונן לו מראש, לייחד זמן להתבונן בעניין יציאת מצרים, למצוא את הרעיונות הרוחניים המתאימים למשפחה, ולחשוב על הדרך המתאימה להעברת רעיונות אלו. פעמים שמרוב התעסקות בהכנת האוכל והכשרת הבית, עלולים להסיח את הדעת ממצוות "והגדת לבנך", שהיא הלב של ליל הסדר.

סיפור ההגדה צריך להיות מובן לשומעים. לכן עורך הסדר צריך לפרש לילדים הקטנים את ההגדה, כפי דעתם והשגתם. בדרך כלל, מסובים על שולחן הסדר גם בנים ובנות גדולים לצד הקטנים, וצריך לשלב בתבונה בין רעיונות המתאימים לגדולים לבין רעיונות המתאימים לקטנים.

5. עיין גבורות ה' למהר"ל פרק א, הליכות שלמה פרק ט דבר הלכה סד, שיעורים לזכר אבא מרי (תשס"ג) חלק א עמ' יד הערה 4.

6. עיין משנ"ב תעג סד, והליכות שלמה פרק ט סעיף לב, שאדם שאינו יכול לומר את כל ההגדה, כגון חייל שצריך לצאת לפעילות או רופא המטפל בחולים, יעשה קידוש וישתה כוס ראשונה, ואז יאמר את החלקים החשובים ביותר בהגדה: "עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאונו ד' אלוקינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה", וידלג ל"רבן גמליאל אומר כל שלא אמר שלושה דברים אלו וכו'", ויאמר משם עד אחר כוס שנייה, וטוב שיאמר גם את עשר המכות. ואם אין לו שהות אף לזה, יאמר קידוש וישתה כוס ראשונה, אחר כך יאמר "עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאונו ד' אלוקינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה", לפיכך אנחנו חייבים להודות וכו' למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הניסים האלה וכו' ונאמר לפני הללויה", וישתה כוס שנייה.

חיוב נשים במצוות סיפור יציאת מצרים

נשים חייבות במצוות הסיפור ביציאת מצרים, כמו שהן חייבות בכל המצוות הנהוגות בליל הסדר. זאת משום שאף הנשים נגאלו משעבוד מצרים, ולא עוד אלא שהגאולה הייתה בזכותן; כדברי חכמים שבזכות נשים צדקניות שהיו באותו הדור, נגאלו ישראל ממצרים⁷.

משפחות העורכות יחד סדר

כאשר כמה משפחות עורכות יחד את הסדר, אין חובה שכל אחד מהאבות יספר את סיפור יציאת מצרים לבניו. די בכך שעורך הסדר מספר את סיפור יציאת מצרים לכל הנוכחים, וכולם יוצאים בזה ידי חובה⁸. וכמה טעמים לכך. יש שכתבו שהטעם לכך הוא משום ש'שומע כעונה' (עונה=אומר). כלומר כאשר אדם אומר משהו ומתכוון להוציא את חברו ידי חובה, וחברו שומע ומתכוון לצאת, נחשב זה כאילו השומע אמר בעצמו את הדברים⁹. ויש שכתבו שהטעם לכך הוא משום ש'שלוחו של אדם כמותו', ועורך הסדר הוא שליח של כל האבות הנמצאים עמו לספר את סיפור יציאת מצרים¹⁰. ויש שכתבו שמצוות "והגדת לבנך" מחייבת לדאוג שהילדים ישמעו את סיפור יציאת מצרים בליל הסדר, אך אין חובה שדווקא האב יספר להם את הסיפור¹¹.

7. עיין שו"ע תעב יד, ומשנ"ב שם. עיין ספר החינוך מצוה כא, שנשים חייבות במצוות סיפור יציאת מצרים מהתורה. ועיין חיי אדם סימן קל סעיף יב, שחיובן הוא רק מדרבנן, מכיוון שזו מצוות עשה התלויה בזמן.

8. אחרונים המובאים בהערות הבאות. ועיין שו"ת תשובות והנהגות חלק ב סימן רלו, שכתב על פי דברי ספר המקנה (קידושין ל א), שכאשר סב ואב נמצאים יחד בליל הסדר, יש עדיפות שהסב יקרא את ההגדה, משום שהסב זקן יותר, והוא קרוב יותר למעמד הר סיני וליציאת מצרים.

9. עיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' מז.

10. עיין שו"ת בצל החכמה חלק ו סימן סז, תשובות והנהגות חלק ב סימן רלו.

11. הליכות שלמה פרק ט דבר הלכה סב. ועיין ילקוט יוסף פסח חלק ג עמ' שמו, שלפי טעם זה יוצאים ידי חובה, אף כשקורא ההגדה אינו מתכוון להוציא את כולם מדין 'שומע כעונה' או מדין שליחות.

ויש נוהגים שעורך הסדר משותף גם את שאר המסובים במצוות הסיפור, כדי שכולם יהיו שותפים למצווה¹².

סיפור בדרך שאלה ותשובה

הסיפור צריך להיעשות בדרך של שאלה ותשובה. לכן ההגדה נפתחת בשאלה: "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות וכו'". לכן גם תיקנו חכמים לעשות בליל הסדר כמה דברים שיעוררו את הילדים לשאול שאלות. השאלה פותחת את הלב, מעוררת את הסקרנות ומביאה את האדם למצב שהוא משתוקק לשמוע את התשובה לשאלתו. יתרה מכך, כאשר אדם שואל שאלה, השאלה מעסיקה ומטרידה אותו, וכאשר הוא מקבל תשובה לשאלתו, מתעורר בו רגש של שמחה; וכך יסודות האמונה נקבעים בנפש הילד מתוך הזדהות ושמחה¹³.

מדרישת התורה לספר את סיפור יציאת מצרים בדרך של שאלה ותשובה, יש ללמוד יסוד חשוב בחינוך. בדרך כלל, שאלה מגלה חיסרון. השואל אינו יודע משהו, והוא פונה לאביו או לרבו ומבקש מהם שיסייעו לו להבין ולדעת. משום כך, שאילת שאלה עלולה להרתיע: 'איך יגיבו לשאלתי? האם יראו בה סימן לחוסר תבונה? לבערות?!' לא בכדי אמרו חכמים "לא הבישן למד"¹⁴, משום שבדרך הטבע עלול להיות קושי בשאילת שאלות. הפתרון לחשש זה אינו תלוי רק ביכולת של השואל להתגבר על הבושה, אלא גם באווירה שמשרים ההורה או המורה. ככל שהילד מרגיש בטוח יותר באהבה ובהערכה כלפיו, כך קל לו יותר לשאול שאלות, בIODעו שגם אם השאלה תגלה חיסרון, הוא לא יאבד את האהבה והערכה של הוריו ומוריו כלפיו. דרישת התורה שסיפור יציאת מצרים ייעשה בדרך של שאלות, מלמדת אותנו שהקשר בין הורים לילדים צריך להיות כזה, שהילדים לא יחששו לשאול, כי הם יהיו בטוחים באהבה ובהערכה של הוריהם. ביטחון כזה אינו

12. עיין שו"ת בצל החכמה חלק 1 סימן סז, אור לציון חלק ג פרק טו הערה 1, תשובות והנהגות חלק ב סימן רלו.

13. עיין דרך פקודיך מצוה כא חלק המעשה אות ב.

14. מסכת אבות פרק ב משנה ו.

יכול להיווצר בערב אחד. הוא נבנה לאט לאט, על ידי יחס קבוע של אהבה והערכה גם במפגש עם חסרונות וכישלונות. אם כן, מן הדרישה לספר את סיפור יציאת מצרים בדרך של שאלה ותשובה, יש ללמוד שבבית יהודי צריכה לשרור במשך כל השנה אווירה כללית של אהבה והערכה.

גם מי שאין לו בן קטן, צריך לספר ביציאת מצרים בדרך שאלה ותשובה. לכן גם כאשר אין בסדר ילדים, אחד המשתתפים צריך לשאול "מה נשתנה וכו'". ואפילו אדם שעורך את הסדר לבדו, צריך לספר את סיפור יציאת מצרים בדרך של שאלה ותשובה, ולשאול את עצמו "מה נשתנה הלילה הזה וכו'"¹⁵.

מפליא הדבר, שאדם צריך לשאול את עצמו "מה נשתנה", הלא כבר הוא יודע את התשובה שישביב לעצמו, ומה תועלת בשאלת השאלה? אלא שיציאה לחרות היא תהליך מקיף ומתמשך, והיא כוללת לא רק מעשים, אלא גם מחשבות. פעמים שאדם מתחבט בשאלה, ונותן לעצמו תשובה שמתאימה לגילו ולמצבו. עוברות שנים, מחשבתו מתפתחת, ידיעותיו מקיפות יותר, והוא נשאר עם אותה התשובה. חג הפסח ומצוות סיפור יציאת מצרים קוראים לו להתחדש ולהתרענן, לא להיות כבול ומשועבד למחשבותיו המוקדמות, לשאול שוב את אותן שאלות ולהתבונן בהן מחדש. משנה לשנה אדם משתנה, גדל, רוכש עוד ידיעות ועוד ניסיון חיים. כאשר הוא נפתח להתבונן על דברים מחדש, חזקה עליו שהתבוננות זו תביא עמה מחשבות חדשות ועמוקות.

חלוקת קליות ואגוזים

כדי לעורר את הילדים לשאול שאלות, תיקנו חכמים לעשות כמה שינויים בליל הסדר, כדי ששימו לבם לשונותו של לילה זה ויתעוררו לשאול. אחד השינויים שתיקנו חכמים הוא לחלק לילדים קליות ואגוזים בתחילת הסדר¹⁶.

15. עיין שו"ע תעג ז.

16. שו"ע תעב טז, ומשנ"ב שם. ועיין עולת ראייה חלק ב עמ' רסד, שמרן הרב קוק זצ"ל היה מעורר להקפיד לקיים הלכה זו.

קריאת ההגדה

בקריאת ההגדה ישנם שני מנהגים. יש הנוהגים שעורך הסדר קורא את ההגדה בקול, וכולם יוצאים ידי חובה בקריאתו. הטעם לכך הוא ש"בְּרַב עִם הַדֶּרֶת מְלֻךְ"¹⁷, כלומר כבוד הוא למצווה שהיא נעשית על ידי כמה אנשים יחד, ולא על ידי כל אחד בנפרד¹⁸. ויש הנוהגים שכולם קוראים את ההגדה יחד עם עורך הסדר¹⁹, משום שבדרך כלל, קריאת ההגדה לוקחת זמן רב, ויש לחשוש שהשומעים לא יטו אוזנם לקריאה של עורך הסדר²⁰. הדרך המובחרת היא לשתף את כולם באמירת ההגדה, ולכן רצוי יותר לנהוג כמנהג השני, או לנהוג כמנהג הראשון ולחלק את קריאת ההגדה בין כל המסובים, כדי שכל אחד יקרא חלק מההגדה²¹.

הסבה

אומרים את ההגדה בקול ובהתפעלות, בשמחה ובחדווה, אך מתוך כובד ראש ויראה. לכן אין להסב בשעת אמירת ההגדה²².

הגבהת הקערה וסילוקה

בתחילת אמירת ההגדה, מגביהים את קערת הסדר שבה המצות, עם כל שאר המינים המונחים עליה, כביטוי לשמחה ולהתרוממות, ואומרים "הא

17. משלי יד כח.

18. שו"ע הרב תעג כד, עיין סעשה רב לגר"א את קצא.

19. עיין לקט יושר חלק א אורח חיים עמ' פד. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שגם קריאה כזו נחשבת קריאה ברוב עם, מכיוון שכולם קוראים יחד.

20. שו"ת מגדנות אליהו חלק ד סימן כה אות ג.

21. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין הליכות שלמה פרק ט הערה 214, שהנוהגים כן ישימו לב שאת החלקים העיקריים בהגדה ("עבדים היינו לפרעה במצרים וכו'"), "רבן גמליאל אומר כל שלא אמר שלושה דברים אלו וכו'", ועשר המכות), יקרא אחד מבני הבית הגדולים.

22. משנ"ב תעג עא, וערוך השלחן תעג כב, וחזון עובדיה פסח חלק ב עמ' י. ועיין חזון עובדיה שם. שהרוצה להסב בהגדה ובהלל, יש לו על מי לסמוך.

לחמא עניא וכו'²³. לאחר אמירת "הא לחמא עניא", מסלקים את הקערה מהשולחן, כדי שהילדים ישאלו למה מורידים את המצות מהשולחן, אם עדיין לא אכלו אותן. ומשיבים להם שאין לאכול לפני שמקיימים את המצווה לספר ביציאת מצרים²⁴. יש שמסתפקים בכיסוי המצות, ואין מסלקים אותן מהשולחן²⁵. לאחר מכן מוזגים את הכוס השנייה של ארבע כוסות, כדי לעורר את הילדים לשאול מדוע מוזגים כוס נוספת לאחר הקידוש ולפני הסעודה²⁶.

אכילה ושתייה בזמן ההגדה

משעה שמוזגים את הכוס השנייה, אין לאכול ולשתות במשך כל אמירת ההגדה, עד שתיית הכוס השנייה²⁷, שכן אין זה מכבוד ההגדה להפסיק באמצעה לאכילה ושתייה²⁸. אם אדם רעב מאוד והדבר מפריע לו באמירת ההגדה, הוא רשאי לסמוך על הפוסקים המתירים לאכול ולשתות באמצע ההגדה, אך יאכל רק מעט, כדי שיוכל לאכול את המצה לתיאבו²⁹.

23. ראב"ה חלק ב פסחים סימן תקכה ד"ה ולאחר שהניח, ומשנ"ב תעג ס. ועיין שו"ת מהרש"ל סימן פח, שנראה מדבריו שהעיקר הוא הגבהת המצה, ואין חובה להגביה את כל המינים שבקערה, אלא שאין צורך להסירם.

24. שו"ע תעג ו, ומשנ"ב שם סה-סו, ועיין משנ"ב שם, שאם השולחן גדול אפשר להניח את הקערה בקצה השולחן, ואם השולחן קטן והשינוי לא יהיה ניכר, יש להוריד את הקערה לגמרי מהשולחן.

25. ערוך השולחן תעג כא, הליכות שלמה פרק ט סוף הערה 65.

26. שו"ע תעג ו-ז.

27. עיין משנ"ב תעג ד, וביאור הלכה שם ג ד"ה הרשות, ושו"ת שבט הלוי חלק ט סימן קיח, ואור לציון חלק ג פרק טו שאלה ז, ושבות יצחק פסח פרק ט סוף אות ג, בשם הגר"ש אלישיב. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שמותר לשתות מים תוך כדי ההגדה.

28. שבות יצחק שם, בשם הגר"ש אלישיב.

29. שו"ת שבט הלוי חלק ט סימן קיח. ועיין שו"ע הרב תעג יא, שאין לשתות יין או משקה משכר אחר, שלא לפגוע בצלילות הדעת וביכולת לקיים את מצוות ההגדה כראוי. ועיין ערוך השולחן תעג ז, שאין לברך על המשקה, מכיוון שהוא נפטר בברכת היין, והיינו כשהמשקה היה לפניו, או שבשעת הברכה היה בדעתו לשתותו (עיין שו"ע קעד ב, ומשנ"ב שם). ועיין הליכות שלמה פרק ט הערה 233, שיש לאכול פחות מכזית, לשהות כמה דקות, ולאכול שוב פחות מכזית, כדי שלא להתחייב בברכה אחרונה, כמבואר לעיל לגבי אכילת הכרפס, ועיין הלכות חגים

"מה נשתנה"

לאחר מזיגת הכוס השנייה, הילדים שואלים "מה נשתנה". גם בנות קטנות יכולות לשאול "מה נשתנה" בניגון, אף כשנוכחים בסדר אנשים שאינם מבני הבית³⁰. לאחר שהילדים שואלים "מה נשתנה", מחזירים את הקערה שבה המצות, כדי לומר את ההגדה על המצות. ומתחילים לומר "עבדים היינו לפרעה במצרים וכו'", שזו התשובה לשאלות שהילדים שאלו ב"מה נשתנה"³¹. יש נוהגים שכל המסובים חוזרים ואומרים "מה נשתנה", ורק לאחר מכן מתחילים לומר "עבדים היינו"³². וכתב על מנהג זה אחד ממקובלי ירושלים: "על ידי שאילת מה נשתנה גורמין פתיחת הלב לתורה, ולכן נהגתי בביתי שכל המקובצים אצלי בליל הסדר, כל אחד ואחד שואל מה נשתנה, ומתפלל שיהיה לו לפתיחת הלב, ואחר גמר כל הנאספים גם אני בעצמי אומר מה נשתנה"³³.

צריך להשתדל שהילדים יישארו ליד שולחן הסדר לפחות עד אמירת "עבדים היינו", שהיא התשובה לשאלות ששאלו, ובזה מקיימים את מצוות "והגדת לבנך", לענות לשאלות הילדים ולספר להם את סיפור יציאת מצרים. ויש כאלו שמעודדים את הילדים לשאול "מה נשתנה", אך לאחר מכן מניחים להם ללכת לישון או לשחק, ובכך הילדים אינם מקבלים מענה לשאלות ששאלו, וההורים אינם מקיימים את עיקר המצווה³⁴.

לגר"מ אליהו פרק יא סעיף טז.

30. עיין הליכות שלמה פרק ט הערה 207. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שיש להקל כן עד גיל בת מצווה.

31. עיין שו"ע תעג ז. ועיין הליכות שלמה פרק ט דבר הלכה סא, שראוי לעורך הסדר לבאר איך מה שאומרים ב"עבדים היינו" מיישב את השאלות ששאלו הילדים ב"מה נשתנה".

32. עיין הגהות חת"ס על השו"ע תעג ז, שדקדק כן מהרמב"ם, עיין הליכות שלמה פרק ט הערה 208.

33. ויגד משה (כ"ץ) סימן כא אות יג, בשם מקובל קדוש מירושלים.

34. עיין משנ"ב תעב נ.

גילוי המצות וכיסוין

כמבואר לעיל, מכך שהתורה מכנה את המצה "לחם עוני", למדו חכמים שיש לענות (לומר) את ההגדה על המצה, לכן כאשר אומרים את ההגדה, המצות צריכות להיות מגולות. בכל מקום בהגדה שמגביהים בו את הכוס (כפי שיבואר בהמשך), מכסים את המצות, כפי שמכסים את החלות בשעת הקידוש. זאת כדי שלא לפגוע בכבוד הפת, כיוון שבכל מקום, הפת קודמת ליין³⁵.

כשאומרים "מצה זו שאנו אוכלים על שום מה", יש להגביה את המצה האמצעית (שאותה עתידים לאכול ב"מוציא מצה"), ולהראות אותה למסובים, כדי לחבב את המצווה עליהם. וכן כשאומרים "מרור זה שאנו אוכלים על שום מה" יש להגביה את המרור, מאותה הסיבה. אבל כשאומרים "פסח שהיו אבותינו אוכלים על שום מה", אין מגביהים את הזרוע שהיא זכר לפסח, כדי שלא יהיה נראה כאילו הקדישו אותה לקרבן פסח³⁶.

החסרת יין מהכוס

נוהגים להחסיר מעט יין מהכוס כשאומרים "דם ואש ותימרות עשן", וכן כשמזכירים את עשר המכות ואת הסימנים דצ"ך עד"ש באח"ב. ומחסירים מן היין בסך הכול שש עשרה פעמים, כנגד אותיות י"ו משמו של הקב"ה (י-ה-ו-ה), שהיכה את פרעה. במנהג זה רומזים שאנו מתפללים שיוסרו מאיתנו מכות מצרים, ויבואו על שונאי ישראל³⁷. מחסירים את היין מהכוס על ידי האצבע, לרמז לפסוק "אֶצְבֵּעַ אֶלְקִים הִיא"³⁸, ומי שהטבלת האצבע בכוס תמאס עליו את היין, יכול לשפוך מעט מן היין מהכוס ישירות לצלוחית שתחת הכוס³⁹. אם נחסר הרבה מן הכוס, יש לחזור ולמלאות

35. שו"ע ורמ"א תעג ז, ומשנ"ב שם ס"ק עו וס"ק עח.

36. שו"ע תעג ז, ומשנ"ב שם עב.

37. פסח מעובין אות רסא.

38. שמות ח טו.

39. רמ"א תעג ז, ומשנ"ב שם עד, ושער הציון שם פא, ועיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' נח על פי

אותה לפני ברכת "אשר גאלנו", כדי לכבד את הברכה ולאומרה על כוס מלאה⁴⁰. יש מיוצאי ספרד שנוהגים בכל פעם לשפוך מן הכוס לתוך כוס שבורה, עד ששופכים את כל הכוס, ואחר כך שוטפים את הכוס ומוזגים בה יין חדש, כדי שלא לשתות יין שהמכות נזכרו עליו⁴¹.

אין שותים את היין שמחסירים מהכוס, מכיוון שהוא רומז למכות שה' היכה את המצרים⁴², לכן מי שזוכה להשתמש ביין הקדוש בקדושת שביעית, לא יחסיר יין מהכוס, משום שאסור להפסיד יין הקדוש בקדושת שביעית⁴³.

הגבהת הכוס

בסוף המגיד, בפסקה שמתחילה במילים "לפיכך אנחנו חייבים", נוהגים להגביה את הכוס, מכיוון שפסקה זו היא שירת הודאה על גאולתנו, וראוי לומר שירת הודאה על היין⁴⁴. וכן מגביהים את הכוס בשעה שאומרים "והיא שעמדה וכו'", וזאת על פי הקבלה⁴⁵.

ברכת "בורא פרי הגפן" על הכוס השנייה

בסיום המגיד, אומרים את ברכת הגאולה, ולאחר מכן שותים את הכוס השנייה. הראשונים נחלקו אם יש לברך ברכת "בורא פרי הגפן" על כוס זו. לדעת הרא"ש, הברכה שמברכים על הכוס הראשונה פוטרת את כל היין

האר"י, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק יא סעיף פב, שנוהגים לשפוך מהכוס עצמה, ולא על ידי טבילת האצבע בכוס.

40. הליכות שלמה פרק ט הערה 241.

41. כף החיים תעג קסד-קסה, חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' נח, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק יא סעיף פב, ועיין שם שטוב שלא להשתמש יותר בכוס השבורה ששפכו לתוכה את היין.

42. חק יעקב תעג לז.

43. שבת הארץ קונטרס אחרון פרק ה הלכה ג, הליכות שלמה פרק ט סעיף לד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק יא סעיף מו.

44. טור ושו"ע תעג ז. ועיין הגדה של פסח עם פסקי הגרש"ז אורבך הערה 526, שלכתחילה יש להשתדל להגביה את הכוס ביד מ"לפיכך" עד "בורא פרי הגפן", ומי שקשה לו, יניח את הכוס בסוף אמירת "לפיכך", וישוב ויגביה אותה בברכת "אשר גאלנו".

45. משנ"ב תעג עג, בשם השל"ה.

שעתידים לשתות עד ברכת המזון. לכן אין צורך לברך על הכוס השנייה, ששותים בסיום ההגדה. על הכוס השלישית, הבאה אחרי ברכת המזון, יש לברך שוב, וברכה זו פוטרת גם את הכוס הרביעית. לדעת הגאונים, הרי"ף והרמב"ם, מברכים על כל כוס מארבע כוסות, כדי לתת חשיבות לכל כוס, שהיא מצווה בפני עצמה. השלחן ערוך פסק כדעת הרא"ש, שיש לברך רק על הכוס הראשונה והשלישית, וכן נוהגים יוצאי ספרד. והרמ"א פסק כדעת הגאונים, הרי"ף והרמב"ם, שיש לברך על כל כוס, וכן נוהגים יוצאי אשכנז⁴⁶.

46. שו"ע תעד א, ומשנ"ב שם.

פרק ז שיעור 'כזית'

מידות ושיעורים בתורה

לאחר סיום המגיד ושתית הכוס השנייה, נגשים לקיים את מצוות האכילה העיקרית בליל הסדר – מצוות אכילת מצה. כדי לקיים את מצוות אכילת מצה, יש לאכול מצה בשיעור של 'כזית'. שיעור כזית נוגע לדינים רבים בתורה, עד שאמרו חכמים שרוב שיעורי תורה תלויים במידה זו¹. במשך הדורות התעוררו מחלוקות שונות מהו שיעור כזית. מאחר שהדבר נוגע למצוות אכילת מצה ולמצוות נוספות בליל הסדר, נברר את השיטות העיקריות בנושא זה, ובהמשך, נמשיך לברר את הלכות ליל הסדר כסדרן.

עניינים רבים בתורה קשורים למידות ולכמויות. לדוגמה, מקווה צריך להכיל כמות מסוימת של מים; בית צריך להיות בגודל מסוים כדי להתחייב במזוזה; ומצוות אכילת מצה מחייבת לאכול כמות מסוימת של מצה. יחידות המידה הבסיסיות הנהוגות היום הן מטר (אורך), גרם (משקל), וליטר (נפח). אך חז"ל לא השתמשו ביחידות מידה אלו, אלא ביחידות מידה אחרות. כאשר הם רצו להגדיר מהי כמות המים הנצרכת למקווה כשור, הם השתמשו ביחידה של מידת נפח הנקראת 'סאה'. כאשר הם רצו להגדיר את גודלו של בית החייב במזוזה, הם השתמשו ביחידה של מידת אורך שנקראת 'אמה'. וכאשר הם רצו להגדיר מהי כמות המצה שצריך לאכול כדי לקיים את מצוות אכילת מצה, הם השתמשו ביחידת נפח שנקראת 'כזית'.

1. עיין ברכות סא ב.

היחס בין שיעור כזית לשיעור כביצה

כדי לדעת מהו שיעור כזית, לכאורה ניתן היה לקחת זית, לשער את גודלו ולקבוע את מידת שיעור כזית. אך רבותינו הראשונים לא עשו כן, וזאת משתי סיבות. סיבה אחת היא שבחלק מהמקומות לא היו מצויים זיתים². וסיבה שנייה היא שמגודל הזיתים בזמן הגלות, לא ניתן להסיק מה היה גודל הזיתים בזמן חז"ל, משום שבזמנם פירותיה של ארץ ישראל היו משובחים וגדולים יותר³. ובכל זאת, איך שיערו הראשונים את שיעור כזית? מתוך סוגיות שונות בגמרא, הם דקדקו מהו היחס בין שיעור כזית לשיעור 'כביצה'. לדעת הרמב"ם, שיעור כזית הוא כשליש ביצה, ולדעת התוספות, שיעור כזית הוא כחצי ביצה⁴, וכדעה זו פסק מרן השלחן ערוך⁵. וכך במשך שנים, כאשר אדם רצה לדעת מהו שיעור כזית, הוא לקח ביצה בינונית, חילק אותה לשתיים, וקיבל את השיעור הרצוי.

חוסר ההתאמה בין מידות האורך למידות הנפח

לפני כמאתיים וחמישים שנה, בעל ה'נודע ביהודה', שהיה אחד מגדולי האחרונים, ערער על היכולת לקבוע את שיעור כזית על פי גודלן של הביצים. אחת ממידות האורך שחז"ל השתמשו בה היא מידת 'אצבע', ששיעורה כרוחב חלקו האמצעי של האגודל. באחד המקומות בגמרא ישנה התאמה בין מידות האורך למידות הנפח, ונאמר שם שהנפח של קובייה שאורכה שתי אצבעות, רוחבה שתי אצבעות, וגובהה 2.7 אצבעות, הוא

2. עיין קובץ פרי עץ הגן כסלו תשנ"ט עמ' 172 הערה 97.

3. עיין ט"ז יורה דעה מד יב, בשם מהרש"ל.

4. עיין תוספות חולין קג ב ד"ה חלקו, ומשנ"ב תפז א. ישנן שתי שיטות נוספות שלא הובאו בשלחן ערוך ובמשנה ברורה: שיטת הרשב"א, ששיעור כזית קטן מרבע ביצה (משמרת הבית לרשב"א בית ד שער א דף ו עמוד א). ושיטת ר' חיים מוולוז'ין, ששיעור כזית הוא כזית של זמנו (עיין שיעורין של תורה סוף סימן יא).

5. תפז א. ועיין משנ"ב שם א, שבמצוות שחיובן מדרבנן, בדיעבד יוצאים ידי חובה בשיעור של שליש ביצה.

ביצה וחצי⁶. הנודע ביהודה בדק התאמה זו בפועל, הוא בנה קובייה על פי מידת האצבעות, וציפה שבקובייה שגודלה כפי השיעור הנ"ל, ייכנסו ביצה וחצי, אך להפתעתו הוא גילה שבקובייה כזו נכנסים שלוש ביצים – פי שתיים ממה שכתוב בגמרא!

שיטת הנודע ביהודה והחזון איש

כדי ליישב את אי ההתאמה בין הנאמר בגמרא למציאות, העלה הנודע ביהודה שתי סברות: סברה אחת היא שהאצבעות כיום רחבות יותר מכפי שהיה רוחבן בזמן חז"ל, וקובייה שנעשית לפי מידות אצבעותינו, גדולה יותר מהקובייה שתיארו חז"ל בגמרא. סברה שנייה היא שרוחב האצבעות נשאר כפי שהיה בימי חז"ל, אך במשך הדורות, הביצים קטנו בחצי מגודלן, ולכן ביצה וחצי שלנו אינן ממלאות את גודל הקובייה. מתוך שתי סברות אלו, בחר הנודע ביהודה בסברה השנייה, שהביצים קטנו, כי "ידוע שהדורות הולכים ומתמעטים ואי אפשר שאגודל שלנו גדול יותר מאגודלים שהיו בימי חכמי הש"ס". על סמך הנחה זו, הוא פסק שאין לשער את שיעור כזית **בחצי ביצה** שמצויה בזמננו, אלא יש להכפיל את השיעור, ולשער את שיעור כזית **בביצה שלמה** שמצויה בזמננו⁷.

אף שהנודע ביהודה חידש שיטה זו, רגילים לכנותה שיטת החזון איש, משום שהחזון איש חיזק אותה. הוא גם תירגם שיטה זו למידות הנהוגות בימינו, וקבע ששיעור כזית לפיה הוא כ-50 סמ"ק, ושיעור כביצה הוא כ-100 סמ"ק.

שיטת הגרא"ח נאה

רוב חכמי ספרד לא חששו לשיטת הנודע ביהודה, וביססו את דעתם על דברי הרמב"ם. הרמב"ם תירגם את מידת הנפח 'רביעית' (ששיעורה כביצה

6. פסחים קט א.

7. עיין צ"ח פסחים קטז ב ד"ה והואיל.

וחצי), למשקל מטבע הדרהם, שהייתה מצויה בזמנו, וכך הוא כותב: "עשיתי אני מדה בתכלית הדיוק שיכולתי, ומצאתי שהרביעית האמורה בכל התורה, מחזקת מן המים קרוב לעשרים ושבעה דרהם"⁸. כלומר, המשקל של רביעית מים הוא כפי המשקל של עשרים ושבעה מטבעות דרהם. אחד מחכמי ירושלים בדורות האחרונים, הגאון רבי אברהם חיים נאה, בדק מהו המשקל של מטבע הדרהם, ועלה בידו שמשקלה הוא 3.2 גרם. לפי חשבון זה, משקל רביעית מים הוא 86.4 גרם (גרם 3.2×27 דרהם). מכיוון שהנפח של כל גרם מים הוא סמ"ק אחד, אפשר להסיק שהנפח של שיעור רביעית הוא 86.4 סמ"ק ('כוס' בגימטרייה), הנפח של שיעור כביצה (שהיא כשני שלישי הרביעית) הוא 57.6 סמ"ק, והנפח של שיעור כזית (שהוא כחצי ביצה) הוא 28.8 סמ"ק⁹. שיעור זה מתאים לגודלן של הביצים בימינו.

מאחר שהגאון רבי אברהם חיים נאה ביסס שיטה הלכתית זו ותרגם אותה למידות הנהוגות בימינו, לכן היא מכונה שיטת הגרא"ח נאה.

הגרא"ח נאה יישב את חוסר ההתאמה שהעלה הנודע ביהודה בין מידות האורך למידות הנפח, בכך שגודל אצבע הוא כרוחב אצבעו של אדם ממוצע, ומכיוון שקשה לקבוע מיהו אדם ממוצע, אפשר שהאצבעות שעל פיהן ערך הנודע ביהודה את הניסוי שלו היו אצבעות של אדם גדול מעט מן הממוצע. ועוד יישב, שגם אם הנודע ביהודה שיער על פי אדם ממוצע, לא ברור מהו המקום המדויק באצבע שיש למדוד אותו, ואפשר שהנודע ביהודה מדד במקום רחב יותר מן המקום שצריך למדוד¹⁰.

8. פירוש המשניות לרמב"ם עדויות פרק א משנה ב.

9. עיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' עג, שסמך על מחקרים של כמה מחכמי דורנו, שמשקל הדרהם שהיה מצוי בזמן הרמב"ם הוא כשלושה גרם, ולפי חשבון זה שיעור רביעית הוא כ-80 סמ"ק, שיעור כביצה הוא כ-54 סמ"ק, ושיעור כזית כ-27 סמ"ק. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שהמנהג המקובל הוא כפי השיעור של הגרא"ח נאה.

10. שיעורי תורה לגרא"ח נאה שער ו אות ב.

גדולי חכמי ספרד במשך הדורות, ביניהם מרן השלחן ערוך, החיד"א, הבן איש חי ועוד רבים אחרים, כתבו את שיעורי המידות על פי דברי הרמב"ם הנזכרים לעיל¹¹. לכן רוב יוצאי ספרד אינם חוששים לשיטת הנודע ביהודה¹².

המשנה ברורה פוסק שבמצוות שחיובן מהתורה, יש להחמיר כדעת הנודע ביהודה, ובמצוות שחיובן מדרבנן, אפשר להקל ולשער כפי הביצים שבימינו¹³.

לסיכום, לפי שיטת הנודע ביהודה והחזון איש, שיעור כזית הוא כ-50 סמ"ק, וכך מחמירים רבים מיוצאי אשכנז, במצוות שחיובן מהתורה. לפי שיטת הגרא"ח נאה, שיעור כזית הוא כ-29 סמ"ק, וכשיטה זו נוהגים יוצאי ספרד, וכן נוהגים רבים מיוצאי אשכנז במצוות שחיובן מדרבנן.

כזית - נפח או משקל

כפי שמבואר לעיל, מידת כזית היא מידת נפח. אף על פי כן, היו מחכמי ספרד שחישבו את שיעור כזית על פי המשקל. כלומר, כאשר הם נדרשו לשער אם בכמות אוכל מסוימת ישנו שיעור כזית, הם לא מדדו את הנפח של האוכל אלא הם שקלו אותו ובחנו אם הוא שוקל כ-29 גרם¹⁴. במאכלים הכבדים מן המים, חישוב זה גורם קולא, כי ב-29 גרם של מאכל הכבד מן המים אין נפח של 29 סמ"ק. על כן במאכלים הכבדים מן המים, ודאי שאין להקל ואין ללכת על פי המשקל. אבל במאכלים הקלים מן המים, החמירו

11. עיין שו"ע אורח חיים תנו א ויורה דעה שכד א, ברכי יוסף קסח אות ד, בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות יט. ועיין אור לציון חלק ג מבוא ענף ג אות ד, שמנה עשרות מפוסקי ספרד במהלך הדורות שכתבו את שיעורי המידות על פי חישוב הרמב"ם.

12. עיין שו"ת חזון עובדיה פסח חלק ב סוף סימן כח, יחזה דעת חלק ד סימן נה, מקראי קודש לרב הררי פסח קונטרס שיעור כזית חלק ו, בשם הגר"ם אליהו. כדי ליישב את שיטתו, טען החזון איש, שמטבע הדרהם השתנה במהלך הדורות, ובזמן הרמב"ם הוא היה כפליים מסמטעות הדרהם שנמצאו בדורות האחרונים, עיין בזה באריכות בספר שיעורין של תורה לגר"י קנייבסקי סימן ב אותיות ז-ח, ועיין מה שהשיב על דבריו בשו"ת יחזה דעת שם.

13. משנ"ב תפא א, וביאור הלכה רעא יג ד"ה של רביעית.

14. עיין כף החיים קסח מו, ובמקורות שצוינו שם.

החכמים הללו לשער את מידת כזית על פי המשקל, ולא לסמוך על שיעור הנפח¹⁵. וכך נהגו במקומות רבים בארצות ספרד¹⁶.

הסיבה להמרה של מדידת הנפח במדידת המשקל היא שחישוב לפי נפח הוא מורכב יותר. פעמים שצורת המאכל מקשה על היכולת לאמוד אם יש בו נפח של כזית. כמו כן, כאשר מחשבים נפח של מאכל אוורירי, אין מחשיבים חורי אוויר גדולים, אך מחשיבים חורי אוויר קטנים, וההבחנה בין חורים גדולים לקטנים אינה ברורה. לכן, כדי למנוע טעות, שיערו את גודלם של מאכלים הקלים מן המים לפי משקל. כאשר מחשבים כך, גם מאכל שצורתו מורכבת ויש בו חורי אוויר בגדלים שונים, אם משקלו 29 גרם, אפשר לדעת בוודאות שיש בו נפח של 29 סמ"ק. וכך חישוב זה מונע טעויות.

שיטת חישוב זו יוצרת חומרה גדולה בנוגע למצוות אכילת מצה. הנפח של כחצי מצת מכונה הוא כ-29 סמ"ק, שזהו שיעור כזית לפי הגרא"ח נאה. אך המצה קלה מאוד, ומשקלה של חצי מצת מכונה הוא רק כ-15 גרם. הנוהגים לחשב את שיעור כזית על פי הנפח, יכולים להסתפק באכילת חצי מצה עבור כל חיוב אכילת כזית מצה, אך המשערים את שיעור כזית במשקל, צריכים להכפיל את הכמות, ולאכול מצה שלמה עבור כל חיוב אכילת כזית.

למעשה, יש מחכמי ספרד בדור האחרון שכתבו שיש לשער במשקל¹⁷, ויש שכתבו שיש לשער בנפח¹⁸, וכל אחד יעשה כמנהגו. מכיוון שרוב ישראל

15. עיין מידות ושיעורי תורה פרק יא הערה 2. ישנן מצות רכות שמשקלן הסגולי כבד מהמשקל הסגולי של סים. סימן לדבר, שכאשר מניחים אותן בתוך סים, הן שוקעות. לכן הנוהגים לאכול מצות רכות, ישימו לב מהו המשקל הסגולי של המצות, ואם הוא כבד מן הסים, ישערו את כמות האכילה על פי הנפח ולא על פי המשקל.

16. עיין כף החיים שם.

17. כף החיים שם, שו"ת חזון עובדיה פסח חלק א סוף סימן כח (בהערה), וחזון עובדיה סוכות עמ' קיג, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק יא סעיף צו. ועיין שלחן המערכת לראשל"צ הגר"י יוסף שליט"א חלק א אות קצט, שהאריך בזה.

18. עיין שו"ת שם"ש ומגן חלק ב סימן עג אות א, אור לציון חלק ג מבוא ענף ב, הגר"ם מזוז שליט"א

פרק ז - שיעור 'כזית'

נוהגים לשער את מידת כזית בנפח, שיעורי המצה להלן כתובים לפי שיטה זו, והנוהגים לשער במשקל, יכפילו את הכמות.

באור תורה ניסן תשנו סיסן עא.

פרק ח

מצת מכונה ומצה שמורה

המצה שמקיימים בה את מצוות אכילת מצה, צריכה להיות משומרת במיוחד מכל חשש חימוץ, ושמירה זו צריכה להיעשות לשם מצוות מצה, שנאמר: "וְשִׁמְרֶתֶם אֶת הַמִּצְוֹת"¹. בעקבות הלכה זו, התעוררה מחלוקת אם אפשר לקיים את מצוות אכילת מצה במצות מכונה, לכן נברר כאן את מידת הכשרות של מצות המכונה לכל ימי הפסת, ואת האפשרות לקיים בהן את מצוות אכילת מצה בליל הסדר².

תחילת ייצור מצות המכונה

לפני כמאתיים שנה, הומצאה לראשונה בצרפת מכונה לעשיית מצות. הייתה זו מכונה מכנית, והיא הופעלה על ידי אנשים שסיבבו גלגל שיניים שהניע אותה. המכונה שימשה ללישת הבצק ועריכתו, ושאר הפעולות נעשו על ידי אנשים. רבני צרפת היו הראשונים להכשיר את מצות המכונה, ושמחו בפיתוח טכנולוגי זה. בימים ההם היו בעיות כשרות שונות בחלק מהמאפיות שאפו בהן מצות יד. הצורך לאפות מצות לכל עם ישראל בזמן קצר, יצר עומס על המאפיות, ובעקבות זאת פעמים שהועסקו במאפיות עובדים שאינם יראי שמים, שלא הקפידו כראוי על נהלי הכשרות, "וכמה מכשולות לאין מספר יצאו מתחת ידם"³. אפיית מצות על ידי מכונה אפשרה

1. שמות יב יז. שו"ע תנג ד, ומשנ"ב שם.

2. סקירה רחבה של הפולמוס אודות כשרותן של מצות מכונה מובאת בהגדה של פסח לאבות ובנים עמ' יג ואילך (בעמודים שבסוף הספר), ובמקראי קודש לרב הררי פרק ז הערות עט-פ. ועיין המועדים בהלכה חלק ב (תש"ע) עמ' שנו.

3. שו"ת כתב סופר אורח חיים תשובות נוספות סימן ב.

לצמצם את מספר העובדים, וניתן היה ביתר קלות למנות אנשים יראי שמים, שיקפידו על כל נהלי הכשרות וידקדקו בהם. כמו כן, מצות המכונה נאפו במהירות רבה, הרבה יותר מהמצות שנעשו בעבודת יד, והחשש שהן תחמצנה היה פחות. כך כתבו רבני צרפת בכתב ההכשר שנתנו למצות: "עמדנו וראינו עשיית המצות על ידי מכונה, ונוכחנו שהמצות נעשות במהירות ובנקיות, יותר ממה שנעשות על ידי אנשים בידיים, ואין בהן שום חשש חמץ"⁴.

המתירים את מצות המכונה והאוסרים אותן

תוך שנים מספר, הלך והתפשט השימוש במכונה לאפיית מצות, ושאלת כשרותן הונחה לפתחם של גדולי הדור. ראשי המכשירים את מצות המכונה היו רבי יוסף שאול נתנזון, בעל שו"ת 'שואל ומשיב'; רבי יעקב עטלינגר, בעל ה'ערוך לנר'; ורבי אברהם שלמה סופר, בעל ה'כתב סופר', רבה של פרשבורג⁵. בעקבות עמדתם, השימוש במכונות לעשיית מצות התפשט עוד יותר. אולם כאשר הגיעו המכונות לאפיית מצות למזרח אירופה, התעוררה התנגדות חריפה לשימוש בהן. ראשי המתנגדים היו רבי שלמה קלוגר, והאדמורי"ם החסידיים – בעל 'חידושי הרי"ם', בעל ה'דברי חיים' מצאנז, ורבי אברהם מסוכטשוב, בעל ה'אבני נזר'⁶.

שתי טענות עיקריות טענו המתנגדים לאפיית המצות על ידי מכונה. טענה אחת הייתה שהמצות מחמיצות בתהליך הייצור, וטענה שנייה הייתה שהמצות פסולות לקיום מצוות אכילת מצה בליל הסדר.

החשש שהמצות מחמיצות נבע מכמה סיבות, שהעיקרית ביניהן היא הקושי לנקות את חלקי המכונה כראוי. הרבנים האוסרים טענו שחלקי בצק ופירוורים נתקעים בין חלקי המכונה ומחמיצים, ולאחר מכן חוזרים

4. קונטרס ביטול מודעה בתוך שו"ת שואל ומשיב מהדורה שביעאה עמ' פח.

5. קונטרס ביטול מודעה עמ' עו, פא, פו.

6. מודעה לבית ישראל עמ' ג, ח, י, ושו"ת אבני נזר אורח חיים סימנים תקלו-תקלז.

ומתערבבים בבצק. כמו כן עלה חשש שהסיבוב המהיר של חלקי המכונה מחמם את העיסה, וההלכה היא שעיסה חמה ממהרת להחמיץ.⁷

כאמור, הטענה השנייה להתנגדות למצות מכונה הייתה שהמצות פסולות לקיום מצוות אכילת מצה בליל הסדר. טענה זו מבוססת על ההלכה שהמצות שמקיימים בהן את מצוות אכילת מצה בליל הסדר צריכות להיעשות לשם מצווה. לדוגמה: מצה שנעשתה על ידי שוטה פסולה למצת מצווה, גם אם ידוע שהיא לא החמיצה, כיוון שאין לשוטה דעת, ואין הוא יכול לעשות את המצה לשם מצווה. הרבנים האוסרים טענו שמצה הנעשית על ידי מכונה הרי היא כמצה הנעשית על ידי שוטה, ולא ניתן לקיים בה את מצוות אכילת מצה.⁸

הרבנים המתירים לא קיבלו את עמדת האוסרים. בנוגע לטענה הראשונה, הם טענו שהעיסה אינה מתחממת ו"לא נדבק שום בצק בשום מקום, והכל נעשה בזריזות נפלאה ונקיות יתירה".⁹ ובנוגע לטענה השנייה, השיבו הרבנים המתירים שכיוון שבני אדם הם אלו שמוניעים את גלגלי המכונה, נחשב הדבר שהמצות נעשות על ידי אדם.¹⁰

משמעותם ההלכתית של הפיתוח והשכלול במכונות לאפיית מצות

עם השנים, המכונות לאפיית מצות הלכו והשתכללו, והיה בכך יתרון וחיסרון. היתרון היה בכך שמבנה המכונות שופר מאוד, וסודרו פתורנות לחששות שונים שהיו במכונות הישנות, כך שאפיית המצות נעשית ללא כל חשש חמץ, באופן מהודר מאוד.¹¹ החיסרון בשכלול המכונות היה בכך

7. מודעה לבית ישראל עמ' ד, ז.

8. מודעה לבית ישראל עמ' ד.

9. קונטרס ביטול מודעה עמ' ע.

10. קונטרס ביטול מודעה עמ' עב.

11. פסקי תשובות תמז א. ועיין שו"ת תשובות והנהגות חלק ד סימן ק, שהעלה פקפוקים בדבר כשרותן של מצות המכונה בזמננו.

שהמכונות הופעלו בכוח החשמל, ואפיית המצות נעשתה אוטומטית, ללא מגע יד אדם. מצב זה חרף את השאלה אם ניתן לקיים במצות אלו את מצוות אכילת מצה בליל הסדר. יש שטענו שהרבנים שהכשירו את מצות המכונה, עשו זאת משום שהמכונות לעשיית המצות באותה תקופה הופעלו על ידי כוח אדם; אך מצות הנעשות על ידי מכונה המופעלת על ידי כוח החשמל, פסולות לקיום מצוות אכילת מצה בליל הסדר, כיוון שעשייתן אינה מיוחסת לאדם אלא למכונה, ונמצא שהן אינן עשויות לשם מצווה¹². ויש שטענו שהעובדה שאדם לוחץ על מכשיר ההפעלה ומפעיל את המכונה לשם מצווה, מספיקה כדי להחשיב את המצות בתור מצות שנאפו לשם מצווה¹³.

מצות המכונה הלכה למעשה

למעשה, יש להבחין בין שאלת כשרותן של מצות מכונה לימי הפסח, לבין שאלת כשרותן למצת מצווה בליל הסדר. בנוגע לכשרותן לימי הפסח, התקבלה הדעה שאין במצות המכונה כל חשש חמץ, והן כשרות לאכילה בימי הפסח. אך בנוגע לאפשרות לקיים במצות מכונה את מצוות אכילת מצה בליל הסדר, נותרה המחלוקת בעינה. לכן הטוב ביותר הוא לקיים את מצוות אכילת מצה בליל הסדר במצות יד שהושגחו בקפידה ובהידור

12. כף החיים תנט עו, חזון עובדיה פסח חלב ב עמ' עח, אור לציון חלק ג פרק יא שאלה ו, מועדים וזמנים חלק ג סימן רסד. ועיין הגדה של פסח מועדים וזמנים עמ' כב, שהחפץ חיים, החזון איש, הגר"ח מבריסק וכל גדולי האדמו"רים הקפידו לקיים את מצוות אכילת מצה במצות יד. ועיין חזון עובדיה שם, שבשעת הדחק אפשר לקיים את מצוות אכילת מצה במצת מכונה.

13. משמיע ישועה עמ' 508, בשם הגרצ"י קוק, הליכות שלמה פרק ז סעיף י, מקראי קודש לרב הררי פרק ז הערה עט, בשם הגר"ש ישראל'י והגר"ם אליהו, ושם הערה פ, בשם הגר"ש אלישיב והגר"א ולדנברג, שו"ת שמ"ש ומגן חלק ב סימן עג אות ה. ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק ז הערה פ, שמרן הרב קוק זצ"ל נהג לאכול מצות מכונה בליל הסדר, ועיין משמיע ישועה עמ' 508, שכך גם נהג הגרצ"י קוק זצ"ל, ועיין שו"ת תשובות והנהגות חלק ד סימן ק, שכן נהגו רבים מגדולי ירושלים, ועיין הגר"ש דבליצקי בקובץ מוריה שנה כט גיליון ה-ז (חשון תשס"ט) עמ' נא, שאין ללמוד מזה למצות מכונה בימינו, כי בימים ההם חלק מהפעולות היו נעשות ביד אדם, ובמכונות בזמננו, הכול נעשה באופן אוטומטי.

ונשמרו לשם מצווה, שהן כשרות לכל הדעות. אך מי שאין לו מצות יד שהושגחו בקפידה ובהידור, יכול לקיים את המצווה במצוות מכונה שנשמרו לשם מצווה, שכן גם הן כשרות לקיום מצוות אכילת מצה בליל הסדר¹⁴.

מצה שמורה

כאמור, המצה שמקיימים בה את מצוות אכילת מצה, צריכה להיות משומרת מכל חשש חימוץ, ושמירה זו צריכה להיעשות לשם מצוות מצה¹⁵. הראשונים נחלקו אם חובת השמירה חלה משעת קצירת החיטים או משעת טחינתן. לדעת הרמב"ם, כבר משעת הקצירה צריך לשמור על החיטים שלא יחמיצו, מכיוון שמשעה זו החיטים בשלות לגמרי והן יכולות להחמיץ. לדעת הרא"ש, החובה לשמור על המצה שלא תחמיץ חלה רק משעת הטחינה ואילך, מכיוון שמשעה זו החיטים קרובות להחמיץ, שכן פעמים ששוטפים את החיטים קודם טחינתן; אבל קודם לכן, אין זה מצוי שהחיטים יחמיצו. לדעתו, החובה לשמור את המצה מכל חימוץ נאמרה רק כאשר יש חשש קרוב שבלא שמירה מיוחדת, המצה תחמיץ, אך כאשר החשש שהמצה תחמיץ הוא חשש רחוק, אין חובה לשמור את המצה בשמירה מיוחדת.

בימינו, נוהגים לכנות את המצות שנשמרו משעת הקצירה 'מצות שמורות'. ואת המצות הרגילות, הנשמרות משעת הטחינה ואילך, נוהגים לכנות 'מצות שאינן שמורות' או 'מצות רגילות'. להלכה, נכון להחמיר ולקיים את מצוות אכילת מצה ב'מצה שמורה', שנשמרה כבר משעת הקצירה, אך אדם שאין

14. הליכות שלמה פרק ז סעיף י', חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' עח, ראש דברך עמ' תרנב, בשם הגר"א שפירא, מקראי קודש לרב הררי פרק ז הערה עט, בשם הגר"מ אליהו, וכן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א. ועיין שו"ת שמ"ש ומגן חלק ב סימן עג אות ה, שחולק וסובר שמצות מכונה עדיפות על מצות יד, הן מצד חשש החימוץ, והן משום שהן נאכלות בקלות רבה יותר, ואפשר לקיים בהן את מצוות אכילת מצה בהידור, ולאכול את השיעור הנדרש בזמן מועט. ועיין הערה קודמת.

15. שו"ע תנ"ג ד, ומשנ"ב שם.

פרק ח - מצת מכונה ומצה שמורה

לו מצה השמורה משעת הקצירה, יכול לקיים את המצווה במצה 'רגילה',
השמורה משעת הטחינה, ולברך עליה¹⁶.

16. עיין שו"ע תג ד, ומשנ"ב שם, וביאור הלכה שם ד"ה טוב, ושו"ע הרב שם טז, חזון עובדיה פסח
חלק ב עמ' עו, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ח סעיף לה.

פרק ט

רחצה ומוציא מצה

נטילת הידיים

לאחר שתיית הכוס השנייה, נוטלים ידיים בברכה לקראת אכילת המצה. אף שהידיים כבר ניטלו לפני אכילת הכרפס, יש ליטול אותן שוב, מכיוון שעבר זמן רב מהנטילה הראשונה, וייתכן שמתוך חוסר תשומת לב, במשך אמירת ההגדה אדם נגע בדבר מלוכלך, כגון במקומות מכוסים שבגופו¹.

נטילה בדרך חרות

יש נוהגים שהמסובים אינם קמים ליטול את ידיהם, אלא מביאים לשולחן קערה לנטילת ידיים, ונוטלים למסובים את הידיים, כדרך בני חורין, שאחרים משרתים אותם².

אחיזת המצות בשעת הברכה

לאחר הנטילה, ניגשים לקיים את מצוות אכילת מצה. לוקחים את שלוש המצות מהקערה – את שתי המצות השלמות (המצה העליונה והמצה התחתונה), שבהן מקיימים את מצוות לחם משנה, ואת חצי המצה האמצעית, שהיא "לחם עוני", ובה מקיימים את מצוות אכילת מצה. אוחזים את המצות יחד ומברכים "המוציא לחם מן הארץ". לאחר הברכה, שומטים

1. שו"ע תעה א, ומשנ"ב א. ועיין ביאור הלכה שם ד"ה יטול, שגם אדם שבטוח שידייו נשמרו בנקיות, ייטול ידיו שוב, שאין זה ברור שנטילה לצורך דבר שטיבולו במשקה מועילה לאכילת לחם, אך לפני הנטילה ייגע במקום מכוסה שבגופו כדי שיוכל ליטול ידיו בברכה.

2. ויגד משה (כ"ץ) סימן כג אות ג.

את המצה התחתונה, שאין אוכלים ממנה כעת, אלא עתידים לאכול ממנה ב'כורז', והיא הובאה בשביל לקיים את מצוות לחם משנה; ואוחזים את המצה העליונה השלמה ואת חצי המצה האמצעית, מברכים "על אכילת מצה", ואוכלים מכל אחת מהן כזית³.

אכילת כזית מכל מצה

אוכלים כזית מחצי המצה האמצעית, כדי לקיים מצוות אכילת מצה, ששיעורה בכזית. ואוכלים כזית גם מהמצה השלמה, משום שלדעת מקצת מהראשונים, יש לקיים את מצוות אכילת מצה בכזית מהמצה השלמה. כדי לצאת ידי חובה לפי שתי הדעות, אנו אוכלים כזית מהמצה הבצועה, וכזית מהמצה השלמה. נבאר את טעמה של כל שיטה.

לדעת רוב הראשונים, מקיימים את מצוות אכילת מצה באכילת המצה **הבצועה**, מכיוון שיש לקיים את מצוות אכילת מצה ב"לחם עוני", ו"לחם עוני", הוא לחם פרוס, כדרך העני שמקמץ בסעודתו, ושומר שאריות פת מיום ליום. אמנם לדעת מקצת מהראשונים, ראוי יותר לקיים את מצוות אכילת מצה באכילת המצה **השלמה**. זאת מכיוון שלפי דבריהם, יש לברך את ברכת "המוציא לחם מן הארץ" על המצה הבצועה, משום שברכת "המוציא" נאמרת כל השנה והיא מסמלת את האכילה הקבועה של העני, ואכילתו הקבועה של העני היא מלחם בצוע – "לחם עוני". ומכיוון ש"אין עושים מצוות חבילות חבילות", כלומר שאין עושים כמה מצוות יחד, אי אפשר לומר גם את ברכת "המוציא" וגם את ברכת "על אכילת מצה" על המצה הבצועה. לכן אומרים את ברכת "על אכילת מצה" על המצה **השלמה**, ומקיימים את מצוות אכילת מצה באכילתה.

נמצא שלדעת רוב הראשונים, יש לברך "על אכילת מצה" על המצה **הבצועה**, ולקיים את מצוות אכילת מצה באכילתה; ולדעת מקצת מהראשונים, יש לברך "על אכילת מצה" על המצה **השלמה**, ולקיים את מצוות אכילת מצה

3. שו"ע תעה א.

באכילתה. כדי לצאת ידי כולם, אנו אוחדים את שתי המצות בזמן הברכה, ומתכוונים בברכה גם למצה השלמה וגם למצה הבצועה, ואוכלים מכל מצה כזית⁴.

סדר האכילה למסובים

כדי שכל המסובים יוכלו לקיים חומרה זו, ולאכול כזית מהמצה השלמה העליונה וכזית מהמצה הבצועה, עורך הסדר צריך לחלק לכל אחד מהמסובים כזית מהמצה האמצעית, וכזית מהמצה העליונה. המצות שלנו קטנות, ואין בהן כמות מספקת לחלק מהן כזית לכל אחד מהמסובים. לכן, עורך הסדר ייתן לכל אחד חתיכה קטנה מהמצה העליונה, כדי לקיים מצוות לחם משנה, וכל אחד ייקח מצה נוספת ממגש המצות, וישלים לו לשיעור כזית. במקרה זה, המסובים אינם צריכים לאכול שני כזיתים, מכיוון שבלאו הכי אינם אוכלים את הכזית, לא מהמצה הבצועה ולא מהמצה השלמה⁵. ויש שמחמירים להניח לפני כל אחד מהסועדים שלוש מצות, כדי שכל אחד

4. שו"ע תעה א, ומשנ"ב ט. שיטת רוב הראשונים היא שיטת ר"י (תוספות פסחים קטז א ד"ה מה) רא"ש (פסחים פרק י סימן ל) ועוד ראשונים, והשיטה השנייה היא שיטת זקנו של הראב"ה (סימן תקכה) ועוד ראשונים. שתי השיטות מובאות בטור (סימן תעה). עיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' סה, שבמקום קצת צער, אפשר להסתפק בכזית אחד. ועיין ארחות רבנו חלק ב עמ' ע, שלדעת החזון איש די באכילת כזית אחד. עיין שו"ע תעה א, ומשנ"ב שם ח, שלכתחילה, יש לאכול את שני הכזיתים יחד. כלומר, לאחוז יחד את שתי המצות, כעין כריך, ולאכול משתייהן יחד. הטעם לכך הוא שאין להפסיק בין הברכה לאכילה, ומכיוון שיש ספק אם מברכים "על אכילת מצה" על המצה השלמה או על המצה הבצועה, יש לאכול את שתייהן בסמיכות לברכה. אך עיין הליכות שלמה פרק ט סעיף מא, שבמצות שלנו שהן דקות וקשות, וקשה לאכול מהן שני כזיתים בשיעור של כדי אכילת פרס, נכון לאכול את שני הכזיתים בזה אחר זה, ולא בבת אחת. ורק מי שידע בברור שיש באפשרותו לאכול שני כזיתים בשיעור של כדי אכילת פרס, יאכל את שני הכזיתים ביחד.

5. הליכות שלמה פרק ט סעיף מ, עיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' סה. ועיין הליכות שלמה עמ' רעה, שרצוי להשלים את שיעור הכזית ממגש המצות, עוד לפני הברכה, כדי לצמצם את זמן שהייה בין הברכה לאכילה. עיין חוט שני פסח פרק יז ס"ק כ, שיש להקפיד שהמצות שהמסובים משלימים לשיעור כזית, תהייה בצעות בשעת הברכה, שכן כפי שלמדנו, לדעת רוב הראשונים יש לברך את ברכת המצה על מצה בצועה, כדין "לחם עוני".

יוכל לקיים את המצווה בשלמות, ולאכול כזית אחד מהמצה השלמה וכזית אחד מהמצה הבצועה⁶, וזו הדרך המומלצת⁷.

שיעור האכילה לאוכלים כזית אחד

כדי לדעת מהו שיעור האכילה של כזית מצה למעשה, נזכיר כי כמבואר לעיל, ישנה מחלוקת מהו שיעור כזית – לדעת החזון איש, שיעור כזית הוא כ-50 סמ"ק, ולדעת הגרא"ח נאה, שיעור כזית הוא כ-29 סמ"ק. נפח מצת מכונה ממוצעת הוא כ-60 סמ"ק, ואם כך, שיעור כזית לדעת החזון איש הוא מעט יותר משלושת רבעי מצה, ושיעור כזית לדעת הגרא"ח נאה הוא כחצי מצה. כיוון שמצוות אכילה מצה היא מצווה מהתורה, רבים נוהגים להחמיר ולאכול שלושת רבעי מצה, ויש מקילים ומסתפקים באכילת חצי מצה.

שיעור האכילה לאוכלים שני כזיתים

אכילת שני כזיתים היא חומרה, ולכן אין צורך להחמיר באכילה זו ולאכול שני כזיתים לפי השיעור המחמיר של חזון איש, ואפשר להקל ולאכול שני כזיתים לפי השיעור של הגרא"ח נאה⁸. כאמור לעיל, שיעור כזית לפי הגרא"ח נאה הוא כ-29 סמ"ק, ושני כזיתים לפי שיעור זה הם כ-58 סמ"ק, שהם כמצה שלמה.

אדם שקשה לו לאכול מצה שלמה, יכול להקל ולאכול עבור שני הכזיתים כשני שלישי מצה. זאת משום שכמבואר לעיל, ישנה מחלוקת בין הראשונים מהו היחס בין שיעור כזית לשיעור כביצה. לדעת התוספות, שיעור כזית הוא כחצי ביצה, ולדעת הרמב"ם, שיעור כזית הוא כשליש ביצה. בדרך כלל

6. אגרות משה אורח חיים חלק ה סימן טז אות ד.

7. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שבשעת הצורך אפשר להסתפק בהנחת שתי מצות לפני כל אחד מהסועדים, כפי שיטת הרמב"ם (חמץ ומצה פרק ח הלכה ו).

8. סידור הפסח כהלכתו פרק ח סעיף ג והערה 24. בשם הגרש"ז אוירבך, הגר"ש אלישיב והגר"ן קרליץ.

נוקטים כפי שיטת התוספות, שהיא השיטה המחמירה, אך כאן, שאכילת שני כזיתים היא חומרה, אפשר לחשב את שני הכזיתים לפי שיטת הרמב"ם. לשיטה זו שני כזיתים הם כשני שלישי ביצה. שני שלישי ביצה לפי הגרא"ח נאה הם כ-38 סמ"ק, שהם כשני שלישי מצה, והרוצים להקל, יכולים להסתפק באכילת שיעור זה⁹.

משך זמן האכילה

יש לאכול כל כזית במשך זמן של 'כדי אכילת פרס'¹⁰, כדי שהאכילה תיחשב אכילה אחת של כזית, ולא כמה אכילות שבכל אחת מהן אוכלים פחות מכזית¹¹. 'פרס' הוא מלשון פרוסה, ומובנו חצי כיכר לחם, והכוונה למשך הזמן שלוקח לאכול חצי כיכר לחם שהיו נוהגים לאכול בזמן חז"ל¹². האחרונים נחלקו מהו שיעור 'כדי אכילת פרס' בדקות¹³, אך כל מי שאוכל את המצה ברצף ללא הפסקות – כדרך שבני אדם אוכלים בנחת¹⁴ – ודאי יוצא ידי חובה, מכיוון שב'פרס' יש כמות הגדולה פי כמה וכמה מאשר בכזית, ולכן אכילת כזית ברצף, בוודאי נעשית לכל היותר במשך הזמן שלוקח לאכול 'פרס'¹⁵.

9. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א (ועיין סידור הפסח כהלכתו פרק ח הערה 24), ואף שאין בכמות זו שיעור כזית לפי שיטת החזון איש, אין חובה להחמיר כשיטת החזון איש אף במצווה שחיובה מהתורה, ועיין לעיל הלכות ליל הסדר פרק ז, שכן דעתם של רבים מחכמי ספרד. ומי שרוצה להחמיר ולקיים את המצווה גם לפי דעת החזון איש, יאכל שלושת רבעי מצה.

10. שו"ע תעה ז, ומשנ"ב ט.

11. עיין רש"י ברכות לז ב ד"ה והוא.

12. עיין שו"ע תריב ד, שיש הסוברים שגודלו של חצי כיכר הוא כשלוש ביצים, ויש הסוברים שגודלו כארבע ביצים.

13. עיין פסקי תשובות תעה הערה 88, שלדעת אחרונים רבים, משך הזמן של 'כדי אכילת פרס' הוא כארבע דקות, ועיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' סו, שהשיעור הוא בין שש דקות לשבע וחצי דקות. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שהאוכלים שני כזיתים, יאכלו את שני הכזיתים בתוך תשע דקות, והאוכלים כזית אחד, יאכלוהו בתוך שש דקות.

14. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

15. עיין הליכות שלמה פרק ט דבר הלכה פג, בנתיבות ההלכה כרך לד עמ' רס, בשם הגרי"א ל שטיינמן. עיין משנ"ב תעה ט, שלכתחילה יש להכניס לפה את שני הכזיתים יחד, ולבלוע

בברכת "על אכילת מצה", יש לכוון גם על האפיקומן, מכיוון שיש ראשונים הסוברים שמקיימים את מצוות אכילת מצה באכילת האפיקומן¹⁶.
אסור לדבר בין הברכה לאכילה, כדי שהברכה תהיה צמודה לאכילה. אדם שדיבר דיבורים שאינם קשורים לאכילה, צריך לברך שוב את שתי הברכות¹⁷.

דרך האכילה

לכתחילה, האכילה צריכה להיות רצופה, בלי הפסקות ובלי דיבורים¹⁸. יש לאכול את המצה כפי שהיא, ואין ללפת אותה בסלט או במאכל אחר, כדי שלא יבטלו את טעם המצה¹⁹. מי שקשה לו לאכול את המצה כמות שהיא, יכול להשרותה לזמן מועט במים כדי לרככה מעט, שכן המים אינם מבטלים את טעם המצה²⁰.

טיבול המצה במלח

מטבילים את המצה במלח, כפי שנוהגים כל השנה, כדי שהפת שעליה אמרו את הברכה תהיה טעימה יותר. זוהי דעת מרן השלחן ערוך, וכן נוהגים יוצאי ספרד. לדעת הרמ"א, אין לטבול את המצה במלח, מכיוון שהמצה היא "לחם עוני", ודרכו של עני לאכול פת טפלה ללא טיבול,

כל כזית בבת אחת, ועיין הליכות שלמה שם, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק יא סעיף צד, שבמצות שלנו, שהן קשות, אין לנהוג כן, שאין זו צורת אכילה רגילה. ועיין הליכות שלמה שם, שאפשר שהאוכל כן לא יוצא ידי חובה, שאין זו דרך אכילה. ועיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' סו, וארחות רבנו (תשע"ד) חלק ב עמ' פא, בשם החזון איש והגר"י קנייבסקי, שאין צורך לבלוע כל כזית בבת אחת.

16. שער הציון תעז ד.

17. עיין שו"ע סימן רו סעיף ג וסימן תלב סעיף ה, ומשנ"ב שם ושם.

18. עיין שו"ע הרב תעה ח, חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' סח.

19. עיין משנ"ב תעה טז, חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' עא.

20. עיין משנ"ב תסא יז ושער הציון לב, הליכות שלמה פרק ט דבר הלכה פ. ועיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' עב, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק יא סעיף קד, שמוותר להשרות את המצה כל עוד המצה לא נימוחה. ועיין ביאור הלכה תסא ד ד"ה יוצא, שמי שקשה לו לאכול מצה, יכול לפורר את המצה, ולאוכלה כשהיא מפוררת.

וכן נוהגים יוצאי אשכנז²¹.

הסבה

יש להסב בזמן אכילת המצה, משום שהמצה היא זכר לגאולה, ויש לאוכלה כדרך בני חורין. אדם שאכל את המצה בלא להסב, צריך לחזור ולאכול את המצה בהסבה²², אך לא יברך שוב, כיוון שלעניין הברכה חוששים לדעת הראב"ה, שבזמן הזה אין צריך להסב²³.

כוונות האכילה

לפני אכילת המצה, יש לכוון שבאכילתה מקיימים את המצווה מהתורה לאכול מצה בליל הסדר²⁴. כאמור, בזמן אכילת המצה אסור לדבר, וזהו זמן מתאים להתבונן בעניינה של המצה. המצה מיוחדת בכך שהיא מזכירה גם את השעבוד וגם את הגאולה. היא נקראת "לחם עוני", ובכך מזכירה את השעבוד ואת לחם העוני שאכלו אבותינו במצרים. והיא נעשית בחיפזון, "על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ, עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים וגאלם מיד", ובכך מזכירה את הגאולה. אפשר שיש ללמוד מכך שמטרת השעבוד היא הגאולה. השעבוד לא נועד להיפסק ולאפשר חזרה למצב הקודם, אלא הוא נועד לרומם ולהביא את עם ישראל למעלה חדשה, שלא הייתה יכולה להיות מושגת בלעדיו²⁵. כך הוא גם בחיים

21. שו"ע ורמ"א תעה א, ומשנ"ב שם ד.

22. שו"ע סימן תעב סעיף ז וסימן תעה סעיף א. ועיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' סח, שאישה שאכלה מצה ולא הסבה, יצאה ידי חובה, ואינה צריכה לחזור ולאכול מצה בהסבה, שכן בדיעבד יכולה היא לסמוך על השיטות שנשים אינן צריכות להסב.

23. עיין משנ"ב תעב כב.

24. עיין משנ"ב מהדורת ביצחק יקרא לגר"א נבנצל שליט"א סימן תעה סעיף א, שנכון לכוון באכילת המצה לצאת גם ידי חובת מצוות סעודת יום טוב.

25. עיין הגדה של פסח עולת ראייה (תשס"ט) עמ' קו, שהעבודות במצרים הקנתה בנפשותינו את תכונות העבודות החיוביות, להיות עבד ה', ולהיות מסוגל לסבול דברים שהם נגד רצון האדם ונטייתו, לשם מטרה עליונה.

פרק ט - רחצה ומוציא מצה

האישיים, 'אין דבר רע יורד מלמעלה'. תכלית הקשיים והייסורים הבאים על האדם היא להצמיח אותו, ולהוציא מתוכו כוחות חיים שלא היו מתגלים לולא הקושי.

החמץ, שלצורך הכנתו מתפיחים את הבצק, מסמל התנשאות וגאווה. ואילו המצה, שעיסתה איננה תופחת ואין מוסיפים לה שום חומר מלבד הקמח והמים שבה, רומזת לענווה ולשחרור מתאוות ומידות רעות, המטות את האדם מעמידה על עצמיותו. בסגולת אכילת המצה לזכך את הנפש ולהחליש את כוח התאוה. לכן בזוהר הקדוש, המצה נקראת 'לחם של אמונה' ו'לחם של רפואה', מכיוון שבכוחה לרפא את הנפש מחולשותיה, ולחזק את האמונה.²⁶

יש הנוהגים לנשק את המצה והמרור לפני אכילתם, משום חיבוב מצווה, ואשרי העובד את ה' בשמחה.²⁷

חולה צליאק

חולה צליאק שאינו יכול לאכול מצות מקמח חיטה, יאכל מצה משיבולת שועל שאין בה גלוטן, אף אם הדבר יגרום לו סבל קל, שכן יש לאדם לסבול סבל קל כדי לקיים מצוות עשה.²⁸

26. עיין דרך ה' חלק ד פרק ח אות א, ומאור ושמש פרשת בא ד"ה וזה רמז.

27. משנ"ב תעז ה, בשם השל"ה.

28. עיין שו"ת באהלה של תורה חלק ה סימן מג.

פרק י מרור

מצוות אכילת מרור

מצווה מהתורה לאכול כזית מרור בליל ט"ו בניסן, שנאמר: "על מצות ומררים יאכלהו"¹, ואכילה היא בכזית². טעם המצווה הוא כדי שנזכור את המרירות שמיררו המצרים את חיי אבותינו במצרים, ומתוך זיכרון המרירות, נתעורר להודות לה' על החסד והטובה שעשה עמנו, שהוציאנו מעבדות לחרות.

מהתורה, אכילת המרור אינה מצווה בפני עצמה, אלא היא נלווית למצוות אכילת קרבן פסח, כמו שנאמר: "על מצות ומררים יאכלהו"³. לכן בזמן הזה, שבו לצערנו איננו זוכים להקריב קרבן פסח, המצווה לאכול מרור אינה מצווה מהתורה, אלא מצווה מדברי חכמים⁴.

הירקות הראויים למרור

מרור הוא ירק מר⁵. במשנה נמנו חמישה סוגים של ירקות שאפשר לקיים בהם את מצוות אכילת מרור, והמעולה שבהם הוא החזרת, שהיא חסה, ויש בה רמז שה' חס עלינו. ועוד, שהחסה בתחילת גידולה היא רכה ולא מרירה, אבל בהמשך גידולה, הקלח שלה מתקשה והיא נעשית מרירה. וגם

1. במדבר ט יא.

2. שו"ע תעה א, ויראים סוף סימן צד.

3. במדבר ט יא.

4. משנ"ב תעג לג.

5. רש"י שמות יב ח.

זה זכר לשעבוד, שהתחיל בפה רך, ובתחילה המצרים שידלו את ישראל לסייעם בעבודה, ובהמשך היה מר וקשה⁶.

זהירות מחרקים

עלי החסה נגועים מאוד בחרקים, ויש להקפיד על כשרות החסה וניקיונה מחרקים⁷. מכיוון שלא כולם בקיאים בדרך בדיקת החסה מתולעים, רצוי לרכוש חסה מגידול מפוקח ללא תולעים, עם כשרות טובה. אם משתמשים בחסה מגידול רגיל, רצוי לנקות את החסה מתולעים לפני החג, כדי שלא להיכנס לחששות הנוגעים לאיסור בורר ולאיסור נטילת נשמה⁸. אדם שלא בדק את החסה בערב החג, יבדוק את החסה בחג. אם יראה חרק גדול, יסיר אותו, ואין בזה איסור בורר, מכיוון שהחרק ניכר ואינו נחשב כמעורב עם עלי החסה. ואם יראה חרק קטן, לא יסיר אותו בפני עצמו, אלא יסיר חלק מהעלה יחד עם החרק, שכן בהפרדת אוכל ופסולת (החרק והעלה שעמו) מתוך אוכל (עלי החסה הנותרים), אין איסור בורר⁹.

טיבול בחרוסת

מטבלים את המרור בחרוסת, זכר לטיט ולתבן שנשתעבדו בהם ישראל במצרים, וגם כדי לבטל את השפעתו השלילית של חומר מזיק שעלול להימצא בחסה. אחרי הטיבול, יש לנער מעט את החרוסת מהמרור, כדי שטעם המרירות יורגש¹⁰.

6. פסחים לט א, ושו"ע תעג ה, ומשנ"ב שם מב. עיין רידב"ז על ירושלמי ברכות פרק ו הלכה א (מג א), שפקפק בזיהוי החסה שלנו עם החסה המוזכרת בגמרא. כיוון שהחסה שלנו אינה מרה. ועיין שו"ת דבר משה סימן צח אות ס, שדחה את דבריו, שכן כאשר מתעכבים בקטיפת החסה, היא מקבלת מרירות.

7. משנ"ב תעג נב.

8. עיין מנחת אהבה חלק ב פרק ז סעיף כה.

9. שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף מ ופרק ד סעיף ז.

10. שו"ע תעה א, ומשנ"ב שם יג.

הסבה

אין צורך להסב באכילת המרור, משום שהמרור נאכל זכר לעבדות¹¹. מי שרוצה להסב באכילת המרור, רשא¹², משום שאף שהמרור הוא זכר לשעבוד, יש מקום להסב בו. זאת כיוון שקושי השעבוד השלים את מניין השנים החסרות מארבע מאות השנים שנגזר עלינו להיות במצרים, ובזכותו הקדמנו לצאת ממצרים ולא שקענו בחמישים שערי טומאה. נמצא שבעומק הצרה טמונות גאולה וישועה¹³.

11. שו"ע תעה א, ומשנ"ב שם.

12. משנ"ב תעה יד.

13. קונטרס מכתם ליעקב (בתוך ספר כתב משה) לר"י פלדמן עמ' רח.

פרק יא כורך

זכר למקדש כהלל

לדעת הלל הזקן, בזמן שבית המקדש קיים אוכלים את קרבן הפסח, את המצה ואת המרור כרוכים יחד, שנאמר: "עַל מִצּוֹת וּמִרְיִים יֵאָכְלֶהוּ"¹. זכר לכך, אנו כורכים יחד כזית מצה עם כזית מרור, ואוכלים אותם יחד. לשם כך לוקחים כזית מהמצה השלישית, מצרפים לו כזית מרור, טובלים את המרור בחרוסת, ואוכלים את כולם יחד². כאשר אין במצה השלישית מספיק כדי לחלק לכל אחד מהסועדים שיעור כזית, אפשר להשלים את השיעור ממצות אחרות. מכיוון שחיוב אכילת כורך הוא מדרבנן, אפשר לסמוך על השיטה המקלה בחישוב השיעורים (הגרא"ח נאה), ולהסתפק בכ-29 סמ"ק (כחצי מצת מכונה)³. מי שקשה לו לאכול אף שיעור זה, יכול להקל עוד, ולסמוך על שיטת הרמב"ם ששיעור כזית הוא כשליש ביצה, ולהסתפק בכ-19 סמ"ק (כשליש מצת מכונה)⁴.

1. במדבר ט יא.

2. שו"ע תעה א. לא ניתן לאכול רק את הכורך, ולוותר על אכילת המצה והמרור בנפרד, מכיוון שאין לאכול יחד דבר מצווה עם דבר רשות, שכן טעם דבר הרשות מבטל את טעם המצווה, והמרור נחשב כדבר רשות לגבי המצה, מכיוון שחיוב אכילת מצה הוא מהתורה, וחיוב אכילת מרור בזמן הזה הוא רק מדרבנן. ועיין משנ"ב תעה יז, שיש לנער את החרוסת מעל המרור, כדי שהחרוסת לא תבטל את טעם המרירות של המרור. ועיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' קא, שאין צריך לנער את החרוסת, מכיוון שאכילה זו היא רק זכר למנהגו של הלל. ועיין שם, שאם שכח לטבול המרור בחרוסת, וקשה לו לחזור ולאכול שוב, יצא ידי חובה, וראוי במקרה זה לקחת חתיכה סמלית של מצה ומרור, לטבול את המרור בחרוסת, לכורכם יחד ולאכולם 'זכר למקדש כהלל'. ועיין משנ"ב תעה יט, שיש נוהגים שלא לטבול את המרור בחרוסת.

3. משנ"ב תפו א.

4. עיין משנ"ב תפו א, וחזון עובדיה פסח חלק ב עמ' קב. ועיין חזון עובדיה שם, שמי שקשה לו

הסבה

יש להסב בזמן אכילת ה'כורך', מכיוון שב'כורך' אוכלים מצה, שהיא זכר לגאולה⁵. אדם שאכל את ה'כורך' ולא הסב, אינו צריך לחזור ולאכלו, מכיוון שבדיעבד יש לסמוך על הסוברים שאין צריך להסב באכילת ה'כורך', שכן אוכלים בו גם מרור, שהוא זכר לשעבוד⁶.

הפסק בין הברכה לכורך

ראוי שלא לדבר בדברים שאינם מעניין המצווה, מברכת "על אכילת מצה" עד אחרי אכילת ה'כורך', כדי שהברכה תעלה גם לאכילת ה'כורך'. אדם שדיבר, אינו צריך לחזור ולברך, מכיוון שאכילה זו היא רק זכר למנהגו של הלל. לפני אכילת ה'כורך', אומרים "זכר למקדש כהלל" כפי הנוסח הכתוב בהגדה. ואין זה הפסק בין הברכה לאכילה, מכיוון שאמירה זו היא צורך המצווה⁷.

לאכול כזית מרור בכריכה, רשאי לקחת כמות סמלית של מרור. ואם גם זה קשה עליו מאוד, רשאי להקל שלא לאכול את הכורך, מכיוון שאכילת הכורך היא רק זכר למנהגו של הלל.

5. שו"ע תעה א, ומשנ"ב שם כג.

6. שו"ע הרב תעה כ. ועיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' קא, שהרוצה להחמיר ולחזור ולאכול בהסבה, תבוא עליו ברכה.

7. שו"ע תעה א, ומשנ"ב כד. ועיין ביאור הלכה ד"ה ואומר, שפקפק באמירת "זכר למקדש כהלל", מכיוון שאמירה זו היא הפסק בין האכילה לברכה, ונשאר בצ"ע, ועיין שו"ת חזון עובדיה סימן סא, שהאריך לבאר הטעם שאין בזה הפסק, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, וכן מנהג העולם.

פרק יב שולחן עורך

הסעודה וההסבה

אוכלים סעודה חגיגית לכבוד החג. יש לשים לב שלא לשבוע לגמרי מהסעודה, כי יש לאכול את מצת האפיקומן אחר הסעודה, כאשר יש לאדם קצת תאוה לאוכלה¹. בשעה שאוכלים את הסעודה טוב להסב², אך מי שהדבר קשה לו, אינו צריך להסב³.

אכילת צלי

קרבת פסח מיוחד בכך שהוא נאכל צלי. משום כך, נהגו שלא לאכול בשר או עוף צלויים בליל הסדר, שמא יחשבו שהצלי הנאכל הוא קרבן פסח, ויחדשו באוכלו שהוא אוכל קודשים מחוץ לירושלים. לכן אין לאכול את הזרוע הצלויה המונחת בקערה, או כבד צלוי. האיסור הוא רק באכילת צלי בלילה, אבל ביום מותר לאכול צלי, לכן ראוי לאכול את הזרוע מקערת הסדר ביום למחרת, כדי שלא תיזרק לפח ויהיה בכך ביזוי מצווה⁴. בשר שנצלה בסיר

1. שו"ע תעז א. ועיין משנ"ב תעז ו, שאדם ששבע לגמרי, עד כדי כך שהוא מואס באכילה, הוא אוכל את מצת האפיקומן מתוך הכרח, אינו מקיים את המצווה, משום שאכילה כזו שאדם מואס בה אינה נחשבת אכילה.

2. רמ"א תעב ז.

3. הליכות שלמה פרק ט דבר הלכה מב, ועיין שם הערה 135 שהגרש"ז אירבך לא הסב בסעודה, ועיין ארחות רבנו (תשע"ד) חלק ב עמ' סח, שגם החזון איש והגר"י קנייבסקי לא הסבו בסעודה.

4. שו"ע תעז א, ומשנ"ב שם וסימן תעג ס"ק לב. ועיין שו"ע תעז ב, שהאיסור כולל גם עגל או עוף צלויים, אף שאין מקריבים מהם קרבן פסח, כדי שלא יטעו בין צלי לצלי, כבש או עז צלויים. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות ל, שחולק וסובר שגם ביום אין לאכול צלי, ולכן אין

ומתבשל בנוזלים שיוצאים ממנו, נחשב צלי, ואסור לאוכלו בליל הסדר⁵. אך
בשר שטוגן בשמן אינו נחשב צלי, ומותר לאוכלו בליל הסדר⁶.

אכילת ביצים

יש נוהגים לאכול בסעודה את הביצה המונחת בקערת הסדר, זכר לקרבן
חגיגה. ועוד שביצה היא מאכל אבלים, ובאכילתה נזכרים שחסרים אנו את
קרבן הפסח; ומצאו רמז לנהוג בליל הסדר מנהג אבלות לזיכרון המקדש,
שליל תשעה באב חל תמיד באותו יום בשבוע שבו חל ליל הסדר⁷. ויש
מיוצאי ספרד שנוהגים לאכול ביצה מבושלת אחר הקידוש בתחילת הסדר,
ואומרים "זכר לקרבן חגיגה", ומברכים לפני ברכת "שהכל נהיה בדברו",
ולאחר אכילתה, קודם אכילת הכרפס, מברכים את ברכת "בורא נפשות
רבות"⁸.

לאכול את הזרוע למחרת.

5. משנ"ב תעו א.

6. חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' קד. ועיין שו"ת פני מבין סימן קכג, שחולק.

7. רמ"א תעו ב, ומשנ"ב יא. ועיין רמ"א שם, שמטעם זה יש נוהגים לאכול ביצים בסעודה זו (נוסף
לביצה שבקערה).

8. חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' לא. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק יא סעיף טו, שכאשר
אוכלים את הביצה שבקערה, יש להניח ביצה אחרת תחתיה, כדי שהקערה תהיה שלמה עד
אחרי אכילת המצה והמרור.

פרק יג צפון

מצוות אכילת האפיקומן וטעמה

בסוף הסעודה, אוכלים את מצת האפיקומן, זכר לקרבן פסח שהיה נאכל בסוף הסעודה "על השובע"¹. מצת האפיקומן היא החתיכה הגדולה של המצה שנחצתה ב'חץ', ואם מצה זו נאבדה או שאין במצה זו מספיק כדי לתת לכל אחד מהסועדים כזית, אפשר לקיים את מצוות אכילת אפיקומן בכל מצה שמורה².

פירוש המילה 'אפיקומן' הוא מיני מתיקה שמגישים בסוף הסעודה למנה אחרונה. מכיוון שהמצה שאוכלים בסוף הסעודה לשם מצווה, חביבה עלינו כמיני מתיקה, כינו אותה בשם 'אפיקומן'³.

בסימני הסדר, אכילת האפיקומן מכונה 'צפון', משום שנוהגים להצפין ולהסתיר את מצת האפיקומן, שמא יאכלו המסובים את כל המצות ולא תישאר להם מצה שמורה לאוכלה בסוף הסעודה.

1. שו"ע תעז א. עיין כף החיים תעז א, וחזון עובדיה פסח חלק ב עמ' קו, שיש שנוהגים לומר לפני האכילה: זכר לקרבן פסח שהיה נאכל על השובע. עיין רש"י פסחים קיט ב ד"ה אין, שבמצה זו מקיימים את מצוות אכילת מצה, וקבעו את זמן אכילתה בסוף הסעודה, זכר למצה שהייתה נאכלת עם הפסח. ועיין רא"ש פסחים פרק י סימן לד, שסובר שאת מצוות אכילת מצה מקיימים במצה שאוכלים ב'מוציא מצה', ואכילת האפיקומן היא זכר לקרבן הפסח.

2. רמ"א תעז ב.

3. עיין פירוש המשנה לרמב"ם פסחים פרק י משנה ח, ותוספות רע"א שם, ולבוש תעז א.

כמות האכילה

יש לאכול כזית ממצת האפיקומן, שהוא כחצי מצת מכונה. מי שרוצה להדהר, יאכל שני כזיתים – כזית אחד זכר לקרבן פסח, וכזית שני זכר למצה שהייתה נאכלת עם קרבן פסח⁴. המהדר לאכול שני כזיתים יכול לנהוג כדעה המקילה בחישוב שיעור כזית, שכזית הוא כשליש ביצה, ולהסתפק באכילת שני שלישי מצת מכונה עבור שני כזיתים⁵. אין למרוח על מצת האפיקומן ממרח או לטבל אותה בסלט, כי טעם המצה צריך להיות מורגש⁶.

הסבה

בזמן אכילת האפיקומן יש להסב, מכיוון שהאפיקומן נאכל זכר לקרבן פסח, ואת קרבן הפסח היו אוכלים בהסבה⁷. אדם שאכל אפיקומן בלא להסב, אינו צריך לחזור ולאכול את האפיקומן. זאת משום שיש סוברים שאין צריך להסב באכילת האפיקומן, כיוון שלא חייבו חכמים להסב באכילה שהיא רק זכר לדבר אחר; ובדיעבד יש לסמוך על הסוברים כן. והרוצה להדהר, יאכל שוב אפיקומן בהסבה, לצאת ידי כולם⁸.

4. שו"ע תעז א, ומשנ"ב שם.

5. חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' קז.

6. עיין משנ"ב תסא יח, וחזון עובדיה פסח חלק ב עמ' קז.

7. שו"ע תעז א, ושיבולי הלקט סימן ריח ד"ה זכר למקדש, וגבורות ה' פרק סג ד"ה ויברך. ועיין הערה הבאה.

8. משנ"ב תעז ד, ושלחן גבוה תעז ב. ועיין שער הציון שם ד, שלדעת רש"י מקיימים את מצוות אכילת מצה במצה שאוכלים לאפיקומן, ולדעתו ההסבה באפיקומן מעכבת. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן סז, וחזון עובדיה פסח חלק ב עמ' קח, שאם כבר בירך ברכת המזון, אין לאכול שוב אפיקומן, כיוון שיצטרך לברך שוב לפני האכילה ואחריה, וירבה בברכות שלא לצורך.

אכילה "על השובע" ואכילה גסה

יש לאכול את מצת האפיקומן "על השובע", זכר לקרבן פסח שהיה נאכל "על השובע".⁹ אכילה על השובע היא אכילה כאשר האדם שבע, אבל לא לגמרי, ויש לו קצת תאוה לאכול. לכן יש להקפיד שלא לשובע לגמרי מהאוכל שמוגש ב'שולחן עורך', כדי שלא להגיע למצב של שובע שבו לא תהיה לאדם תאוה לאכול את האפיקומן. אדם השבע לגמרי עד כדי כך שהוא מואס באכילה, ואוכל את מצת האפיקומן מתוך הכרח, אינו מקיים את המצווה, כיוון שאכילה כזו שאדם מואס בה, היא אכילה גסה ואינה נחשבת אכילה.¹⁰

אכילת האפיקומן עד חצות

מכיוון שאכילת האפיקומן היא זכר לקרבן פסח, זמן אכילת האפיקומן תלוי בזמן אכילת קרבן פסח, ונחלקו בו תנאים וראשונים: לדעת רבי עקיבא, זמן אכילת קרבן הפסח הוא כל הלילה, וכן פסקו הרי"ף, הרמב"ם וראשונים נוספים. לדעת רבי אלעזר בן עזריה, זמן אכילת קרבן פסח הוא עד חצות, וכן פסקו רבנו חננאל, התוספות וראשונים נוספים. לכתחילה יש לאכול את האפיקומן לפני חצות, שכן כך פסק השולחן ערוך.¹¹ אדם שלא הספיק לאכול את האפיקומן לפני חצות, יאכלנו לאחר חצות, כדי שיקיים את המצווה לדעת הרי"ף והרמב"ם.¹²

9. שו"ע תעז א. עיין תוס' פסחים קכ א ד"ה מפטירין, בשם הירושלמי, שהטעם שקרבן פסח נאכל על השובע הוא כדי שמי שאוכל את הקרבן לא יהיה להוט אחר האכילה, ויבוא לידי שבירת עצם, ויעבור על האיסור "ועצם לא תשברו בו".

10. משנ"ב תעו ו.

11. שו"ע תעז א. ועיין שו"ת מנחת יצחק חלק ט סימן מח, שיישב מנהג כמה גדולים וצדיקים שלא דקדקו לאכול את האפיקומן לפני חצות.

12. עיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' קט. ישנן משפחות שמאריכות בסיפור יציאת מצרים, ומגיעות לשולחן עורך סמוך מאוד לחצות. הקפדה על אכילת האפיקומן לפני חצות במצב זה, תגרום לכך שלא יהיה ניתן לאכול את סעודת החג כראוי, שכן לאחר אכילת האפיקומן אסור לאכול דבר. מעבר לכך, פעמים שהדבר עלול לצער את הטורחים בהכנת הסעודה, שנאחר כל הטורח והמאמץ בהכנת מאכלים טעימים ומשובחים לכבוד החג, הם אינם נאכלים.

יש ששומרים חתיכה מהאפיקומן ותולים אותה בבית, או נושאים אותה עימם כסגולה לשמירה, משום ששיירי מצווה מגינים על האדם ומצילים אותו מן הפורענות¹³.

אכילה ושתייה לאחר האפיקומן

אחרי שאוכלים את האפיקומן אסור לאכול, מכיוון שהאפיקומן נאכל זכר לקרבן פסח, ולאחר אכילת קרבן פסח אסור היה לאכול דבר, כדי שטעם הפסח יישאר בפה¹⁴.

לאחר שאוכלים את האפיקומן אסור גם לשתות, מלבד את הכוס השלישית והכוס הרביעית של ארבע כוסות, שהן כוסות של מצווה. מותר לשתות מים, כיוון שאין הם מבטלים את טעם המצה, וכך גם תה או קפה שטעמם קלוש;

אחד מגדולי האחרונים, בעל האבני נזר, הציע פתרון מקורי למצב זה. לדעתו, האיסור לאכול אחרי האפיקומן נמשך רק כל עוד ניתן לאכול את האפיקומן, וכאשר מסתיים זמן אכילת אפיקומן, האיסור לאכול אחרי האפיקומן פוקע. על סמך הנחה זו, הוא הציע לאכול את האפיקומן סמוך לחצות, להמתין כמה דקות עד שיעבור זמן חצות, ואז להמשיך את הסעודה. עצה זו מתאימה לשיטת רבי אלעזר בן עזריה, שזמן אכילת האפיקומן הוא עד חצות. אך היא אינה מתאימה לדעת רבי עקיבא, שזמן אכילת אפיקומן הוא כל הלילה, מכיון שלפי דעה זו, האיסור לאכול אחרי האפיקומן פוקע רק בעלות השחר. כדי שהפתרון יהיה נכון גם לדעת רבי עקיבא, שכלל האבני נזר את הצעתו, והציע לקחת כזית מצה סמוך לחצות, ולומר: אם ההלכה היא כרבי אלעזר בן עזריה, אכילת מצה זו היא לשם אפיקומן, אך אם ההלכה היא כרבי עקיבא, אכילת מצה זו אינה לשם אפיקומן אלא היא אכילה סתמית. כאשר עושים כך, ניתן לאכול לאחר חצות לפי שתי הדעות - אם ההלכה היא כרבי אלעזר בן עזריה, לאחר חצות עבר זמן אכילת אפיקומן, ואיסור האכילה לאחר אכילת האפיקומן פקע. ואם ההלכה היא כרבי עקיבא, איסור האכילה לאחר האפיקומן עדיין לא חל, מכיון שהאפיקומן עדיין לא נאכל. כאשר עושים כן, בסוף הסעודה יש לאכול שוב כזית לשם אפיקומן, כדי לקיים את מצוות אכילת אפיקומן גם לדעת רבי עקיבא (עיין שו"ת אבני נזר אורח חיים סימן שפא, ועיין מנחת יצחק חלק ט סימן סח, שהציע פתרון קרוב לזה).

13. כף החיים תעז ו.

14. שו"ע תעח א, ומשנ"ב שם א. ועיין משנ"ב שם, שאדם שאכל אחרי האפיקומן צריך לחזור ולאכול אפיקומן, כדי שיישאר טעם מצה בפיו, ועיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' קיב, שאם כבר בירך ברכת המזון, אינו צריך לחזור ולאכול. ועיין נשמת אברהם תעא אות א בשם הגרש"ז אוירבך והגר"י נויברט, שאנשי רפואה הזקוקים לאכול כדי לעשות מלאכתם כראוי, רשאים לסמוך על הסוברים שאיסור האכילה הוא רק עד חצות, ולאכול לאחר חצות.

אבל משקה שטעמו חזק, כגון משקה תפוחים שיש בו תפוחים כתושים, אסור¹⁵. במקום צורך גדול, אפשר לשתות כל משקה שאינו משכר. זאת מכיוון שיש סוברים שאיסור השתייה אינו מחשיש שהשתייה תבטל את טעם המצה, אלא משום שיש מצווה לספר ביציאת מצרים כל הלילה עד שתחטפנו שינה, ושתיית משקה משכר תמנע מהאדם לקיים מצווה זו. לפי דעה זו, רק משקאות משכרים אסור לשתותם, ובמקום צורך גדול אפשר לסמוך על דעה זו¹⁶.

15. שו"ע ורמ"א תפא א, ומשנ"ב שם א, ועיין הגדה של פסח עם פסקי הגרי"ש אלישיב עמ' 27, שההיתר לשתות קפה ותה הוא גם עם סוכר. וכן משמע מהמשנ"ב שם, שהתיר שתיית מיץ תפוחים.

16. משנ"ב תפא א, ועיין שם, שיש סוברים שטעם איסור השתייה הוא שלא יראה כמוסיף על הכוסות, ולדעה זו האיסור כולל רק יין ו'חמר מדינה' (משקה חשוב שאפשר להבדיל עליו, עיין שו"ע רפט ב). עיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' קיב, שפסק כדעה שהאיסור כולל רק משקאות משכרים, ומתיר שאר משקאות אף בלא צורך גדול, ועיין שם שלאחר חצות ישנה סברה נוספת להקל, שיש סוברים שהאיסור לאכול לאחר האפיקומן הוא רק עד חצות.

פרק יד בְּרַךְ

ברכת המזון וכוס שלישית

לאחר הסעודה, מוזגים את הכוס השלישית, מברכים עליה את ברכת המזון, מברכים "בורא פרי הגפן" ושותים אותה בהסבה. כפי שלמדנו, על כוס זו גם יוצאי ספרד מברכים "בורא פרי הגפן", מכיוון שברכת המזון מהווה הפסק בין ברכת "בורא פרי הגפן" שנאמרה לפני הכוס השנייה, לבין הכוס השלישית.¹

שטיפת הכוס

מכבוד הברכה לברך אותה על כוס נקייה. לכן לפני שמוזגים את הכוס, יש לוודא שהכוס לא התלכלכה במהלך הסעודה. אם הכוס התלכלכה, יש לשוטפה מבפנים ומבחוץ.² לפי המקובלים, יש לשטוף כוס של ברכה אפילו היא נקייה וזכה, ולדבריהם יש לשטוף כל כוס מארבע כוסות מבפנים ומבחוץ, לפני שמוזגים לתוכה את היין.³

1. שו"ע תעט א.

2. משנ"ב תעט א. ועיין משנ"ב קפג ג, שאף אם הכוס אינה מלוכלכת, אך אין היא נקייה וצחה, כגון ששתו סמנה במהלך הסעודה, ראוי לשוטפה.

3. בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות כט, כף החיים סימן תעג א. חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' טו, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק יא סעיף מ.

"יעלה ויבוא"

בברכת המזון מזכירים "יעלה ויבוא". אדם ששכח להזכיר "יעלה ויבוא", והתחיל את ברכת הטוב והמטיב, צריך לחזור ולברך את ברכת המזון⁴. ואם נזכר שלא אמר "יעלה ויבוא" לאחר שכבר שתה את הכוס השלישית, יברך שוב את ברכת המזון, אך אינו צריך לומר את הברכה על כוס יין, כיוון שיצא כבר ידי חובת כוס שלישית בכוס ששתה⁵. ויש סוברים שעליו לברך שוב את ברכת המזון על כוס יין, כי כיוון ששתיית הכוס נעשתה בטעות, אין יוצאים בה ידי חובה⁶.

הסבה בברכת המזון

אין להסב בזמן אמירת ברכת המזון, משום שברכת המזון צריכה להיאמר באימה וביראה⁷.

4. שו"ע קפח ו.

5. שו"ת שבט הלוי חלק א סימן מא אות ב, שו"ת קנין תורה בהלכה חלק ז סימן לח-ב.

6. הליכות שלמה פרק ט סעיף ס.

7. טור סימן תפז.

פרק טו הלל

כוס של אליהו

לפני אמירת ההלל, נוהגים למזוג כוס מיוחדת לכבוד אליהו הנביא, והיא נקראת 'כוס של אליהו', לרמוז שאנו מאמינים שכשם שגאלנו ה' ממצרים, כך הוא יגאלנו, וישלח לנו את אליהו הנביא לבשר את הגאולה¹. ראוי שכוס זו תהיה גדולה ומכובדת, מכיוון שכוס זו היא כנגד הגאולה העתידה². ומקובל שניצוצות אורותיו של אליהו הנביא מתגלים בלילה זה בכל בתי ישראל, והוא מליץ בעד כלל ישראל להחיש את הגאולה³. רבים נוהגים להשאיר את ה'כוס של אליהו' מכוסה על השולחן עד הבוקר, ובבוקר עושים על כוס זו קידוש, שכן הואיל ונעשתה בכוס זו מצווה אחת, עושים בה עוד מצווה⁴.

"שפוך חמתך"

לאחר שמוזגים את כוסו של אליהו, אומרים את הפסוק בתהילים "שִׁפְךָ חֲמַתְךָ אֶל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר לֹא יִדְעוּךָ וְעַל מַמְלְכוֹת אֲשֶׁר בְּשִׁמְךָ לֹא קָרְאוּ"⁵, ולאחריו כמה פסוקים נוספים, שיש בהם תפילה לה' שייפרע מהגויים שהחריבו את בית המקדש והצרו לעם ישראל במשך הדורות⁶. אומרים פסוקים אלו לפני הכוס הרביעית, משום שכמבואר לעיל, ארבע הכוסות

1. משנ"ב תפ י, כף החיים תפ יז.
2. סידור יעב"ץ סדר ההגדה נתיב ב אות ט.
3. שו"ת שתי הלחם סימן מו, ופסקי תשובות תפ ג.
4. ויגד משה (כ"ץ) פ"ל אות ה, ועיין שם, מנהגים נוספים מה עושים עם כוס של אליהו.
5. תהילים עט ו.
6. רמ"א תפ א.

תוקנו כנגד ארבע כוסות של פורענות שהקב"ה עתיד להשקות את הגויים בגאולה העתידה; ואנו מתפללים שכשם שאנו משלימים את מצוות ארבע כוסות, כך הקב"ה ישלים את הגאולה ויפרע מהגויים שהצרו לישראל⁷.

פתיחת הדלת

בזמן אמירת "שפוך חמתך", נוהגים יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד לפתוח את הדלת, להראות שליל פסח הוא 'ליל שימורים', ואין אנו יראים מדבר, ובזכות אמונה זו יבוא המשיח, ויפרע מהגויים שהצרו לישראל⁸.

אמירת הלל בלילה

בחגים ובמועדים, בדרך כלל אומרים הלל ביום. בפסח, אומרים הלל גם בלילה, ולמדו זאת מן הפסוק: "הַשִּׁיר יְהִי לָכֶם לְלֵיל הַתְּקֵדֶשׁ חָג", כלומר בלילה המקודש לחג, ליל הסדר, יש לומר שירה¹⁰. ההלל הנאמר ביום הוא מחמת קדושת החג, וההלל הנאמר בליל הסדר הוא מחמת ההודאה על הנס¹¹. אומרים את ההלל בנעימה, בשמחה ובחדווה¹².

חלוקת ההלל

מחלקים את ההלל הנאמר בליל הסדר לשניים. חציו הראשון של ההלל נאמר בסוף ה'מגיד', וחציו השני נאמר אחרי הסעודה. בסוף ה'מגיד' אומרים פרקי הלל, כדי לסיים את המגיד בדברי שבח, ולאחר הסעודה אומרים פרקי

7. אבודרהם סדר ההגדה ד"ה ולאחר ששותה.

8. רס"א תפ א, ומשנ"ב שם, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק יא סעיף קס. ועיין ערוך השלחן תפ א, שיש הנהגים לומר "ברוך הבא" לאליהו הנביא. לחיזוק האמונה בגאולה, כי קודם הגאולה יבוא אליהו הנביא, ואנו מקובלים שבניסן נגאלו ישראל ובניסן עתידים להיגאל.

9. ישעיה ל כט.

10. פסחים צה ב.

11. טורי אבן מגילה יד א, ושו"ת חתם סופר אורח חיים סימן נא.

12. כף החיים תפ ג, וחזון עובדיה פסח חלק ב עמ' קיז-קיח.

הלל, כנגד פרקי ההלל שהיו אומרים לאחר אכילת קרבן פסח¹³. ועוד טעם הוא שהחצי הראשון של ההלל אמור על יציאת מצרים, ולכן הוא שייך ל'מגיד'; ואילו החצי השני של ההלל אמור על הגאולה העתידה, ועל כן הוא שייך לשלב שמהסעודה ואילך, שמכוון כנגד הגאולה העתידה¹⁴.

אופן אמירת ההלל

אף שבדרך כלל אומרים הלל בעמידה, בליל הסדר אומרים את ההלל בישיבה, כבני חורין¹⁵, אך אין מסבים באמירת ההלל, כי ההלל צריך להיאמר מתוך כובד ראש¹⁶.

מצווה להדר ולומר את ההלל במעמד שלושה אנשים, כדי לאומרו בדרך שירה, כפי שאומרים את ההלל בבית הכנסת, ויש בעניין זה הבדל בין מנהג יוצאי ספרד למנהג יוצאי אשכנז. מנהג יוצאי ספרד הוא שהגדול מבין השלושה אומר: הודו לה' כי טוב, והשניים עונים לו: "כי לעולם חסדו", ושוב אומר הגדול: "יאמר נא ישראל", והשניים עונים: "כי לעולם חסדו", ושוב אומר הגדול: "יאמרו נא בית אהרון", והשניים עונים: "כי לעולם חסדו"; ומסיים הגדול ואומר: "יאמרו נא יראי ה'", והשניים משיבים: "כי לעולם חסדו"¹⁷.

מנהג יוצאי אשכנז הוא שהגדול מבין השלושה אומר: "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו", והשניים עונים לו: "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו". ושוב אומר הגדול: "יאמר נא ישראל כי לעולם חסדו". והשניים עונים: "הודו לה' כי טוב, כי לעולם חסדו". ושוב אומר הגדול: "יאמרו נא בית אהרון, כי לעולם חסדו". והשניים עונים: "הודו לה' כי טוב, כי לעולם חסדו". ומסיים הגדול

13. תוס' רי"ד פסחים קטז ב.

14. לבוש תפ א.

15. משנ"ב תפ א.

16. פרי מגדים סימן תעה אשל אברהם ס"ק ד. ועיין חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' י, שהרוצה להסב בהלל, יש לו על מי לסמוך.

17. משנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תעט ט.

ואומר: "יאמרו נא יראי ה' כי לעולם חסדו". והשניים משיבים: "הודו לה' כי טוב, כי לעולם חסדו".

כדי שהשניים העונים יצאו ידי חובת אמירת הלל, ולא ייחשב כאילו דילגו על הפסוקים שהגדול אומר להם, על הגדול לכוון להוציא אותם באמירתו, וכן הם יתכוונו לצאת, ויצאו ידי חובה מדין 'שומע כעונה' (כאומר)¹⁸.

וכן כשמגיעים ל"אנא ה' הושיעה נא" ו"אנא ה' הצליחה נא", הגדול אומר את הפסוק בקול, והשניים חוזרים אחריו. פסוקים אלו, גם קטן יכול לאומרם, והגדולים יחזרו אחריו, מכיוון שבפסוקים אלו, האומר אינו מוציא ידי חובה את השומעים, שהרי הם חוזרים ואומרים את הפסוק אחריו¹⁹.

אחיזת הכוס בהלל

יש הנוהגים לאחוז את הכוס בשעת אמירת ההלל²⁰, ולפחות בברכת "ההללך" שבסוף ההלל²¹. ויש שאינם נוהגים לאחוז את הכוס באמירת ההלל²².

אמירת ההלל עד חצות

לכתחילה, יש לסיים את אמירת ההלל קודם חצות²³, כיוון שבזמן שבת

18. שו"ע תעט א, ומשנ"ב שם וסימן תכב ס"ק כ. ועיין משנ"ב שם, שכאשר יש חשש שהגדול האומר אינו מכוון להוציא את השומעים, טוב שהשומעים יאמרו את הפסוקים בעצמם. ועיין משנ"ב תעט ט, שגם יחיד שהסב עם עצמו, יכול לקרוא לשניים לשעה קלה, שיענו לו באמירת "הודו לה' כי טוב וכו'".

19. רמ"א תעט א, ומשנ"ב שם.

20. עיין הגדת מבית לוי קובץ הוספות הלכות הלל שכן נהג הגר"ח סולוביצ'יק, עיין הגדה של פסח על פי פסקי הגר"י קנייבסקי הערה 788, חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' קיז.

21. חזון עובדיה שם.

22. קובץ מבית לוי גיליון ג עמ' לד, בשם הגר"ש וזנר, שלמי מועד פרק עה הערה 231, בשם הגרש"ז אוירבך.

23. רמ"א תעט א.

המקדש היה קיים, היו אומרים את פרקי ההלל בסמוך לאכילת קרבן פסח, וזמן אכילת קרבן פסח הוא עד חצות²⁴. אך אין צורך להזדרז בעריכת הסדר או למעט בסעודה כדי להספיק ולומר את ההלל לפני חצות, משום שאין למעט במצוות סיפור יציאת מצרים ובמצוות שמחת יום טוב כדי לקיים דין זה²⁵.

כוס רביעית

לפני אמירת ההלל מוזגים את הכוס הרביעית, ושותים אותה בהסבה לאחר ההלל. כפי שלמדנו, יוצאי ספרד אינם מברכים "בורא פרי הגפן" על כוס זו, מכיוון שהברכה שבירכו על הכוס השלישית פוטרת כוס זו. ויוצאי אשכנז מברכים "בורא פרי הגפן", כמנהגם לברך על כל כוס וכוס.

כמות השתייה

כמבואר לעיל, לכתחילה יש לשתות רביעית יין מכל כוס של ארבע כוסות, כדי לקיים את מצוות ארבע כוסות לדעת כל הפוסקים. סיבה נוספת לשתית רביעית יין יש בכוס הרביעית של ארבע כוסות. הראשונים נחלקו בשאלה מהו שיעור השתייה המחייב ברכה אחרונה – כזית או רביעית. כדי שלא להיכנס לספק, המליץ השלחן ערוך לשתות פחות מכזית או יותר מרביעית. בשתיית כוס רביעית של ארבע כוסות, לא ניתן לשתות פחות מכזית, כי יש לשתות לפחות רוב רביעית, לכן ראוי לשתות מכוס זו רביעית, כדי שלא להיכנס לספק לגבי הברכה האחרונה²⁶. אדם שמתקשה לשתות רביעית יין, ישותה רוב רביעית, ויבקש מאחד הסועדים ששותה רביעית, שיוציא אותו ידי חובה בברכה האחרונה.

24. כף החיים תעז יד.

25. אשל אברהם מבוטשאטש סוף סימן תעז.

26. עיין שו"ע ר"א, ומשנ"ב תעב ל.

פרק טז נרצה, ודינים ומנהגים לאחר הסדר

נרצה

לאחר שזכינו לקיים את מצוות הסדר, אנו מביעים את כמיהתנו שמעשינו יהיו רצויים לפני ה' יתברך. ויש שמוסיפים ומתפללים שכשם שזכינו לקיים את מצוות הסדר הנוהגות בזמן הזה, כן נזכה לעשותו בשלמות, בשנה הבאה בירושלים הבנויה.

שיר השירים

לאחר ההגדה, יש הנוהגים לומר את מגילת שיר השירים¹, מכיוון שביציאת מצרים בחר ה' בנו מכל העמים, ונעשינו בת זוג לקב"ה. לכן אומרים את שיר השירים שכולו דברי שבח וחיבה שבין הדוד והרעיה, שהם הקב"ה וכנסת ישראל.²

סיפור ביציאת מצרים כל הלילה

המצווה לספר ביציאת מצרים נמשכת כל הלילה, ולכן חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח וביציאת מצרים, ולספר בניסים ובנפלאות שעשה הקב"ה לאבותינו, עד שתחטפנו שינה³. ואין הכוונה דווקא שעליו להירדם מתוך

1. ח"י אדם כלל קל סעיף יט אות טז.

2. של"ה מסכת פסחים מצה עשירה אות תז.

3. שו"ע תפא ב.

עיסוקו בדברים אלו, אלא עליו לעסוק בהם עד שירגיש עייף מאוד⁴. ואם איחור השינה יגרום לאדם להיות עייף למחרת בתפילת שחרית, ולא להתפלל כראוי, עדיף להקדים לישון, ולא להמשיך ולספר ביציאת מצרים⁵.

קריאת שמע על המיטה וברכת "המפיל"

בקריאת שמע על המיטה, יוצאי אשכנז נוהגים לדלג על כל הפסוקים שאומרים בדרך כלל לשם שמירה, מכיוון שליל הסדר הוא 'ליל שימורים', ואין למזיקים שליטה בלילה הזה⁶. ויש מיוצאי ספרד הנוהגים לומר את פסוקי השמירה כבכל לילה⁷.

לגבי ברכת "המפיל", נחלקו המנהגים. יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד נוהגים לאומרה⁸. ואף שיש בה תפילה לשמירה מן המזיקים, עיקרה של ברכת "המפיל" הוא שבח לה' על שינת הלילה, שעל ידה אדם מתחזק ומתמלא כוחות לקראת היום הבא. ויש מיוצאי ספרד שאינם נוהגים לאומרה, וזאת על פי הקבלה⁹.

שטיפת הפה במי פה

מוותר לשטוף את הפה במי פה לפני השינה. ואף שאסור לאכול לאחר אכילת האפיקומן, כדי שטעם המצה יישאר בפה, האיסור הוא רק על אכילה ושתייה ולא על שטיפה. ובעל נפש שאינו זקוק לכך מסיבות בריאותיות ואינו איסטניס שהדבר מפריע לו, ראוי שיימנע מכך¹⁰.

4. הגדה של פסח עם פסקי הגר"ש אלישיב עמ' 27, חוט שני פסח פרק יז ס"ק כז.

5. הגדה של פסח חיים לראש לגר"ח פלאגי' סדר נרצה אות ה, סידור שערי שמים ליעב"ץ שער השיר הלכה מא.

6. רס"א תפא ב. ועיין שם, שיש לומר רק את הפרשה הראשונה של שמע, וכן משמע מדברי הלבוש (תפא ב).

7. בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו אות לח.

8. משנ"ב תפא ד, חזון עובדיה פסח חלק ב עמ' קכו.

9. כף החיים תפא יד.

10. שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן עא.

פרק א חול המועד

“יעלה ויבוא”

בכל ימי החג מוסיפים בברכת המזון ובתפילות ערבית, שחרית ומנחה, את תפילת “יעלה ויבוא”¹. פרטי דין זה יבוארו בעזרת ה' באהלי הלכה – הלכות ברכות, ובאהלי הלכה – הלכות תפילה.

אמירת ההלל

נוהגים לומר הלל בחול המועד וביום טוב אחרון של חג, אך אין אומרים את כל ההלל, אלא מדלגים על שני קטעים מתוכו², כדי להבליט שאמירת ההלל היא מדין מנהג ולא מתקנת חכמים³. הטעם לכך שחכמים לא תיקנו לומר הלל שלם בכל יום מימי החג הוא שכל ימי הפסח הם חג אחד ודי לומר בהם הלל פעם אחת, ביום טוב ראשון⁴. ואף שבסוכות אומרים הלל שלם בכל יום

1. שו"ע סימן קפח סעיף ה וסימן תצ סעיף ב.

2. שו"ע תצ ד.

3. עיין רמב"ם ברכות יא טז, ומשנ"ב תכב יב. ועיין ר"ן שבת יא ב (בדפי הרי"ף) ד"ה ובשאר, בשם הרמב"ן.

4. עיין ערכין י ב, ולבוש תצ ד, ומשנ"ב תרמד ד, וחזון עובדיה חלק א עמ' רמט. ועיין משנ"ב תצ ז: "חפני שבשביעי של פסח טבעו המצרים בים, אמר הקדוש ברוך הוא מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה לפני? וכיון שבשביעי של פסח אין אומרים הלל שלם, גם בחול המועד אין אומרים הלל שלם, שלא יהיו ימי חול המועד עדיפים על יום טוב אחרון של חג".

מימי החג, זהו משום שבסוכות כל יום נחשב חג בפני עצמו, שכן בכל יום מימי הסוכות מקריבים קרבן מוסף אחר. אך בפסח כל ימי החג נחשבים חג אחד, שכן בכל יום מקריבים את אותו קרבן מוסף⁵. אף שחכמים לא תיקנו לומר הלל שלם בחול המועד וביום טוב אחרון של חג, נהגו לומר בימים אלו הלל כיוון שהם ימי חג, ומצווה לשמוח בהם⁶.

ברכה על ההלל

נחלקו הראשונים אם יש לברך על הלל שיסודו במנהג. לדעת רבנו תם יש לברך עליו, כשם שמברכים על מצוות שחיובן מדברי חכמים⁷; ולדעת הרמב"ם אין לברך על עליו⁸, כיוון שחכמים תיקנו לברך רק על מצוות מהתורה או מדברי חכמים, אך לא על מנהגים⁹. להלכה, השלחן ערוך פסק כדעת הרמב"ם, שאין לברך על הלל שיסודו במנהג¹⁰, וכן הוא המנהג המקובל בקרב יוצאי ספרד¹¹ ובחלק מההילות החסידים¹²; והרמ"א פסק כדעת רבנו תם, שיש לברך על הלל שיסודו במנהג, וכך נוהגים יוצאי אשכנז¹³.

בני קהילות ספרד שנהגו לברך על ההלל בעודם בחוץ לארץ, כגון קהילת יהודי מרוקו, יש סוברים שבבואם לארץ ישראל עליהם לקבל את מנהג יוצאי ספרד

5. משנ"ב תרמד ד.
6. עומקא דפרשה גיליון רפד עמ' 2.
7. ברכות יד א תוספות ד"ה ימים. ועיין עץ ארז (זיני) חלק א עמ' 13 ואילך, והרב בן ציון כהן באור תורה אייר תשנ"ז עמ' תרלח ואילך.
8. רמב"ם ברכות יא טז וחנוכה ג ז.
9. חידושי סרן רי"ד הלוי על הרמב"ם ברכות יא טז ד"ה והנראה לומר, ורשימות שיעורים לגרי"ד סולובייצ'יק מסכת ברכות יד א ד"ה ונראה שלא.
10. עיין שו"ע תכב ב.
11. חזון עובדיה חלק א עמ' רמח, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק א סעיף יב, עיין אור לציון חלק ג פרק ג שאלה א.
12. עיין יחיה דעת חלק ד סימן לא ד"ה תשובה, הגר"א וייס שליט"א בקובץ תורני צהר (אהל ברוך) אלול תש"ס עמ' תרט, וקובץ בית אהרן וישראל גיליון קנד עמ' קי.
13. עיין רמ"א תכב ב, אשי ישראל (פויפר) פרק מא סעיף סה. ועיין באור הלכה תכב ב ד"ה הלל, שגם נשים מברכות על ההלל למנהג יוצאי אשכנז.

בארץ ישראל, ואין הם רשאים לברך על ההלל¹⁴, ויש סוברים שהם רשאים להמשיך במנהגם ולברך על ההלל, כפי שנהגו בארצות מוצאם¹⁵.

קריאת התורה

בימי החג מוציאים בכל יום שני ספרי תורה אחרי תפילת שחרית. בספר הראשון קוראים בעניינו של יום, ובספר השני קוראים את הפסוקים בפרשת פנחס העוסקים במצווה להקריב קרבן מוסף בימי החג¹⁶.

14. עיין יחווה דעת חלק ד סימן לא וחזון עובדיה חנוכה עמ' רצד, עיין אור לציון חלק ג פרק ג שאלה א, עיין סידור אבותינו עמ' 667, בשם הגר"ש עמאר שליט"א.

15. שם"ש ומגן חלק ד אורח חיים סימן טו אות ה וסימן נח, עיין מגן אבות (לבהר) אורח חיים עמ' תקמד, בשם הגר"מ אליהו והגר"ש אלישיב. ועיין שם"ש ומגן שם סימן טו, שבמרוקו נהגו כדעת הראשונים הסוברים שמברכים על הלל שיסודו במנהג רק כאשר הוא נאמר בציבור. ועיין עץ ארז (דיני) חלק א עמ' 71 ואילך.

16. שו"ע תצ ה-ו. ועיין שו"ע הרב תצ ט, שסדר קריאת הפרשות בימי החג הוא כפי סדר הופעתן בתורה; בימים הראשונים קוראים את הפרשות המוקדמות ובימים האחרונים קוראים את הפרשות המאוחרות. יוצאים מן הכלל הם שני של פסח ושביעי של פסח. ביום שני של פסח קוראים את פרשת אמור, אף שהיא מאוחרת לפרשות שעתידיים לקרוא בהמשך החג, כיוון שבפרשה זו מוזכרת מצוות הקרבת העומר שהיה קרב ביום שני של פסח. ובשביעי של פסח קוראים את פרשת בשלח, כיוון שפרשה זו עוסקת בקריעת יום סוף שאירעה בשביעי של פסח. ועיין שו"ע הרב תצ ח, שבשבת חול המועד קוראים את הפסוקים בפרשת כי תשא העוסקים בעניין המועדות, כיוון שבפסוקים אלו מוזכרת מצוות השבת, ונרמזים בה דיני חול המועד. ועיין באור הלכה תצ ה ד"ה סימן, וכף החיים תצ כז, וחזון עובדיה חלק א עמ' רמד, שאם טעו וקראו בימי חול המועד קריאה של יום אחר, יצאו ידי חובה. ואם טעו וקראו את הקריאה של אחד הימים הבאים, יקראו באותו יום את הקריאה שהחסירו ביום שבו אירעה הטעות. ועיין שערי אפרים שער ח אות יז, וכף החיים תצ כח, שאם שמו לב לטעות בין העלויות, יגללו את הספר לקריאה הנכונה והעולים הנותרים יקראו את הפרשה הנכונה, ועיין מחזיק ברכה תצ ב, וילקוט יוסף חלק ג (תשע"ח) עמ' תתפז, שחולקים וסוברים שאין לקרוא ביום אחד שתי פרשות שונות, אלא ישלימו את הקריאה שהתחילו בה.

קריאת מגילת שיר השירים

יוצאי אשכנז נוהגים לקרוא את מגילת שיר השירים בשבת החלה בחג, לפני קריאת התורה¹⁷. הטעם לקריאת מגילת שיר השירים בפסח הוא שמגילה זו עניינה האהבה שבין הקב"ה לעם ישראל, וראשית גילויה של אהבה זו ביציאת מצרים¹⁸. יש המקפידים לקרוא מתוך מגילה כשרה הכתובה על קלף, ומברכים לפני קריאתה "על מקרא מגילה" ו"שהחיינו"¹⁹, ויש שאינם מברכים לפני קריאתה²⁰, וכל אחד יעשה כמנהגו²¹.

אכילת מצה בימי החג

בחול המועד וביום טוב אחרון של חג אין חובה לאכול מצה²², אך לדעת הגר"א ופוסקים נוספים, האוכל מצה בימי הפסח מקיים בכך מצווה מהתורה²³, לכן

17. רמ"א תצ ט, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק יב סעיף מט.

18. עיין ערוך השולחן תצ ה. ועיין משנ"ב תצ יז: "מפני שמפורש בה ענין יציאת מצרים".

19. עיין משנ"ב תצ יט, בשם המגן אברהם והגר"א, מעשה רב אות קעה, לוח ארץ ישראל (טוקצ'ניסקי), ארחות רבנו (תשע"ד) חלק ב עמ' קלד, בשם החזון איש והגרי"י קנייבסקי, לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק).

20. רמ"א תצ ט, ט"ז תצ ו.

21. עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף ע. ועיין משנ"ב תצ יט: "הנהוג לברך כשכתובין על קלף בודאי אין למחות בידו". ועיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק), שמנהג יוצא אשכנז (פרושים) בארץ ישראל לברך על קריאת מגילת שיר השירים כאשר היא כתובה על קלף.

22. שו"ע תעה ז, ושו"ע הרב תעה לב.

23. משנ"ב תעה מה, בשם הגר"א, כף החיים תעה ע, אור לציון חלק ג פרק טו הערה יד ד"ה ונראה, ילקוט יוסף (תשע"ח) חלק ג עמ' תקנז. ועיין ערוך השולחן תעה יח: "אין זה מצות עשה אלא רצון ה' שאכלו בני ישראל מצה כל ימי הפסח". ועיין שו"ת חזון עובדיה סימן לב, ומנחת אשר מועדים חלק ג סימן ט, וקובץ אור ישראל גיליון עו (ניסן תשע"ח) עמ' קט, שהאריכו בביאור מצווה זו.

ישנה מעלה לאכול לפחות כזית מצה²⁴ בכל אחד מימי הפסח²⁵.

24. פאר עץ חיים תשובה ח דף לט ב ד"ה אבל, הליכות שלמה פרק י סעיף יז, הערות הגרי"ש אלישיב פסחים לח א ד"ה ויש לדון, אילת השחר שמות פרק יב פסוק טו, חוט שני עמ' רז ד"ה ומהאי. ועיין תשובות והנהגות חלק ה סימן קלג אות א, ודולה ומשקה (שציגל) עמ' 212, בשם הגר"ח קנייבסקי, שהסתפקו אם המצווה היא דווקא בכזית. ועיין מועדים וזמנים חלק ג סימן רסז ד"ה ומעתה, שהסתפק אם יש מצווה נוספת בכל כזית וכזית. ועיין דולה ומשקה (שציגל) עמ' 212, בשם הגר"ח קנייבסקי, שניתן לקיים מצוה זו באכילת מצה עם ממרח, ועיין הערות הגרי"ש אלישיב פסחים לח א ד"ה ויש לדון, ותשובות והנהגות חלק ה סימן קלז, שהסתפקו בזה, ועיין הליכות שלמה פרק י דבר הלכה כה.
25. פאר עץ חיים תשובה ח דף לט ב ד"ה אבל.

פרק ב

המוצא חמץ בפסח

המוצא חמץ ברשותו בפסח

אדם שמצא חמץ ברשותו בפסח, כגון שמצא כריך באחד מתיקי הילדים או שמצא חבילת פיתות במקפיא, אינו עובר עליו ב'בל יראה', כיוון שחמץ זה בוטל בערב החג. עם זאת מדברי חכמים, יש להוציא את החמץ מהבית ולשרוף את החמץ במהירות האפשרית, כיוון שחכמים תיקנו שלא להשהות בבית חמץ שבוטל, מחשש שאדם ייכשל ויאכל אותו. אם אי אפשר לשרוף את החמץ, יש לבער אותו בדרכים אחרות, כגון לפורר ולזרוק אותו לשיירותים¹, אך אין להסתפק בזריקת החמץ לאשפה, כיוון שיש לבער את החמץ ולא די להפקירו².

המוצא חמץ בביתו בשבת או ביום טוב

אדם שמצא חמץ בביתו בשבת של פסח או ביום טוב, אינו רשאי לטלטלו ולהוציאו מביתו, כיוון שחמץ אסור באכילה ובהנאה, ודינו כחפצים שאין

1. שו"ע תמו א, ומשנ"ב סימן תלא ס"ק ב וסימן תמה ס"ק ו. ועיין משנ"ב תלה ה, שיש סוברים שהמבער חמץ בפסח צריך לברך לפני כן "על ביעור חמץ", ויש חולקים וסוברים שאין לברך, כיוון שהברכה שנאמרה בערב פסח כוללת גם את הביעור שיעשה בפסח, ועיין משנ"ב שם, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ו סעיף נה, שלמעשה אין לברך, כיוון שכלל בידעו: 'ספק ברכות להקל'.

2. עיין משנ"ב תמה טז. ועיין שו"ע תמו ג, ומשנ"ב שם, שחמץ שנכנס לרשות האדם מאליו, כגון על ידי רוח או על ידי בעל חיים, אין חובה לבערו, אך יש להוציאו מרשות האדם, כדי שלא יבוא לאוכלו, ולהניחו במקום הפקר. בזמן הוצאת החמץ מרשותו אין ליטלו ביד, כדי שלא יבוא חלילה לאוכלו בטעות, אלא יש להוציאו בעזרת כלי אחר או על ידי דחיפתו ברגל.

להם שימוש, שהם 'מוקצה'. אסור גם לשרוף את החמץ מבלי לטלטל אותו.³ ואף שביום טוב מותר להבעיר אש לצורך היום, שרפת החמץ אינה נחשבת צורך היום, כיוון שאין נהנים ממנה.⁴ אמנם כדי שלא יבואו להיכשל באכילת החמץ, יש לכסותו בכלי, ובמוצאי השבת או החג, יש לבערו.⁵

אדם שמכר חמץ ומצא חמץ בביתו בפסח

אדם שמכר את החמץ כנהוג, ומצא בפסח בביתו חמץ שדעתו לא הייתה נתונה אליו, והוא לא הונח עם שאר המוצרים שנמכרו לגוי, צריך לבערו,⁶ כיוון שיש מקום לחשוש שהמכירה לא חלה על חמץ שאדם לא נתן דעתו עליו בשעת המכירה.⁷ ואף שאם המכירה חלה חמץ זה שייך לגוי, ואסור להזיק ממון של גוי, מותר לשורפו, כיוון שהגוי אינו מקפיד על כך, ביודעו שהוא לא יפסיד מכך מאומה, כיוון שעתידים לקנות ממנו את החמץ חזרה לאחר הפסח, מבלי לדקדק אם חלק ממנו נשרף.⁸

3. רמ"א תמו א. ועיין משנ"ב שם ו, שיש סוברים שאם החמץ שנמצא ביום טוב לא בוטל בערב החג, יש לשורפו ביום טוב, ומהג העולם שלא לבער חמץ ביום טוב, גם אם החמץ לא בוטל בערב החג.
4. עיין משנ"ב תמו ו. ועיין ביאור הלכה תקיח א ד"ה וספר תורה, שקיום מצווה אינו נחשב צורך היום, אם הזמן שבו יש לקיים את המצווה חל בערב יום טוב, ולכן שרפת חמץ אינה נחשבת צורך היום, כיוון שזמן ביעור חמץ הוא בערב יום טוב.
5. שו"ע תמו א.
6. אשרי האיש פרק טב סעיף ב, תשובות והנהגות חלק ה סימן קיד ד"ה ולכן דעתי, חוט שני עמ' קג, מנחת אשר הגדה של פסח סימן טז עמ' שכד ד"ה אך, ילקוט יוסף חלק ב (תש"פ) עמ' צו: הטוב ביותר. ועיין תשובות והנהגות שם, שלפני שהאדם מגביה את החמץ כדי לשורפו, יאמר בפיו שאינו מתכוון לזכות בו.
7. ילקוט יוסף שם.
8. שבט הלוי חלק ט סימן קטז אות ג, תשובות והנהגות חלק ה סימן קיד ד"ה אמנם, מנחת אשר הגדה של פסח סימן טז עמ' שכד ד"ה ונראה. ועיין שבט הלוי חלק ט סימן קטז, ותשובות והנהגות חלק ה סימן קיד, וילקוט יוסף חלק ב (תש"פ) עמ' צו, שיש חולקים וסוברים שאין צריך לבער את החמץ, כיוון שהחמץ מכור לגוי, ואף שהוא לא הונח עם שאר המוצרים שנמכרו לגוי, הוא נכלל במכירת החמץ, כיוון שבמכירת חמץ מוכרים את כל החמץ שברשות האדם, ולא רק את החמץ שהונח במקום המיועד למכירת חמץ. אמנם אין להשאיר את החמץ במקומו, מחשש שיאכלו אותו, ולכן יש לקחת אותו ולהניחו במקום סגור, יחד עם כל המוצרים

המוצא חמץ ברשות הרבים

אדם שרואה חמץ מושלך ברחוב או במקום הפקר, אינו צריך לבערו, כיוון שחמץ זה אינו נמצא ברשותו והוא מופקר. ואין לו להרים את החמץ, כיוון שבהרמתו הוא יזכה בו, ויעבור על איסור 'בל יראה ובל ימצא'. ועוד, שאם ירים את החמץ, יש חשש שיבוא לאוכלו בטעות⁹.

חמץ שנפסל בפסח מאכילת כלב

חמץ שהיה ראוי לאכילת כלב, ותוך כדי הפסח נפסל מאכילת כלב, אסור עדיין בהנאה וצריך לבערו מן העולם. זאת כיוון שבכניסת החג חלה עליו חובת ביעור, וכדי לקיים חובה זו, יש לבערו מהעולם. לדוגמה: פרוסת לחם שנמצאה בפסח, ושפכו עליה חומר חריף עד שנפסלה מאכילת כלב, עדיין אסורה בהנאה וצריך לבערה לגמרי¹⁰.

שנמכרו לגוי, ועיין ותשובות והנהגות שם ד"ה ואם כן, שלדעה זו, כאשר לוקחים את החמץ כדי להניחו במקום סגור, יש להתכוון שלא לקנותו, ואין לקחת אותו ביד, אלא בעזרת צבת או בעזרת כלי אחר, כדי שעל ידי זה האדם יזכור שהוא אוחד בידו דבר שאסור לאוכלו, ולא ייכשל באכילתו, ועיין שבט הלוי שם אות ב, שחולק וסובר שאפשר לקחת את החמץ ביד, כיוון שאין חשש שאדם יאכל את החמץ כאשר הוא עסוק בהוצאתו מביתו. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שאם אין בשרפת החמץ הפסד מרובה, עדיף לשרוף את החמץ.

9. ביאור הלכה תמו א ד"ה בביתו. ועיין שמירת שבת כהלכתה (מהדורה חדשה) פרק כ הערה קה, וילקוט יוסף פסח חלק ב (תש"פ) עמ' קו, שאם יש חשש שמישהו יאכל חמץ זה בטעות, מותר לדחוף את החמץ ברגל או על ידי מקל למקום שלא יראוהו, כדי למנוע מאחרים מכשול.
10. משנ"ב סימן תמב ס"ק ט, ס"ק לט וס"ק סד.

פרק ג

שביעי של פסח

שביעי של פסח

שביעי של פסח הוא יום טוב, כמו שנאמר בתורה: "וּבַחֲמִשָּׁה עֶשְׂרֵי יוֹם לַחֹדֶשׁ הַזֶּה חַג שִׁבְעֵת יָמִים מִצּוֹת יֶאֱכַל וְכוּ' וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִקְרָא קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם כָּל מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ"¹. ביום זה התרחש נס קריעת ים סוף, שבו נבקע הים לפני עם ישראל, המצרים שרדפו אחריהם טבעו בים, וישראל אמרו את שירת הים².

בקריעת ים סוף הושלמה גאולת מצרים, ורק מאותה שעה נחשבו ישראל גאולים³. כאשר בני ישראל יצאו ממצרים, הם פחדו שהמצרים ירדפו אחריהם ויחזירו אותם למצרים, ורק לאחר קריעת ים סוף, כאשר הם ראו שהמצרים טבעו בים, סר פחדם והם הבינו שיצאו ממצרים לחרות עולם⁴.

באותה שעה התגלתה האהבה העליונה של הקב"ה לעם ישראל, והתברר שאהבה זו היא אהבה שאינה תלויה בשום טעם ותנאי: בשעה שעמדו ישראל על שפת ים סוף, עמדו המלאכים וקטרגו על ישראל, ואמרו שאין הם ראויים שייעשה להם נס, שכן "הללו [המצרים] עובדי עבודה זרה, והללו [ישראל] עובדי עבודה זרה". אף על פי כן לא זזה אהבתו של ה' מעם ישראל, והוא הושיע אותם מצד אהבתו הבלתי תלויה להם⁵.

1. במדבר כח יז-כה.

2. רש"י שמות יד ה, אבן עזרא שמות יב טז.

3. רבנו בחיי שמות ו ו, עיין גבורות ה' למהר"ל פרק לט ד"ה ולא יראה.

4. רבנו בחיי שמות ו ו, עיין ספורנו שמות יד ל.

5. הגדה של פסח מי סרום (תשע"ג) עמ' רעח.

קריעת ים סוף לא הייתה נס הצלה ממצרים בלבד. בקריעת ים סוף התברר שעם ישראל גובר על איתני הטבע ואינו משועבד להם. הים הוא אחד הכוחות החזקים ביותר בטבע, וכאשר הוא עמד בדרכם של ישראל, הוא נבקע והפך ליבשה. מתוך כך התברר ששום כוח אינו יכול לעמוד בפני עם ישראל בדרכו למלא את ייעודו האלוהי.⁶

ברכת "שהחיינו"

דיני שביעי של פסח הם כדיני כל הימים הטובים, מלבד זאת שאין מברכים בו "שהחיינו". זאת כיוון ששביעי של פסח אינו חג בפני עצמו אלא הוא חלק מחג הפסח, וברכת "שהחיינו" שנאמרה ביום טוב ראשון של פסח, פוטרת גם אותה.⁷

אמירת שירת הים

בליל שביעי של פסח נוהגים רבים להתאסף יחד, לומר את שירת הים ולעסוק בענייני קריעת ים סוף.⁸ ובפסוקי דזמרה בתפילת שחרית, נוהגים בקהילות רבות שהציבור אומר את שירת הים עם שליח הציבור פסוק בפסוק, בהתעוררות ובכוונה יתרה.⁹

6. עיין גבורות ה' למהר"ל סוף פרק מ.

7. שו"ע תצ ז, ומשנ"ב שם.

8. עיין כף החיים תצ סב, עיין לוח ארץ ישראל (טוקצ'ינסקי), עיין לוח דינים ומנהגים אהבת שלום. ועיין כף החיים שם, שיש לעשות סדר זה קודם אשמורת הבוקר, ועיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק), שהגרי"ם חרל"פ נהג לעשות סדר זה בחצות הלילה, ואין לכך מקור ברור, כיוון שקריעת הים התרחשה לפנות בוקר, ועיין פסקי תשובות תצ הערה 54, שמיישב המנהג להתאסף בחצות, כיוון שלפי המקובלים, בחצות הלילה מתעוררים רחמים ורצון כבאשמורת הבוקר.

9. עיין מעשה רב סימן קצג, עיין ליקוטי מהרי"ח סדר שביעי של פסח ד"ה שחרית, פסקי תשובות תצ אות ט.

קריאת התורה

בשביעי של פסח קוראים את סיפור קריעת ים סוף ואמירת שירת הים שבפרשת בשלח, כיוון שקריעת ים סוף התרחשה בשביעי של פסח¹⁰.

סעודה שלישית

אף שבימים טובים אין חובה לאכול סעודה שלישית¹¹, הגאון מווילנה היה נוהג לאכול סעודה שלישית בשביעי של פסח, מתוך חיבה למצוות מצה, שעומדים להיפרד ממנה בסיומם של ימי הפסח¹². וכן נוהגים בכמה חסידויות לאכול סעודה לקראת סוף שביעי של פסח, לחיזוק האמונה בגאולה העתידה, שהיא המשכה של גאולת מצרים; ויש מהם שמכנים סעודה זו 'סעודת משיח'¹³.

בישול קטניות בשביעי של פסח שחל ביום שישי

שביעי של פסח שחל ביום שישי מותר ליוצא אשכנז שעשה עירוב תבשילין לבשל בו קטניות לצורך השבת הסמוכה לו. ואף שאסור לבשל ביום טוב דבר שאינו ראוי לאכילה ביום טוב, וקטניות אינן ראויות לאכילה ליוצאי אשכנז, הן נחשבות דבר הראוי לאכילה כיוון שמצויים יוצאי ספרד שנוהגים לאוכלן בפסח¹⁴.

10. שו"ע תצ"ה, ושו"ע הרב תצ"ט.

11. שו"ע תקכ"א.

12. מעשה רב קפה, כף החיים תצ"ה.

13. עיין אוצר מנהגי חב"ד ניסן - סיון עמ' רכ"ט. ועיין קובץ היכל הבעש"ט גיליון ו' עמ' קנ"ב, שיש שנתנו טעם אחר לסעודה זו, שבשביעי של פסח אירע נס לבעל שם טוב, ולזכר הנס ההוא קבעו סעודה זו.

14. שדי חמד אסיפת דינים מערכת חמץ ומצה סימן ו' אות ו', עיין לוח ארץ ישראל (טוקצ'ינסקי), הליכות שלמה פרק י' סעיף טז ודבר הלכה סוף ס"ק כג, חזון עובדיה פסח חלק א' עמ' פ', עיין ציץ אליעזר חלק יד סימן נד אות ב'. ועיין מנחת יצחק חלק ז' סימן לג, ושו"ת קנין תורה חלק ו' סימן כז', שחולקים. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו, שניתן להשתמש בפסח של השנה הבאה

שימוש בחמץ מכור במוצאי שביעי של פסח

במוצאי שביעי של פסח, אין להשתמש בחמץ שנמכר במכירת חמץ, לפני שיחלוף משך זמן שניתן לשער שבו הרב הספיק לקנות את החמץ בחזרה מהגוי. זאת כיוון שכל עוד הרב לא קנה את החמץ בחזרה מהגוי, החמץ עדיין שייך לגוי ואין להשתמש בו ללא רשותו¹⁵.

'אסרו חג'

היום שלמחרת חג הפסח נקרא 'אסרו חג', ונוהגים להרבות בו קצת באכילה ובשתייה¹⁶. משמעות הביטוי 'אסרו חג' הוא קשירת החג, ומקורו בפסוק בתהלים "אֲסֹרוּ חַג בַּעֲבֹתַיִם עַד קִרְנֹת הַמַּזְבֵּחַ"¹⁷. המובן של פסוק זה, הוא שיש לקשור בחבלים את קרבן החג עד להקרבתו על המזבח¹⁸, אך חז"ל דרשו מפסוק זה שאפשר להיות קשור לחג גם ביום שלאחר החג¹⁹, ולמשוך את ההארות הרוחניות שהיו בחג ליום זה²⁰.

בסיר שבשלו בו קטניות, ואין צורך להגעילו, וכן משמע מהליכות אבן ישראל מועדים א עמ' קיב, ועיין קובץ האוצר גיליון כז עמ' קט, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, שחולק, ועיין לעיל הלכות חסץ פרק ח הערה 54.

15. עיין ערוך השולחן תמח כח, שו"ת מאמר מרדכי לגר"ם אליהו חלק א סוף סימן יט, עיין מכירת חסץ כהלכתו פרק כא סעיף ב, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין מנחת יצחק חלק ו סימן מה, ושו"ת יחווה דעת חלק ב סוף סימן סד, וילקוט יוסף פסח חלק ב (תש"פ) עמ' שכב, שחולקים וסוברים שאפשר להשתמש בחמץ מיד בצאת החג, ואין צורך להמתין שהרב יקנה את החמץ בחזרה מהגוי; וזאת או משום שמתנים עם הגוי מראש שיהיה מותר ליהנות מהחמץ בצאת החג, או משום שמותר למוכרי החמץ לגבות את חובם מהגוי בחמץ שמכרו לו. ועיין אור לציון חלק ג פרק ט סוף הערה ד ד"ה ועל פי.

16. רס"א תכט ב. ועיין לוח ארץ ישראל (טוקצ'ינסקי) שאומרים באסרו חג את הפרק "לְמַנְצַח וכו' יַעֲנֶה ה' בְּיוֹם צָרָה" שקודם "ובא לציון", ועיין הליכות שלמה תשרי פרק יב סעיף כד, וארחות רבנו חלק א (תשע"ד) עמ' קלב, וזרח השמש (דבליצקי) הערה קעז, שחולקים וסוברים שאין אומרים "למנצח" באסרו חג, ועיין כף החיים קלא לו, שמנהג יוצאי ספרד שלא לומר "למנצח" בכל יום שאין אומרים בו תחנון. ועיין שו"ת תורה לשמה סימן קט, שטוב ללבוש באסרו חג בגדי שבת, ולנהוג בו כחול המועד.

17. תהילים קיח כז.

18. רד"ק שם.

19. עיין סוכה מה ב, ורש"י שם ד"ה באכילה, בפירוש השני.

20. עיין שו"ת תורה לשמה סימן קט, ושו"ת רב פעלים חלק א סוד ישרים סימן ז, על פי האר"י הקדוש.

פרק ד

חמץ שעבר עליו הפסח

חמץ שעבר עליו הפסח

חמץ שהיה ברשות ישראל בפסח, אסרוהו חכמים באכילה ובהנאה לאחר הפסח, כדי שאנשים לא יִשהו חמץ ברשותם בפסח, ויעברו על איסור 'בל יראה ובל ימצא'¹. לכן כאשר קונים מוצרי חמץ לאחר פסח, יש לוודא שבעל החנות מכר את החמץ שהיה ברשותו, כיוון שאם הוא לא מכר את החמץ, כל מוצרי החמץ שהיו ברשותו בפסח, אסורים בהנאה².

קניית חמץ שנמכר בפסח, לאחר החג

יש המהדרים שלא לקנות חמץ מחנויות או מפעלים שמכרו את חמצם לגוי, מתוך חשש שהמכירה אינה תקפה, ונמצא שהחמץ היה ברשות ישראל,

1. שו"ע תמח ג, ומשנ"ב ד, ומהר"ם חלאווה פסחים כט א סוף ד"ה רבי שמעון. ועיין משנ"ב תמח כה, וחזון עובדיה פסח חלק א עמ' ע, שגם אדם שבדק חמץ וביטלו כראוי, ולאחר פסח מצא חמץ שנעלם מעיניו, חמצו אסור באכילה ובהנאה, כיוון שאם נתיר את החמץ, יש לחשוש שאנשים ישאירו חמץ בביתם, ולאחר הפסח יאמרו שבדקו וביטלו את החמץ, ועיין שם שיש סוברים שבמצב זה החמץ מותר בהנאה, ויש לסמוך על דעתם במקום הפסד מרובה. ועיין משנ"ב סימן תמז ס"ק קא וס"ק קב, שתערובת חמץ, שהאיסור להשהותה בפסח הוא מדרבנן, אינה נאסרת מדין 'חמץ שעבר עליו הפסח'. ועיין משנ"ב תמט ה, שהפוסקים נחלקו אם ספק חמץ שעבר עליו הפסח אסור באכילה, ולא הכריע, ועיין משנ"ב סימן תנג ס"ק כח ושער הציון שם ס"ק סח, שמתיר ספק חמץ שעבר עליו הפסח בהנאה, ועיין משנ"ב תנג כד, ועיין יביע אומר חלק ט אורח חיים סימן לט אות ט וחלק יא אורח חיים סימן סימן מו אות יא, ומשנה ברורה עם הערות איש מצליח על שער הציון תמט ט, שמתירים ספק חמץ שעבר עליו הפסח גם באכילה.

2. חזון עובדיה פסח חלק א עמוד ע, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ג סעיף לו.

ונאסר מדין 'חמץ שעבר עליו הפסח'³. אך מעיקר הדין אין צורך להחמיר בכך, כיוון שדעת רוב הפוסקים היא שהמכירה תקפה⁴. ואף אם דעת המוכר או הקונה לא הייתה שלמה, המכירה חלה, כיוון ש"דברים שבלב אינם דברים", כלומר כאשר יש סתירה בין מעשיו של אדם לבין מחשבותיו, הולכים אחר המעשה⁵. ומי שמחמיר בדבר לא יורה כן לרבים, כדי שלא לערער חס ושלום על תוקף המכירה, הנהוגה זה דורות רבים⁶.

3. אשרי האיש פרק טב אות ד, קנין תורה בהלכה חלק ז סימן לו, תשובות והנהגות חלק א סימן שט וחלק ה סימן קיג על פי מעשה רב לגר"א סימן קפא, מנחת אשר מועדים פסח עמ' ט. ועיין קובץ מוריה ניסן תשעו (תו-תח) עמ' שצה, שכן נהגו רבי עקיבא איגר, הגר"ב פרנקל, הגר"ח ברלין ועוד.

4. תולדות הכהן עמ' 53, שהגאון רבי צדוק הכהן מלובלין לא נזהר בדבר, אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן צה, הליכות שלמה פרק ו סעיף ט, ציץ אליעזר חלק כ סימן נא: ידענא גם בתלמידי חכמים וגדולי תורה עוד מהדור הקודם, שמכרו חמץ ממש, ובמוצאי חג הפסח האחרון היו מכבדים בהם בני תורה שבאו אליהם, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' ע בהערה, אור לציון חלק ג פרק ט שאלה ה, אבא באהל (בוחבוט) סימן י עמ' פב, בשם החזון איש, ועמ' פה בהערה, בשם הגר"י קמינצקי, תשובות והנהגות חלק א סימן שט, שאחד האדמור"ם - כפי הנראה הצמח צדק - נהג לאכול חמץ שנמכר לגוי, כדי להראות שהמכירה תקפה, ועיין קובץ הר המור פסח עמ' קד, שכעין זה נהג רבי שמואל סלאנט, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שחסידי חב"ד מהדרים לאכול מיד אחרי הפסח חמץ שנמכר לגוי, ועיין אבא באהל שם, שהאריך בזה. ועיין שו"ת אגרות משה חלק א סימן קמט, ושו"ת חלקת יעקב (מהדורת תשנ"ב) חלק אורח חיים סימן קצד אות ג, שבעל חנות שמכר את חמצו לגוי, ובתוך הפסח מכר ללקוחותיו מהחמץ שנמכר לגוי, מעשיו אינם מבטלים את המכירה למפרע, כיוון שהמכירה כבר חלה, ועיין שו"ת באהלה של תורה חלק ה סימן לח, שהמוצרים מהסוג שבעל החנות מכר באיסור, אסורים מדין 'חמץ שעבר עליו הפסח', כיוון שבעל החנות התכוון לגזול אותם ולהעבירם לרשותו בפסח, ועיין אשרי האיש פרק נא אות כט, שחולק וסובר שמעשיו של בעל החנות מגלים שמכירת החמץ מראשיתה הייתה דבר שאין בו ממש, ואין לקנות מחנות זו מוצרי חמץ לאחר הפסח, ועיין שערי הלכה ומנהג חלק ב סימן קצה, והערת הגר"ש עמאר שליט"א בשו"ת באהלה של תורה שם.

5. הליכות שלמה פרק ו דבר הלכה יג, חזון עובדיה פסח חלק א עמ' ע בהערה.

6. הליכות שלמה פרק ו סעיף ט. ועיין הליכות שלמה פרק ו הערה 43, שכמה רבנים ביקשו מהגרש"ז אורבך לזרז את ועדי הכשרות שיפרסמו לציבור את סימני תאריכי הייצור המוטבעים על המוצרים, כדי שהצרכנים ידעו אלו מוצרים יוצרו לפני פסח ונמכרו במכירת חמץ, והגרש"ז סירב לבקשתם, מחשש שיש בזה הטלת דופי בתוקף המכירה שנהגו בה גאוני הדורות שלפנינו.

מציאת חמץ שלא היה ידוע, לאחר הפסח

אדם שמכר חמץ, ולאחר פסח מצא בביתו חמץ שלא היה ידוע לו, כגון שמצא לאחר פסח בקבוק ויסקי שהיה מונח בין בקבוקי היין, וחמק מעיניו בזמן בדיקת חמץ – חמץ זה אינו נאסר באכילה ובהנאה, כיוון שהוא נמכר לגוי. ואף שהחמץ לא הונח עם כל המוצרים שנמכרו לגוי, והוא גם לא צוין במפורש בשטר ההרשאה, אין זה מעכב את המכירה, כיוון שבשטר מכירת החמץ מציינים שכל החמץ שברשות האדם מכור לגוי⁷.

7. ילקוט יוסף פסח חלק ב (תש"פ) עמ' רצב, בשם הגר"ע יוסף, פסקי תשובות תמח הערה 27. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שזוהי הסיבה לכך שרבים נוהגים שלא לציין את המקום המדויק של החמץ, כדי לכלול במכירה את כל החמץ שנמצא בבית.

הערות למעיין

- א. המשפט הראשון בכל הערת שוליים מציין את המקורות שמהם נלקחו הדברים.
- ב. כאשר מופיעים במשפט הראשון כמה מקורות המופרדים על ידי פסיק (ללא וי"ו החיבור ביניהם), הדברים מופיעים בכל אחד מהמקורות המצוינים. לדוגמה: כאשר מצוין "חיי אדם קלח ב, משנ"ב תקנד ה", הכוונה היא שהדברים מופיעים במלואם גם בחיי אדם וגם במשנה ברורה.
- ג. כאשר מופיעים במשפט הראשון כמה מקורות המופרדים על ידי פסיק עם וי"ו החיבור ביניהם, הדברים אינם מופיעים במלואם בכל מקור בפני עצמו, אלא רק בצירופם יחד. לדוגמה: כאשר מצוין: "שו"ע תקנד ב, ומשנ"ב שם יג", הכוונה היא שהמקור לדברים הוא בצירוף דברי השלחן ערוך והמשנה ברורה יחד.
- ד. כאשר מקור מופיע במשפט הראשון ללא המילה "עיין" לפניו, הדברים מפורשים במקור.
- ה. כאשר במשפט הראשון המילה "עיין" מופיעה לפני המקור, אפשר שהדברים לא כתובים בפירוש במקור, אלא עולים ממנו.

